

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

4. Baskı

KIRK AMBAR SOHBETLERİ

İLBER ORTAYLI

ASİNA KİTAPLAR

Tarihçi hüviyetinin yanı sıra, bir düşünce adamı olarak yıllardır ülke sorunlarına ilişkin görüşlerini açıklayan İlber Ortaylı, elinizdeki kitapla ilk kez deği ve gazete sütunlarındaki yazılarını okura sunuyor. Eğitim, kültür, AB-Türkiye ilişkileri, Türk kimliği gibi ülkemizin temel meselelerine ufuk açıcı öneriler getiren Ortaylı, kendine özgü tavizsiz üslubuyla ve derin dil ve tarih bilgisiyle okuru “tarih meleği”nin eşliğinde Sarıkamış’tan Vatikan’a, 1914’ten 1980’e, Osmanlı kültüründen hilafetin kaldırılmasına uzanan, bu ülkede yaşayanların aşına olduğu bir yolculuğa çıkarıyor.

“Tarihin sedası hoş olmaktan çok gök gürültüsü gibi hacimlidir ve bitmeyen bir yankıyı andırır. Geçen altı asır, komşu yirmi küsur halkın ve en başta bizim tarihimizdir; ona sıcak bir ilgi, bilimsel bir araştırma ve düşünce ile yaklaşmamız gerekir.”

Kırk Ambar Sohbetleri

İlber Ortaylı

Prof. Dr. İlber Ortaylı 1947 yılında doğdu. Ankara Atatürk Lisesi'nden sonra Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi ve daha sonra aynı üniversitenin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Yeni Çağ Tarihi bölümünü bitirdi. Viyana Üniversitesi'nde Slavistik ve Orientalistik Bölümü'nde okudu. Chicago Üniversitesi Tarih Bölümü'nde M.A. derecesi ve 1974 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde "Tanzimat Dönemi'nde Mahalli İdareler" başlıklı teziyle doktora derecesi aldı. 1979 yılında doçent, 1989 yılında profesör oldu. Viyana, Berlin, Paris, Princeton, Moskova'da misafir profesörlük yaptı, Roma, Münih, Strasbourg, Yanya, Sofya, Kiel, Cambridge, Oxford ve Tunus üniversitelerinde seminerler ve konferanslar verdi. Yerli ve yabancı bilimsel dergilerde Osmanlı tarihinin 16. ve 19. yüzyılları ve Rusya tarihiyle ilgili makaleler yayınladı. Uluslararası Osmanlı Etüdleri Komiteleri Yönetim Başkan Yardımcısı ve Avrupa İranoloji Cemiyeti üyesi olan Ortaylı, İdare Tarihi Bilim Dalı Başkanı olarak Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde ve Bilkent Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. Halen Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesinde öğretim görevlisi ve Topkapı Müzesi vekil müdürü olan İlber Ortaylı, bir kız çocuğu babasıdır. 2005 yılında Rusya Bilimler Akademisi tarafından Fahri Profesörlük ünvanı aldı.

Eserleri: Tanzimattan Cumhuriyete Yerel Yönetim Geleneği, Türkiye İdare Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu, Gelenekten Geleceğe, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul'dan Sayfalar, Studies on Ottoman Transformation, Hukuk ve İdare Adamı olarak Osmanlı Devletinde Kadı, Türkiye İdare Tarihi'ne Giriş, Osmanlı Toplumunda Aile.

İber Ortaylı © 2006
Kırk Ambar Sohbetleri

Aşına Kitaplar

Yayın Hakları Aşına Kitaplar-Turmaks Yayıncılık Ltd Şti.'ne aittir.

Refik Belendir Sokak 46/3 Y. Ayrancı Ankara
Tel: 0 312 441 9941 Faks: 0 312 44010 35
www.asinakitaplar.com
Info@asinakitaplar.com.

Genel Yayın Yönetmeni:	Nihal Kemaloğlu
Yayına Hazırlayanlar:	Ali Kemaloğlu, İsmail Küçükkaya
Yayın Sorumlusu:	Osman Yener
Kapak Tasarım:	Emrah Çiftçi, İlker Hüner
Kapak Fotoğraf:	Volkan Yanardağ
Dizgi ve Sayfa Tasarım:	Songül Kalender
Baskı ve Cilt:	MedicoGraphics Ajans ve Matbaacılık

ISBN: 9944-963-00-3

DÖRDÜNCÜ BASKI

Aşına Kitaplar bir Arjantin Felsefe Grubu Yayınıdır
www.arjantinfelsefe.com
arjantinfelsefe@gmail.com

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

KIRK AMBAR SOHBETLERİ

İLBER ORTAYLI

AŞİNAKİTAPLAR

ÖNSÖZ

Milliyet Gazetesi Pazar ekinde beş yıldır yazmakta olduğum makaleleri ve daha önce bazı gazetelerdeki benzerlerini toplama teklifi, benim Ankara'daki arkadaşlarımdan geldi. Bu arkadaşlarım muhtelif disiplinlerden; ekserisi hekim. Hafta sonları değişik konuları tartışmaya ve onları dinlemeye ihtiyacım var. Onlar da beni dinlemek istiyorlar ki çok sık buluşuyoruz. Tartışmalardan ekseriyetle makale konuları çıkıyor. Tabii tek kaynak bu değil, son yıllarda 3-4 tanesini değiştirdiğim üniversiteler, vekil müdürlüğünü yaptığım Topkapı dolayısıyla İstanbul müzeleri, hekim dostlarım Dr. Meral Topçu, Dr. Gonca Tatar ve Ali Kemaloğlu, Nihal Kemaloğlu, İsmail Küçükkaya, kızım Tuna ve bazen Hilmi Yavuz. Arkadaşlarımızla başlattığımız iç ve dış geziler de devam edecek ancak Dr. Kalbiye Yalaz hariç, seyahat özürülü olduklarını söylemeliyim.

Bu kitaptaki makalelere en uygun başlık; Kırk Ambar Sohbetleri Bu ciltte tanıdığım portreler ve seyahat anılarım yer almıyor, onlar Aşına Kitaplar'da ayrı ciltte toplanacak.

Bu vesileyle Milliyet gazetesi yayın yönetmeni Deniz Alphan'a, yayın koordinatörü İlke Gürsoy'a, editör Aslı Çakır'a, ayrıca bir serinin başlangıcı olarak bu yazılarımı toplamayı üstlenen dostlarım Nihal, Ali, İsmail, Osman ve Esin Başer'e teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara 2005 Aralık

İÇİNDEKİLER

Önsöz	v
İçindekiler	vii

1. BÖLÜM: 20. YÜZYIL

Anadolu Demiryolları'ndan Günümüze	3
Sarıkamış 1914-15	6
23 Nisan Meclisi	9
Savaşın Eşiğinde Batı Avrupa	11
8 Mayıs 1845	14
Büyük Savaşta Türkiye	18
Savaş Rüzgârları Mutlaka Hortum Değildir	21
60 Yıl Sonra Normandiya	24
1955 Yılı Eylülü	26
12 Eylül'e Nasıl Geldik?	29
12 Eylül Neler Getirdi	32
İpin Ucu	35
Karşı Propaganda Teknikleri	37

2. BÖLÜM: AB VE TÜRKİYE

Geleneğini Terk Eden Avrupa	43
Avrupa Yolunda (1)	45
Avrupa Yolunda (2)	47
Avrupa ve Türkiye	50
Avrupa Birliği veya 'Magdalene Rahibeleri'	53

Andreotti ve Başkaları	56
Paranoya mı Gerçek mi?	58
İsveçli de Broşür Yazmış, Dağıtıyor	60
Bizans ve Bizler	63
Haçlılar ve Haçlı zihniyeti	66
Herkes Her Modeli Tartışır	68
Avrupa Birliği mi Yoksa Balkan Birliği mi?	70
Ankara Hangi Kıtanın Başkentlerinden?	73
Biraz Gecikmek İyi mi Olur?	75
Türkiye Modeli	78

3. BÖLÜM: EĞİTİM VE KÜLTÜR

Herkes Kendi Tarihçisini Arıyor.	83
Almanların Ders Kitapları	86
"Eskiler" Üzerine Pazar Sohbeti	89
Geçmiş Bir Bayramın Sohbeti	91
Yıl Sonunda Takvim Sohbeti	93
Değerlendiremediğimiz Miras	95
Sümerbank'a Saygı Duruşu	98
Özgün Bir Yapıt: "Şair ve Patron"	101
Protokol Çekişmesi	104
On dördüncü Türk Tarih Kongresi	107
500 Üniversite ve Bizimkiler	110
Üniversitelerimizin Durumu	113
Bazı Zaaflarımız Var	115
Bir Diploma Töreninin Düşündürdükleri	116
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Hüzünlü Yıldönümü	118
Hukuk Fakülteleri	121
Seminer Kitaplıkları	124
Üniversite Sınav Sonuçları	126
Meslek Mızızları	128
Şehir Manzaraları ve Üniversite Yönetimleri	131
Nasıl Bir Belediye Başkanı İstiyoruz?	133

4. BÖLÜM: MÜZELER, OSMANLI VE KURUMLARI

Osmanlı'yı Bilmek İçin	137
Osmanoğulları	139
Saray Okulu Enderun.	142
Mütevazı İmparatorluk	145
Divan-ı Hümayûn	148
Harem Üzerine (1)	151
Harem Üzerine (2)	154
Osmanlı Tarihinde Harem Üzerine.	157
80 Sene	160
Halifelik ve Saltanat.	162
Osmanlı Mutfağı – Türk Mutfağı	164
İstanbul Arkeoloji Müzesi Yeterince Tanıtılamıyor	169
Bu Müzeleri Niye Kurduk?	172
Türkiye Müzeleri ve Çocuk Rehberleri	174
Yeni Cami Fareleri	177
Son Halife Abdülmecid'in Sergisine Gidin	180

5. BÖLÜM: KIRK AMBAR

Türkiyeli	185
Biz Kimiz, 'Diğerleri' Kim?	188
Assimilasyon	191
"Diğer"i	195
Türk Olmak Zor Zenaat	197
"Soykırım" Üzerine	199
Ermeni Olayları ve Arşivlerimiz	202
Türk-Ermeni Buluşması	204
Türkler Göç Edince Ne Oluyor?	206
Elli Yıl Önceki Eski Türkiye.	209
Enver Paşa Gayretkeşliği	211
Bu Toplumdan "Hayatlar"	214
Birinci Roma'dan Üçüncü Roma'ya	217
Hıristiyanlaşma ve Misyonerlik	219

Misyonerlik	222
Ökümenlik Tartışması	225
Üslûp Vatikan'a da Lazım	228
Papa'nın Ölümü	230
Enerji Sorunu Bir Yana, Katerina ile Baltacı'dan Ne Haber?.	233
Mehmet Akif Günleri	236
Yahya Kemal Biyografileri	239
Dilde Sadeleşme	242
İstanbul Türkçesi	244
Bayram Tatili	246
Tadı Kaçan Tatil	249
Yükselemeyen Yüksek Sınıf	251
Yükselen Orta Sınıf	253
Büyükelçiler ve Anıları	256
Bülent Bostanoğlu Sokağı.	259
Orhan Asena ve Tarihi Tiyatro Oyunları	262
Potemkin Panoları.	264
İzleyin ama İnanmayın	266
"Büyük İskender" Filmi Üzerine	268
Reşad Ekrem Koçu'nun Romanları	271
Çocuklar Aziz Vatan Malıdır	273

1

20. YÜZYIL

Anadolu Demiryolları'ndan Günümüze

Alman sermayesinin ve teknolojisinin hırsını temsil eden Anadolu Demiryolları 1892 Aralık'ının son gününde Ankara istasyonuna ulaştı. 1885 yılının 20 Ekim tarihli Ankara Vilayet Gazetesi; Ankara halkının padişaha verdiği bir dilekçeden söz ediyor. Dilekçede halkın demiryolu için para ve beden gücüyle yardıma hazır olduğu, demiryolunun gelmesiyle medeniyet ve servetin artacağı belirtiliyor. Osmanlı toprakları İngiliz ve Fransız sermayesiyle döşenen demiryollarını tanımıştı. Bu sonuncu inşaat biraz değişti. Hattın etrafına demiryolu hastanesi, yakın merkezlere şose yollar gibi yatırımlar yapılıyordu. Bir müddet sonra, Kayseri ve Sivas'a demiryolu uzatmanın pahalıya mal olacağı söylenip projeden vazgeçilince, Kayseri'nin tüccar ve sanayicileri Kayserililiklerini gösterdiler. Deve kervanlarıyla Ankara'ya taşıttıkları halı, madeni eşya, pastırma vesaire gibi ürünleri kumpanyanın mührüyle denkleyp, Ankara'ya ulaştırdılar ve oradan tenzilatlı tarifeyle Avrupa'ya gönderme pazarlığını yaptılar ve gönderdiler de... Ankara demiryolu 16 tünel, birçok köprü ve 180 kilometreye ulaşan tepelerin yarılmasıyla hedefine ulaştı. Adapazarı'ndan bu yana 485 kilometrelik yol 2 yıldan biraz uzun bir zamanda tamamlanmıştı. 1897 yılı içinde demiryolunu Afyon'dan Konya'ya uzatma imtiyazı da alındı.

Şurası bir gerçektir; Yunan Savaşı boyunca Fransız ve İngiliz sermayeli ve işletmeli demiryolları asker sevkinde Anadolu Demiryolları kadar yararlı olmamıştı. Yol Konya'ya uzadıkça etrafta şoseler, Çumra'da sulama tesisleriyle bir tarımsal kapasite yaratılıyordu ve tarımsal üretim de artırılıyordu. 1877-78'de Rusya ile yapılan savaştan sonra kopup gelen muhacirler Anadolu topraklarına yerleştirilmiş, bu demiryolunun yarattığı imkânlarla tarımsal verim ve küçük zanaatlar da gelişmişti. Anadolu buğdayı Yunan Savaşı'nda orduyu beslemişti. Rusya Büyükelçiliği'nden Çarikov yazdığı raporda, Anadolu tahıl Odessa'daki sevkıyatını yerine Avrupa pazarları-

na akabilir diye alarm veriyordu. O vakte kadar atıl duran Türk mühendisleri bu demiryolu yatırımı sayesinde gayrete gelen yerli bir yatırımda istihdam edildiler. Hicaz demiryolu bütün Müslüman dünyasından toplanan iane ve büyük ölçüde Türk mühendisler ve amele sayesinde kısa zamanda Şam'da inşa edilmeye başlayıp Medine'ye ulaşmıştı.

Bu işin hoş tarafıdır. Almanya, Berlin'den Bağdat'a kadar uzanan bir stratejik koridor kurma hayalindeydi. Bu hayal hiçbir zaman gerçekleşemedi. Hatta demiryolunun Toroslar'ı aşıp Halep'in kuzeyine bağlanması bile ancak I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde mümkün oldu ve galiba ilk yolcular da ricat eden Alman ordusunun subayları ve eşleriydi. Bu büyük demiryolu projesi, Anadolu insanını, o zaman artık mühendislik mekteplerini bitiren Türk mühendislerini, orduyu ve padişahı harekete geçirmiştir. Hicaz demiryolu bunu örnek alan ilk atılımdı. Cumhuriyetin en fakir yıllarında Ankara'dan Erzurum'a uzanmak da gene bu hırsın sonucudur.

Ne var ki Anadolu Demiryolları şirketi en modern teknolojiyi uygulamış ve uygun bir güzergâh seçmiş gibi görünmüyor. Sonuç ortada; Türkiye kamyon filolarıyla yaşıyor. Bu yüzden feci kazaların ardı gelmiyor. Her yıl binlerce insanımızı kaybediyoruz, demiryollarımızı modernleştirmemiz, hatları artırmamız gerekiyor ama yapamıyoruz. Bu altyapı çok yetersiz. Ne zaman demiryolu ıslahatına girişsek, "Boşver" denip karayollarına yükleniliyor.

Bu makûs talih ve olumsuz altyapı üstelik sırf bizi değil, imparatorluğumuzun eski vilayetlerini de sarmış. Yunanistan demiryollarını yenileyemeyen ve yenilememekte ısrar eden bir AB ülkesi. Petrol kaynakları sınırlı olduğu için, İsrail'in daha akıllı hareket edeceğini beklerdik. Hayır onlar da demiryolu altyapısını geliştiremiyor, kamyon ve otobüs şirketlerinin elinde her yıl korkunç kazalarla insan kaybediyor. Suriye'nin, Ürdün'ün, Irak'ın, Suudi Arabistan'ın demiryoluyla âlâkası yok. Üstelik sonuncusu I. Dünya Savaşı'ndaki ayaklanma sırasında sabotaj yapmak için tahrip ettikleri Hicaz demiryolunu dahi yeniden düzenlemeyi düşünmüyor.

Son zamanlarda bu alandaki en akıllı girişim Kars-Tiflis demiryolu hattının yeniden inşa edilmesi dolayısıyla Erivan'a ulaşacak demiryolunun yenilenmesi olacaktır. Eğer eski imparatorluğun ya-

rattığı barış ve iktisadî bütünleşmeyi yeniden kurmak istiyorsak kendi içimizde ve civardaki ülkelerle demiryolu ağını süratla kurma konusunda harekete geçmeliyiz. Bütün bölgenin en büyük iki şehri, yani iki başkentimiz olan İstanbul ve Ankara'nın demiryolu bağlantısını yenileyememiş vaziyetteyiz; nerede kaldı ki bu hattı sağ koldan Konya-Halep'e, sol koldan da Sivas-Erzurum-Tahran ve Tiflis'e kadar uzatacağız. Bu hat olmadan da üretimi değerlendirmek ve ucuza nakletmek bir hayal. Osmanlı İmparatorluğu yabancı sermayenin desteğiyle de olsa demiryollarının önemini anlamıştı ve bu alanda teknik personel de yetiştirdi. Bu teknik dalı yerlileştirmeye de başlamıştı. Derken II. Dünya Savaşı'ndan sonra her bir şeyde anlamsız aşırılıklara kaçtığımız gibi demiryolu siyasetini de terk ettik. Demiryolu memurlarının huysuzluğu ve ehliyetsizliği, işadamlarını da devlet adamlarını da bezdirdi; "Sizinle mi uğraşacağız?" havası içinde karayolları yurdun dört yanını sardı. İyi ama 20 milyonluk Türkiye nerede, 70 milyonluğu nerede? Karayolları yetmiyor. Ulaşımında ciddi bir yapı değişikliğine gitmemiz gerek.

Sarıkamış 1914-15

Tam 90 yıl ewel kışın ortasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuzey ucunda, en mutena kolordumuz karlara gömüldü. Karşısındaki Rus ordusu özel kazılmış kış siperlerinde, alışıık olduğu iklimin giyim ve donanımı içindeydi. Bizimkiler ise neredeyse yaz donanımıyla Ruslarla çarpışacaklardı; fakat "General Kış"ın harekâtı Sarıkamış cephesindeki Rus ordusundan daha da hızlıydı, ordumuz kışa yenildi. Baharda karlar eriyince donan şehitlerimizin naaşı ortaya çıkmıştı.

Sarıkamış harekâtında bilgisizlik ve macerayla aynileşen Enver Paşa'nın kendine özgü yetenekleri vardı ve gençleşen ordunun bütün komutanları gibi aslında iyi eğitim görmüştü. Kurmay eğitimi iyiydi, yabancı diller biliyordu, iyi nişancıydı; Edirne'nin kurtarıcısı olarak ünlüydü, Trablusgarb'da İtalyanlara karşı direnmişti. Ama bütün bunlar genç bir subayın tecrübesi kadardı. Makedonya dağlarındaki Meşrutiyetçi isyanı ve Babıali baskınındaki gözükaralığı başkumandan olarak strateji çizmeye yeterli değildi, tecrübesizdi. Tecrübesiz bir askerden imparatorluk ordusuna başkomutan olmazdı.

Genç Türkler, mütareke yıllarındaki Fransız General Franchet d'Esperey'in dediği gibi Türk toplumunun en dinamik unsuruydu. Ama Batı'daki büyük devletlerin dışında hareket etmeye hatta beklemeye dahi cesaretleri yoktu. Enver Paşa bir dâhiden çok çılgın hayallerin adamıydı ve genç Türk neslinin umumî kusuruna fazlasıyla sahipti; yani toplumu ve tarihi kendine göre değiştirmeye hazırdı. Bilmeden, göremeden, etrafla fazla konuşmadan, birilerini dinlemekten çok kendini dinletme eğilimindeydi. Modernleşen ordu ve bürokrasiyle barışı tercih etsek, hem kendimiz hem de Araplar için daha aydınlık ve sıkıntısız bir gelecek inşa edilebilirdi ama Sarıkamışta mütareke olduğumuz ve uğrun-

da Ruslara karşı çarpıştığımız Almanya da Marne cephesinde çoktan durdurulmuştu.

Savaşa, hem de yanlış tarafta girmek Türkiye'nin ve etrafının mahvına sebep oldu. İmparatorluğun ana unsuru olan biz Türkler, tarihin ve ananın yetiştirdiği büyük evlatlarla başka bir gelecek kurabildik ama aynı talih ve yenilenme etrafımızdaki diğer Osmanlı halkları için söz konusu olmadı. Sarıkamış bizim yakın tarihimizde Balkan Savaşı'ndan sonra acemi komutanlık ve yanlış politikanın yarattığı en büyük faciadır. Yaşım itibarıyla bu savaşın gazilerini tanıma imkânına sahip oldum; onlardan bütün fikir dünyamı ve tarih bilgimi sarsan feci hatıralar dinlemişimdir. Atatürk'e ve yakın arkadaşlarına hayranlığım arttı. Çünkü 1914'te savaşı yönetenlerin yarattığı facia ve imparatorluk halkı arasında sebep oldukları bezginlik onların direnişe geçmesini önlememiştir ve Türk halkı her şeye rağmen Birinci Harp'i yaşayan Avrupa milletleri gibi panik ve nihilizme kapılmamış, 1919-22 döneminde Kurtuluş Savaşı'na devam edebilmiştir.

Bugünlerde herkes Türkiye'yi yeniden kurmaktan bahsediyor. Birçok kimse 17 Aralık milât noktası diyor. İktisatçılar AB-Türkiye ilişkilerinin iktisadî yönden analizini yapmıyor, etnik sorunların, demokratikleşmenin hangi safhalardan geçeceğinden söz ediyorlar. Hatta TÜSİAD gibi işadamları derneği üyeleri bile işadamı olarak değil, demokrasi ve kültür havarileri olarak vaazlar veriyor. Muhafif ve muvafık herkesi kapsayan bir çarpık durumdu bu. Geçen hafta, sorulu cevaplı bir oturumu yöneten programcı dostumuz kendisine zıt fikirler ileri süren soru sahibi genç kızın sözünü neredeyse tersleyerek kesti. Efendi hazretleri herhalde televizyon programcılığıyla Türkiye tarihini yerinden oynatacak bir kaldıraç elde ettiğini sanıyor.

Sözün kısası, biz hepimiz kendimize göre birer Enver Paşayız. Elimize fırsat geçse nice Enver Paşalıklar yaparız. Onun için Birinci Harp'in komutanlarının aceleciliğini ve hayalciliğini hak vermesek de anlamak lazım. Gerçeği anlamak zor değil. Ama daha sabırlı ve daha gayretli olarak rakamları, girdileri, çıktıkları tahlil edip değerlendirmemiz lazım. Avrupa Birliği'nde çok parlak yanlar var. Ama Marne cephesi gibi duraklamalar da ortada ve nihayet Türkiye, 19'uncu yüzyılın Türkiye'si değil; teknolojisi, bilgi birikimi,

atılımı, dinamizmi çok daha önde. Bu Türkiye'nin imparatorluğa göre sınırları daralmış fakat muhteva ve iktidarı daha da yoğun; bu yoğunluğu harekete geçirecek ittifaklara elbette hayır denilemez. Ama atalete sürükleneceğimiz birlikteliklere de ihtiyatla yanaşmak lazım.

Bu yılın son yazısında yakın tarihimizin unutamadığımız faciasından söz etmek zorunda kaldım. Tatlı bir geleceğe doğru yürümek ümidiyle hepimize iyi yıllar diliyorum.

23 Nisan Meclisi

Dünyada parlamentolar yasama ile görevlidir. Kanun yaparlar. Monarşilere direnen milletlerin kurduğu Avrupa parlamentoları idare ve yargı görevini hükümdar ve memurlara bırakmıştır. Bugün de Avrupa'da parlamenter sistem monarşiler cumhuriyetine dönüşse de böyle devam eder. Eski Yunan-Roma dünyasında hür yurttaş meclisleri bu görevi elde tutarlardı veya fevkalade yetkili kıldıkları yöneticiye bazen tüm görevleri devrederlerdi. Bu fevkalade memurlara bugün kötü anlamda kullanılan, oysa masum bir deyim olan "dictator" denirdi. Yasamayı bile onlarla paylaşırlardı. Venedik ve Polonya cumhuriyeti (evet, cumhuriyetti) gibi ortaçağdan yeni çağlara süren devletlerde meclis baştaki idareciyi seçerdi. Venedik'te bu "doce" idi, Polonya'da kraldı. Ömür boyu bu fevkalade yetkili göreve meclis tarafından getirilirlerdi.

Fransız ihtilâli fevkalade yetkili bir meclis kurdu. "Convention" gelenek, anlaşma gibi anlamlar taşır. Bir birliği temsil eder ve fevkalade yetkili bir meclistir. Yasama, yürütme ve yargı meclisin elindeydi. Daha doğrusu meclise hükmeden liderde... İhtilâl tarihi içinde devlet terörü dediğimiz safhaya tekabül eder. Uzun ömürlü olmadı. Tarihteki ikinci önemli konvansiyon sistemi Sovyet rejimidir. Bütün iktidar Sovyetler'indir ama burada iktidarı kullananlar Sovyet liderleri oldu. Konvansiyon sistemi gerçek bir birleşmeden çok mebusların mecburi bir birleşmesi idi. İhtilâl heyecanı yerini korku, terör ve ikiyüzlülüğe bırakmıştı.

Bu sistemin tarihteki tek istisnası 23 Nisan 1920'de çalışmaya başlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Sağdan sola her fikrin sahibi mecliste üyeydi. Birleşilen ana nokta yurdun işgalden kurtarılmasıdır. Bu muhalif ve muvafık gruplarla meclis, Kurtuluş Savaşı boyunca çalışmaya devam etti. Daha önce herkesin kullandığı ama devlet katında yer almayan "Türkiye" ismi de resmen kullanıldı.

dı ve hükümet meclis hükümetiydi. Dahası, meclis hükümeti İstanbul'daki hükümetin işlerliğini kaybetmesi üzerine kurulmuştu ama bütün Anadolu idarî teşkilatını ve bürokrasisini devralmıştı. Dahası, devlette devamlılık esası üzerine 1293 (yani 1876) Anayasası da yürürlükte bırakılmıştı. Ankara meclisi hükümeti 1921'de bir anayasa daha hazırladı ve bu ikisi birlikte yürürlükteydi. Ancak 1922'de saltanatın lağvı; 1923'te cumhuriyetin ilanı ile bu ikili anayasa yürürlükten kalktı ve 1924 yılında Türkiye devletinin rejimini cumhuriyet olarak düzenleyen metin kabul edildi.

Bizce Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası'nı muhafaza etmeli ve değişiklikler o metnin üzerine yapılmalıydı. 1960'tan sonraki anayasa çalışmaları sırasında rahmetli hocamız Profesör Tahsin Bekir Balta'nın bu bilgece önerisi hâlâ hatırlardadır. 23 Nisan çocuklara hediye edilen bir bayram ama Türkiye'de meclis sisteminin çok özgün biçimde uygulandığı ve uluslaşma sürecinin parlamenterizmle birlikte geliştiği bir dönüm noktasıdır. Geleneği 23 Nisan'lardan evvel ve sonra da hatırlamak gerekiyor. Okul tarihlerinde 1920 meclisinin bir savaşı yürütmesi kadar rejimi üzerinde de durulmalıdır. O dönemde bu tür bir meclis çok özgündü; çağdaş gözlemcilerin dahi dikkatini çekmişti. Bazı konularda, meselâ dış politikada Türkiye'de parlamento; 1965'e, hatta 1970'li yıllara kadar 1920 meclisinin çalışma usulü ve fikir ikliminin gerisindeydi.

Savaşın Eşiğinde Batı Avrupa

Avrupa Birliği, Fransa'nın millî kahramanı General de Gaulle'nün önderliğinde dünyaya geldi. Gerçi onun zamanında bu birlik henüz iktisadî bir bütünleşme hedefi etrafında oluşmaktaydı. Kendisine tabi olan Federal Şansölye Adenauer bugünkü birleşik Almanya'yı bile hayal etmiyordu, etmeye de niyeti yoktu. Onun Federal Almanya'sı için komünizm ve ona bulaşan Doğu Almanya'nın mümkün mertebe kapı dışında kalmasında hiçbir mahzur yoktu.

De Gaulle Paşa eski bir Fransızdı. Derin tecrübesi ve önsezisinden dolayı mağrur olmaktan çok vakurdu. Fransa'nın gururlanacak hali kalmadığının farkındaydı; ama büyük Fransız ulusu tarihî mirasını muhafaza etmeli ve vakarına sahip olmalıydı. Kıta Avrupası'nı İngiltere'nin şerrinden korumak için illâ Mareşal Petain'e'nin yoluna, yani Nazi işbirliğine ihtiyaç yoktu. Mağlup ama zengin, muhafazakâr demokrat Almanya ile yeni Avrupa pekâlâ inşa edilebilirdi. Onların yeniden kuracağı Charles Magne Avrupası'na, yani başlarındaki Benelux denen Belçika, Hollanda, Lüksemburg; ayrıca güneyi o tarihte çok fakir olsa da (bugün de pek matah değil) kuzey canibi zengin ve endüstriyel İtalya dahil olmalıydı.

Avrupa buydu. Almanya, İngiltere'yi istese de, de Gaulle Fransası şiddetle direndi. Bugünkü kalabalık Avrupa'yı ne Fransa ne Almanya isterdi. Portekiz, İspanya, Yunanistan söz konusu olamazdı; velev ki komünizmin yıkılacağı tutsa da Macarlar, hele Polonezler gibi sözü sohbeti, çalgısı çengisi hoş ama agrar (tarımsal) milletlerin böyle birliklere alınması düşünülemezdi dahi... Çeklerin eskimiş sanayii ise kimseyi alâkadar etmezdi. Almanların kardeş Avusturya'ya dahi sıcak bakmaları için 1970'lerin başına kadar beklemek gerektiği Avusturya.org zamanlar verim-

li bir ortak sayılmazdı. Bugün de ihtiyar bir ülkedir ama zaten 1970'lerin sonunda iktisaden Almanya'nın bir parçasıydı. Bugünkü geniş Avrupa'yı yaratan saikler muhtelifdir. Genç nüfus isteyenler (vakıa artık Avrupa'nın hiçbir bölgesinde genç nüfus kalmadı) veya sosyalist eğilimleri dolayısıyla güneyli ve doğulu kardeşleri aralarında görmek isteyenler veya eski Britanya Dışişleri Bakanı Lord Owen'ın dediği gibi "kendilerine ahlâkî borç duyulan büyük Avrupa'nın parçaları" yani Çekya, Polonya, Macaristan'ı yanlarında isteyen birtakım romantik Avrupa siyasîleri, bu bölgelere yönelmenin sebebidir.

Almanya ise buralarda sadece iktisadî değil siyasî bir bütünleşmeyi de hedefliyor. Oysa bu yeni açılımların neler getireceği bilinmiyor ve bir müddet sonra eski Batı Avrupa'nın yeni bir ayırım ve örgütlenmeye gitmesi hiç de uzak bir ihtimal değildir. Avrupa Birliği, ABD'nin iktisadî, siyasî hegemonyasına karşı bir denge unsuru olarak ortaya çıkmıştı. O zamanki Sovyet hegemonyası ile ABD arasında yükselecek bu güç, demokrat dünyanın hayranlığını da kazanmıştı. Birtakım Sovyet ve Amerikan düşmanı güçler Çin, Fransa ve İngiltere'nin Birleşmiş Milletler'i yöneteceğini zannediyordu. Hatta de Gaulle'ün ABD'ye ve NATO'ya yaptığı çıkışlar sol dünyanın alkışlarını topluyordu. Millet dirilen Avrupa'nın yeni bir dünya kuracağını hayal etmeye başlamıştı. Oysa zaman göstermiştir ki; Avrupa'nın yaşlanan nüfusu, azalan hareket kabiliyeti ve cevvaliyeti ve artan ehliyetsizliği, ABD iktisadiyatına da Japonya'ya da direnemez. Bu kıtanın icat yeteneği gerilemişti; hatta İsrail gibi bazı küçük çaplı ülkelerin bile gerisine düşmüştü. Açıkçası Batı Avrupa iktisadî-teknolojik güç birliğine gidememekteydi. Fransız-İngiliz Concorde projesinin daha başından yarattığı sorunlar o devirde J.J. Servant Schreiber tarafından büyük karamsarlıkla dile getirilmişti.

Irak savaşının başlayacağı şu günlerde, Danimarka, İngiltere ve Yunanistan hariç başta Akdeniz bloku ülkelerinin ve dahası henüz eşikten girecek Polonya, Macaristan, Çekya gibi orta Avrupa ülkeleriyle birlikte Amerikan politikasını desteklemeleri, Avrupa Birliği'nin siyasî bir kuvvet haline dönüşemeyeceğini göstermektedir. Avrupa dünyayı gittikçe az tanıyor ve köşeli politikalarından vazgeçemiyor. Avrupa Birliği, Almanya'nın Doğu Avrupa'ya yönelik hegemonyacı politikasıyla sağlam bir zemin kazanamaz. Gerçek an-

lamda ABD dışı bir kuvvetin veya kuvvetlerin ortaya çıkması ise başka türden gelişme ve teşebbüslere bağlıdır.

Irak savaşından uzak kalmaya çalıştığımız şu günlerde, Fransa ve Almanya gibi güzel sesli kahramanların desteği ile bir yere varamayacağımız açıktır. Ne politikalarında ne de söylemlerinde tutarlılık olan Batı Avrupa devletleri, savaş baskılarına karşı ihtiyacımız olan ittifak gücünü temin edemezler. Dolayısıyla Türkiye'nin kendi askerî gücünü iyi bilmesi, pazarlıklarında buna göre davranması ve dış politikada da uygun ittifaklara dayanarak barışçı politikayı götürmesi gerekir. Nihayet ABD ile alışverişin derece ve miktarını da bu sayede ayarlamak mümkündür.

8 Mayıs 1945

Altmış yıl önce bugün, altı yıl süren yaygın bir Dünya Savaşı yapılan mütareke ile sona erdi. Mihver devletlerden İtalya, savaştan çekilmiş ve müttefikler safına geçmişti. Almanya bugün teslim oldu, Japonya bilindiği üzere bir müddet daha direnecek ve Dünya Savaşı maalesef atom bombasının kullanılmasıyla sona erecektir. Amerikalılar o zaman şimdiki gibi teknolojist değildi; bu savaşın bitmesi için Kuzey Afrika'da, Güney İtalya'da ve Normandiya'da çarpıştılar ama asıl büyük savaş Pasifik'te verdiler. Fransa'yı ve bütün Güney ve Batı Avrupa'yı Almanlardan Amerikalılar kurtardı; buna rağmen Paris'e girme şerefini Fransızlardan esirgemedikleri için son safhayı General Leclerc'in zırhlı birliklerine bıraktılar. Uzun harp Avrupa'yı altüst etmişti. Savaşın sonunda Avrupa ikiye bölündü. Batı'da komünizm korkusu herkesi sardı. Biz hariç bütün komşuları Doğu Bloku'na dahil olunca, Yunan Başbakanı Çaldaris'in Türkiye'yle "konfederasyon"dan bahsettiği hatırlardadır. Oysa Kızıl Ordu işgalinin desteğindeki Bal-kanlar'ın zayıf komünist partilerinin kurduğu rejimler, gerçekte bu düzenin sonunu hazırlamıştır.

Savaşın bilhassa insan kaybı bakımından en büyük yükünü Sovyetler Birliği çekmişti. 1939 Molotov-Ribbentrop Paktı ile Alman saldırısını durduracağı zehabına kapılan Sovyetler Birliği 1941 haziranında hazırlıksız yakalandı. Bu arada Türkiye ile her türlü saldırmazlık antlaşmasını reddettiği için İnönü Türkiye'si sancılı ve endişeli bir dönem yaşamıştı. 1941 haziranının sabahı saldırı haberini alan İsmet İnönü'nün bu şoktan kurtulduğu, yatağında attığı kahkahadan bellidir. Rusya'nın 22 milyonluk insan kaybı ne kadar doğru bilmiyoruz. Ama şehirler yandı, sivil halk katledildi, ülkenin Yahudileri ve Çingeneleri gaz odalarına yollandı. Stalin esirlere muamele konusunda Cenevre Sözleşmesi'ni kabul etmemişti, dolayısıyla Kızıl Ordu'nun savaş esirleri köpür müttefiklerinki gibi mu-

amele görmedi. Ağır şartlarda kamplara yığıldılar ve bunlardan bir kısmı da ilk deneme olarak gaz odalarında imha edildi. Stalingrad şehri hem Alman ordularının saldırısı hem de karşı kıyıda Katyuşa denen yangın bombalarıyla savunma yapan Kızıl Ordu'nun arasındakaldı. Ahşap şehir tamamen yanmıştı. Her Rus ailesi en kıymetli eşyası olan piyanoyu yangından kurtarmak için bahçeye çıkarmış, şehir bir piyano ormanına dönüşmüştü. Silah yetersizdi. Sovyetler ülkelerini etten duvar halinde savundular. Silah üretiminde ani artış ve İran'ın işgali ile müteffiklerin yardımı ulaşınca durum değişti. Türkiye'yi yönetenler, en başta I. Dünya Savaşı'nın ihtiyatlı kurmay subayı İsmet İnönü, Türkiye'yi savaşın dışında tuttu. Son aylarda savaş ilan etmek; Cihan Savaşı sonunda yeni dünya düzeninin kurulmasına katılmak, daha doğrusu hissedilen gelecekteki Sovyet baskısına karşı Batılıların yanında yer ve destek aramak içindir.

Ülkeler savaşın bitimini neşyle kutladılar. İnsanoğlu hayatta kalma savaşı vermişti. 1945'ten itibaren ilk üç yıl içinde nüfus patlaması yaşandı. 1960'dan sonraki refah yıllarında bile bu kadar çocuk doğmamıştır. Büyük şehirlerde zafer kutlamaları yapılırken, Stalin de savaşın galibi olan Kızıl Ordu şerefine kadeh kaldırdı. Yalnız burada bir çatlama görüldü. Stalin "Kadehimi Rus halkı şerefine kaldırıyorum çünkü bu savaşta en büyük direnç, fedakârlık ve kahramanlığı Rus halkı göstermiştir" dedi. Unutulmayan ve diğer Sovyet halklarını hafiften yaralayan bir kutlamaydı. Çünkü o büyük savaşta Kafkasya'nın dağlarından Sibiryaya yaylasının küçük kavimlerine kadar herkes aynı sıkıntıları çekmişti. Herkes "Sovyetler Birliği Savaş Kahramanları" çıkarmıştı.

Avrupa, ABD sayesinde dirildi. Eski Avrupa altüst olmuştu. Milyonlarca Yahudi ya yok edildi ya da kıtayı terk etti. Başta Almanya ve Avusturya olmak üzere, büyük bir entelektüel çöküntü görüldü. Alman üniversiteleri bir daha eski ışıltısına kavuşamadı. Amerika Birleşik Devletleri kıtanın bütün akademik ve teknik zenginliğini ithal etti. Eski hayat ve özgün kültür kayboldu. Dirilme ABD desteğiyle mümkün oldu. Amerikan kültürü ve Amerikanizm, Avrupa ülkelerinin yaşam kültürünü kendine benzetti. Bugünkü AB bile eski Avrupa'yı geri getiremez. 1945 yazında Truman, Churchill ve Stalin arasında cereyan eden Potsdam Konferansı

Avrupa'ya kendine göre bir şekil verdi, yani ikiye böldü. Zaten tarımsal karakterli ve Çekoslavakya hariç sanayi bakımından Batı'dan geri olan Doğu Avrupa ülkeleri bu bölünmeyle kültürel bağlarını da kopardılar. Sonuçta bugünkü acayip ve sarsılmış Doğu Avrupa ortaya çıktı. En feci olay, parçalanan ailelerdi. Doğu'dan çalışmak için Almanya'ya sürülen Sovyet vatandaşı işçiler, Sovyet idaresi tarafından "şüpheli şahıs" olarak görüldüğünden, birçoğu ülkede kalan çoluk çocuğunu bir daha göremedi. Kruşçev devrinde verilen serbesti ile bu yaralar deşildi. Müteffikler Almanya'yı bir daha dirilemeyecek, sanayisinin gelişmesine izin verilmeyecek bir ülke olarak tasarladılar. Ne var ki, Doğu Almanya üzerinde Sovyetler'in hegemonya kurması, Amerikan-İngiliz blokunun bu prensipten çok çabuk vazgeçmesini sağladı. 1948 ve 1949'dan itibaren Almanya'ya Amerikan sermayesi ve yardımı aktı. Batı Almanya eski altyapısı ve insan kaynaklarıyla modern bir endüstri kurdu ve kendisini yenen İngiltere ve Fransa'yı solladı. Bir kuşak içinde tekrar Avrupa devi haline geldi. Gerçekte yaşadığı kültürel yıkımın farkına varmayan bu ülke, iktisadî mucize dediği bu dönemde etrafı küçümseme sürecine girdi. Yeni Almanya'nın Hristiyan muhafazakârlar veya sözde sosyal demokratlarıyla yeni bir saldırgan tavır içinde olduğu açıktır. Çok şükür askerî mirası I. Dünya Savaşı'ndan sonraki gibi değildir; bir hayli gerilemiştir.

Eski Avrupa'nın kültürel ve teknik uzantısı Ortadoğu'ya İsrail olarak sıçradı. Bu doğuş Ortadoğu Arap alemini büyük çalkantılara sevketti, halen devam ediyor. Türkiye batılılaşma yolundaki uzun macerasını Amerikanizm ile sürdürdü. Olumlu ve olumsuz etkileri vardır; ama her halükârda II. Dünya Savaşı'ndan sonra tarafsızlığın getirdiği birikimi kullanması ve zamana uyum sağlayabilmesi ve de iktisadî örgütlenme yapısında, ama özellikle tarımdaki değişimleriyle en çok kalkınan ülkelere biridir. Toplumumuz elan bu büyük değişimin getirdiği sancıları yaşıyor ve bu sancılar yüzünden olumlu yönlerimizi de değerlendiremiyoruz.

Bir savaş bitti; hatta onun getirdiği Soğuk Savaş döneminin de sona erdiği söyleniyor. Acaba öyle mi? Hortum sadece ortalarda dolaşıyor.

II. Dünya Savaşı öncesinin ne ulusalcılığının ne de bencilliğinin bittiği anlaşıyor. Sadece kılıklar değişiyor ve yalancı söylemler ye-

ni sözlük kullanıyor. Ebedî barış gelir mi, gelmez mi onu tartışacak değiliz. Ama savunmanın da nitelik değiştirerek devam etmesi gerektiği açık. İhtiyarlayan toplumların yanında gençleşen ve saldırganlaşanlar var. Olgun ve adil sandığımız toplumlar da maalesef halen 19'uncu yüzyılı içlerinde barındırdıklarını gösteriyorlar.

Büyük Savaşta Türkiye

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye "non-belligerent" denen savaşımayan ülkelerdendi. Ama asıl önemlisi bir dizi saldırmazlık paktı ve anlaşmalarla tarafsız ülke konumunu sağlamıştı. Ankara birbirleriyle boğazlaşan ülke diplomatlarının faaliyet gösterdiği nadir başkentlerden biriydi. Dışışleri birbirleriyle selamlaşmayan bu insanları cumhuriyeti balolarında, törenlerde bir arada tutabilmek için protokol harikaları yaratıyordu. Tabii büyük şehirler casus doluydu, eski İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın kurduğu "police-parallele" diyebileceğimiz teşkilat bu noktada yeterince etkili oldu. Şoförler ve bina kapıcıları anında bilgi getiriyordu, nitekim Büyükelçi von Papan'e tertiplenen suikastta da havaya uçan suikastçının kimliğini, bıraktığı tek delil olan ayakkabıyı satan mağazanın tezgâhtarları sayesinde öğrendiler. Herkes çok meraklıydı ve herkes her gördüğünü olağanüstü bir biçimde hafızasına nakşediyordu. Savaş biteli 60 yıl oldu ama uzun Dünya Savaşı, savaşıyan ülkelerin ve halkların tarihlerinde derin ve onulmaz yaralar açtı. Nitekim Avrupa'nın büyük ülkeleri artık büyük değildir; iktisaden eskisine göre daha iyi durumda olsalar da, kültürel ve ilmî üstünlüklerini kaybettikleri açıktır.

Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ağır hataları ve âdeta boş özelemlerle savaşa katıldığı için, bu sefer aşırı ihtiyatkârlıkla savaşın dışında kalmış, savaşa girmek ve Almanya'ya harp ilan etmek için son aylara kadar beklemiştir. Bu savaş ilanı da dünyayı yeniden inşa etmek durumunda olan "Batılılara katılmak ve dünya savaşı sonunda 'Nazi Almanya'sına yeterince karşı olmamak" töhmetinden kurtulmak içindir. Savaşın sonlarına doğru yani 1944 mayısından itibaren, cumhurbaşkanı ve hükümet Almanlara açıkça sempati duyanları değil, böyle bir zan altında olanları dahi, sadece resmî görevlerden değil, toplumsal hayattan da tasfiye etmiştir. Gerçek şu ki Sovyetler'in bu dönemi'deki Türkiye'ye karşı söylem ve davran-

nışları, ülkede panik yaratmış ve komünizm karşıtı politika Rusya'ya karşı duygu ve tavırları da artırmıştır. Demek ki, hükümet Mayıs 1944'teki milliyetçi sağcı takibatından sonra çok vakit kaybetmeden solculara da yüklenecektir.

Savaş içinde Türkiye'nin ithalat düzeyi çok düştü. Her şeyden önce endüstriyel ülkelerin Türkiye'ye satacakları mal yoktu. Savaşan şişkin ordular bütün stokları yutuyordu. Karaköy ve Eminönü'nün ithalatçıları limana uğrayacak ufuktaki bir gemiyi gözlemek ve temsilcileri aracılığıyla ne bulurlarsa kapatmakla gün geçiriyorlardı. Tabii karaborsa ortalığı sardı. Hükümet tahıl karaborsasını önlemek için sıkı tedbirler aldı ancak bu sadece fakir köylünün canını yaktı. Şehirlerde un ve şeker sıkıntısı vardı. Vilayetin birinde kuyrukta bekleyenler hükümet konağına götürülen bir tepsi baklavayı devirdiler. Ama işin doğrusu asayiş berke-maldi. Az sayıdaki polis ve jandarma ile Türkiye yönetimi savaşın sıkıntılarını isyansız ve yağmasız atlattı. Bu, halkın, hükümetin ve devlet ananesinin ördüğü ortak bir başarıdır. Arşivlerden görünen o ki, Oniki Adalar'daki İtalyan birliklerinin harekâtı bile en ince ayrıntısına kadar izleniyordu. Raporları gönderenler ise sadece adalardaki Türk azınlık değildi; Rum nüfustan bile aynı hizmeti hem de ücretsiz olarak görenler vardı, Osmanlı'dan bu yana devletin karaltısı sürüyordu.

Buğday karaborsasından zengin olan "hacığa" sınıfı, az zamanda büyük şehirlerde bile kendini hissettirdi. Buna karşılık savaş makinesinin talepleri bitmiyordu. Türkiye elinde hammadde olarak ne varsa sattı. Hatta bu hammaddeyi işleyip yarı mamul hale getirecek sanayi henüz kurulamadığından ferrokrom veya işlenmiş alüminyum değil, topraktan çıkan filiz olduğu gibi gönderildi. O da yetmedi; ABD, İngiltere ve Almanya'nın büyük firmaları yerel temsilcilerinden ot, maden ve gıda namına ne bulurlarsa göndermelerini istedi. Savaş sanayiinin ihtiyacı, yeni icatlar ortaya çıkarıyordu; hangi bitkinin, maden cevherinin hatta toprak cinsinin ne işe yaradığı belli olmazdı. Zaten Türkiye'nin bitki ve maden envanteri tam bilinemediğinden, araştırıp bir şeyler bulmaları isteniyordu. Servetler birikti; planlı programlı kullanılmasa da bu birikim ve ardından gelen Marshall Yardımı ve ziraî makineleşme Türkiye'de bir nesil içinde gelişme ve patlama yarattı.

Savaş yıllarında ordu sıkıntı içindeydi. Mühimmat, silah, giyim kuşam derdi biliniyor. Biz ne söylesek boş; eli kalem tutan askerî tarihçilerin -ki bunların arasında başta o dönemin genç komutanları olan General Nurettin Türsan ve General Muzaffer Erendil de gelir- hatıralarını bekliyoruz. Savaş yıllarında civarda gemisi batan veya uçağı düşen müttefik ve mihver devletlerin ordularına mensup asker ve subaylar sık sık Türkiye topraklarına sığınarlardı ve yenden birliklerine ulaşana kadar bunlar büyük şehirlerin hayatına karışır, eğlence yerlerine devam ederlerdi. Ankara'da Baba Karpıç'ın kendi marşlarını çaldırmak isteyen Alman ve İngiliz pilotların kavga çıkarmalarını nasıl ustalıkla ve orkestranın desteğiyle öndediğini anlatırlar.

Uzun savaş yıllarının sıkıntıları demokratik gelişmeleri hızlandırdı. İaşe dağıtımı düzgün gitmese de halkımızda düzen ve kuyruk alışkanlığını geliştirdi. Dayanıklı ve sabırlı bir kitle olduğumuzu gösterdi, imparatorluğunun son 40 yılını savaşlar ve yıkımla geçiren tecrübeli bir ulusun nefes almasını ve kendine gelmesini sağladı.

Savaş Rüzgârları Mutlaka Hortum Değildir

Her savaş rüzgârı hortum gibi toplumları kapıp götürmez. Bazı savaşların dışında kalmak mümkündür; hırslardan, fırsatçılıktan, boş büyüme ve zenginleşme isteklerinden uzak duran devlet adamları ülkelerini böyle felaketlerden korur. Macaristan'da Amiral Horthy'nin, Romanya'da Antonescu'nun, Bulgar devlet erkânının aksine İkinci Dünya Savaşı'nda kim ne derse desin Türkiye bu korunmayı başardı. Yoksa ister Mihver ülkelerinin, isterse son yılda Müttefiklerin yanında savaşa katılalım; sonumuz iyi olmazdı. 1943'te Müttefiklerin yanında savaşa girsek; gerçi Müttefiklerimiz bizi bu savaş girişimi üzerine işgal eden Almanlardan kurtarırdı, ancak kurtaran Müttefik muhtemelen Sovyetler olacağı için, sonra onlardan kim kurtarırdı, bilmiyorum. (İkinci Dünya Savaşı gerçekten aşçı ve hizmetçi kavgasına benzer; arada olan porselenlere, yani küçük devletlere oldu.)

Birinci Dünya Savaşı'nın felaketlerinden ders alan Türk yöneticileri o devirde gerçekten ustalıkla savaşın dışında kaldı. Berlin çökerken, Ankara'daki büyükelçi von Papen'in pasaportunu yeni veriyorduk. Bu anlamda Müttefiklerle birlikte sulh konferanslarına katılmak gibi bir yararımız da oldu. "Kaçırdığımız fırsatlar" edebiyatına boş verin. Bir ikinci nesli harcasak da, ne Oniki Ada'yı geri alabilirdik ne de Batı Trakya'yı... Sadece dert torbasına düşerdik.

Birinci Büyük Savaşa lüzumsuz girdik. İttihatçıların bu felaketli politikasına "Bizi galipler yağmalar" korkusu hâkim oldu. O dönemin İttihatçı zümrresi kendilerinin modernize ettiği orduya ve bize dayatacak herhangi bir dış kuvvete karşı millete güvenemiyordu. Haydi savaşa girdin; senden asker mi istendi ki Avusturyalılara yardım için Galiçya'ya kolordu gönderiyorsun? "Mısır'ın fatihi" olacağım diye Süveyş Cephesinde evladın vatanı döküyor-

sun... Yavuz Sultan Selim Han'ın geçtiği çölü nasıl geçtiğimiz malum: Kum gözlüğü olmayan asker ve zabitanın birçoğu kör olmuş. Birinci Dünya Savaşı'nın bu yanlışlıkları, yakın tarihimizde kendini sık sık tekrarlayan bir aşırı gayretkeşlik psikolojisinin tezahürüdür.

İkinci büyük savaşın başında Mussolini de "Hitler tarih yaparken, ben dışarıda kalamam" diye hazırlıksız İtalya'yı palas pandıras savaşa sokmuştu. İtalyan askerinin korkaklığından çok, ordunun donanımsızlığı yenilgilerde rol oynar. Saldırgan İtalya'nın karşısında Habeşistan ve Yunanistan kan ve acıyla onurlu bir tarih inşa ettiler; İtalya ise utançla yenilgiyi tattı. Adis Abeba'ya Almanların yardımı ile girdikleri anlaşıyor. Mareşal Bodoglio'nun muzaffer girişi bir teatral düzenlemedir. İkinci büyük savaşta General Franco daha akıllı hareket etti. Almanya ve İtalya'nın ısrarına rağmen kendisine iç harbi kazandıran bu dostlarının yanında savaşa girmede. Sadece son anda "gönüllü"lerden oluşan ünlü Mavi Tümen'ini Rusya'ya yolladı. Maceraperestler ve hapishane devşirmelerinden oluşan bu tümen iyi çarpıştı; böylece İspanya resmen savaşın dışında kaldı, Almanların ısrarını hafifletti. Üstelik İspanya bu dönemde Portekiz ile birlikte en çok Yahudi mülteci kabul ettiğinden, Batılıların hışmını da çekmedi. Bu, mecburiyetin sürüklediği mutlak bir savaştan ucuza sıyrılmanın örneğidir. Birileri savaşa sürükler; ucuza kurtulmanın yolu vardır ve galiba bu politika pek değişmiyor. Kazanç hayalleri kurarken hesap yapmak lazımdır; askerler ve politikacılar arasında uyum ve tecanüs (dayanışma) lazımdır.

Türkiye bölgenin en güçlü ordusuna sahip. Sınırdışı görünen sorunlar, sınırlarımızın içine de yansımış. Dumanı tüten imparatorluğun bıraktığı sorunlar; en başta etnik kalıntılar var. Öyle neme lazımcı, ucuzuna infiratçı politikalar bu sorunları dışlamamıza maalesef imkân vermiyor. Irak savaşı gelişen Türkiye'nin geçeceği en çetin imtihan. Bazı ilkelerimizin olması lazım; en kıymetli hazinemiz insanlarımızdır. Sınırlarımızın içinde kontrol edemeyeceğimiz gelişmelere ve müdahalelere müsaade etmememiz lazım. Türkiye çok fazla yakınlaştığı müttefiklerden hep zarar görmüştür. Bunu ABD'li diplomatların tavırlarında gözlüyoruz. Amerikan aydını, gazetecisi, basit halkı çenesi düşük derecede konuşkandır, o kültür üslup oyu-

nu yapmaya da pek müsait değildir. Ama Washington memurları Londra'daki meslektaşlarından bazı davranış kalıplarını alıp acemi-ce uyarlamışlar. İşlerine gelmeyen soruları, havaya bakarak ya da duymazlığa gelerek savuşturuyorlar. Cevap alamadığımız adamlara soru sormamak ve onlara da soru sordurmamak lazım... Bu ilkeyi önce buraları iyi tanıyan ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Marc Grossman'a uygulayabiliriz.

60 Yıl Sonra Normandiya

6 Haziran'da Fransa cumhurbaşkanı ve hükümeti, Normandiya'da çağdaş tarihin düğüm noktalarından birini teşkil eden ünlü çarmanın yarı gerçekçi bir yıldönümünü kutladı. Kuşkusuz Fransızlar, vatanlarının kurtuluşunda Fransa'nın rolünü olduğundan çok vurgulamak zorundaydılar. Fransa teslim olduğu vakit, bu olay bazıları için dramatik, bazıları için bir bilinmezlik ve hiç de az sayıda olmayan birtakım Fransızlar için de ümitvar (!) bir başlangıçtı. Fransızların önemli kısmı İngiltere'den nefret ediyordu; İngilizlerden daha çok solculardan ve de Yahudilerden... İşgalci Nazi Almanyasının karşısında yenilenlerin çaresizliği içindeydiler.

General Charles de Gaulle öyle anlaşıyor ki mutlak çoğunluğun değil, inatçı ve onurlu bir azınlığın lideri olarak millî sahnede yerini almıştı. Fransa'nın işgalindeki şartlar ve Almanların tutumu, şüphesiz Polonya, Çekoslovakya, hele Rusya ile karşılaştırılmazdı. Fransızlar, Almanlar için, büyük Charles'ın torunları olan kuzenlerdi. Avrupa bu iki unsurdan oluşuyordu ve yeniden onlar tarafından kurulmalıydı. Bu nedenle, Fransa işgali şüphesiz Polonya, Çekoslovakya ve hele Rusya gibi ağır şartlarda yaşamayacaktı. Mağlup Fransa, gördüğü hakarete rağmen, bu havadan yararlanma yolunu seçti. Verdun kahramanı Mareşal Petain başkanlığında, güneydeki Vichy hükümeti işbirliğini kabul etti.

Fransız dili ve mutfağı ve kültürü Almanların hayranlığını çekti. İşbirlikçi Fransa, açıkçası Avrupa tarihinde birliği gerçekleştirecek bir safhaya girdiğine inanmıştır. İlk safhada, de Gaulle'cü direnişe Moskova'nın uzlaşmacı tavrını izleyen komünistlerin de pek iltifat etmediği açıktır. Ancak 1941'in haziran ayında Sovyetler ile savaş başladıktan sonradır ki Fransız direnişinde solcuların payı çok arttı. Bu nedenle direniş efsanesi pek fazla renklendirilip büyütülmemelidir. Gerçek Fransa'yı ön planda Amerikalılar ve İngi-

lizler kurtardı. 1943'te Sicilya ve Güney İtalya'ya çıkan Amerikan ve Britanya kuvvetleri, bir yıl sonra daha büyük ve fedakârca bir hamleyi, 1944'ün 6 Haziran'ında Normandiya kıyılarında gerçekleştirdiler. Kanlı bir çıkarmaydı; o günkü Amerikalılar bugünküler gibi değildi. Yiğitçe çarpıştılar, Paris önlerine geldiler ve üstelik şehre General Leclerc komutasındaki Fransız birliklerinin girmesini temin ettiler; böylelikle de Fransız halkının onuruna saygı gösterdiler.

Demek ki Jacques Chirac'ın 6 Haziran'da Bush karşıtı gösterilere izin vermemesi bizim basının çok bilmişlerinin tekrarladığı gibi "bizden daha az demokrat olmasından" değil, 200 bin askerini Avrupa'nın kurtuluşuna kurban eden bir ulusun yıldönümü törenlerine gelen temsilcisine saygıdan ileri geliyor.

Fransa, Amerika Birleşik Devletleri'nin 1944 Haziran'ındaki ağırlığını, 60 yıl sonra Rusya liderini de törenlere çağırarak gölgelemek istedi. Rusya bu savaşta en çok kayıp veren ülkedir. Kayıplarda nüfusa oranla Polonya başta gelir. Rusya'nın doğuda yaptığı baskı, Normandiya ve İtalya ile birleşince Nazi Almanyası ezildi. 60 yıl içinde artık ideolojisi değişen, eskinin kalıntısı ve tepkileri yok olmasa da yeni bir dünya görüşünün hâkim olduğu Almanya var. Bu Almanya'nın her zaman âkil ve doğru olduğunu iddia edemesek de, eskisinden farklı olduğu açıktır. Yeni Almanya başbakanı ve savaş sonrası Alman toplumunun temsilcisi sayılan Schröder, buna rağmen bu törenlerde sarsıldı.

Sorun şu; Almanlar değişse de, "mea culpa" (kusurunu itiraf eden) şarkıları yüksek sesle söylese de, öbürleri o kadar samimi değil ve tarihi yeniden yazmayı, teatral bir şekilde sahneye koymayı tercih ediyorlar. Öte yandan, Doğu ve Orta Avrupa'yı kurtaran Sovyetler'in nüfuzundaki Çekoslovakya, Polonya ve Macaristan gibi ülkelerin tarihî Avrupa'dan yarım asırlık ayrılığı, sanıldığının aksine, onarılmaz yaralar ve problemler ortaya çıkarmıştır. Avrupa'nın içindeki çelişkiler tükenmez; rekabet içindeki Avrupa ruhunun, rehabet içindeki ihtiyaç bir nüfusla nerelere gideceğini bilemiyoruz.

1955 Yılı Eylülü

Bundan 50 yıl önce İstanbul bugünkünden farklıydı. 1955 sayımına göre bütün İstanbul vilayeti ancak 1,5 milyona yaklaşan bir nüfusa sahipti. Bununla birlikte İstanbullular, Anadolu'dan gelen nüfus akımından şikâyet ediyordu. Şikâyet edilen nüfus ise büyük ölçüde ailelerini bırakarak gelen amele, geçici işlerle uğraşan bekâr nüfustur. Aileler halindeki akım sonraki yılların gerçeğidir. Gecikondü henüz surların dışında Kazlıçeşme, Zeytinburnu, Haliç'ten sonra Silahtarğa gibi yerlere mahsustur. Taşıtlarla yani bugünkü Gaziosmanpaşa, Balkan göçmenlerinin semti olarak yeni doğuyordu. Semt halkı hayatından hiç memnun değildi. İstanbul boştu. Suriçi ve Üsküdar dışında seyrek yerleşimli bir alandı ve İstanbullular yaşadıkları şanlı şerefli dramatik tarihe rağmen imparatorluk başkentinin âdet ve çizgilerini henüz koruyan bir kitleydi.

İstanbul'da yaşam zordu; dar sokak ve caddelerden geçen tramvayla karada, bildiğimiz Şehir Hatları vapurlarıyla denizde ulaşım sağlanırdı. İstanbul temiz ve düzenli bir şehir değildi, su sorunu vardı ama çok güzeldi, doğal güzellikler ve yaşam her yerde hâkimdi. Salacak'ta, Ortaköy'de denize girilirdi, bu kentin fakiri de zengini de İstanbulluydu; en azından söylentiyle de olsa şehrin büyük eserleri hakkında bilgileri vardı. Hiç değilse; "Sinan'ın çıraklık eseri Şehzadebaşı, kalfalık eseri Süleymaniye'dir, ustalığı Edirne'deki Selimiye imiş" derlerdi. Birtakım orta sınıf hatunlar türbelerle birlikte ayazmalara bile ziyarete ve adağa koşuşurdu. Herkes Karadeniz'den akıp gelen balık sürülerinin mevsimini ve adresini bilmese de, bilir görünürdü. Dışarıya karşı eleştirici ve titizlerdi. Eski İstanbul'u da benimsemişlerdi.

Etnik gruplar arasındaki gerilim katıyen dışı vurulmazdı. Dedi-kodu ve ölçülü bir mizahla her grup birbiri hakkında konuşurdu. Eskinin İstanbul'unda da etnik gruplar arasındaki gerilim veya dış-

lama, varsa dahi Batı'nın başkentleriyle kıyaslanamayacak kadar düşük düzeydeydi. Toplumun kültürel bütünleşmesi kısmiydi. Bugünün gençliği gibi aksansız Türkçe konuşulduğunu söylemek zordu. Rumca çok konuşulurdu. Helenlerin nüfusu yaklaşık 100 bin kadardı. Yine Ermenice, Judeo-Espanyol dediğimiz Yahudi İspanyolcası, İtalyanca hatta Protestan azınlığın konuştuğu Almanca ve tabii Levantenlerin Fransızcası çarşı pazarda duyduğumuz dillerdendi. İstanbul kalabalık bir gayrimüslim nüfusa sahipti.

Görünüşte fırtına kopartacak bir gerilim ve çatışma yoktu. Komşuluk ilişkileri sıcaktı. Yüz yüze ilişkide hakareten kaçınılır, gruplar hakkındaki kanaat dedikoduya bırakılırdı. Ne açıkça bir anti-semitizm, ne açık bir anti-Helenizm ne de cemaatlerin kendi aralarında naklettiği 1915 olayları dışında açık bir Ermeni veya Türk karşıtı soykırım propagandası vardı. 6-7 Eylül hadiseleri bir katliam değil, bir yağma olarak tarihe geçmiştir. Başlatanlar yağmacı değildi. Hükümetin bu işi bir politika aracı olarak düşündüğü anlaşıyor ama işin nereye varacağını hesaplayamadıkları açıktı.

Dahası 1960'dan sonra Yassıada mahkemelerinde bu yüzden yargılanıp mahkûm edilen yönetici ve memurların hangisinin ne kadar sorumlu olduğu da saptanmış değildir. İsim ve cisimle belgelenmeyen bir iddia olarak, olayları başlatan küçük grupların Balkan devletlerinin zulmünden kaçıp gelenler olduğu çok tekrarlanıyor. Tertipçi grup bir müddet sonra arkalarına takılan yağmacıların karaltısından korkup çekilmiş olmalı. Doğrusu Balkan ülkelerinde bu tip olaylar sıkça görülebilir ve hedef kitle yerli Müslümanlardı. Ne var ki sırf bu nedenle küçük ülke şovenizminin Türkiye'ye yakışmayacağı açıktı.

Kıbrıs adasının Helen sakinleri İngiltere'den kopup bağımsız olmak istiyorlardı. Ne var ki Türk azınlık hiç de onlarla aynı fikirde değildi. Olması da gerekmezdi. Birbiriyle geçinemeyen iki etnik grup her zaman için ayrı politika güderler. Eğer Rumlar İngiltere'yi istemiyorsa, Türkler isteyecekti. Çünkü kendilerine Helen bir Kıbrıs'ta hayat hakkı verileceğine ikna edilmemişlerdi. Helen de edilmiş değillerdir. Kıbrıs Yunanistan'la Türkiye arasında bir sorun haline dönüştü. Adada EOKA teşkilatının kurulması ve cinayetleri tepki yarattı. Helen kimin karar verdiği belli değildir. 6-7 Eylül olayları karşı tarafa bir gözdağı vermek için tertiplenmiş gibidir.

6-7 Eylül'ün fizikî görünümü vitrini kırılan dükkandan bulduğunu götüren sorumsuz serseri bir kalabalıktı. Yağmalanan bakkal dükkanında balık yumurtaları ve havyarı atıp peynir ve helva arayanlar veya ayakkabının yanlış tekini alanlar veya pahalı kumaş veya kürkleri götüreceği yerde sokağa atanlar süflî bir manzara oluşturmuştur. Çaresizlik ve utanç en çok gün görmüş İstanbulluları sardı. Dükkanı yağmalanan berber veya bakkal komşularını sessizce ziyaret ediyorlardı. Güçleri yetenler komşunun tezgâhını yeniden kurmak için para topladılar. Bir kısım esnafın zararı devlet tarafından tazmin edildi; fatura ibraz edemeyenlerinki eksik tazmin edildi. 6-7 Eylül olayları sırasında kan dökülmüş değildir. Ama sokağı kaplayan hava sadece hedef kitle Rumları değil herkesi, Müslüman Türkleri bile dehşete düşürmüştür.

Beyoğlu'nun çehresi değişti; bazılarının zannettiğinin aksine İstanbul asıl 1963'ten sonra Helen nüfusunu göndermiştir. Bununla birlikte 1955 yılı 6-7 Eylül olayları Türkiye'nin dışarıdaki adına çok zararı dokunan, aleyhte abartılan bir propagandayı daima besleyen yüz karası bir tertip ve kontrolsüzlük demektir. Anadolu'daki ve Rumeli'deki bin yıllık Türk hâkimiyetinin tanımadığı, bilmediği bu saçma tertip, imparatorluğun bıraktığı miras üstünde bir lekedir.

II. Dünya Savaşı sırasında konulan Varlık Vergisi gibi anlamsız ve istismara açık uygulamayla birlikte yeni nesillerin başına bir belâ olarak kalmıştır. Zira bir önceki kuşağın bıraktığı mâlî borç veya iktisadî çöküntü telafi edilebilir ama bu gibi budalalıkların bıraktığı intiba, yeni kuşaklar için ağır bir yükür. Bu toplumun bu gibi olayları tekrar edeceğini hiç sanmıyoruz ama olayları da unutmak değil, iyi öğrenmek gerekir. 6-7 Eylül olayları bazılarının dediği gibi 1938 Kasım'ının Almanya ve Avusturya'sındaki Kristal Gecesi gibi değildi; 1950'lerin, kabuk değiştirmeye başlayan ve denetimin elden çıktığı ve mutlaka kötü yönetilen İstanbul'unda devlet ve toplum ananemizi zedeleyen bir çığgınlıktı.

12 Eylül'e Nasıl Geldik?

12 Eylül 1980 harekâtı, 20. yüzyıl Türkiye tarihindeki dördüncü askerî darbedir. Birincisi 1908 Temmuz'undaki, tarihimizde II. Meşrutiyet olarak bilinen ihtilâldi. Bu anayasal hareketin üzerinden bir yıl geçmemişken, 31 Mart 1909'da İstanbul'daki kanlı çatışma, Selânik'ten yürüyen düzenli ordunun birkaç taburundan ve yardımcı sivil çetecilerden oluşan küçük Hareket Ordusu'nun başkente gelip vaziye-te hâkim olması ile bastırıldı. Balkan Savaşı sırasındaki Bâb-ı Âli Bas-kını dediğimiz, gerçek anlamdaki üçüncü dünya tipi bir hükümet dar-besiyle II. Meşrutiyet'in çalkantılı tarihi devam etmiştir. Her üç olayda da aktörler hemen hemen aynıdır, çekirdek İttihat ve Terakki Cemi-yeti'dir. Son darbeye Bâb-ı Âli'ye giren silahşörler ve başlarındaki En-ver Bey, Harbiye Nazırı Nazım Paşa'yı katlettiler, sadrazama silah zo-ruyla istifanname yazdırdılar. Dahası Enver'in görülmemiş bir cüretle si-lahlı olarak padişahın karşısına dikilip Mahmut Şevket Paşa'yı Sadra-zam tayin ettirmesiyle bu darbecilik geleneği doruğa çıkmıştır.

O kadar kanlı çatışmalar ve pahalı tedbirlerle 1826 yılında kaldırdığımız yeniçeri ihtilâli geleneği, maalesef daha 19'uncu yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülaziz'i deviren Hüseyin Avni Paşa'nın hü-kümet darbesiyle yeniden dirilmişti. Sultan II. Abdülhamid'in diktatör rejimi bu kırılmanın devamını ancak otuz iki sene geciktirebildi.

II. Meşrutiyet, darbeler zinciriyle on sene kadar sürmüştür; so-nunda Adriyatik'ten, yani Preveze ve Arnavutluk'tan Basra Körfe-zine kadar uzanan bir imparatorluğun cenaze namazı kılınmıştır. Elbette ki imparatorluklar yıkılır ama bu yönetimin bilgisizliği işi ça-buklaştırıp savaşı getirmese, Arabistan daha onurlu ve oturaklı bir idareyle bağımsız olur, asıl unsur Türk halkı da 20. yüzyıla daha hazırlıklı ve savaşta kaybetmediği kadroların yapıcılığı ile girerdi.

Cumhuriyet'in kurucu öncü kadroları İttihatçılığı yakından tanı-dıkları ve hatta bir ara bu muhalif harekete üye oldukları için bu ta-

lihsiz olaylardan yeterince ders çıkarmışlardı ve askerinin siyasete karışması konusunda son derece temkinliydiler. Askerlikle idarî görevler arasına kesin sınırlar çektiler; askerlerin mebus olamaması gibi kanuni tedbirlerin yanı sıra ustalıkli politik manevralarla askerî müdahaleleri önlediler.

1960 darbesi, siyasetin değışen ortamına ayak uyduramayan Türkiye'nin siyasî ve idarî kadrolarının ortak hatasıdır. İnsanlar Ankara ve İstanbul'daki talebe rûmayışinden ürktü; iktidar ve muhalefet ise çok partili hayatı sağlıklı olarak götürme olgunluğundan uzaktı. Abartılı ve çığ bir siyaset güdülyordu, muhalefetin çıkışları da iktidarın tedbirleri kadar olgunluktan uzaktı. Mayıs'tan sonraki Yassıada safhası iç açıcı olmayan görüntüler ortaya çıkardı. Sonuçları itibarıyla kırıgın bir yönetici sınıf ve onların çocukları sonraki dönemde siyaset yaptılar.

1960'tan sonra siyasî hayatta görülen değışmeler; yeni partiler, yeni siyasî dernek ve tartışmalarla Türkiye'nin yeni bir anayasal döneme girdiğı görülyordu. Hiç kuşkusuz ki bazı safdil hatalar hayatı zorlaştırıyordu. Anayasa Mahkemesi dünyada örneğı az bulunan bir kuruluştı, özlendiğı gibi kurulup işlediğini söylemek mümkün değildir. Cumhuriyet Senatosu'nun kendinden bekleneni ifa eden bir organ olmadığı anlaşıldı. Anayasayı tamamen değıştirip yenisini yapmak 27 Mayıs döneminin getirdiğı bir heyecandır. 1982 Anayasası da bir başka heyecanlı grubun eseridir. Oysa rahmetli Tahsin Bekir Balta ve bazı arkadaşlarının üstünde durduğı gibi 1924 Anayasası'nı tashih ve yeniden ilavelerle yürürlükte tutmak daha isabetli olurdu.

1971 askerî darbesi genelde siyasi partileri kapatmadı. Ne var ki Türkiye insanların evine kadar giren bir terör dalgasına maruz kaldı. Hükümetin çok iyi teşkil edildiğı söylenemezdi. Başbakan yardımcısı, çıkartılacak yeni ceza kanununun geriye yönelik uygulanacağı gibi vahim hukuk hatası içeren tehditlerle siyasî partileri ve Meclis dışı grupları terörize etmeyi amaçlıyordu ama gerçekte hükümet güçsüzdü ve bakanlar arasında fikrî birlik yoktu. Bu dönemde iktisadî hayatta bir dinginlik olduğu görülyor. Siyasî bakımdan ise insanlar huzursuz kılındı. Sonraki dönemin bakanlarından Altan Öymen'in uçak kaçırma suçuyla tutuklanması, operasyonlardaki acemiliğ bir örnektir. Bu örneklerin sayısı çoktu. Ankara, hava kirliliğine siyasî kirliliğın de eklenmesiyle entelektüeller ta-

rafından âdeta boşaltıldı. İstanbul ve İzmir'e göç başladı. Başkent in kültürel hayatında bir düşme görüldü. Dönem içinde siyasî muhalefet Bülent Ecevit tarafından CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye ve askerlerle işbirliği yapan diğer siyasilere karşı yürütüldü. Hiç şüphesiz bu cehdi Ecevit'e serbest seçimlerde en büyük başarıyı getirdi. Darbeci rejim, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Faruk Gürler'in garanti görülen cumhurbaşkanlığının, değişik kesimlerden politikacıların ortaklaşa çabası sonucu engellenmesiyle sona erdi.

Yukarıda serbest seçimden bahsettik. Serbest seçim Türkiye'deki askerî darbelerin sonunu getiren ve bizzat işin başındaki askerlerin mutlaka uydukları bir yükümlülüktür. Bunun da nedenlerinden birisi ordudaki terfi sistemi ve hiyerarşidir. Hiç kimse ilelebet askerî komuta mevkiinde kalamaz ve bu da sivil hayata geçişi hızlandıran süreçleri besleyen bir devlet ve toplum geleneğidir.

1973 seçimlerinden sonra umutlarla birlikte kanlı ve çatışma dolu bir dönem başladı. Çatışmanın üniversiteleri tahrip ettiği açıktır. Bu çatışmaların arkasında üniversite yönetimi ve öğretim üyelerinin rolü hemen hiç yokken en çok onlar suçlandı. Etrafta ölüm listeleri dolaşıyordu; en müessif olaylar Ord. Prof. Bedri Karafaki-oğlu gibi sağla solla ilgisi olmayan veya Ümit Doğanay, Cahit Orhan Tütengil, Bedrettin Cömert gibi siyaset sahnesine çıkmayan hocaların öldürülmeleriydi.

Asayişsizlik ve cinayet üniversite hocasından taşradaki öğretmenlere, siyasî parti yöneticisinden fabrikatöre, partiliden bakana herkesi kurban diye yutuyordu. Silahlı çatışmanın ortasında kalanların serseri kurşunlara hedef olması kaçınılmazdı. İkinci Dünya Savaşı'nda Stalingrad savaşını gören bir sivil "Orada bile bu kadar korkmamıştım" dedi. Maraş ve Çorum gibi mezhep çatışması görünümülü iç savaş provaları, maalesef hükümetle ordu arasındaki anlaşmazlıklar yüzünden asayiş ve sıkıyönetim konusunda gereken ani tedbirlerin alınmasını ve en başta sıkıyönetimin ilanını geciktiriyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi ise cumhurbaşkanını seçemiyordu; nerede kaldı ki olayları önleyecek bir millî hükümet kursun.

Türkiye'yi 12 Eylül darbesine sürükleyen olaylar ve kurumsal çatlamlar böyle gelişti.

12 Eylül Neler Getirdi?

12 Eylül 1980 sabahı sadece Türkiye'nin değil, Avrupa ülkelerinin televizyonlarında da kısa aralarla sürekli olarak darbe haberleri ve röportajlar veriliyordu. En çok göze çarpan ve tekrarlanan manzara, Anıtkabir'in merdivenlerini muhtemelen bir 30 Ağustos sabahı tırmanan generaller ve subaylardı. Bu mutantan manzara ile Türkiye askerî bir devlet ve toplumun ülkesi olarak gösteriliyordu. Avrupa'daki Türk işçileri ve gençlerle yapılan röportajlarda herkes "Geç bile kaldılar" diyordu. Sonradan rejimi çok tenkit edecekler dahil, başlangıçta karşı görüşe pek yer vermiyorlardı. Anlaşılan bu darbe istikrar için ilk anda hoş karşılanmıştı.

1980'ler için sert sayılan bir uygulama siyasî partilerin kapatılması ve Millet Meclisi ile Senato'nun dağıtılmasıdır. Liderler ise bir Deniz Kuvvetleri üssü olan Hamzakoy'da hakikaten misafir edildiler. 1960'taki Yassıada olayları herkesin hafızasına kazınmıştı ve Türkiye politika topunun yuvarlak olduğunu anlamıştı. Bu kısa dönemden sonra Bülent Ecevit anlaşılan geçmişin bir muhasebesini yaptı ve gelecek için yeni bir strateji ve politika saptadı. Başta partisinin merkez karar kurulları, hatta il örgütleri ve tabii milletvekili ve senatörleriyle, partili belediye başkanları ve eski bürokratlarıyla ilişkiyi tamamen kopardı, kendisini arayanları da kabul etmedi. Süleyman Demirel ise aksine partili partisiz, eski dostları kadar muhaliflerine de kapılarını açmıştı. Anlaşılan ulusal demokratik cephe başkanlığını benimsemişti. Bir olay hatırlıyorum; İstanbul eski milletvekili Çağlayan Ege, Ecevit'e ulaşamayınca Demirel'in kapısını çalıp uzun uzun dertleşmişti.

Aslında Türk siyasetini götürenlerin yalnızlığı ve temelsizliği açığa çıkmıştı, politikacının bu gibi zamanlarda genel başkanından başka arayacağı, başvuracağı, temasa geçip istişarede bulunacağı ve birlikte hareket edeceği zümre ve kurumlar yoktu. Türk demok-

rahisinin yapısal zaafı o günden bugüne giderilebildi mi, doğrusu tartışılır. Demokrasi, örgüt ve asıl önemlisi gelenek demektir. Tarih şuuru olmayan ve örgütsel dayanışmayı teşkil edemeyen demokrasilerin bu dönemlerde dayanamayacağı açıktır.

12 Eylül üniversitelerin hepsine, 12 Mart'ta Orta Doğu Teknik Üniversitesi'ne yaşatılanları yaşattı. Üniversiteden uzaklaştırılanlar soruşturmayla ve mahkemeye tabi tutulmamıştı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ve asıl önemlisi Eskişehir Anadolu Üniversitesi bu dönemde kadrolarını muhafaza eden kurumların başında gelir. Siyasî hayatın süpürülmesi, bir müddet sonra ehliyetsiz ve yerden bitme siyasî kadroların oluşturduğu partileri yarattığı gibi; Anadolu'da sayısız üniversite açılmasına rağmen, üniversiteler de bir daha düzelmesi zor sakat bürokratik yapılara girdiler. Bunu YÖK sistemi mi yarattı? Cevabın evet olması kolaycılıktır. Maalesef İstanbul Üniversitesi'nin şark usulü kürsü geleneği ve biz hocaların içindeki idarecilik ve mevki düşkünlüğünün de bu ucube sistemin doğmasında payı büyüktür. Üniversitelerde ön planda özlük hakları üzerinde sınırlamaya gidildi, terfi edemeyen hocaların hepsi bir müddet sonra terfi ettirildi. Fakat özlük hakları sorunu bütün üniversite camiası ile YÖK'ü karşı karşıya getirdi.

Rayından çıkan asayiş ilk iki-üç hafta içinde şaşılacak bir süratle düzeldi. Fakat ondan sonra Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Or-general Kenan Evren ve konsey üyelerinin demeçleri hoşnutsuzluğu artırdı. Bu dönemde ilk defa Avrupa basınında ve siyasi çevrelerde oluşan muhalefete Türkiye'deki aydınlar da destek verdi ve Aydınlar Dilekçesi gibi bir hareket, bazı ilgisiz kimselerin imzasının alınması ve bazılarının gülünç gerekçelerle imzalarını çekmesine rağmen, Batı Avrupa politikacı ve aydın çevrelerde de destek görüldü. Sağdan sola bütün siyasilerle aydın takımı, devleti yöneten or-general Kenan Evren'le karşı karşıya geldi. Bu, Türkiye'deki devlet ananesi açısından hayırhah olmayan bir gelişmedir.

İşte burada ilginç bir sağduyu örneği görüldü; pek tasvip edilen bir metin olmamasına rağmen, Anayasa'yı reddetmenin daha büyük sorunlar ve gerilimler yaratacağını gören halk yüzde 92 oranında Anayasa'ya "evet" dedi. Oysa 1961 Anayasası'na verilen evet oyları çok daha düşüktü, 20 yıl içinde Türkiye halkı daha uzlaşmacı ve adam sendeci bir tutum benimsemişti, pek haksız da

değildi. Nihayet Türkiye'nin geleneği askerî yönetimi beklenen eyleme götürdü; siyasî partiler kuruldu ve 1983'te genel seçim yapıldı. Bundan önce Anayasa gereği Millî Güvenlik Konseyi üyelerinin siyasî dokunulmazlığı sağlanmıştı ve Orgeneral Kenan Evren de cumhurbaşkanı seçilmişti.

12 Eylül darbesi için söylenecek çok şey var; Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde bütün gürültüsüyle yönettiği iktisadî politikanın acılı kısmı yani banker iflasları bu dönemde onun başbakan yardımcılığına rastlar. Sıkı iktisadî politikaların verimli ikinci safhası ANAP'ın ihtişamını hazırladı. Türkiye'nin siyasî hayatının kendilerine pek sorulmadığını gören sağ ve sol aydınlar bu dönemde bir diyaloga girdiler. Askerî rejim çok açıktır ki sağ da solu da hizaya getirmek niyetindeydi. Ülkücü gençler de hapisanelere kondular ve idam edilenler oldu. Sol ve sağ gruplar içinde halen kamu hizmetinden yasaklı geniş bir zümre vardır. 12 Eylül harekâtı tasvip görmedi ama Türkiye'nin zaafı dolayısıyla kaçınılmaz bir tarihî olay olduğunu kabul etmek zorundayız.

İpin Ucu

Dünya infial halinde; çaresiz ve zayıf olana meyl ve muhabbet göstermek insanların en tabii duygusu... Türkiye'de bir nabız yoklaması yapılırsa, çoğunluk Filistinlilerden yana rey verir. "Çoğunluk" diyorum; çünkü hiç öyle düşünmeyenler de bir hayli var. Hatta hayatından bezmiş bazıları "Şu mitinge sarf edilecek paraları fakir fukaraya dağıtsalar daha çok hayır duası alınır" diyor. Tabii anlat anlatabilirsen; bu iş fakir fukaranın hayır duası almak keyfiyeti değil, diye. Mitingler yapılıyor; yapılsın ama ipin ucu da orada kaçıyor.

"Hitler'i daha iyi anladığını" İngilizce yazmış pankarta... Ne sen ne de senden sonrakiler anlar, Hitler'in ne olduğunu ve nasıl bir toplumda ortaya çıktığını. Hitler'i anlamak için iki nesil eğitim görüp dünyayı gezmeniz gerekir. "Bizim toplum dengesiz" deriz ama bu dengesizlik bazıının eğitimsizliğinden ileri gelir. Hitler'in sorunları bizimkileri Solingen'de evlerinin içinde cayır cayır tutuşturduğunda "ırkçı" diye bağırırız; sonra da bugünkü kundakçı dazlakların dedesine "hak verirse" adama ne denir diye düşündünüz mü? En azından hafızası yok, mantığı hiç yok bir acayıpler güruhu derler. Maalesef Müslüman kitleler Batı dünyasını lafta protesto et-seler de tanımıyorlar. Bu yüzden bazı uçuklar Hitler'i kendilerinin müttefiki sanmak gibi bir gaflete de düşüyorlar.

Anti-semitizm dediğimiz Yahudi düşmanlığı bizim topluma Filistin'deki İsrail hâkimiyetinden sonra girdi. Yalnız, söylemin kaynağı Arabistan'a da Batı kaynaklarından girdi. Yahudilik'in menfur dünya hâkimiyetini planlayan "Zion protokolü" adlı metin Çarlık Rusya polisünün 19. asırda telif ettiği ve dağıttığı bir uydurmadır. Bu minval üzere yazılan birçok kitabın en vülger (avami) örneğidir. Batı'nın anti-semitistleri Filistin'deki faciayı bahane ederek meselâ Fransa'da Yahudi mezarlıklarına saldırmaya başladılar. Saldıranların Araplardan da Yahudiler kadar nefret ettiği malum. Niye diye

sorsan hayatının bütün olumsuzluklarını Yahudi kapitalistlere ve Arap göçmenlere bağlar. Türkiye'nin Müslümanı oldum olası kendine gelmek mecburiyetinde ve Filistin davası Batı'nın cürufunu yani anti-semitizmini benimsemek için geçerli mazeret değil.

Yahudi düşmanlığı devlet ve millet ananemize ters bir tutumdur. Engizisyondan kaçanlar dahil, Osmanlı, Yahudi'yi asıl çektiği kuvvet olan Hristiyan dünyaya karşı bir müttefik olarak görmüş ve himaye etmiştir. Dahilde bilhassa Rum-Ortodoks takımının Yahudi düşmanlığı, her Fışh bayramında iğneli fıçı hikâyeleriyle Yahudi mahallelerine saldırıp Yahudileri dövmeleri ve öldürmelerini devlet-i aliyyenin jandarması önlemiştir (eski Roma geleneğinden beri Yahudilerin çocuk kaçırıp, öldürüp, kanını hamursuzun içine kattıkları efsanesi dolaşırdı. Bizde bu hikâyeye inanan ilk Türk ve Müslüman 20. yüzyılda Cevat Rifat Atılhan'dır. Çünkü biz aslında böyle hikâyelere inanmayacak kadar akıllı bir toplumuz).

Elhak Batı dünyasında Türklerin lehine yazan tek zümre de Yahudi aydınları olmuştur (Karl Marx dahil). Ünlü İngiliz Başbakanı D'Israeli Türk taraftarı politikasından dolayı parlamentoda muhalifleri tarafından "Yahudi" diye tempo tutularak protesto edilmiştir. Filistin davasında gözü kapalı partizanlık değil en âkil ve adil yargıçlığı yapacak bir milletiz. Bu gibi sesler bizim misyonumuza gölge düşürüyor. İyi Müslüman olmak için tarihimize bilinçle sahip çıkmak yeter. Şamata çıkarmanın manası yok. Memlekette bu gibi ters sesler kimsenin pek ilgisini çekmiyordu ancak Fenerbahçe'nin sevilen ve başarılı oyuncusu Revivo da bu gibi protestolara hedef olunca futbol ve takım askına meselenin vahametine dikkat edildi. Biz Osmanlı'nın mirasçısıyız; etrafa başka türlü bakmamız, ciddi adamlar olmamız gerekir.

Karşı Propaganda Teknikleri

Malum, Londra'da Türk sanatını tanıtan başarılı bir sergi açıldı. "Türkler" adını taşıyan bu sergi orijinal bir bileşim olup günde 10 binin üstünde, rekor sayıda ziyaretçi çekiyor. Maalesef bu başarı siyasî arenada bazılarını rahatsız ediyor. Siyasî militanlar güzellik ve bilgiyi bile siyasî bir malzeme olarak değerlendirir. Su-iistimal etmeye kalkarlar. Bunun son örneklerinden biri International Herald Tribune'ün 12-13 Mart tarihli sayısında Souren Melikian'ın kaleme aldığı yazıdır. Melikian sanat tarihçisidir ama Türk dili ve sanatı alanında bilgisizdir. Son 30 yıllık Türk-Ermeni çekişmesindeki göze batan en önemli noksan Ermeniler arasında Türkolog, Türkler arasında Ermeni uzmanı olmamasıdır. Fakat benim gördüğüm husus; Souren Melikian gibileri bu noksanların pek farkında değildir. Serginin başarısından rahatsız oluyor ve teşhir edilen malzemenin Türk sanatıyla ve Türklerin tarihî macerasıyla alâkası olmadığı gibi bir karşı çıkışla, bu konudaki ayrıntıları değerlendiremeyecek gazete okuyucusu kitleleri etkilemeye çalışıyor.

Sanat tarihinde geçen asırda rastlanan ilkel bir görüş vardı; Türk sanatı dediğiniz nesne ya Çinlidir, ya İranlı, ya Arap ya da Bizanslı. Bu görüşü maalesef Türk bilginleri değil, sanat eserlerindeki üslûp inceliklerini sistematik olarak incelemeye başlayan Batılı uzmanlar çürüttüler. İran, Orta Asya ve Anadolu'da Türk hâkimiyeti devrindeki bilgin ve sanatçıların Türk imparatorluklarının idarî organizasyonu sayesinde yeni bir yaratıcılık devresine girdiğini gösterdiler. Meselâ Selçuklular ve Osmanlılar ama asıl önemlisi Timurlular, yüzlerce, bazen bin kilometre öteden çeşitli dallardaki ustaları örgütleyip bir yere celp ediyorlardı. Sadece bu idarî dehanın mimaride ve sanatlarda nasıl yeni bileşimler meydana getirdiğini dediğimiz gibi Türk bilginleri değil; Avrupalı ve Rus bilginler ortaya koydu.

Son iki asırda yetişen Türkologlar, Türklüğün sanatlarda ve mimaride güçlü veya az güçlü yeni katkılarını ele aldılar. Zira Türkler imparatorluk yönetirler. İmparatorluk yönetmek ayrı bir sanattır. Çeşitli milletlerin sanatlarını kendilerine göre taklit eder veya bazı unsurlar ilave ederler. Batı sanat tarihçileri Souren Melikian gibi değildir. Onun görüşü eskimiş ulusalcı bir yaklaşımdır. Meselâ, Orta Asya Türk sanatında etkisi büyük olan Soğdluları yani modern Tacikistan'ın atalarını Türk tarihsel ve kültürel oluşumundan ayırt etmek kaba bir anlayıştır. Gerçi bugünkü Tacikler de Farsça konuşan her ulusu Tacik diye niteliyorlar ama İran kültürü etnik bölünmelere rağmen bir bütündür; Pamir Yaylası'ndan Azerbaycan'a kadar konuşulan lehçelere rağmen bir İran edebiyatı ve ortak bir yazı dili vardır. İran kültürüyle Soğdlular ve İran yaylasındakiler aracılığıyla kaynaşmak, ondan edebiyatta ve sanatta unsurlar almak, Türklüğün tarihi için ancak bir onur ve ustalık göstergesidir. Meselâ Ermeni kültürünün erken çağlarda eski İran'la çok müşterek tarafı olmasına rağmen, sonraları bu rabıtayı devam ettirecek mahareti kaybettiğini uzmanları söylüyor.

Melikian, Tebrizli Mehmet Siyahkalem için Çinli kopyası diyor. Bu niteleme hiçbir uzmanı ikna edemez. Ama hedef alınan zaten sergiyi gezen ortalama halktır. Bir de müzelerinizde daha çok Osmanlı eseri var, onları getirseydiniz demekle Osmanlıyı Türklük tarihinden ayırmak gibi yavan bir çabaya girişiyor. Melikian'ın bu ayrımları yapacak bir Türkiyat bilgisi olmadığını herkes biliyor. Bütün bir sergiyi Çinli, İranlı, Arap hatta Batı Avrupalı eserlerin Türk diye sunulması olarak nitelemek ve kültür hırsız müşterek bir Türk düşmanlığı yaratmaya çalışmak bayağı bir propagandadır.

"Türkler küçük bir askerî azınlıktır" sözü yavan eski zihniyeti gösteriyor. Hiçbir küçük askerî azınlık bir yerde asırlarca kalamaz. Türklerin İran, Orta Asya ve Anadolu'daki kültürel varlığı imparatorlukların getirdiği bileşim ve yeni sentezdir. Maalesef Nisan 1915 olaylarını gündeme getirmek için diasporada bu gibi tartışmalara da müracaat ediliyor. Oysa ortada asırlardır birbirinin kültürünü ve günlük yaşamını saygıyla kabullenen iki ulus vardır. Bu ortaklığı anlamak gelecek için çok önemlidir. Henüz Ermeni tetkiklerine girmemiş ama girmesi kaçınılmaz olan genç Türk bilginleri umarız ileride Souren Melikian gibilerinin ucuz yöntemiyle Ermeni cephe-

sine saldırmazlar. Çünkü komşu iki kavmin müşterek geleceklerini inşa etmek için çok hassas ve korumaları gereken bir alandır kültür...

Şu sıra propaganda teknikleri ilginç gelişmeler gösteriyor. Yer yüzünde Yahudi toplulukları ile oldukça hadisesiz yaşayan nadir toplumlardan biri Türklerdir. Buna rağmen Türklerin arasında Yahudi düşmanlığının yani antisemitizmin yükseldiğini ispatlamaya çalışmak ciddi bir aydın endişesinden çok bir safdillik veya yönlendirilmiş bir zııırlıktır. Hitler'in "Mein Kampf" yani "Kavgam" adlı kitabını Türkçeye çeviren Hüseyin Cahit Yalçın'dır. Hüseyin Cahit Yalçın, Hitler'in ve etrafının tanıdığı bir Almanya düşmanı ve Nazi aleyhtarıydı. İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere-Fransa blokunu tutardı. Bu eseri çevirmesi "Herifin çıkardığı berbat şeyi okuyun da görün" tutumudur. Ben bunu üniversite yıllarında okumaya çalıştım. Basit, slogancı, yavan tahlillere dayanan ve tekrardan sıkıan bir kitaptır. Bununla beraber kitap okuma alışkanlığı olmayan, zorluk çeken kitleleri sürükleyebilir. Sırf Almanya'da değil, birçok ülkede bazen 100 binlerce basılıp satılmıştır. 70 milyonluk Türkiye'de 30 bin adet satılmasını bir facia diye sunmak, dediğim gibi ya ciddiyetten uzaktır ya da bazılarının özlediğı bir faciadır. Türkiye'de antisemitizm çok dar zümreler arasında, özellikle İkinci Dünya Savaşı ve sonrasında Filistin sorunu dolayısıyla yerleşmiştir. Türkiye ve Türk halkı bir yerlerden koparılmak, izole edilmek ve yeni suçlamalarla kuşatılmak isteniyor. Gerçekler kadar inşa edilmiş renkler ve yorumlar da bunda rol oynuyor.

Ancak kuşkusuz Türklere karşı propagandanın en ilkelini ama etkilisini her zamanı olduğu gibi Türklerin kendileri yürütüyor. Televizyondaki açık oturuma Gedikpaşa Kilisesi'nden sayın Kırkor Ağabalyan'ı çıkartırsınız. Bu seçimi kendiniz yaptınız. Bilen birine sormadığınız da açık. Buna rağmen karşısındakiler biteviye konuşurken onun sözü kesilir ve saat tutulur. Televizyonlarda herkese "sayın" veya "bey" diye hitap edilirken birisi; "Kırkor efendi..." diye hitap eder. Şurasını söyleyeyim; böyle yavan tekniklerle bu dava konusunda kendi insanlarımızı bile ikna edip bilgilendiremezsiniz, dünyayı saran uydurma propagandaya karşı ise hiç donatmazsınız. Bu gibi yollarla olsa olsa Türklerin aleyhinde hava yaratırsınız. Ermeni konusu ve soykırım iddiası ciddi mecraaya girmiştir. Bütün bir kavim geçmiş ve geleceğı ile suçlanıyor ve mahkûm edil-

mek isteniyor. Tarih bilgisi olmayan insanların desteksiz konuşması veya birtakım panellerin tertiplenmesi bir özgürlük konusu değildir, sorumsuzluktur. Bizim bu gibi sorumsuzluklara müsamaha etmemiz doğru olmaz.

2

AB ve TÜRKİYE

Geleneğini Terk Eden Avrupa

Avrupa medeniyetini kısaca tasvir edenler, onu etrafındakilerden ve kendinden öncekilerden ayıran başlıca iki niteliği üzerinde önemle dururlar: Birincisi müzik, ikincisi dilbilim. Birincisi üzerinde uzun boylu duracak değiliz. Ne Mısır, ne Yunan, ne de Ortaçağ İslam dünyası musiki alanında birbirini çok aşan gelişmelere imza atabilmiştir. Gerçi bu saydığımız kültürler bir universal müzik dünyası meydana getirirler, biz de bu dünyaya mensubuz, o müziği dinleriz ve sevenimiz çoğunluktadır. Batı musikisinin özgün oluşumu yedi asra yayılır ama esas şekillenmesi dört asırlık bir devre içindedir. Bu sürede bilimsel teknik gelişmelerle de büyük hamle yapmıştır ve Rönesans'tan beri ortaya çıkan ustalar ve eserleri hep dinlenir. Beşeriyet tarihinde hiçbir kıta ve hiçbir çağda bu derecede bir zenginlik görülmemiştir. Batı müziği diyorsak da, bütün Batılıların değil, ancak bunun eğitimini alan bir kitlenin sevdiği, dinlediği, icra ettiği musiki anlaşılmalıdır. Aslında her kıtada bu musikiyi sevenler ve icra edenler azınlıktadır. Türk müziğinin en üst derecede temsil ettiği Doğulu müzikle bu müziği mutlaka karşı karşıya koymak da pek anlamlı sayılmaz. İşte Garp musikisinin büyük üstadı Yehudi Menuhin, Doğulu musikiye hayrandır ve onunla Batı'yı birleştirmeye kalkan tartışılır denemelere girişmiştir. Türk musikisinin büyük üstatları Hüseyin Fahreddin Dede, hele Dr. Saadet-tin Arel gibileri de Batı musikisini iyi bilirlerdi. Zamanımızın Türk musikisi uzmanları Yılmaz Öztuna ve Murat Bardakçı'nın Batı musikisini bildikleri ve hatta bolca dinledikleri muhakkaktır. Batı musikisi üstün bir sanat dalıdır ve hakikaten Avrupa'nın özgün bir ürünüdür.

Avrupa'nın yeryüzüne önemli bir katkısı daha vardır; zamanları ve mekânları kontrol etmesini sağlayan filoloji, yani dilbilim... Cizvit rahiplerinin daha ortaçağın sonunda uzak Çin'e ve Japonya'ya

uzanmasını sağlayan dil bilgileriydi. Benedicten manastırlarının bazıları filoloji fakültesi gibidir. Avrupa, Asya ve Afrika'yı açan araştırmalar, tarihin karanlıklarını aydınlatan keşifler, Mısır hiyerogliflerini, Mezopotamya ve Küçük Asya'nın çivi yazılı zenginliklerini bize ulaştıran bilginler Batı medeniyetinin tipik temsilcileridir. Batı bu alandaki teknik üstünlüğü, bilgi birikimi ve onun getirdiği muhakeme gücüyle yaşıyor. Arapları ayaklandıran Arabistanlı Lawrence sadece Şark dilleri ve İslam'da değil, klasik filolojide de ustaydı. İngilizler onun "İlyada" ve "Odysseus" çevirilerine başvuruyor hâlâ. Büyük şarkiyatçıların hepsi Yunanca ve Latinceye vakıftı. Karl Marx hukukçuydu ama eski Yunancayı iyi bilirdi, Latince şiir bile yazardı.

Osmanlı ve İran vesikalarının tahlilini yapan, dil ve üslûp özelliklerini sınıflandıranlar hep Batılılar oldu; çünkü bu alışkanlıklarını Yunan, Roma klasik metinlerini inceleyerek edinmişlerdi. Bugün artık böyle insan pek yetişmiyor çünkü Batılılar eğitimde Yunanca ve Latinceyi terk ediyorlar. "Tercüme külliyyatı yeter!" diyorlar. Tabii ki yetmiyor. O dilin getireceği mantık, tercüme ile mümkün olmaz. 13'üncü asırda Boccaccio'nun eski Latin metinlerine eğilişindeki tat, lezzet ve zekâ pırıltısını bugünkü Avrupa gençliği tadamıyor. Klasiklerin aslı okunmuyor, bazen ikinci elden saptırılmış yorumlar zihinleri işgal ediyor. Avrupa eğitimi insanları tarih bilincinden uzaklaştırıyor. Tarihten kopuk insan hayvanlar gibi olur diyemeyiz; çünkü onlar gibi olamadığından çok tehlikeli bir yaratık haline dönüşüyor. Hayalimizdeki Avrupa'nın kaybolan yönlerinden biri daha; Avrupa hümanist geleneğinden kopuyor. Çünkü hümanizm bazılarımızın sandığı gibi kendiliğinden gelen bir insan sevgisi değildir, insanı çağlar içinde ve geniş coğrafyada anlamaya çalışan bir akımdır. Bunun için de bir teknik lazımdır, o da dilbilimdir. Konuştuğu dilin köklerine inmeyen, zamanlarda ve mekânlarda insanlarla kendi dillerinde konuşmaya çalışmayan bu yeni insanlık gittikçe yavanlaşıyor ve saldırganlaşıyor...

Avrupa Yolunda (1)

Bir yirmi dört saat içinde, hem de hükümetin en karışık zamanında bir dizi kanun geçti. Referandum yapılmadı; ama ortanın sağından soluna siyasî partiler ve basınımız Türkiye'yi AB'ye sokmak için beraber davrandılar. Değişiklik milletlerin en masum isteğidir. Türkiye imparatorluğu geçen asırda Avrupa devletiydi; ve aslında Avrupa devletleri camiasından çıkmadık. Şimdi gireceğimiz bu birliklerin en sonuncusudur. Ama gelecekte yeni ve daha kapalı (az üyeli) bir Avrupa birliği de kurulabilir. Çünkü AB ülkelerinin içinde kuzeyli kamuoyu ve seçkinler genişlemeden şikâyetçidir. Bundan sonra ne olacak? Bazılarının sandığı gibi Avrupa, Türkiye'yi dışlamıyor; geleceğin Türkiyesiz olmayacağını biliyor. Ancak Türkiye'yi pazarlıkta yüksek bedel ödemeye zorluyor. Bu bedelin bir sınırı var ve yüksek bedel ödememek için toplum ve siyasîler ve medya ortak bir strateji ve üslûp izlemeli. Bunu becerebileceğimiz şüpheli; Gümrük Birliği'ne girerken beceremedik, şimdi de dengeli gidemiyoruz. Meselâ, parlamenter rejimin geleceğini dahi düşünmeden her türlü menfî sıfatı yakıştırdıklarımız, bir gecede "dev adamlar" oldu. Dahası 1920 Büyük Millet Meclisi üyeleriyle aynı sıraya kondu. "Tarih yazdılar" deniyor. Tarih yazmak mektup yazmaya benzemiyor, mürekkebi uzun zamanda kurur. Ne yazdıklarını çocuklarımız görecek, inşallah iyi sonuç görürler.

Modern Avrupa'da bazı varsaydığımız vasıflar yok; bazı vasıflar yok oldu ve oluyor. Ama bir nitelik hep yaşıyor, var; olgunluk ve ölçü. Çocukluklarında anaokulunda el ele tutuşarak yaptıkları rondo, yoğun müzik dersleri ve çarşıda elektrikli hesap makinesi satıl-sa da "zihinden hesap" öğrenerek, diskoteklerden önce öğrenilen bir, iki, üçlü dansla ortalama Avrupalı'da "ölçü" ve "itidal" denen meleke gelişmiştir: Çocukları bile bizimki kadar bağırpı çağırılmaz, üniversite koridorları bizimki gibi pazar yerine benzemez ve böyle-

sine ölçüsüz yergi ve övgüler de "gülünç" görülür. Gazetelerdeki "ak ve kara listeli" ilanlarla Avrupa demokrasisine girilmez. Bir noktaya daha açıklıkla değineceğim. Tanzimat ve Islahat Fermanı'nı ilan ettiren devlet kadrolarıyla, bugünküleri mukayese etmek, tarihe de siyasete de ihanet olur. Onlar ciddî ve nitelikli kadrolardı. 22 saatte geçirilen kanunlar ileride ne gibi sorunlar çıkartır, tasavvur dahi etmek istemiyorum. Mehmed Emin Ali Paşa, Fuad Paşa ve Mustafa Reşid Paşa gibi Avrupa devlet adamlarının (onlar da bugünkü Avrupa'nın sıradan devlet adamları değildi) şapka çıkardıkları kadrolara maalesef sahip değiliz. Paris konvansiyonuyla Avrupa'nın saldırısını önledik, hiç değilse geciktirdik. Bugün öyle bir tehlike yoktur. Yolun bundan sonraki kısmında bizi neler bekliyor, ve kimler o beklenmedik olaylar ve gruplarla didişebilecektir bilinmez.

Bizim gireceğimiz Avrupa, 19. yüzyılın beşeriyet tarihini değiştiren Avrupası değil. O Avrupa çok şeyler başaran, uygarlığı bilimle kuran Avrupa'ydı. 20. yüzyılın Avrupası bu üstünlüğü çoktan kaybetti. İhtiyar, bezgin bir kıtadır. 19. yüzyıl Avrupası çok hain ve yağmacıydı da, doğrusu bugünkü Avrupa bu vasfını da kaptırmak zorunda kaldı, artık daha güçsüz ve dahası mazisindeki şiddetten mahcuptur. Ama bu Avrupa Birliği 1960'ların Ortak Pazar ülkeleri denen altılı Avrupası da değildir. 1960'larda Ortak Pazar ülkeleri şık, temiz, müreffeh ve dedelerinin yarattığı maddî ve manevî mirasla süslenmiş, olgun bir güzel gibiydi; bilhassa diplomatlarımız bu yüzden o dünyaya dahil olmaya can atıyordu. İşadamlarımız ise iş hesaba kitaba gelince cesaret edemediler. Bazıları, 1974'te birliğe giriş için mazeret beyanından dolayı, sadece Başbakan Ecevit'i suçluyorlar ki, doğru değil... Onun belki olabilecek isteğini sadece orta solcu danışmanlar değil, iş dünyamız mensupları ve maruf diplomatlarımız da kırdılar. O zaman Avrupa'ya müracaat etsek, Yunanistan da bizimle birlikte alınmayacaktı, dış siyasetimizde Yunanistan unsuru Demokles'in kılıcı olmaktan çıkacaktı. Konuya devam edeceğiz...

Avrupa Yolunda (2)

Bugünkü Avrupa artık o 1960'ların gizemli ve muhteşem mazisi olan güzeli değil; hele Almanya'nın bünyeye dahil ettiği ve edeceği, kendi kültürel sahası olan Orta Avrupa ve Balkanlar'dan sonra pek de şık bir seyahat grubuna katılmayacağımızı bilmeliyiz. Çok insanın gözden kaçırdığı bir gerçek var: Türkiye de 1960'ların kırsal, fakir ülkesi değil. Kırk yılda önemli bir burjuvazi ortaya çıktı. Orta sınıfların eğitim seviyesi ve dünya görgüleri arttı. Artık dünyanın kıyısında değil, merkezinde kavga ediyoruz. Sorunlarımız dağ gibi yığılmış ama başardıklarımız da dağ gibi. Bu nedenle birliğe girdikten sonra biz de bu rengârenk kalabalığın içinde erimeyecek bir politika izlemeliyiz, oysa bugünkü politik kadroları ve hele yarım yamalak yetişmiş gayrı ciddi bürokratları nitelikçe değiştiremezsek, böyle bir tavrı ve politikayı zor götürürüz.

En çok dikkat edeceğimiz konu eğitimidir. Avrupa, eğitimi gerileyen ve çözülen bir kıta. Bunu politikacılar da eğitimciler de itiraf etmek ne kelime, haykırıyorlar. Ama yine bir çözüm gelmiyor. Avrupa'da II. Dünya Savaşı'ndan sonraki bilinçsiz sosyal demokrat politikalarla kuvvetli lise eğitimi cıvıdı. Üstüne neo-liberal politikalarla üniversiteler de berbat edildi. Bilhassa sosyal ve beşerî bilimler gibi, mazide Avrupa'nın beşeriyete hediyesi olan dallar törpü-lendi. Garip ilkeler konuyor; bütçe kısıntıları teşvik ediliyor. Türkiye bu ortak politikalara ve havaya uyarsa yeni kurulan başarılı üniversitelerine çok yazık olur. Beğenin veya beğenmeyin, İngiliz üniversiteleri haricinde bu kıtada Boğaziçi yok, ODTÜ, Galatasaray, Bilkent, Gülsüm Sağlamer gibi rektörler ve arkadaşlarının ıslah ettiği İTÜ yok. Türkiye onlarca yıl öncesinden, ABD ve İsrail gibi ülkelerin yüksek öğrenim kurumlarını model alarak ıslahata başladı. Meyvelerini de devşirmekte. Bu nedenle eğer şimdi yanaştığımız camianın yüksek öğrenimi ile benzeşirsek vay halimize; ancak "decadence" yani inhitatı taklit ederiz.

Buna karşılık lise eğitimimiz 1950'lerden itibaren sahip olduğu eski Avrupa düzeyinden çok şey kaybetti. O konuda da ciddi reformlar yapmamız gerekir. Gerçi bütün dünyada orta eğitimde çöküş var; ama bu Millî Eğitim Bakanlığı'yla biz ne Avrupa'ya ne de Asya'ya gidebiliriz.

Çok ciddi olmamız gereken bir döneme girdik. Eskisinden daha etraflı düşünmek, tedbirler almak zorundayız. TBMM'de süratle geçirilen uyum kanunları ileride hukuk tekniği yönünden başımıza çok işler açabilir. Oturumlarda bu gözlemlendi; bir muhterem YTP'li milletvekili Vakıflar Kanunu'nun lehinde konuşuyordu, savunmasını temellendirdiği tarihî bilgiler vahim hatalar içeriyordu. Avrupa'da hukukçular çok iyi tarih ve hukuk tarihi bilir. MHP'li bir muhterem milletvekilimiz Yahudi, Ermeni ve Rumlardan söz ediyordu. Bu üç topluluğun tarihimizdeki konumunu bilmiyor; belli ki seçim bölgesinde her üç cemaatten de kimse yok.

Etnisite, azınlık vs. konularında bu kadar ezbere politika yapamayız. Çünkü Avrupa kıtası başta Germanik grup ve Macarlar olmak üzere yakın gelecekte aziz ülkemizi bu konularda hırpalamaya hazırlanıyor. Bu çekişmede hukukumuzu savunmak için bilmek zorundayız. Karşı görüşlü gruplar ezbere konuşuyorlar. Patrikhane'den Vatikan çıkmaz, çünkü Ortodoksi Katolisizm değildir. Parçalanmış bir dünyadır. Slavlık bu dünyaya hükmetmeye çalışıyor. Öte yandan bazı safdiller gibi Fatih Kaymakamı'na bağlı bir Patrikhane'den söz etmek de gülünçtür. Ünlü (cihanşumul) bir imparatorluğun istesek de istemesek de varisi olan bizler, kiliseler konusunda ecdadın kurduğu idarenin ustalığını öğrenmek ve izlemek zorundayız.

Kocaman bir kıta; İskandinavyalıyla Almanın, İtalyanla İspanyolun ne kadar birbirine benzemediği açık. Avrupalı kim? Göteburg'lu mu, Sicilyalı mı; Yunanlı mı İngiliz mi? İspanya'nın köylülere kuzey ülkelerinin hayatlarına getirdiği refaha "evet" ama hayat tarzına şiddetle "hayır" diyorlar. Bizim önce kültürel envanterimizi çıkarıp kimliğimizi saptamamız lazım.

Bugünkü Avrupa kıtasının kültüründeki ortak yön artık maalesef Yunan-Latin kültürü değildir, o geriledi. Ortak yön sadece Amerikan tarzı hayat, giyim ve yemektir; ama Amerikan bürokrasisinin esnekliği, işletmeciliğinin yaratıcı yönleri Avrupa'ya topallayarak girmeye çalışıyor ve doğrusu pek de giremiyor.

Orta Avrupa ve Balkan ülkeleriyle birlikte AB üyesi olmak sandığı gibi çok eğlenceli değil, sıkıntılı safhalar yaşatacaktır. Ne bu ülkelerin yaşlanan nüfus yapıları ne olmayan dinamizmleri ve de işletmecilik alanındaki intibaksızlıklarını göz önüne almadan bu arkadaşlarla geleceğe mutlu bir yolculuk yapacağımızı düşünmemeliyiz.

Avrupa Birliği'ne giderken en önemli zenginliğimiz genç nüfumuzdur; üstelik eğitim alanındaki sonsuz sorunlarımıza rağmen Türkiye nüfusunun Üçüncü Dünya ülkelerine göre eğitilmiş olduğunu unutmamalıyız. Bu nüfusu böyle birliklerin içinde dengesizce harcamaktan kaçınmalıyız. Zaman daha ne gibi sorunlar çıkarır bilinmez ama ülkelerin geleceği için çizilen bu gibi planlar, ev değiştirmeye veya düşün yapmaya benzemez. Tarihimizi düzeltilmesi zor hatalarla inşa etmekten kaçınmalıyız. Heyecan değil; düşünmek, planlamak lazımdır.

Avrupa ve Türkiye

Avrupa coğrafî bir bölge olmanın ötesinde, kültür ve din olarak 14'üncü asırdan beri kendini tasvir eden, öbürleriyle sınırlarını çeken ve üstün gören bir kıtadır; yani Avrupalılık bir bilinçtir. Balkanlar ve Doğu Avrupa ise bu bölgenin üvey ve yabancı kalmış bir parçasıdır. Daha doğrusu 18'inci asırdan beri hem Rusya halkı hem Balkan halkları "Avrupa medeniyeti", "Avrupa kafası" deyimlerini en çok telaffuz eden toplumlardır ama bilhassa Balkan halkları bu vadide çok yol almış sayılmazlar. Rusya ise edebiyat, musiki, güzel sanatlar, matematik ve doğa bilimlerinde Avrupa medeniyeti denen kubbeyi taşıyan ana sütunlardan birini oluşturmasına rağmen halen tam Avrupalı sayılmamaktadır. Nitekim Arnold Toynbee gibi çağdaş tarihçiliğin devi bir düşünür bu çelişkiye haklı olarak işaret etmiş ve Rusya ile Türkiye'yi, istediği kadar Avrupalı olsun, dışlanan iki güç olarak göstermiştir. Batılılar Rusya'yı ve Türkiye'yi ne olursa olsun siyasî, iktisadî, kültürel ittifaklarına almak istemezler. Sovyetler Birliği'nin bir kâbus haline dönüştüğü II. Dünya Savaşı sonrasında, ihmal edilmez bir değer olan Türk askerî yapısının NATO'ya kabulü dahi bir istisnadır. Kimse Türkiye'yi kalkındırmak için bir ittifak düşünemez ama kalkınmış bir Türkiye'nin ihmal edilemeyeceği açıktır. Bu ülke son 150 yıldaki yolculuğuyla ve başarılarıyla hem istenen hem istenmeyen ama uzak durulamayan bir gerçekliktir.

18'inci asırda Fransız Akademisi adına Mousnier, Avrupa'yı; "ilerleyen, değişen ve bu değişimi de bilinç ve bilgideki ilerlemesiyle sağlayan" bir camia olarak ilan eder. Akademinin gözünde, "dünyanın bütün öbür bölgeleri atalet ve durgunluk içindedir". Hiç kuşkusuz Mousnier gibilerinin bu ilerleyen Avrupa'dan kastı, Fransa, Almanya, İngiltere, bugünkü Orta Avrupa'nın Çekya ve Macaristan'ı, kuşkusuz Avrupa'nın anası İtalya, haydi haydi İspanya ve henüz küçümsenen İskandinav ülkeleridir. Doğu Avrupa ve Bal-

kanlar'ın sakinleriyse Hristiyan da olsalar, bu dünyada pek kabul görmezler. Hoş zaten coğrafi bilgisi güçlü okumuşlar zümresi dışındakilerin çoğunluğu hatta biraz mektep medrese görenler dahi onların ne olduğunu bilmez. Meselâ 18'inci asırda taşra Avusturyalılarının gözünde "sarıklı ve cübbeli tip" temsili olarak "Türk yahut Yunanlı" diye adlandırılıyor ve de çok kötü betimleniyor. Bulgarlar ise o devirde çok kimse için Hellen inançlı ve Hellen kimlikliydi; millî uyanış devrine kadar, geniş köylü kitlesi dışında Bulgar üst sınıfının kendisi için de keyfiyet buydu.

Avrupa dünyasına Türkler dahil miydi? Coğrafya olarak evet ama Avrupalılığı oluşturan en etkili olumsuz unsur Türklerdi. Ortallığı altüst eden iki dünya savaşı, ırkçı terör dolayısıyla doğan çağdaş siyasî kültürel cemiyetler ırkçılığı lanetliyor. Demokratik bir söylem ve okul müfredatı dolayısıyla çok şeyin değiştiğini, Avrupa'nın dinler üstü, insancıl ve universalist bir camia olduğunu sanıyoruz, hatta safdilce iman ettik. Acaba öyle mi? Oysa Avrupalılar her toplum gibi biçimsel örgütlerin ve bunların söylemlerinin dışında, alt sosyal zümrelere ve âdeta bir doğal afet veya bir tabiat olayı gibi oluşan gruplara dayanırlar. Sosyalist partilerin ırkçılık karşıtı söylemi, meselâ Almanya'nın Darmstadt şehrinde Çingeneleri şehirden atmaya kalkan bir sosyalist belediye başkanı gibilerinin varlığını önlemez. Kilisenin resmî bildirgeleri Katolik cemaatinin içinde buna ters, aşırı görüşleri savunan, dikkat edelim bireylerin demiyoruz grupların varlığını bile önlemez. Muhafazakâr partiler ise bir buzdağı gibidir. Abartılı görüşler çok defa saklanır. Avrupa, fetihleriyle yakın zamanlarda kıtanın yarısına yerleşen ve öbür yarısına yerleşmeye kalkan bir camiayı kabul edemiyor. Bu camia için reddettikleri bir durum ve kabul edilemez diye betimledikleri köktendinci bir inançtan çok, fakirliğe has bir yaşam biçimidir. Polonyalıların tarihî ve folklorik hafızasında Türkler, atlarını Vistül Nehri'nde suvararak Lehistan ülkesinin özgürlüğünü geri getiren halk diye bilinirdi. Gerçekte 1. Cihan Savaşı'nda Galiçya cephesinde bu kehanet gerçekleşti. Türk imparatorluğu 18. yy. sonunda parçalanan Polonya'nın varlığını tanımaya devam etti. Gerçek aslında bu halk inanışına yakındır. Buna rağmen birkaç gün önce Lehistan halkının temsilcileri Şeym denen millet meclislerinde Türk halkını Ermeni soykırımı ile suçlayan bir karar tasarısı geçirdiler. Lehistan'a karşı sıcak duygular besleyen bir kavim için çok şaşırtı-

cı bir olay; tarihî gerçeikle uyuşmuyor. Açıkçası Polonyalılar komünizm sonrası girdikleri ortamda bu gibi gösterileri çok gerekli sanıyorlar. Bu kararın nedeni yalnız ülkedeki Katolik saplantı değil, mevcut siyasî modayı izleme endişesi de var. Anlaşılan Polonya'nın Avrupalı olması için sadece Chopin, Kopernik, Marie Curie ve "Quo Vadis"ın yazarı Sienkiewicz veya Paderewski yetmiyor. Bir de böyle tasarıları parlamentoda karara bağlamak lazım. Hiç kuşkusuz, gerçekçi bir siyasî davranış olmadığı açık.

İstesek de istemesek de, bilsek de bilmesek de, Türk toplumu son bir asırda Avrupa toplumlarından daha hızlı ve daha kökten değişimler geçirmiştir. Bunun belki her zaman isabetli çizgiler yarattığını söyleyemeyiz ama Türkiye'yi itham edenler arasında bu gerçeği görmeyenler en kalabalık gruptur.

Kardinal Joseph Ratzinger yani yeni seçilen Papa 16. Benedictus, Katolik dünyasının bilgi birikimini en iyi temsil eden din adamlarındandır. Bir düzineyi aşan dil bildiği söylenir. Tarih ve felsefe konusunda bilgili; hiç şüphesiz düşündüğünü açıkça söylüyor. Brüksel'deki diplomatların ve bürokratların muğlak üslubundan uzak bir dürüstlüğü var. Ama zihnindeki Türkler böyle bir bilgi birikiminden çok uzakta. Bazı dillerde öğrenmek ve okumak dünyayı tanımaya yetmiyor. Türkiye'nin İslam ittifakı meselesi, hem Türkleri hem etraftaki Akdeniz halklarını yeterince tanımamakla ilgilidir. Bunlar Papa'nın sandığından çok daha köklü bir tarih ve kültürü yaşayan fakirleşmiş toplumlardır. Umarız Papa kilisenin içinde bu dünyayı iyi tanıyan âkil din adamlarından kendisine yakın bir danışmanlar grubu oluşturur.

Galiba universalizm konusunda bir kısım aydınımızın çok iyimser hatta safdil olduğunu kabul etmek zorundayız; hayat ve dünya sanıldığı kadar toz pembe değil...

Avrupa Birliği veya 'Magdalene Rahibeleri'

TÜRSAK'ın Sinema Tarih Buluşması Festivali'nde seyirciyi en çok etkileyen eser, İrlandalı Peter Mullen'in "Magdalene Rahibeleri" filmidir. Film, İrlandalı kasaba anlayışına göre "kötü yola düşmüş kızları" ıslah eden manastırlardan birinde geçiyor. Çalıştırılan, aşağılanan zavallı küçük kadınlar bir müddet sonra başkaldırmaktan çok, kendilerini suçlamaya ve günah çıkarma yoluna gidiyorlar.

Manastır mistisizminin gereğidir; önce özeleştiri yaparken kendini aşağılarsın, bu yolla temizlenirsin. Ne var ki bir süre geçer, başkalarını da aşağılamaya başlar ve olmadık suçlamalarla onlardan tiksiniyorsın. Onulmaz bir hastalıktır; eğitim, okuma ve terbiye ve medeniyetle şifa bulmazsın; aksine bu hastalığın etkisiyle canavarlık daha da haddeden geçer (rafineleşir), daha cilâli yöntemlerle olmadık safhalara ve işlemlere ulaşır.

Avrupa Birliği'ne, yani Batı Avrupalı'ların St. Pierre cennetine girmek için birtakım Doğu Avrupalı'ların bu süreçten geçmeleri gerekiyor. Meselâ Romanya'da, Ukrayna'daki Alman büyükelçiliklerinde azınlıklarla uğraşan müsteşarlar var (kartvizitlerinde bile bu unvanı belirtiyorlar). Araya büyükelçisini bile koymadan ilgili bakanlara çıkıştıkları oluyor.

Bu ülkelerin aydınları devamlı günah çıkarıyorlar. Bizde de şimdi kellesi kulağı yerinde adamların toplanıp bir ağızdan; "Daha bu safhaya gelemedik, adam olmadık, sen aynada kendine baksan ne dersin, dersimizi daha iyi hazırlayalım" veya "Bizden adam olmaz, Evropa kim biz kim?" diye attıkları çığlıklar sokağa da döküldü. Sokakta ilerleyemeyen şoför, işi ters giden esnaf, üstüne çamur sıçratılan, otobüsünü kaçırان; "Bizi Avrupa'ya alırlar mı, hele

şu kepezeliğe bak" diye yirmi dört saatlik yalel çekmeye başlıyor. Ne İngiliz, ne İrlandalı, ne de İspanyol bunları yaptı. Ama eğer alınmakta gecikilse, şansları yaver gitmese Yunanlılar da aynı yaleli çekerlerdi. Benzer yönlerimiz var.

Hiç kimse, hiçbir kurum Avrupa Birliği üyelerini doğru dürüst izlemiyor, bu ülkelerin evveli ve aharını bilmiyor. Sadece zenginlik hayali kuruluyor, "Dersimizi yapalım" yeni bir slogan. "Vatandaş Türkçe konuş", "Türk olmak en büyük şeref" gibi sloganlar yerini böylelerine terk ediyor. Fazla düşünülmeden, ömür boyu ezberlediklerimizin yerine yenileri ezberleniyor.

Biz Türkler hayal kurmayı severiz. Köylümüz bir küp altın rüyası görür; ertesi gün etraftaki harabelerin beline kazmayı vurmaya başlar. Maliyecimiz Avrupa Birliği yardımlarının hayaliyle şatolar kurar; böyle bir yardım gelmeyince o zaman ne yapar bilmem. Solcularımız Avrupa Birliği içinde her sorunu çözer; karakollar güler yüzlü kahvehane olacak, insan hakları derhal girecek, işkence bitecek. "Sokakta kavga ederken, daha ilk anda yumruk yumruğa giren, birbirlerine levye çeken adamların memleketinde bu iş nasıl olur?" diye bir düşünün hele. Ama bu zor; insan hakları için ne diye mücadele edip terleyeceksin ki, denedik olmuyor nasıl olsa, böyle kolay yoldan gerçekleşeceğine iman edersin biter, rahat uykuyu uyursun.

Televizyonda; sunucusu, devlet adamı, diplomatı, sütun yazarı oturmuşlar aynı şarkıyı bozuk akort armonize etmeye çalışıyorlar. 20 yıl önceki Sofya Televizyonu'nda tesadüfen izlediğim Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ricalinin açık oturumlarını hatırladım. Birbirinden farklı, birinin şişman, öbürünün sıska, birinin saçlı, öbürünün az saçlı olmasından ibaret birtakım adamlar, aynı noktayı ve aynı inancı farklı biçimlerde süsleyip tartışıyorlardı. Tahlil ettikleri konu ABD ve Sovyetler'in konumuydu. Doğru tekti, şüphe ve sorgulamaya yer yoktu.

Bizim bugünlerdeki tek doğrumuz da öyle... Ne var ki bizim toplum çabuk bıkar. Nasıl ölçüldüğü bilinmeyen "yüzde altmış!?" yakında düğmeyi çeviriverir. Tartışmalarda rakam yok, istatistikler ayrıntılı değil ve mukayese hiç yok. Aynı birliğin içinde zenginleşen İrlanda ile yerinde sayan İngiltere'yi, Yunanistan ile Almanya'yı, Almanya ile Fransa'nın konumunu tartışıp, milleti bilgilendi-

ren yok. Türkiye, AB'nin üyesi olmazsa batacakmış deniyor; peki olmazsa sahiden batacak mı? Birliğin üyesi olunca neler olacak? Yani köylü hazine bulacak mı? Bulunca ne yapacak? Birlik üyesi olunca eğitim düzeyi yükselecekmiş, peki bütün Avrupa niçin "çöken eğitimimiz" diye feryat ediyor?

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki soğuk savaş havasına girmiş gibi... Oysa toplumsal histeri, doğruların dahi yanlışa dönüşmesine neden olur. Kaldı ki Avrupa Birliği'ne giriş ölüm kalım savaşından çok bir hesap meselesi olmalıdır. Neler nasıl düzenlenecek, nasıl pazarlıklar yapılacaktır? Gümrük Birliği'ne başvekile hanımın "Ya gireriz ya da gireriz; isterim de isterim" çıgıklarıyla pazarlık kabiliyetimizi kaybederek girdik. Aslında gerekli olan bu işlemleri ciddiyle yürütemediğimizden, sonuçtan kimse memnun değil... İşadamlarımız kasalarını ve defterlerini kontrol etmiyor, sonra da şikâyet edecekler.

Şu son manzaralar gösteriyor ki, Türkiye ciddi insanların toplumu değil. Ama bu ciddiyetsizliğin çok pahalıya ödetileceği bir toplum olduğumuz açık.

Andreotti ve Başkaları

Geçen hafta Roma'da İtalyan-Türk Dostluk Derneği'nin tertiplediği bir sempozyum vardı. İtalyan hristiyan demokrat politikacıların ağırlıklı katıldığı bu sempozyumda, büyükelçimiz Necati Utkan da açılışta mesajımızı verdi: Türkiye'nin hükümet politikası İtalya ile giderek yakınlaşmayı benimsemiştir.

Roma'da her şey değişiktir. Nitekim, Avrupa'daki hristiyan demokrat partiler Türkiye'yi Avrupa'da görmek istemez ve dinin önemli bir engel olduğunu tekrarlar. Katolik dünyanın kalbinde ise hristiyan demokratlar çok daha pragmatik ve gerçekçidir. 11 asırdan beri Akdeniz dünyasını ve Ortadoğu'yu hayat alanı olarak gören İtalyanlar; edebiyatlarında ve folklorlarında ne kadar anti-Türk slogan bulunsa da, hem Türkleri hem de öbür müslüman toplumları çok daha yakından tanımışlardır. Politikaları da onun için daha gerçekçi oluyor.

20'nci yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'nın ilginç siyaset adamları yetiştiren bereketli bir toprak olduğu söylenemez. Bu durumun istisnası İtalya'nın 40 yıllık politikacılar zümresinden; eski başbakan, eski dışişleri bakanı Giulio Andreotti'dir. Muhalif partilerden birçok politikacıyla koalisyon hükümetlerinde kendi partilerinden daha rahat çalışıp başarılı işler ortaya koymuş ilginç bir muhafazakârdır. Soğuk Savaş döneminde sosyalist blok ülkeleri, onu bazen sosyal demokrat politikacılardan daha çok takdir etmiştir. Son skandallardan da başarıyla sıyrılmayı bildi.

Andreotti, İtalya'nın kendi karmaşık mantığı içinde doğup büyüyen bir politikacıdır. Kim ne derse desin meseleleri etraflıca ele alır ve dünya politikasındaki tezatları mizahî vurgularla sergilemeyi bilir. Andreotti bu toplantıda Avrupa'daki, özellikle Germen ülkelerindeki hristiyan demokratların Türkiye'yi dışlayan söylemleriyle adamakıllı alay etti.

Bu cemiyetin genel sekreteri Türk işadami Engin Ak'la konuşuyoruz. Onun da dediği gibi İtalyan hristiyan demokratlar bize daha yakın. Burada asıl soru şudur: Avrupa kamuoyu İtalya gibi mi? Hristiyan demokrat partilerde Andreotti'ler var mı? Cevabın evet olması çok müşkül. Avrupa'nın güneyi ile kuzeyi çok farklı. Billurlaşmayan bir dünya ile karşı karşıyayız. Avrupa'yı Andreotti gibi bilge ve bilgili bir ihtiyar mı yoksa Giscard d'Estaing veya Kohl gibi sıradan politikacılar mı temsil ediyor? Bunun cevabını düşünmek zorundayız.

İtalya halen, yeni para birimi euro'ya geçişin sarsıntısı içinde. Neymiş, herkes fark etmiş ki para biriminin değişimi dolayısıyla fiyatlar en az yüzde 50 artmış. "Neden?" diye sorunca; "Bu ayarlamayı serbest piyasanın işleyişine bıraktık" diyorlar. Serbest piyasanın (!) bu birim değişiminden istifade ile aşırı zam vurgunu yaptığına farkına çok kişi şimdi varmış. Karşı fikirdekiler de her türlü aksaklığı ve pahalı üretimi euro'nun gelişine bağlıyorlar. İspanya'da önlenen fiyat artışı İtalya'da mümkün olamadı. Yarın paramızdan altı sıfırı sildiğimizde gerekli etiket kontrolünü yapamaz ve gerekli malî kontrol örgütünü faaliyete geçiremezsek daha beteri başımıza gelebilir. Oysa bunu önlemek, yani malî asayiş sağlaması mümkün. İsrail'in ve İspanya'nın tecrübesini değerlendirmeliyiz.

İtalya güzel ama azalan nüfusu yüzünden artık canlı değil. Benim gençliğimde azıcık para ile her yerine uzandığımız İtalya artık yok. Her şey çok pahalı. Avrupa Birliği paralı ülkeler kümesi ve etrafta ABD gibi zengin olan veya dünyanın yüzde 80 nüfusunu oluşturan fakir ülkeler bu kümeye nasıl yanaşacak? Galiba ucuzluğu sağlayacak bol üretim Avrupa'ya çok yabancı bir süreç. Üretmeyen toplumlar önce pahalı ve mirasla geçinen konumda kalıyorlar; sonrası ise tarihin nereye sürükleyeceğine kalmış. Avrupa sendikalizmi, yeni dünya düzeni denen sloganla çok ters düşen bir gerçek. Bu zıt gerçekler karşısında bizim yönümüzü çok iyi hesaplayarak tayin etmemiz gerekiyor.

Paranoya mı Gerçek mi?

Stockholm'de toplanmışlar; başlarında da güya sol partinin lideri hatun, bol keseden atıyorlar. Benim gençliğimde Batı için "Sevres'i geri getirmek istiyorlar" diyenlere paranoyak derdik. Mantığın iflas ettiği bir dünyada artık bu paranoyakların gerçekçi görünümde olduğunu teslim etmek zorundayız. İnsan hakları İskandinavyalılar için cici bir oyuncak tabanca, başkasının üstüne su püskürten buluş çağı bebeleri gibi. Ortaya Amerikan rüyası gibi bir de İskandinav rüyası çıktı. Rüyaları gerçekleştirme misyonerliği her zaman saygıdeğer olmaz ve pek ciddiye alınmaz.

Bazı arkadaşlar İsveç'i "sosyalist" diye şık bir terimle nitelerler. Oysa kavramları kendi namusu içinde kullanmak gerekir. Sekiz ailenin yönettiği İsveç garip bir yerdir. İnsanların içine doğdukları kompartmanı delip tırmanmaları son derece güçtür. İşçi sınıfı çoktan "ekonomist" denen ücretçi ve tatilci bir sınıf haline dönüşmüştür. Tatil dediysek İtalya'ya Rönesans anıtlarını gezmeye giden demedik. Boş vakti artan bu sınıfın eğitim düzeyinin ve imkânlarının da artırıldığını sanmayın. Halk sözde işçi sınıfının alkolizmini önlemek için artırılan içki fiyatlarından, biraz öteye Leningrad seferi yapan gemilere doluşarak kurtuluyor ve hafta sonunu, bulduğu ucuz Rus votkasını tüketerek geçirip, vinçle yüklendiği gemilerle geri dönüyor.

İrkçılığa karşı üniversal törenler ve seminerler düzenlemeyi çok seven İsveçliler, bazı seilmeyen göçmen işçileri ve özellikle kişisel olarak tanımadıkları Türk işçilerini orta yerde öldüren alt tabakadan genç katilleri nasılsa yakalayamıyorlar. Bu kadar rezaletle baş edemeyen ve buna da pek niyeti olmayan Sosyalist Parti başkanı hatuna siyasî sansasyon için bir tek nokta kalıyor: "Sevres'i geri getirmek" için imza kampanyası nutukları atmak. Dahildeki adaletsizlik ve çürümeyle mücadele edemeyen sosyalistler, beşeriyetin kur-

tarıcılığına soyunuyorlar. Sevres'in hükümleri geri getirilmek istendiğinde kaç kavim birbirini yer; İskandinav sosyalistlerinde bunu anlayacak tarih ve coğrafya bilgisi olduğu şüphelidir.

Avrupa medeniyetinin 18'inci asır ortalarına kadar kıyısında kalan İsveç, geçen asır sonunda ve iki büyük savaşta tarafsız kaldı, ticaretle zenginleşti. Ülkenin yükselmesinde sosyalizmin mi yoksa savaş tüccarlığının mı başrolü oynadığı tartışılır. Barışı yeğleyerek, savaşanlara mal üretip sattı diye kuşkusuz bir ülkeyi suçlayacak değiliz. İkinci Büyük Savaş'ta biz de hemen hemen aynı şeyi yaptık. İsveç, İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya ile sadece bereketli ticaret yapmakla kalmadı; aynı zamanda Nazilerin eline geçen Yahudi servetinin paylaşımına da katıldı. Son yılların en önemli olayı; "Nazi altını" denen gayrimişru birikimin nasıl paylaşıldığının ortaya çıkması olmuştur. İsveç ve İsviçre ile birlikte suçlanan bitaraf Türkiye, konferans ve toplantıların sonunda aklandı. İlk ikisi için aynı şey söylenemez.

Avrupa Birliği içinde İskandinav yarımadası bilge kişi rolünü oynuyor. Ancak bu kıyafetin üstlerine pek oturduğunu söyleyemeyiz. İkinci Dünya Savaşı'nda işgal edilen Danimarka, ülkenin Yahudilerini fedakârane korudu; diğerleri için aynı şeyi söyleyemeyiz. Bu ülkelerde gerçek azınlık gruplar yok. Olanlar da, meselâ Danimarka'daki Doğu Frizyalılar ve İsveç'teki Finliler hiç de iyi muamele görmüyorlar. Finlandiya'daki İsveç azınlığı ise aksine kibirli ve çoğunluk Finlileri küçümseyen, şımarık bir beyaz fil konumundadır. Bu da bir azınlığın tahakkümü olup sakıncalıdır. İskandinavlar sık sık beynelmilel forumlarda ülkelerindeki azınlıklar diye, bazıları birkaç binlik, bazıları birkaç yüz kişilik göçmen işçi gruplarından bahsederler. Bu eşsiz (!) deneylerini birtakım kavimlerin birkaç bin yıl bir arada yaşadığı ülkelerin yönetimine yol göstermek için pazarlarlar. Bu gibi tavırlarını ve cahilane cüretlerini ciddiye almamak gerekiyor. Sevres Antlaşması tarihe mi gömüldü, yoksa hortluyor mu? Abartılmış yorumlar yapmak istemiyoruz ama Avrupacı dostlarımızın Avrupacılığı toz pembe hayallerle değil, ciddiyet ve gerçekçilikle yapmaları gerekir.

İsveçli de Broşür Yazmış, Dağıtıyor

İskandinav ülkeleri Avrupa medeniyetine geç katılan bir bölgedir. İtalya, İspanya, Avusturya, Fransa; Rönesans ve barok asırları yaşarken İsveç ve yakın komşuları henüz avcı ve köylü toplumlardı. İki cihan savaşının dışında kalmak İsveç'e zenginlik getirdi; bu nedenle sosyal demokrat politikaları da daha erken ve yoğun tatbik edebildi. Ama bu değişim beşeriyete ufuklar açabilecek bir yeni düzen getirmiş değil; İsveç hâlâ birkaç endüstri baronu ailenin saltanatıyla hayata devam ediyor. Klasik sosyal demokrasinin sağlıklı ve sağlıklı bütünü veçheleri de göze çarpıyor. Birkaç milyonluk ülke kendi sorunları içinde; ama bir yandan da dünyayı aydınlatmak, İngilizce tabiriyle "apostolic teacher" yani ilahi bir öğretmen olmak iddiasında. Dünyayı az tanıyan ve kendi Kuzeyli kavminden iki asır önce çıkan bir ülkenin, milliyetler meselesini tarif etmesi pek gülünç ama daha çok da mahzurlu. Bu konuda İsveçli yazarların Batı Avrupalı düşünürlerden devşirip kullandığı ve resmî kanallarla yayımlanan teorilerinin geçerliliği için geniş bilgi ve görüş gerekiyor. Yabancı olgusuyla henüz 30-40 yıldır karşılaşan ve yabancı olarak işçi ve mülteci aydın gruplarını tanıyan bir ülkenin yeni dünya düzeni için normlar koyması bir saflık ama bu tavır eğer bir siyasi nüfuz aracı haline getirilirse ciddi olarak karşı tedbirler alınması gerek.

İskandinav ülkeleri ulusallık konusunda uluslar arasında sorun yaratıyor; oysa başka ulusların, uzlaşma ve çatışma tecrübelerini yaşamayan ülkeler bunlar... Beynelmilel toplantılarda İsveç'in bitmez tükenmez teklifleri can sıkıcı; çünkü bu devletin bu gibi sorunlar üzerinde bilgisi ve gerçek bir ilgisi yok..... İskandinavlar "ulusal kimliği" çok kez kendi İsveçlilik ve Norveçlilik oluşumu gibi alıyorlar. Son hafta İzmir'deki "İsveç-Türk kültür ve ticaret" haftasında dağıtılan broşür bir skandaldan çok bir cahilane saflık örneği; da-

ha girişte En Turkisk Folkstäm (Bir Türk boyu olan Osmanlılar) sözleri yazarın sonsuz bilgisizliğini serimleyen ifadeler. Tartışılabilen meseleleri kesinleşmiş mütearifeler olarak kabul etmek, 18 buçuk yaşındaki gençlere has bir davranıştır; bir siyasî kurum ve şahsiyet bu tavra sahipse militan bönlükten söz edilir, ama bunlar diplomatik kisveyle ortaya konursa traji-komik bir manzara ile karşı karşıyayız demektir.

Kuzeyli saflığı, babasının namus cinayetiyle hayatına son verdiği zavallı Fadime'yi Uppsala'daki katedralde yapılan muhteşem törenle hristiyan uygarlığının koruyuculuğu altında ebediyete uğurluyor. Lakin İsveç, hayatta iken bu insanlar için ne yapıyor? 40'a yakın ırkçı cinayet kurbanı Türk var; ortada dolaşan failleri polis hâlâ bulamıyor. Bazı durumları "çifte standart" gibi kavramlarla açıklamak İskandinavlara fazla paye vermek olur. Ortada, kapalı toplum insanların herkesi ahmak sayarak kendi kolayına kural koyup, yüksek sesle bunu tekrarlamaları gibi bir densizlik vardır. Bazı ülkeler ve kurumlar da bunu yapıyor. Dil ile kimliğin tayin edildiğini herkes biliyor, bunun önemini İsveçli sabık başkonsolos tespit etmiş değil; ama başkonsolosun yazdığının, müzisyenlik ile ilgisi olmayan birinin eline Stradivarius keman almasından farkı yok. Çok tatsız sesin yanında tamiri mümkün olmayan zararlar da beklenir. İsveçliler harcıalem teorileri ve bilgileri acemice kullanan büyüücü çırakları gibi; proje paraları ve cömert burslar vererek bazı yerli kimseleri konuşturmakla arbiter mundi (dünya hakemi) olunmuyor.

İsveçliler ülkelerindeki Finlilere pek kötü davranırlar; tıpkı Danimarkalıların Frizyalılara yaptıkları gibi; İsveç Laponları (Samy) yakın mazide eritmiştir. Şimdi bu alanda müşfik müzecilik yapıyor ve dünyaya azınlıklarla nasıl yaşanacağını öğretmeye çalışıyor. Meseleyi "tencere dibin kara" hikâyesine çevirmeyelim, ama hiçbir şeyden anlamayanların her şeye karışması iyi sonuçlar vermez. İskandinav diplomasisi diplomasiden anlamıyor, denedikleri bu yeni yöntem gerçek anlamda sorunları çözmek isteyenlere yardımcı değil, köstek oluyor. Yeni büyükelçinin "okuduğunuzu yanlış anladınız" sözü ise tam bir gaf ve kendini bilmezlik. Önce "anlayarak yazın" ve her yerde "urcufo broşürler" dağıtmaktan vazgeçin. Ankarada Büyükelçi Erich Cornell gibi makul ve bilgili büyükelçiler de

vardı. Nihayet aslen İsveçli olmamakla beraber; 18. asrın ünlü Osmanlı tarihçisi Mouradgea D'Ohhson da İsveç elçisiydi. Bir süre için İsveçli misyonlarla devletin değilse de, kurumlarımızın ve yurttaşlarımızın ilişkilerini hemen dondurmaları gerekli gibi...

Bizans ve Bizler

Cihanşümul Roma parçalanmıştı; kuzeyden akıp gelen barbarların karşısında hayata devam için başkenti değiştirdi ve İmparator Konstantin Sarayburnu'nun ucundaki küçük Bizans'tan büyük şehri yarattı. Büyük şehrin adı Konstantinopolis'ti, kurucusunun adını taşıyordu veya Nea Roma deniyordu. Eskiye bir Roma'nın yanında yeni dirilen bir Roma'yı temsil ediyordu.

Ahalisinin ekserisi hristiyandı. Roma İmparatorluğu artık hristiyan imparatorluktu. Avrupa'nın ilk üniversitesi burada açıldı, ilk hukuk fakültesi de. Halkın çoğu Yunanca konuşuyordu. Ama devleti yönetenlerin kökeni Latindi, bunlara 6'ncı asırdaki büyük imparator İstinyanus dahil. Yönetimin Latin dilini ve ananelerini devam ettirmesi, Helence konuşan uyrukları rahatsız etmedi. Ne devletin adı Helen'di ne de halk kendine öyle diyordu, herkes Romalı'ydı. Roma cihana hâkim olmak demekti. Başkentteki büyük kubbeli kilise Ayasofya'nın asırlarca daha mükemmeli yapılamadı. Ta ki 15 ve 16'ncı asırda İtalya'da kiliseler ve Osmanlı başkentindeki camiler yükselene kadar.

.Tam bin yıl yeni Roma kuzeydeki Slav sürülerini etkiledi, onları hristiyanlığa çekti. Hayranlıkla biat ettiler. Avrupa'nın kuzeybatısındaki barbarlar da kendilerini Romalı sandılar. Doğrusu Latinceyi de öğrendiler. Roma'nın yeni dilini tartışmasız kabul ettiler. Lakin şarka kayan Roma medeniyetiyle alâkaları yoktu. Ne yeme içmeleri ne de giyinmeleri, hele hele olmayan temizlik alışkanlıkları Doğu Romalıları benziyordu. Büyük Karl'ın Aachen'daki katedrali, Macar kralı İstvan'ın Bizans tacı Bizanslı olmaya yetmiyordu. İmparator Otto'nun İstanbul'a gelen elçisi Cremona Piskoposu Liutprand'ı, "Sen kendini Roma imparatorunun elçisi mi zannediyorsun? Haddini bilmez barbar!" diye hapse atırlar.

Ayasofya, zengin şehir, hipodromun güzellikleri hepsinin iştahını çekiyordu. 1204 yılı sonbaharında bugünkü Almanya ve Fransa'dan akıp gelen sürüler, Venediklilerin kışkırtmasıyla bin yıllık şehri yağmaladılar. Doğu Roma gafil avlanmıştı. O günden bugüne de bu adamlarla ittifak olmayacağını anladı. Şehrin mabetleri kirletildi, insanlar katledildi, Ayasofya'daki dikili taşın etrafındaki sarı pirinç levhalar altın diye söküldü. Bu yabani sürülerin Bizans'la hiç alâkalı olmadığına tarih şahittir.

Doğudaki Roma ise İran medeniyetiyle, Mezopotamya ve Suriye'nin bilgeliğiyle, uygarlıkların beşiği Mısır'ın kurumlarıyla devam etti. O bir bileşkeydi ve günün birinde ecdadımız Asya'dan akıp geldiğinde tanışık olduğu İran ve Arap halkları gibi Bizanslıyla da kaynaşmakta gecikmedi. Türklerin dil ve âdetiyle elinde tuttuğu en sağlam ve saf kurum orduydı.

Bizans ismi uyduruktur. İstanbul'u fethederek Kayzer-i Rum yani Roma Kayzeri unvanını alan II. Mehmet ve haleflerine karşı sadece onun unvanını değil, halefi olduğu eski Hristiyan Roma'yı da hafızalardan silmeyi hedefleyen bir Alman icadıdır. Sarayburnu'nun arkeolojik katmanında unutulmuş eski Bizans'ı 16'ncı asır hümanisti Hieronimus Wolff bu bin yıllık imparatorluk dönemine ad diye koymuştur. Ama Sezar'ın hakkını Sezar'a, barbarın hakkını barbara vermeli; daha önceleri Bizans'a sadece öykünen Avrupa, Rönesans'tan beri itiraf etmese de Bizanslılaşmıştır.

Jacques Chirac tecrübeli bir politikacı. Uzun yönetimi boyunca Türkiye'nin iyi bir partner olacağını anladı. Fransız sağında de Gaulle'cüler içinde rastlanan bir grup, öbür sağdan da hatta bazı uçuk sosyalistlerden de daha makuldür. Roma'nın bir zamanlar pagan, sonra hristiyan ve Türkler devrinde de müslüman bir karakterle devam ettiğini anlayanlar vardır. Tabii bu azınlığın karşısında mektepte öğrendikleri yanlışlarla hayata devam edenler her yerde olduğu gibi çoğunluktur. Bir gerçek var, Türkler İran'ı tanıdı, Mezopotamya'yı tanıdı ve Bizans'a yerleşti. Roma'ya ve Bizans denen tarihî varlığa Kuzeybatı Avrupa'nın Germenik kavimlerinden daha yakınız. Rönesans'tan bu yana Batı Avrupa bir hayli değişmesine rağmen, hâlâ Germen kabile zihniyetinin hükmettiği hristiyan ortaçağın kalıntılarını yaşıyor. Eütün yorumlarını ve zihniyetlerini değiştirmezlerse, çağdaş universalizme ulaşmaları çok zor. Bilim âle-

minde kapalı kapılar ardında süregiden münakaşanın, avami politika düzeyinde Chirac ve UDF Genel Başkanı François Bayrou arasında devam ettiğini görüyoruz. Avrupa'nın doğusu ve batısındaki uçurumlar aşılır cinsten değil. Romanya ve Bulgaristan'ı içine almakla bu birliği sağlamış olmuyorsun. Asıl Doğu Avrupa, kültür, zihniyet ve tarihî kalıntı olarak Rusya'da ve Türkiye'de yaşıyor. Bakalım yorgun Batı Avrupa ihtiyarlık arazlarından kendini kurtarabilecek mi?

Haçlılar ve Haçlı Zihniyeti

Sadece Müslüman dünyasında muhafazakâr çevrelerde değil, çağdaş Batı'da da Haçlılık eleştirilen bir tarihî gelenek oldu. Gelecek yıllarda, meşum 1204 yılı yani IV. Haçlı seferlerinde Bizans İstanbulu'nun istilâ ve yağma edilmesinin 800'üncü yılı anılacak ve tabii hoş bir hava olmayacak. Çünkü hıristiyan aleminin yarısı, öbür yarısına bazı tarihî metinler okuyup hatırlatmalarda bulunacak.

Hatırlıyorum, 1997 yılı 23-24 Haziran günlerinde İstanbul'da Conrad Otel'de Türk Tarih Kurumu "Haçlı Seferleri ve Türkiye" başlıklı bir beynelmilel sempozyum düzenlemişti. Bu, I. Haçlı Seferinin 900'üncü yılı için yapılan bir tarihî bilançoymuş ve bu vesileyle bazı eğilimleri yeniden saptamak mümkün oldu. 1099'da Haçlılar Kudüs'ü aldığı anda bütün İslam aleminin ayağa kalktığını, yeise kapıldığını sanmayalım. Edebiyat Fakültesi'nin değerli hocalarından Prof. Erdoğan Merçil tam bu konuda, "Anadolu Selçukluları, Haçlılarla dövüşüyordu. Ama İran'daki Selçuklu devletinin bu olayı fazla dert edindiği söylenemezdi. Hatta bu olaydan birkaç yıl sonra ölen İmam Gazali'nin dahi bir tepki gösterdiğine bugüne kadar şahit olunamamıştır" dedi. Anlaşılan olay mevzii bir felaket ve tashih edilir bir işgal olarak görüldü. Abbasîleri sevmeyen Selçuklu ve Mısır Fatimîlerinin bu konuya gereken ilgiyi duymadıkları da söylenir. Gerçi Antakya, Urfa ve Filistin'de (Kudüs de dahil) Haçlı hâkimiyeti de ancak bir asır dayanabildi. Hatta Kudüs'te 100 yıl bile sürmedi. Haçlı taarruzuna müslümanlardan daha çok cephe alan ve Batı'ya karşı haklı olarak kinlenen, hanümanı yakılıp yıkılanlar Doğu'nun hıristiyanları oldular. Nitekim İskenderiyeli Bizans tarihçisi Profesör Mahmud Sa'id Orman bu konuda bir tebliğ sundu. Arap kroniklerden ilginç örnekler verdi. Tabii ünlü romancı Amin Maalouf'un "Haçlı Seferleri..." konulu Arap kroniklerine dayanan yarı roman yarı tarihî eseri okunacak bir şaheserdir. Bizans tarihçisi Niketas Choniates, Haçlıları tek kelimeyle anıyordu: Barbarlar... (Bu eser üzerine, çevirmeni İşıl

Demirkent'in Türk Tarih Kurumu'ndan çıkan Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu kitabında bir makalesi var.) Ama bu tip yaklaşımları, Haçlılar dönemi üzerinde araştırmaları olan müteveffa İsraili tarihçi Joshua Prower "Haçlılar ve Yakındoğu" adlı eserinde ele almıştı. Bize okullarda öğretilen efsaneler, yani Haçlıların doğuda tıp, mimari, felsefe, kimya öğrendiği safsatası anlaşılan Haçlıları yüceltmeye yarayan bir yorum... Gerçekte Haçlılar Doğu'dan pek bir şey öğrenmeden gitmiş görünüyorlar. Kılık kıyafetleri değişmemiş, hamam kullanma alışkanlığı edinememişler, mutfak sanatını becerememiş, az sayıda okuyan çocuklarını dahi gene Batı'ya yollamışlar, arazi rejimini Batı'daki gibi düzenlemeye kalkmışlar ve tabii memnuniyetsizliğe sebep olmuşlardır. Sade Müslümanlara değil, hatta yerli Hristiyanlara ve Yahudilere karşı daha da fena muamele etmişler. Yani anlaşılan, geldiği gibi gitmek buna denir, bohçadan farksız. Haçlılar Mukaddes Doğu'dan müslümanlar kadar hristiyanlarda da Batı Avrupa'ya karşı nefret uyandırarak ayrılmışlar. Her kültür çevresinin kendine özgün yanları var. Batı Avrupa kolay kolay dış etki kabul etmiyor. Avrupa üzerinde tarih boyu ancak Roma ve daha çok Avrupa'nın kendi çocuğu olan Kuzey Amerika değiştirici etkide bulunmuştur. Ama bu dünya şimdi kendi bünyesindeki milyonlarca Doğulu ile nasıl bir etkileşim, uyum ve anlaşmaya varacak, inanması zor... Bu gibi tarih muhasebeleri Doğuluyu, Batılıyı bir araya getiriyor, yeni yorumlar yapıyor. Şu sıralar Jones ve Ereira adlı iki tarih yazan "Crusaders-Haçlılar" adlı ortak eserlerinde; "Mea culpa"ya (kussur itirafı), hatta günah çıkarmaya gitmişler ve dedeleri olan Haçlılardan "yamyamlar" diye söz ediyorlar. Ne var ki bu aşırı samimiyet bir şey çözmiyor. Endülüs'ün yıkılışından beri Doğu dünyası Haçlılardan çekinmekte ve Avrupa'nın olduğu her yerde o zihniyeti arıyor; Batı dünyası ise 1453'ten beri özellikle biz Türklerde İslam'ın yıkıcı etkisini arıyor. Biz onları Haçlı, onlarsa bizi "fundamentalist" diye görüyorlar. İyi niyet ve birkaç âlimin yorumu durumu değiştirmeye yardımcı olmuyor. Çünkü politika ve çıkar grupları her yerde bu yargıları besleyecek kabahatleri bir bir işlemekte, hatta Avrupa henüz atalarının yolundan çok uzağa gitmiş değil.. Tutucu bir kıta, zor değişiyor: En azından buna yönelik davranışları her zaman inandırıcı değil. Mea culpa tavrı gerçekçi mi, yoksa o da yeni bir reklamcılık ve düşünsel nüfuz aracı mı? Zaman gösterecek...

Herkes Her Modeli Tartışır

Dünyada ittifaklar yirminci yüzyıla özgü değil. Hele 1990'larda ağzımızdan düşmez olan "küreselleşme" Sovyet İmparatorluğu'nun çöküşüyle göz dolduran bir oluşum hiç değil; küreselleşme beşeriyetin tarihi kadar eskidir. İlk kil tabletlerdeki kayıtlar, Mezopotamya'dan Asurî tüccarların Anadolu'ya katır kervanıyla kalay getirip, buradaki bakırla karıştırıp Tunç Medeniyeti'ni kurmalarını yansıtır. Yelkenliler Mısır ülkesinin ısıltısını Akdeniz adalarına, Pelepones'e kadar taşıdı.

İnsanoğlunun bir araya gelip de iş yapması, birbirinden etkilenip ortak üslûpla yaratması dört bin yıllık bir olay. Küreselleşme 1789'un yarattığı oluşum değil. Orada ortaya çıkan çağdaş demokrasi, gürültüsüzce İsviçre kantonlarında, Britanya Adaları'nda, tabii eski Yunan'da, Roma'daki oluşumların bir devamı, çizginin üstünde bir nokta. Küreselleşme dediğimiz nesne, ortak iş yapma ve üretmeyse, 1989'da "Amerikalılık"ın öncülüğünü beklemedi. Ne de Batı Avrupalıların çok gürültüsünü yaptıkları gibi kendilerine özgü bir olgu.

Bazıları akan nehri sahiplenmeyi ve asalarını oynatarak nehrin yönünü kendilerinin çizdiğini iddia ederler. Avrupa tarihte olduğundan daha büyük görünüyor. Beşeriyet dört bin yıllık medenî macerasını Avrupa'yı kurmak için yaşamış gibi yorum yapıyor. Bunlara ne kadar itibar edebiliriz?

Kırk yıldır Avrupalı olmak için çırpınıyoruz. 1974'te bu işe hayır diyenler, şimdi; "Vallah Avrupa'sız var olamayız, karşı çıkanlar haindir!" diye bağıyorlar. Oysa hem bizim tutumumuz ve halimiz, hem Avrupa'nın tutumu ve hali ve zaten dönüşü olmayan bir yolculuk; her zaman için alternatifler üretmemizi de gerektiriyor.

Ewela; gireceğimiz kıta yaşlıdır. Üretimi ve tüketimi çok yakın zamanda şüpheli bir mecraa girecektir. Saniyen; Avrupalı toplum-

ların kendini üretmesi hiç de öyle parlak göstergelere sahip değil. Avrupalılığı tartışılır Britanya Adaları'ndaki birkaç parlak yükseköğretim kurumu (Oxford, Cambridge, Londra Imperial College gibi) ve bazı yüksek sınıf liseleri hariç kıtada, ortaöğretim ve yükseköğretim tam bir çöküntü ve küflenme halinde. Bizimkiler bunun farkında değil ama Avrupa'da sokaktaki insanların bile feryadı göğü tutuyor. Bu toplumlara gelen göçmenler gerçek bir bütünleşme yaşamaktan çok, sorunlarıyla baş başa bırakılan yedek proleterya konumunda. Doğrusu, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yenilenen nüfus, seçkin eğitim kurumları, küçük İsrail'deki eğitimin kalitesi ve göçle artan dinamizm, civardaki büyük sıkıntılar ve savaş kalıntıları içindeki Filistin ve Lübnan'ın istikbal vaat eden genç nüfusu ve eğitimi, buralarda yok.

Gerçekte alternatif modeller, düşündüklerini medenice ifade eden Kılınç Paşa'nın önerdiğinden daha da çok... Niçin gelecekte barış yapmak zorunda olan İsrail, Filistin ve Lübnan, birbiriyle geçinemeyen Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Türkiye yakın zamanın bir iktisadî birliğini meydana getirmesin? Düşünmeli ve tartışmalıyız. Rusya, orduları, ananesi olan ve birbirimizi tanıdığımız bir dünya... Rusya toplumu bu asırda bile değişme kabiliyeti olduğunu Fransa'dan daha çok gösterebilmiştir. Hiçbir diktatörlük İran kadar, halkın baskısı karşısında gerileme durumunda değildir. İran değişecek çünkü İranlılar okuyan, değişmeyi arzulayan ve ilginç eylemler gösterebilecek bir toplumdur. Binaenaleyh, böyle bir model ortaya konduğu zaman, önce yirmi dört saat mütalaaya almak gerekir.

Zorba üslûpla karşı hücumla geçen başarısız icraat sahipleri kimseyi fikrî baskı altına alamamalıdır. Tek partinin mahalle komitesi militanı tavrıyla, ne farklı tekliflere ne de değerlendirme sürecimize kimsenin ambargo koymasına müsaade etmemeliyiz.

Avrupa Birliği mi Yoksa Balkan Birliği mi?

Fransız millî cephesi Türkiye'nin AB üyeliğine karşı; cephede sağcılar ve solcular birleşmiş, Başbakan Chirac üyeliğimizi referandumla götürmeye çabılıyor. Hükümetimiz, muhalefetimiz, solcularımız, liberallerimiz, doğulularımız, batılılarımız telaş içinde... Avusturyalılar hallerine bakmadan Türkiye'nin Avrupa üyeliğine karşılar. Ağızlarını açtıklarında; iktisatçı, işletmeci, mühendis kafasıyla değil de ninelerinin zihniyetiyle bir alay slogan sıralıyorlar. Bizimkiler de çığrından çıkıyor, "Vay bizi tanımıyorlar" veya "Atatürk'ün neler yaptığını bilmiyorlar" gibi cevaplar gene biz okuyalım diye gazete sütunlarını dolduruyor.

Avusturyalıların bilmeleri gerekenden önce, bizim Avusturya ve Fransa hakkında bazı şeyleri bilmemiz lazım. Bunlar çok temel maddi kıstaslardır. Birincisi, nüfusa ilişkin rakamlar fecidir; Avusturya Avrupa'nın en ihtiyar ülkelerinden, nüfusunun hemen hemen üçte ikisi 50 yaşı'n üstünde. Genç nüfuslarının da iyi eğitilemediğini koro halinde kendileri söylüyor. Avrupa Birliği'nin yeni üyeleri olan komşuları Macaristan ve Slovakya'da aynı sorunlar daha da vahim boyutlarda; ihtiyar nüfus genç nüfusun yetiştirilmesinde yani yenden üretiminde başarısız; sanayide ve iş idaresinde gerileme ve hantallık görülüyor ve Avrupa bu alanda Uzak Asya, ABD, Kanada, İsrail, hatta Hindistan'la yarışmıyor. Üretimin pahalılaşması ve asıl önemlisi çığrından çıkmış bir sendikalizmle işçi sınıfında ve beyaz yakalı denen teknisyenlerde üretim heyecanı yok olmuş. İhtiyar Batı Avrupa ile bütünleşmemizi istemeyen Avusturya ve Fransa aslında genç, taze bir gücü itmekle kendi çıkarlarını zedeliyor ama acaba bize böylelikle iyilik mi yapıyorlar diye düşünüyoruz.

Türkiye Avrupa üyeliğini kültürel ve ideolojik bakımlardan tasdik veya ret ediyor. İktisadî projeksiyon ve değerlendirmelerimiz

son derece safdilcedir. Ne özel sektörde ne de devlette kimsenin ciddi hesaplar yapmadığı ve iktisadî unsurları değerlendirmede açık. İhtiyar Orta Avrupa'yı kim yüklenecek? İki cihan harbinden galip fakat eskimiş bir sanayi ile çıkan ve bunu Almanya ve İtalya ölçüsünde yenileyemeyen Fransa yeterince cazip bir ortak olabilecek mi? Yenileyemediği nüfusunu eski sömürgelerden gelen vasıfsız işgücü ile kapatmaya çalışan bu ülke, bu nüfusu emecek ve onlarla kültürel uyum sağlayacak mekanizmaları da hayata geçirememiştir. Zaten Avrupa genelde ABD'nin aksine göç eden nüfusu benimsemiyor ve kendini onlara benimsetemiyor. Gelen nüfus vasıfsızsa bu uyumsuzluk sorunu nesiller boyu devam ediyor; şayet vasıflı bir nüfussa Hintli ve Rus bilgisayar uzmanları örneğinde olduğu gibi bir müddet sonra bunalıp Yeni Dünya'nın yolunu tutuyorlar. Bu müttefiklerle ulus olarak 21'inci yüzyılın puslu ortamında ne kadar güvenli bir yolculuk yapabiliriz; bu soruyu hep sormalı ve strateji geliştirmeliyiz.

Asıl sorun Avrupa Birliği'nin Balkan Birliği'ne dönüşmeye başlamasıdır. 19'uncu yüzyılın son çeyreğinde Alman tarihinin tek becerikli diplomatı olan Prens Bismarck'ın hiç yüz vermediği Balkanlar'a kendisinden sonraki Almanya dört elle sarıldı ve Viyana'nın doğusunu Avusturya ile birlikte Alman iktisadî ve siyasî hayatının vazgeçilmez unsuru olarak benimsedi. Bu yanlış diplomasi ve iktisadî ilişkilerin bedelini iki cihan savaşında da çok pahalıya ödedi. Belki Almanya'yı bu yanlış iten bazı nedenlerin varlığı dolayısıyla aynı politika izleniyor. Almanya'nın Doğu Avrupa'ya açılım politikası hem kendi seçmenini hem de Danimarka, Hollanda, İsveç ve Fransa gibi unsurları yeni bir yapılanmaya itiyor. AB tıpkı Avrupa Konseyi'nin İkinci Harp sonrasındaki rolü gibi bir aşamayı, bir güvenlik kuşağını ve bir bütünleşmeyi teşkil edecek ama çok kısa zamanda Batılıların kendi içlerinde daha etkin bir örgütlenmeye gidecekleri kesin ve biz birliğin içinde asıl üyelerden çok ortaçağlardaki Hansa Birliği'nin konturları gibi Balkan halklarıyla baş başa kalabiliriz. Balkan halklarının kültürel bir çevre olarak bizimle bir bütün oldukları kesin. Ama iktisadî yönden Türkiye'nin dinamizmiyle ve yapısal avantajlarıyla uyum sağlamaları mümkün değil. "İş başka, dostluk başka" deyişini hatırlamak lazım. Bir bakıma bizim içine gireceğimiz Avrupa Birliği sayesinde eski Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalarıyla yeniden bir arada olmamız mümkün görünür.

yor ama bunu komşuların inisiyatifleri ile değil, Batı Avrupa'nın yönetimi ile yapıyoruz. Birleşmelere kendimiz yön verdiğimiz ölçüde daha verimli bir dünya ortaya çıkar. Ama AB'yi beşeriyetin nihai ve ebedi bir hedefi gibi görürsek sükûtu hayale uğrayacağımız açıktır. Kapasitelerinin ötesinde itirazlarda bulunan Avusturya gibi ülkeleri de ciddi bir şekilde değerlendirmek zorundayız. Biz bazı olay ve kurumları küçümseriz ama çoğunlukla onun kadar önemli bir kusurumuz daha var; bazı unsurları gözümüzde hep fazla büyütmüşüzdür

Ankara Hangi Kıtanın Başkentlerinden?

Ankara 1940'lerden 1960'lara gelene kadar tipik bir Balkan başkentiydi. Sürprizli çıkışlar yapan Devlet Opera ve Balesi, hıncahınç dolu Devlet Tiyatroları, temiz giyimli ve İstanbul şiveli memurlar ve öğrencilerle değişti. Sıkıcıydı, rahattı, ağır havalıydı. Henüz varoşları doldurmakta olan Anadolu halkı bu şehirde ortalık yerde pek görünmezdi; galiba Vali Nevzat Tandoğan'ın geçmişte kılıksız insanlara uygulattığı bulvarda gezme yasağının ananeleşen etkisiydi bu. Ankara varoşlarında hayat zordu ama imkânsız değildi. Üstelik suçluluk nisbeti pek düşüktü. Şehrin kültürel kurumları da doğrusu hiç yabana atılmazdı. Dünya çapında bir Hitit müzesi vardı. Halen de var Allah'a şükür. Gençlik senfoni orkestrasının konserlerini kaçırmazdı, halen de öyle; ama doğru dürüst bir konser salonu hâlâ yapılamıyor.

O yıllarda şehrin halkı Avrupa ve Batı diye inim inim inlerdi. Çoğu Batı'yı görmemiş olan bu memur halkın kafasında Avrupa demek, temiz İsviçre'ydi, asayişti, Alman düzeniydi, Fransa'nın ışıltısı, emperyal tavırlı İngiltere idi. Bugünün gençleri gözlerini açmışlar; böyle lafazanlıkları tekrarlamayacak kadar bilgili ve görgülüler, zaten Batı da değişti, eskisi nerede...

Fransa'nın pek de iyi şöhretle gitmemiş olan eski cumhurbaşkanı bir laf etmiş; başkent Ankara, Avrupa'da değilmiş deyu... Ey Ankara, 70 yıldır Batılı başkent olmak için neler çektin, sakinlerin Batı başkentlerindeki gibi yaşamayı hayal etti; tozda toprakta şık elbiselerle gezdiler. Bazen iyisine rastgelsek de, dinlenmez konserleri de dinlediler. Şimdiyse dünyadan habersiz, hediyesever eski bir Fransa cumhurbaşkanı senin Asya'da olduğunu hatırlatıyor. Acaba Giscard d'Estaing'i ikna etmek için kendisine Batılı Ankara'nın altın maketini mi verelim? Makette şehrin çok Batılı noktalarını da pırlanta işleyerek işaretleriz.

Aslında d'Estaing'e samimi demecinden dolayı kızmamalıyız. Dört-beş yıl önce Lord Owen, herhalde Türk delegasyonunu fark etmediğinden olacak, İspanya'da St. Andar'daki bir toplantıda "Türkiye, Avrupa Birliği'ne katiyen giremez" demişti. Bizimkiler, bilhassa hariciye erkânı ayıldı bayıldı. Kohl'den sonra d'Estaing konuştuktan, gene ayılıp bayılıyor. Avrupa'da dan dan konuşan siyasiler yanında "lakin"li konuşan oyalayıcıların birkaçı da d'Estaing'i güya kınıyor. Fakat taraftarları da hayli kalabalık. Açıkçası Türkiye kendi başına hedefleri aşmazsa kimsenin onu Avrupa'da görmeye niyeti yok. 70 milyonluk bir ülke bu... Ama bu olmaza rağmen, Avrupa Birliği'nin siyaset ve iktisadîyatına paralel yaşayan ve davranan bir ülke bu birliğin işine gelir. Oyalama nedeni de bu... Ben inanıyorum ki gelecekteki Türkiye büyük olacak. O zaman zaten dünya da değişir.

İlginç görünüm var: Aslında sosyal demokratlar da hristiyan demokratlar kadar Türkiye'nin üyeliğini istemiyor. Ama söylemleri Giscard'ın ve Kohl'ünkü gibi acemice değil; hukuk mukuk deyip işi geçiştiriyorlar. Hukuk ve adalet sistemimizi ise Avrupa için değil kendimiz için düzeltmemiz gerektiği açık. İnsanlarımıza bizim saygı duymamız gerek. İşte size bir saygısızlık örneği; geçen hafta Ord. Prof. Ekrem Akurgal'ı senelerce kazdığı ve kültür tarihine armağan ettiği yere gömmedik. Arkeologun mezarı da SİT alanına dahildir. Evlatlarıyla iftihar edemeyen kavimleri, d'Estaing gibi onlarcası hırpalılar. Asya'daki başkent (!) Ankara'da; Akurgal vardı, Fazıl Say çıktı, Sedat Alp var, Halil İncelik var, Gazi Yaşargil orada okudu. 1930'larda Avrupa'nın tekmelediği ulema, onun bozkırda yükselen üniversitesinde hayat ve çalışma ortamı buldu. Ama bu zenginliğe önce kendimiz sahip çıkalım ki, d'Estaing ve Kohl gibi adamların da kafasına kakabilelim.

Ankara, Balkan tipi sempatik bir başkentti. Ama şimdi Asya'ya da değil, korkarım Amerika Birleşik Devletleri'nin orta batısındaki şehirlere benzemeye başladı. 1970'lerden beri önce hava kirliliği, sonra politik ilgisizlikle kültür hayatı ölüyor, insanlar kabuğuna çekiliyor. Orta yaşlılar İstanbul'a, gençler yurtdışına kaçıyor. Onu tekrar eski Ankara yapmak lazım.

Biraz Gecikmek İyi mi Olur?

Kohl'ün zamanında Alman hükümeti Türkiye'nin Avrupalılığına resmen karşı çıkardı; şimdi koalisyonda farklı şarkı söyleniyor. Fransa ve Chirac, Türkiye'nin Avrupalılığı için müspetti, şimdi ise Fransa çalkalanıyor. Chirac ricat halinde; partisi de Türkleri istemiyor.

Ret gerekçelerinde haklı yönler var. Ama Alman Hristiyan Demokratlar'ın bilgisizliği şaşırtıcı. Fransızların önyargısı ise felaket. Bu saldırıyı iş edinen münasebetsizler var; bilgileri sıfır, ahlak ve edepi sıfırın altında. Meselâ Alexandre del Valle bunların başında. Gerçek dışı veya eski bilgilerle dolu Ostermann raporu elinde, ona dayanarak verip veriyor. Şu sıra anti-Türk kampanyanın en makbul sözcüsü.

1856 Paris Konvansiyonu'yla Avrupalı olduk. Devlet-i Âliyye büyük Avrupa devletlerinden biriydi. Bunun pratik sonuçları vardı. Bizim pasaportumuzu taşıyan bir Cavalı genç, Hollandalı sömürge idarecilerine; Osmanlı tebaasından bir Hintli, Britanya idaresine karşı Avrupalının haklarına sahipti. Nasıl ki bir Avrupalının burarlarda kısmî dokunulmazlığı ve imtiyazları varsa, Osmanlı tebaası da o dünyada aynı haklara sahipti. Bu tatlı düzen Tanzimat'ın büyük adamları tarafından kurulmuştu. Çabuk çöktü. İlk elde beceriksiz bir yönetimin acemiliği ve Avrupa'nın malum tavrıyla 1877-78 Savaşı'nda Rusya'yla karşı karşıya kaldık. Ayastefanos'u takip eden Berlin Kongresi'nde, Disraeli'nin kişiliğinde İngiltere hariç, Türkiye'ye müzahir olan Avrupalı yoktu. 1897 Yunan Savaşı sonunda bu tavır daha da kuvvetle ortaya çıktı. Türkiye'yi içlerinde görmüyorlardı. Nihayet ittifak ve güvenlik lafı Reval'de utanmazca ihlal edildi. Avrupa ile ittifaka güvenilemezdi. Türkiye buna rağmen bu asırda Batı ile ittifaktan vazgeçmedi; politikanın icabı ve düzenin gerçeği buydu. Ama bugün dahi, ihtiyar Avrupa'ya fazla

güveniliyor, alternatif yok deniliyor. Herhalde öyledir. Ama düşünmeye de üşeniyoruz gibi.

Fransa'da akli başında insanlar vardır. Figaro'da yazan ilginç aydın Alexandre Adler bunların başında gelir; daha geçenlerde TV5'te herkesi hizaya gelmeye çağırdı. Türkiye'nin ne olduğunu vurguladı; "Bir Yahudi'yim ve Yahudiler varlıkları konusunda Türkiye'ye minnet borçludur" dedi. Hukukî ve sosyal hayatımızdaki değişiklikleri vurguladı. Ama bu gibi doğruları, kös dinler gibi dinlemek ve Fransız kamuoyunu yalanlarla yönetmek meslek edinilmiştir. Fransa'nın Türkiye'yi Avrupa'da istememesi o aydınların ve politikacıların kendi bilecekleri iştir. Hatta Ermeni ve Kıbrıs söylemlerini kendi tarihî tortularına göre tespit edebilirler. Şüphesiz, her politikanın bir bedeli vardır, onun hesabını yapmaları da gerekir ama bir politikayı yalanla götürmek o ülkenin seviye ve zihniyetini yansıtır. Bu camiaya ihtiyatla yaklaşılmalıdır. Fransa'nın önerdiği "yakın komşuluk ilişkileri" sistemi sadece gülünçtür.

Avrupa kıtasındaki ülkelere göre Türkiye'nin avantajları var. Çok Türk farkında değildir –çünkü demografik gelişmeleri izlemeyiz- ama dengeli bir nüfus yapımız var. Doğumlar Batı ve Orta Anadolu'da azaldı, sadece Doğu'da sürüyor. Bu yüzyılı dengeli bir genç nüfusla yaşayacağımız anlaşıyor. Avrupa'ya yeni katılan on ülkede ise, bilhassa Doğu Avrupalı sekizinde, ciddi bir nüfus azalması var. Batı Avrupa zaten öyle. Mühendislik ve tıpta bunların çoğundan daha yüksek potansiyele sahip olduğumuzu herkes söylüyor. Şirketler ve iş idaresinde geçmiş elli yılda Amerikanizmin faydaları olmuştur; daha güçlü bir yapımız var, dinamik bir toplumuz. Eğitim yatırımları arttı. Şu anda bazı üniversitelerimizin yapısı ve düzeyi İngiltere hariç, kıtanın ilerisindedir. Almanya üniversiteleri fena, İtalya beter vaziyettedir ve nasıl düzelteceklerini bilemiyorlar. Bizde ezbere "AB sayesinde eğitimin düzeleceği" sloganını atanlar hiçbir şey bilmiyor. Böylelerinin söylediklerini tercüme ettiğimizde Avrupalılar dahi gülüyor. Aynı şekilde Avrupa'nın akıl dışı sendikalizminin yaratacağı tahribatı kimse, hatta kapitalistler bile hesaba katmıyor. Kuşkusuz, Avrupa halklarının tarih bilinci ve bilgisi, uygarlık bilgisi ve kültürel mirası sahiplenışı bizimle mukayese edilmeyecek kadar ileridedir. Büyük sancımız olduğu halde ne din konusunda ne de tarih ve dil alanında hiçbir şey bilmiyoruz; bilinçsi-

ziz. Sadece Batı müziğini değil, kendi müziğimizi dahi bilmiyoruz. Bu zihnî boşlukla Batı toplumuyla nasıl bütünleşip nasıl direnebileceğimiz çetin bir soru. Galiba 15 sene gibi gecikmeli bir giriş o kadar da fena olmayacak.

Türkiye Modeli

Bu hafta başı "Akıl Defteri" programı için dostum Hasan Cemal tarafından CNN TÜRK'e misafir edildim. Sayın Hakkı Devrim program için bir yazı kaleme almış... Benim soru sahibi üç arkadaş küçümsediğimi yazıyor, dinleyiciyi de kaale almamışım. Medyada az görünmeye gayret ediyorum. Ama hissediyorum ki, bazen gerekli oluyor. Üç arkadaş niye küçümseyeyim, şu müzmin gazeteci üslubunu bırakalım; mamafih programın pek iyi yürümediğini fark ettim, bir diyalog kopukluğudur gitti. O nedenle Hakkı Devrim'in ne olduğunu bir türlü duyamadık dediği "Türkiye modeli" üzerinde duruyorum.

Evela belirtmeliyim; "Türkiye modeli" lafı bir megalomaniyi ifade ediyor. Böyle bir model olmasını isteyebiliriz; ama henüz erken... "Bu memleket bir halta benzemez" lafını kahve sohbeti sırasında mızıldanmaya pek itiraz edemem, çünkü hiçbirimizin günlük hayatı pek tatlı cereyan etmiyor; ama eline kalemi ve mikrofonu alıp sabah akşam bunu tekrarlayan adamlarla hiçbir ülfetim olmaz. Bu aşırı uçta bir hüküm ve tavidir, yanılma ve sağlıksız düşünme payı yüksektir. Aynı şekilde hemen "Türkiye modeli"nden söz etmek de bunun aksi yönde aşırı bir tavidir. Türkiye kendine özgü laikliği, gerici akımları (!), sosyalizmi, liberalizmi, demokrasisi ve askerî darbeleriyle 150 yıldır dar ve uzun köprüyü onurla geçiyor; ama ortaya bir "numune", bir "model" koyduğumuz tartışılır ve hükmü bizler değil, gelecek kuşakların ve dünyanın vermesi gerekir.

Türkiye çok partili hayatıyla temayüz eder. Ne var ki çoğulcu demokrasinin toplumsal örgütlenmesi ve bunun işleyişinde güvenceli (garantili) bir safhada olduğu tartışılır. Nepotizm (akrabacılık), yerelcilik gibi asırlık hastalıklar yanında yeni sapmalar da bu mekanizmayı tehlikeye sokuyor. Siyasal katılma süreci zayıftır. Ama

toplumumuzda dinamizm, genç nüfus ve Üçüncü Dünya ülkelerinde görülmeyen bir eğitim düzeyi gibi olumlu yönler de var. Diğer yönden, Türkiye laiklik politikasını teorik ve siyasî uygulama cihetlerinden iyi anlayıp tatbik edebilmiş bir ülke değil; yanlış laiklik tarifleriyle bir kavga sürüp gitmektedir. Benzer soruna çok daha ciddi boyutlarda maruz kalan İsrail'in deneylerini tanımak ve bir toplumun çatışma ortamında nasıl bir uyuşmaya (consensus) gittiğini görmek lazım.

İslam dünyasında "Türkiye" onu sevmeyenlerin bile hasetle veya gıptayla baktıkları ülkedir. Bunu gelişen sanayiine, mühendisliğine, tıbbına, o ülkelerde bulunmayan ordu ve bürokrasi geleneğine borçludur. Ama hâlâ dünyaya yeterince açılan ve özgün bir kültürel gelişim gösterebilen bir ülke değiliz. Tarih ve kültür mirasımızdan da "turizm" dışında yeterince faydalanmış ve onu işleyip, geliştirip gelecek nesillere aktarabilecek duruma getirebilmiş adamlar değiliz... Bu nedenle Avrupalıların ve Amerikalıların yanında oturan, dersini iyi bellemiş, uslu cici çocuk havasıyla zavallı dünyaya tafrayla bakmak, bizim emperyal geleneğimizle bağdaşmayan bir hafifliktir. Türkiye o dünyayı tanıdığı, benimsediği, yardımcı olabildiği ölçüde model olur. Kendimize haksızlık etmeyelim. Bu yolun başlangıcındayız ve olumlu gelişmeler de olmuştur. Arap dünyasındaki bazı seçkinler ve yöneticiler Türkiye'ye veryansın etse de çarşı pazardaki küçük insan Türkiye'ye başka türlü bakar.

Bütün Şark'ın metropolü İstanbul'dur; elverir ki o İstanbul'u önce biz sevip sayalım. Tabii Türkiye'nin nasıl bir model olacağını Avrupalı diplomatlar dikte ettiklerinde kulak vermeyelim; bugünün diplomatları Metternich veya Talleirand değildir. Bir şey bilmeden konuşanı da boldur. Birkaç yıl Türkiye'de kalanları başka türlü konuşmaya başlıyor. Mesele bu da değildir; bir toplum kendi yolunu kendi çizer. Model olacak mıyız, nasıl model olacağız? İskandinav ve Alman basın ve sefaret çevrelerinin reçeteleriyle değil kendi tarihî dağarcığımız, birikimimiz ve her sınıf insanımızın taleplerini dikkate alan, uzlaştıran projelerle bunu tartışabiliriz.

3

EĞİTİM ve KÜLTÜR

Herkes Kendi Tarihçisini Arıyor

Balkan ülkeleri için tarihin nihaî hedefi, yani gelişmenin sonu, kendi memleketlerinin ve devletlerinin diğerleri üzerinde kuracağı üstünlüktür. Mazileri güya öyle olduğu için bu onların halde ve gelecekteki hakkı ve imtiyazıdır (!). Ne var ki bu tarih yazıcılık biçimi pek gürültülü, o nispette de bayağıdır. Zira okul tarihi, büyük bilimsel anıtsal çalışmalarla kaleme alınmış eserlerin yönlendiriciliğinde değil, kasaba politikacısının özleryle kaleme alınır. Yani zaman, zemine göre herkes tarihçisini arar. Bir açıdan bu gerçek pek değişmemiştir.

Şimdi "Bu olguyu kim nasıl değiştirecek?" sorusuna da yeterli cevap verilemiyor. Bazı hatalar yurttaşlara vurgulanarak öğretiliyor veya bazı hatalar da düzeltilmiyor. Yunanlı gençler 1,5 milyon Anadolu Rumunun, Küçük Asya'dan denize dökülerek kovulduğunu tekrarlıyor. Sadece uzman olanlar bu nüfusun Venizelos-Atatürk (mübadeleyi özellikle Venizelos istemiştir) anlaşması gereği yapılan bir ahali mübadelesi sonucu Yunanistan'a geldiğini biliyor.

Meselâ bizim için Balkanlar'ın bağımsızlığı; Rusya ile İngiltere'nin kışkırtma ve desteğinin eseridir. Oysa bunların içindeki gelişmelerden, ulusal ayaklanmaların mahiyetinden haberdar değiliz. Bunları bilsek, bugünkü Balkan çatışmalarını da daha iyi anlarız. Değerli Sırp meslektaşımız Olga Ziroeviç "Biz öküz müyüz, boyunduruk sözü de ne oluyor?" diye patırtı ededursun, Balkan ülkelerinde 400-450 veya 550 yıllık yakın tarihî devir; "Turetskaya İğa-Türk Boyunduruğu" diye adlandırılır. Osmanlı dönemi sanat eserleri sevdirilip anlatılmadığı için tahrip edilir. Balkan milletleri benimsemedikleri tarihî dönemlere ait kalıntıları süratle tahrip eden eğitimli (diplomat) toplumlardır. Bu tahribatı tespit eden de bizler değiliz, Hollandalı sanat tarihçisi Machiel Kiel. Balkan milletleri

birbirlerinin dillerini ilmî olarak incelemez. Bu ülkelerde Türk filolojisi, Batı Avrupa'yla mukayese edilmeyecek kadar zayıf veya yeni bir daldır. Meselâ biz Türkler de Bizantinistik öğrenmeyiz. Bu ilimle ülfetimiz yoktur. Slav dilleri ve tarihlerinden bize ne... Peki o zaman bu kitapları nasıl ayıklayıp hangi bilgiyle yeniden yazacağız?

Çok kere Avrupa Konseyi gibi organlarda bu işleri yürüten memurlar tarih bilgisi sahibi değildir. Aynı şey, yani her şeyi düzenleme iddiası Alman, İskandinav vakıf yöneticileri ve bürokrat yetkililer için söz konusudur. İşin garibi Batı Avrupa kendi deyişiyle "Güneydoğu'nun dünya görüşünü" değiştirecekmiş; bu değiştirilecek dünya görüşünün haklı-haksız hangi unsur ve gerekçelere dayandığını bilmiyorlar. Ortaçağ Cizvitlerinin yerini, tarih bilgisi ve metinlerini tahlil yeteneğine sahip olmayan amatörler aldı; yerel heveskârlarla ortalıkta bir gulguledir gidiyor, hiçbir önemli değişiklik gündemde yok. Üstelik Batı Avrupa'nın üstünlüğüne inanan, yeni havarilerin gözden kaçırdığı bir nokta var: Kuzeybatı Avrupa beşer tarihinde önemli yere sahip; ama bu sadece son beş haydi altı asrı kapsar. Doğu Akdeniz'in ve Güney Avrupa'nın binlerce yıla uzanan medeniyeti, edebiyat ve bürokrasisi, etnik renkliliği Kuzeyli adamın havsalasının alacağı şeyler değildir. Onun için, sorunların çözümüne Balkan ve Ortadoğu ülkelerinin aydınları kendi aralarında diyalog kurarak girişmelidir.

Balkan ülkelerinin dilleri eski edebî dillerdir. Kiliseleri, dinî kurumları eskidir. Devlet gelenekleri derece derece fark etse de, Üçüncü Dünya ülkeleriyle mukayese edilemez, eskidir. Günümüzdeki Anglo-Sakson etkisi sonucu ortaya çıkan iki dillilik ve standart kafa bu medeniyeti silecek gibidir. Hollandalı dilbilimci Abram de Swaan, iki dillilik Üçüncü Dünya için iyidir ve kaçınılmazdır demeye getiriyor. "Eski kolonyalist efendilerin dillerini tepe tepe kullanın" diyormuş. Peki ama Cezayirlilerin tepe tepe kullanamadıkları, unutturulan Arapça ne olacak? Yapısı, eskiliği, edebî geleneğiyle Fransızca'yı katlar; ama ne yazık ki Cezayir'in milliyetçileri bu dili konuşmıyor.

İstanbul'daki konferansın Yunanlı başkanı Roddos nefis bir İngilizce konuşuyordu ama Yunancası orta derecedeymiş. Anlaş-

lan çok pahalıya mal olan bir İngilizcesi var; bedelini güzelim Yunancadan vazgeçerek ödemiş. Aslında Balkanlılar mazideki imparatorluklara rağmen böyle bir felakete uğramadılar. Herhalde onun için olacak, pek bilinçsizce her yeni örgütlenmenin peşinden koşuyor, koşuyoruz. Biraz daha şüphe, biraz daha düşünmek lazım.

Almanların Ders Kitapları

Ders kitapları günümüzde kültürel silah haline geldi. Kastettiklerim koyu, kaba, gürültücü milliyetçilik veya siyasî propaganda yapanlar değil; aksine bu nitelikteki kitaplar derhal ilerici (!) ve demokrat dünyanın hücumuna uğruyor. Böyle kitapları da Balkanlıların ve Doğu Avrupalıların, Türklerin yazdığı gibi bir önyargı var. Aslında pek demokrat geçinen Batı Avrupa eğitim çevrelerinin kendilerine özgü üslûplarıyla meydana getirdikleri kitaplar bomba değil ama kanser hücresi gibi; gelecek nesillerin beynine yerleşip onları çarpıtan ve tedavisi olamayan cinsten. Çünkü kendi toplumunu ve o toplumu biçimlendiren tarihi, özgün bir örnek ve üstün model olarak gören bir anlayış yerleştiriliyor. Şu sıra Alman ders kitaplarına bakıyorum. Meselâ "Sosyal Bilgiler" kitabında Almanya'daki müslüman öğrencilerle yapılan anketlerden alıntılar var ve nasıl seçildiğini anlayamadığım, bazılarının (!) cevapları kitaba alınmış. 13 yaşındaki Havva diyor ki, "Birçok kız arkadaşım ve ben Almanya'da olmaktan mutluyuz. Her şey çok temiz (!). Öğretmenler Türkiye'deki gibi sert değil." Yani âdetâ kovulduğu cenneti Almanya'da bulan küçük Havva'nın yanında 11 yaşındaki Oya ne diyor: "Okuldan eve gelince kardeşlerime bakıyorum, onlarla oynuyoruz Babam sokağa çıkmamızı istemiyor."

Özetle Avrupa kıtası tarihin sonu gibi, mutlu son. Tarihî mekanizma kendi rasyonalitesi ile gelecekteki büyük Avrupalı ulusları hazırlamış. Başka yerlerdeki mekanizmanın böyle akılcı olmadığı açık. Bütün tatsızlıklara rağmen günümüzdeki Avrupalının imanı büyükdelerinkinden farklı değil. Herkesi imanı ile bırakalım. Ama onun sağa sola yayılmasına hiç taraftar olamayız. Bugünkü Avrupa 200 - 300 milyonun dışında dünya tarihi ile hâlâ garip bir yaklaşım içinde hesaplaşıyor.

Tarih kitaplarından birinde, Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetin tarihi 1923, biraz ötede 1929 diye gösteriliyor. Ders kitabını kaleme alanın Avrupa'nın doğusu ve Balkanlar hakkında ne kadar derin bilgi (!) sahibi olduğu anlaşıyor.

Bir Alman okul ansiklopedisinde İran'ın ünlü şairi Firdoosi (Firdavsi) için bir paragraf açılmış. Pek güzel lakin; "651'de İran'ı Türklerin istilâ edip İslamlaştırdığından" söz ediliyor. Bu kaba hatanın ardında bir önyargı var; Türkler istilâ edip İslamlaştırırlar. Aynı konuda diğer Müslüman milletlerin de kendilerine göre önyargıları var: "Bu Türkler istilâ ettikleri hristiyan ülkeleri sadece soyup vergi aldılar. İslamiyeti yaymaya hiç gayret etmediler."

Modern tarih kitabında Atatürk Barajı'nın yaratacağı mahzurlar abartılarak sayılmış. Aynı kötümser hava Mısır'daki Asuan Barajı için hiç geçerli değil. Belli ki bir sempati farkı var. Uluslara karşı ben de farklı derecede sempati duyarım. Ama hiçbir zaman İtalyanlarla Almanların otobanlarını farklı ölçülerle değerlendirmem. Çünkü ikisi de beton blokudur. Gerçi Alman ders kitaplarındaki gibi İtalyan faşizmi ile Nazizmi aynı kefeye koymam, farklı değerlendiririm. Çünkü İtalyan faşizmi bütün melanetine rağmen öbürünün derecesine ulaşamaz.

Ders kitapları artık uluslararası politikalara göre biçimleniyor. Adı geçen ülkenin eğer çevredeki komşularla ihtilafı varsa, Dışişleri Bakanlığı'nın seçimine göre sempatik olan destekleniyor. Böyle bir seçime dışişlerinin hakkı var, hatta bazı gazetelerin de; ama Eğitim Bakanlığı'nın kitapları genç nesilleri o kısmî seçimlere göre dolduruşa getirme hakkına sahip değildir. Batı Avrupalılar tarih, coğrafya, toplumbilim ders kitaplarında önyargılı üslubu Doğu Avrupalılara ve Balkanlara yüklüyor, lakin kendileri benmerkezci tarih yorumlarını bir örnek, bir model olarak sunuyorlar. O modele uymayan toplumlar talihsiz ve zavallı tarih yaşamışlardır. Bu yüksek perdeden böyle söylenmiyor ama hissettiriliyor ve herkese de kabul ettirilmeye çalışılıyor.

Son on yıllarda sosyalist eğitim politikaları, Batı Avrupa okullarında 20'nci yüzyıl tarihine ağırlık veriyor. Faşizme karşı demokrasi kültürünü geliştirmek için bu yola baş vurulmuş. Sonuçta; kraliyet Fransa'sını iyi bilmeyen, 17'nci asırdaki din savaşlarının önemli noktalarını ve özgün terminolojisini öğrenmeyen bir gençlik de-

mokrası ve asrî idareyi acaba nasıl kavrayacak? Onların kavrayıp kavramaması bizi pek ilgilendirmez diyeceğiz ama bizim gibi geri kalmış diktatoryal toplumlara (!) neyi nasıl öğretecekler? Dahası bu kitapların içeriği devletten devlete Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi yoluyla dayatılıyor ve herkesin bu üslûp ve görüşe uygun yazması ısrarla telkin ediliyor. Bu işin gönüllü çıkırtkanları da eski sosyalist blok ülkelerinin profesör ve öğretmenleri.

Kendi hesabıma; sık basılmış, bol resimli ve güzel üslûplu tarih kitaplarının Avrupa'nın batısında doğusundan daha az sorunlar yarattığına ve yaratacağına inanmıyorum. O toplumlarda da yüzde 90 okul mezunu diplomayı aldıktan sonra başka tarih kitabının sayfasını bile çevirmeyeceğine göre; bilmediğini bilmeyen bir kitlenin yapacakları, diyecekleri ve seçecekleri tüyler ürperticidir.

"Eskiler" Üzerine Pazar Sohbeti

Bu pazar günü değişik bir konuda sohbet etmeye ne dersiniz? Başbakanımızın bazı giysilerinin bir hayır kurumu yararına açık artırmaya çıkarıldığını okuduk. Doğrusu bu gibi hayırsever açık artırmaları Avrupa'nın zenginleri ve hükümdarları da sıkça tertipliyor ve kimsenin itirazı olamaz. Prenses Diana'nın yaşamı sırasındaki en önemli faaliyeti bu gibi elbise açık artırmalarıydı. Esasen çok eski ve yaygın bir âdettir; yani ünersaldır. Ortaçağlarda Avrupa hükümdarlarının tertiplediğı ve gelir edinmeyi amaç edinen giysi satışları, şüphesiz buna istisnadır.

Altınordu Hanlığı'nda ve Cengiz İmparatorluğu'nda hanlar bu tip açık artırma ile bazı giysilerini satar veya âdeta bugünkü madalya gibi birine mükafat olarak verirlerdi. Esasen Şark devletlerinde ve Osmanlılar'da da terfi eden memurlara, bazı sefirlere ve önemli günlerde vezirlere hilat giydirilmesi de bu eski âdetin uzantısıdır. İşin ilginç tarafı, 13'üncü yüzyıl Rusyası'nda hüküm süren Altınordu devletinin birçok kurumu gibi bu âdetini de benimseyen Moskova Rus çarları, Rusya'nın ünlü tarihçisi Ivan Zabelin'in "Rus Çarlarının Gündelik Hayatı" adlı eserinde de belirttiğı gibi, zaman zaman Kremlin'de kıyafetlerini açık artırma ile satarlardı. Bu kıyafetleri alan boyarlar yani asilzadeler, mutlu ve gururlu ortalıkta gezinir, kıyafetlerini teşhir ederlerdi. Osmanlı sarayında bu âdet görülmüyor. Nitekim, padişah ve şehzadelerin sadece kaftan, serpuş ve sarıkları değil, iç çamaşır ve gömlekleri dahi defter edilmiş ve saklanmıştı. Bunun aksine hareket etmek elbette hükümdarın bileceğı iştir ama anane galip gelmiş görünüyor.

Bununla beraber, müsrif olmayan II. Abdülhamid'in diğer ihsanları yanında, bazı elbise ve kostümlerini sevdiği insanlara hediye ettiğı anlaşılıyor. Bu zevatın müslüman veya gayrimüslim olması ve ya etnik kökeni fark etmez. Nitekim Osmanlı bankerlerinden Yor-

go Zarifi'nin dediğine göre, amcası Nikolaki, renkleri pek uygun düşmese bile padişahın hediye ettiği açık renk kostümü, en resmî toplantılarda bile giyip dolaşıyormuş. Bu kuşkusuz bir madalya gibi övünç aracıymış. (Yorgo Zarifi, "Hatıralarım", çeviren Karin Skotinyadis, Literatür Yayıncılık.)

Bizim padişah kaftanları içinde en seçmesi IV. Murad'inkiydi. Maalesef lüzumsuz ve çocukça bir teşhirle "IV. Murat" oyununun galası için Kültür Sarayı'nda bir vitrine kondu ve aynı vitrinde 17'nci yüzyılın en ünlü mareşali olan IV. Murad'ın zırhı ile birlikte telef oldu. Kültür Sarayı yangınından sonra daha iyi bir bina yapıldı ama bu özgün kaftan ve eriyen zırh hâlâ içimizde bir yaradır. Padişah kostümlerimizin teşhiri için yeni bir pavyon yapmak lazım.

Hiç kuşkusuz her dinde kutsal emanetler içinde peygamberlere ve din büyüklerine ait elbiseler en önemli yeri tutar. Ölen adamın ruhu için verilecek en önemli sadaka giysi ve ayakkabılarıdır.

Geçmiş Bir Bayramın Sohbeti

Uzun bir bayram tatilini tamamlıyoruz; benim çocukluğumda değil, gençliğimde dahi bayramlar üç ve dörder günlük iki tatildi. Hafta sonu dinlencesi ise bir buçuk gündü. Okulların tek tedrisatlı olanları cumartesi günü de âdeta tam gün eğitim yaparlardı. Cumartesi gününü hafta sonu tatiline ithal eden 1973'teki Ecevit hükümetidir. O tarihteki birçok ülke, hatta İsrailliler gibi hafta sonu tatilini yani Şabat'ı icat etmekle övünen bir kavim dahi, sadece bir veya bir buçuk gün hafta tatili yapmaktaydı. Bizim o zamanki mütevazı iktisadiyatımızla, İskandinav modeli bir aylaklığı izlememizi hâlâ anlayamamışımıdır. Malum o iki günlük hafta sonu tatili ve diğer tatillerde İskandinav halkı gemilere doluşup Rusya'ya, St. Petersburg'a geçer; Kirov balesini seyretmek veya Ermitaj müzesini gezmek için değil tabii, yıkılincaya kadar ucuz votka içmek için... Bunların dönüş için gemilerine vinçle yüklendiklerini çok kişi görmüştür.

Biz tatil konusunda daha da ileri gittik, orijinal bir Türk modeli geliştirdik; üç veya dört günlük bayramları hafta sonları ile birleştirip dokuz günlük tatiller yaratıyoruz. Tanzimat'tan evvelki dönemde imparatorluğun Bakanlar Kurulu mesabesinde olan Divan-ı Hümayûn cuma günleri bile toplanıp Temyiz Divanı görevini yerine getirirken, bugünkü Bakanlar Kurulları her dönem tatil yaratıyor. Dokuz gün boyu bütün Türkiye duruyor; amir memurdan vazgeçtik ne hekim ne hoca, ne tamirci ne tüpgazcı, hatta bozuk para dahi bulunmuyor. Tatil yerlerindeki fiyatlar inmemecesine zamlanıyor ve Türk turistler için hep o yüksek düzeyde de kalıyor; ama organize turlarla gelen yabancı turistler dörtte bir fiyatlarla Güney'deki otelleri istilâ ediyor.

Bu bayram yüz bin kişinin dış ülkelere çıktığını öğreniyoruz. Benim gençliğimde Türk turizmi meselâ 1963 rakamlarıyla 120 bin

yabancınnın getireceği dövize bakardı. Şimdi kendimiz bir o kadarını gönderdiğimizize göre bu refah düzeyine şaşarsınız. Hiç de öyle değil. Birçok kişi dış ölkelere daha ucuz tatil geçirmek için akıyor. Kayak sporları Avrupa'daki bazı merkezlerde Uludağ'dan daha ucuza geliyormuş, bayramdaki Mısır gezisi Antalya'daki haftalık tatilden daha da ucuz. Üstelik gençlerin Mısır'ı ve İspanya'nın Endülüs'ünü öğrenmeleri gerek.

Kimseyi döviz harcıyorlar diye tenkit edemeyiz. Türk turizmi turist Türklere karşı çok amansız. Turizm sektöründen insaf bekleyecek değilim ama biraz iktisadiyat ve pazarlama öğrenmeleri lazım; herkes kara parayla geçinmiyor. Kazanılan paraları hesapsız harcayacak değiller. Unutmayalım ki turizm sektörünün ana unsur olan yerli turistleri küstürmemesi gerekirken, ölkemiz turizmi bu unsuru hesaba katamıyor. Uzun tatilde aceleyle uzun yola çıkanlar demiryolu sistemimizin ilkelliğinden dolayı karayoluna yükleniyor; her tatil kâbus görüyoruz. İnşallah bu sene içimiz kararmaz.

Bu Kurban Bayramı'nda da yine aynı sloganlar duyuldu; "Hayvan katliamı başladı" gibi... Bu sloganları tekrarlayanların etyemez "brahman" takımından olmadıkları açık. Her gün yenilen kavurma, köfte, tas kebab, biftek hangi katliamdan geliyor ki? Kurban kesimi sırasındaki hödükçe manzaraları önlemek başka şey. Önce herkeşe kurban kesme farz olsa da komşuya gösteriş olmadığını, olur olmaz apartman aralıklarında mübarek hayvanı kesip yol kenarındaki ağaçlara asıp yüzmenin gereksiz olduğunu; akraba ve komşuya et taşırken tepsinin üstünün mahalleliye göstermemek için açık bırakılmaması, örtölmesi gerektiğini etkili bir şekilde anlatırsınız. Saniyen Hıfzısıhha yönetmelikleri yeterlidir ve cezalar kesilir. TEM otoyolundaki geçen yılki manzara bu yıl nasıl önlendiyse, her yerde de aynı sonuç elde edilebilir.

Mütemadiyen, bazı garip yabancı filmlerdeki manzaralar gibi, Türkiye'yi her eşik önünde koyun boğazlanan bir ölkö gibi göstermenin bir anlamı yok. Genç kuşakları Türkiye'den soğutacak sloganlar atıp gevezelik yapmak yerine ortalığı düzenlemek için kolları sıvamayı tercih etmeliyiz.

Yıl Sonunda Takvim Sohbeti

İnsan “zaman” kavramını yaratan ve o akışı ölçen bir hayvan. Öbür hayvanlar iklimin, günün, mevsimlerin değişimini kendilerinde var olan yaratılış özelliğiyle insanlardan daha çabuk ve ayrıntılı olarak hisseder; ona göre inine çekilir veya yiyeceğini depolar, tüyünü döker. Ama kuşkusuz bütün bu değişimleri bölümlemek, dönemlemek ve bunun için gerekli demir alma noktalarını (reference point) tespit etmek gibi bir faaliyette bulunmaz. Bu onlar için gereksizdir. Öleceğini bilerek yaşayan, bu nedenle zamanın bölünmesi ile tarih şuuruna ulaşan tek yaratık insandır. Geçmiş ve geleceğini merak etmek, ölümünü bilen insan için kaçınılmazdır ve zamanlama akıp giden “zaman”ın dışında insana özgü bir zihinsel faaliyettir.

Ne var ki zamanı hangi demir alma noktasıyla bölümleyip dönemleyeceğiz, bu çok karmaşık ve aynı zamanda sandığımızdan daha renkli bir işlem. Hristiyan insan için, tanrının dünyayı ve canlıyı yarattığı an “Deus inquit – Tanrı olsun dedi” zamanın başlangıcı oluyor. Müslüman insan için insan olarak Allah’a itaatimizi bildirdiğimiz an “kaal bela” bu başlangıçtır, yalnız bu zamanı hristiyanlar gibi, pekin (exact) olarak tespit etmiyoruz. Dolayısıyla bilimin tespit ettiği insanlık tarihinin, müslüman zamanlamasıyla çatışan yanı yok. Musa peygamberin Turu Sina’ya çıkıp Allah’tan aldığı emirlerle döndüğü an yahudi takviminin başlangıcıdır. Müslümanlar tarihî yönden çok sabit bir başlangıcı, Medine’ye (Yasrib) göçü kabul ediyor. Bir uzun zaman beşeriyet Romalıların takvimine tabiydi. Roma’nın kuruluş tarihi bizim takvimden 722 yıl çıkarılınca başlıyor ve Ab Urbe Condite (AUC) şehrin kuruluşundan itibaren, diye adlandırılıyordu. Bu efsanevi ve izafi tarihi bir başka tarihle değiştirmek sanmayın ki hristiyanlığın ilk anda getirdiği bir yenilik olsun. Ancak 6. asırda hristiyanlık, çoktan imparatorluk dini olduktan sonra Dionysus Exiguus adlı bir İskitli rahip (Romalılar bütün Güney Rusyalı ve Kafkasyalılara öyle derdi) “Niçin kâfirlerin

şehir kurdukları günü başlangıç yapıyoruz? Efendimizin doğduğu günden itibaren tarihi başlatalım” dedi ve bugünkü miladı başlangıç yaptı.

Fransız Devrimi’ni yapanlar hem hristiyan folkloruna bulaşık bu takvimi silmek hem de ayı üç onluk yapmak (Osmanlı takviminde evail, evasit, evahir diye üç onluktur; evail-i Receb, evasit-i Ramazan gibi) ve böylece tatilleri azaltmak için yeni bir takvim icat ettiler. Ahmet Kuyaş geçen yılki “Cogito” dergisinde (bahar sayısında) Fabre d’Englantine’nin şairliğinden esinlenip koyduğu Messidor ve Thermidor gibi, on dört yıllık kullanımının sadece bürokratlara has olduğunu mizahî bir üslûpla naklediyor. Doğrusu tarihi yapmak ve isimlendirmek iddiası sadece devrimbaz bürokratlara yakışan bir saflık. Nitekim Auguste Comte’un pozitivistleri de kendilerine göre bir takvim başlattılar, kendileri kullandılar sadece...

Osmanlılar hicrî kamerî takvim (başlangıcı hicrete, bölümleri ayın hareketine dayandırılan) kullanır, her yıl 12 gün geri yürürdü ama paralı işlerde maliyeciler güneş yılına dayalı rumî takvimi kullanırlardı. Bu nedenle birçok evrakta hicrî kamerî ve şemsî rumî tarihler birlikte yazılırdı. Birinci Büyük Savaş’a girdiğimizde Gregor-yen batılı takvimin esaslarını kabullendi, günler ve aylar eşitlendi. Sadece yıl hicrî olarak kaldı. Bu bakımdan Aralık 1925’te hicrî takvim miladî takvime çevrilirken sadece yıl değişti. 1341 birdenbire 1926 oldu. Teknik bir reformdan çok bir kültürel meydan okuma ve değişikliktir. Bundan sonra hicret başlangıçlı rumî takvim ortadan silindi, hicrî kamerî takvim dinî hayata ve tarihçiliğe mahsus kaldı.

Yakınçağı düşündüğümüzde on yıl önemlidir. Eski çağlar binyıla gider. Celal Şengör gibi jeolojik zamanlamalarla yaşayan dostumuz için zaman dönemlenmiş milyonlarca yılı ihtiva eder. İnsan tarihi de uzundur, ama bu zamanın kaydolduğu tarihî dönemler şu anda 6 bin yıl civarındır. Yani beşeriyetin bu vakte dek bir yıllık ömrü olduğunu farzetsek, biz tarih diye bunun ancak son on dakikasından haberdarız. Beşeriyetin yeni bir takvim de icat edip, yaygınlaştırmayacağından emin olabilir miyiz? Takvim kullanımında inanç ve kültür rol oynadığı kadar pratik ihtiyaçlar ve dar zamanlamayı tercih eden insan zihni de önemli bir etkindir.

Değerlendiremediğimiz Miras

Medeniyetler zaman içerisinde değişir; insan toplumlarının dünyadaki üstünlüğü ilişkilerinin ve teknolojik güçlerinin zaman içerisinde değişmesidir. Medeniyet, değiştirilemediği ölçüde, toplumu eriten bir ateşten gömlek gibidir. İnsan toplumu çevreye uyumla yaşar; çevreye uymak için verdiği savaş onun yaratıcılığıdır, yani kültürüdür. Kuşkusuz her insan toplumu bu büyük görevi aynı kabiliyet, güç ve dirençle gerçekleştiremez. Bu nedenle farklı çevreler, Alman Yeni-Kantçı düşünürler ve izleyicilerinin Kulturkreis-kültür çevresi diye adlandırdıkları farklı oluşumlardır. Her kültür çevresi tarih içinde özgün hayat mücadelesi ve gelişimiyle göze çarpar. Bir dönemin parlak konumdaki bir toplumu, kültürel işleyişini ve işlevlerini yenileyemezse karşılaştığı sorunları çözemez ve erir. Açık örnek; 1899 yılının Fransa'sı dünyayı aydınlatıyordu, 1999'da bu konumda bir Fransa göremezsiniz.

Toplumlar, coğrafyaları, kendilerini tayin eden dilleri ve yaşadıkları olaylarla tarih çizgisi üzerinde kimliklerini oluştururlar. Hiç kuşkusuz Türk kavmi uzun tarihi içinde geniş bir coğrafyada var olmuştur. Sahip olduğu dil ve yaşadığı yaygın mekân, zaman içindeki yolculuğunu tayin etmiştir ama ecdadın hayatını kuran ve renklendiren asıl seçimler kültürel varlığımızı oluşturur. 19'uncu yüzyılın Türk toplumu yeryüzü tarihinin en büyük devrimini yaşayan yerkürenin devlerine karşı varlık mücadelesi vermiştir. Burada toplum tarihini tasvir edecek değilim; 19'uncu yüzyılın sadece iki portresine işaret etmeliyim. Mısır Çarşısı'nın fakir kapıcısının oğlu olan Osmanlı İmparatorluğu'nun unutulmaz sadrazamı Mehmet Emin Ali Paşa; devlet adamlığı, kültürü ve Bâb-ı Âlî'de öğrendiği Fransızcasıyla herkesi hayran eden büyük adam... Gene aynı çarşıda fakir bir çırakken 19'uncu yüzyıl Türk toplumuna muallimlik eden Ahmet Mithat Efendi... Ahmet Cevdet Paşa, Şemsettin Sami, Ahmet Vefik Paşa; kimi Saint Louis kilisesinde, kimi Fatih medrese-

lerinde, öbürü Balkanlar'daki mekteplerde yetişen ve toplumlarının muasır kültürünü inşa eden adamlar... Misyoner okullarına karşı fetva ve kışkırtmayla değil, Galatasaray Lisesi gibi, Dar-ül Muallimat gibi okulları ve Bursa'da tiyatroyu kurarak direnen savaşçılar...

Yeryüzündeki toplumları sınıflandırmak için birçok kıstas kullanılır. İktisatçılar millî gelir düzeyi ve üretim kapasitesinden, eğitimciler eğitim düzeyinden, meslek dağılımından, bazıları savaş yeteneğinden söz eder. Ama bir kıstasın kullanıldığını pek görmedim. Zamanlar ve mekânları gözleyen ve yorumlayan az sayıdaki toplumun yanında başkaları tarafından gözlemlenen ve yorumlanan toplumlar ayrımı da yapılmalıdır. Yerkürede az sayıdaki bazı toplumlar, iktisadî ve askerî güçlerinden çok bu âlemdeki toplumların tarihini ve coğrafyasını bilmek ve yorumlamakla temayüz edenlerdir. Batı Avrupa toplumları hâlâ bu niteliğe sahiptir.

1930'ların fakir, endüstrisiz, az nüfuslu ve tahılla beslenip incir, üzüm, tütün satarak geçinen Türkiye'sinin, gözlenen ve yorumlanan ikinci sınıf toplumlardan değil, birinciler arasında yer alma iddiasında olduğu görülür. Daha doğrusu bu iddia ve heyecan, Atatürk'e ve bir grup arkadaşına aitti. "Türk tarihini araştırmak" diye adlandırılan faaliyet aslında yeryüzündeki insan toplumları arasında geniş bir coğrafyaya ayrılan bir kavmin tarihteki macerasını inceleme ve giderek dünya tarihinin bir yorumunu yapma isteğine dayanıyordu. Bu saygın bir çabadır. Çağdaş Batı'nın, ulaştığı en yüksek noktada bayağılaşması ve canavarlaşmasıyla kendi münevver evlatlarını boğazladığı bir dönemde; Sinolog, Hindolog, Mezopotamya tetkikleri uzmanları, Hititologlar, Rohde gibi eski Yunan-Roma öğretmenleri benzeri seçkinleri Türkiye'ye celbeden ruh, böyle bir iddiaya oturur. Dönemin Başvekâlet ve Hariciye Vekâleti binasından daha görkemli bir fakülte yapıldı. Dil Tarih'in mimarı ünlü Bruno Taut idi. Tahılla geçinen fakir cumhuriyet, meselâ Bizans araştırmaları için dışarıya öğrenci yollamıştı. Bugün bu dal Türkiye'de yok bile...

1947 yılının meş'um üniversite olayları da gösterdi ki, Türkiye'de iktidar çevreleri Atatürk'ün bu büyük iddia ve heyecanını anlayamamıştır. Hâlâ da Türk akademi dünyası bu yolda topal adımlarla ilerlemektedir. Geçtiğimiz zaman içerisinde Türkiye mühendislikte, tıpta, sanayide büyük hamleler yapmış; cumhuriyet kurul-

duğu döneme göre çok ileride bir maddî kudrete sahip olmuştur. Ama kültürel alanda eski atılım ve heyecanın bulunmadığı ve bir zamanlar çölde bir nehir gibi patlayan Kemalist dönem kurumlarının hızının kesildiği açıktır. Bu nehrin buharlaşıp yok olmasını istemiyorsak bütün akademik politikalarımızı değiştirmek ve yeryüzünün kültür ulusları arasında yer almak zorundayız. Bir üniversitede mühendislik bölümü kadar klasik dillerin, Hindistan, Ortadoğu ve Afrika araştırmalarının da önemli olduğunu anlamak gerekir. Ulusal tarih bilinci yerküreyi bilmekle oluşur.

Sümerbank'a Saygı Duruşu

Sümerbank özelleştirildi. Bazı binalarını devlet kuruluşları alıyor, bazılarının ne olduğunu bilmiyorum. Sümerbank'tan artan tesisler ve lojmanlarda kullanımdan çıkmış tezgâh ve eşyalar, artık kullanılmayan kırtasiye çeşitleri sandık ve dolaplara yığılı. Maliye Bakanı Kemal Unakıtan, "Sümerbank tarihe gömüldü" diyor. Biz sloganları severiz. Sümerbank'ın kapatılması ve devredilmesi iktisadî bir gereklilikse, şüphesiz bu gerek yerine getirilir. Muhtemelen bu tip bir üretim artık piyasanın taleplerine cevap veremiyordur ve yapısal yenilenme de mümkün olmamaktadır; o takdirde tesisler kapatılır ama bu özelleştirme furyasında nelerin açılıp kapatılacağına toptancı zihniyetle değil, ayrıntılı incelemelerle karar verilmesi gerekir. Meselâ taşrada 20 küsur yeni üniversite açmak da, bazı yanlış kapatmalar kadar vahim sonuçlar getirebilir.

Sümerbank olayı en az, bir zamanın savaşlarında denizleri tutmuş eski bir zırhlının hurdaya çıkarılması kadar hüznü ve tahammülü zor bir olaydır. Bazı zaruretlere boyun eğsek de zor kabul etmemiz gerekir. İmparatorluğun 19'uncu yüzyılında, yeni ve acımasız dünyaya intibak savaşlarından birinin kalesi olan Beykoz Deri-Kundura Fabrikası orduyu modern biçimde donatan modern sanayi tesislerindendir. Sümerbank'ın cam tesisleri en gerekli tüketimi karşılayan, sanatları teşvik edip besleyen ve sanayinin temellerini oluşturan kurumlardan biriydi.

Sümerbank elbette cumhuriyet bankasıdır ama onun sahip olduğu tesislerin temelleri imparatorluktan kalmadır. O temeller üstünde beslenip çalışan mühendisler bugünkü Türkiye'nin yüzünü güldürüyor. 19'uncu yüzyılın Osmanlı İmparatorluğu sanayinin öncü uluslarından değildi; ama yaşamak ve ordusunun savaşabilmesi için sanayiye izleyen uluslardan olmak zorundaydı.

Ordunun donanımı için kumaş ve fes üreten feshane, deri-kunduraları için Beykoz tesisleri, Tersane ve Tophane derken Maliye'nin sanayinin gelişmesi için beslediği porselen fabrikaları ile Türkiye'de bacalar tütmeye başladı ve belki Batı Avrupa'daki gibi sanayici burjuvazi ve geniş işçi sınıfı ortaya çıkmasa da, geleceğin Türkiye'sini inşa edecek müherıdis ve teknik elemanlar ordusu ortaya çıktı. Üretim ilk anda bir tek müşteriye, orduya ve bahriyeye yönelikti. Ordu için üretilen malzeme özellikle sıkıntılı savaş yıllarında kıtlık içindeki halka da yaradı.

Sümerbank'ın varlığı yetersiz de olsa savaş sıkıntıları içindeki alt sınıf ve fakir insanlara bir nebze ferahlık getirdi. Mektep bitiren mühendis, sanat okulu mezunu ustalar iş buldu, sonraları özel sektörün gelişen fabrikaları buralardan mühendis ve teknik elemanlar sağladı. İmparatorluğun fabrika mirasını bugüne taşıyan Sümerbank için, "Uğurlar olsun kurtulduk" sloganıyla değil, çelenklerle hüzünlü bir vedalaşma gerekir.

Bizim toplumda insanlar köşeli düşünmeyi sevmezler; kolay düşünce ilginç slogan ve yargılamalar ortaya çıkarır. Geçenlerde bir hanımefendi şehrin ortasında, hele deniz kıyısında karakol ve Selimiye gibi kışlaların artık modern dünyaya pek uyum sağlayamadıklarını, bunların otel olması gerektiğini söylüyordu. Şu anda İstanbul'da, gelen turistten vazgeçtik, beynelmilel kongreler için dahi rezervasyon yapmak mümkün değil, 2007 yılına gün veriliyor. Bu durumda, böyle laflar edenlerin sayısı kalabalık olsa gerek. Hiç kulak asmayın... Burası eski bir imparatorluğun başkenti, kıyılarındaki otel de olur, okul da, kışla da, hatta St. Petersburg'da olduğu gibi en hoş kıyıda hapishane bile olur. Bu görünüm bir şehrin hafızası ve tarih içinde olmuş silüetidir. O yüzden Galatasaraylılar, Kabataşlılar, hoş meşrutaları yani imamevleri olan Beylerbeyi, Ortaköy, Dolmabahçe gibi camilerin cemaatleri yerlerine sahip çıksınlar.

Otel elbette gerekli ve otelcilere de son derece saygımız var. İşini iyi yapan otelciler milletin yüzünü güldürür, uygarlığımızı temsil eder ve Maliye'nin kesesini doldurur. Sermaye sahiplerine bir tavsiyemiz var; Üsküdar'ın tepelerini dolduran veya sur içinde biten çirkin binaları satın alıp bloklar halinde yıksınlar ve etrafa uyumlu projelerle şık oteller yapsınlar. Eski bina ve müesseseleri otelleştir-

mek, bunlardan bazılarının altına garaj yaparken kazılarda çıkan eski eser, mozaik ve sarnıçları betonla doldurmak yerine bu daha ehven ve hayırlı bir iştir.

Estetik "iki kere iki dört" gibisinden herkes için zorunlu ve geçerli kurallar ve yaklaşımlar içermiyor. Makul çizgilerde anlaşılanlar kadar, garip aykırılıklar üzerine takılanlar da var. Nitekim bir eğitim ve tecrübe noksanlığı, kültürel mirasa sahip olmadan maddi imkânlar edinmek bazı ahvalde yanlış karar ve uygulamalara neden olur. İstanbul bunu acı bir şekilde yaşayan dünya başkentidir.

Özgün Bir Yapıt: "Şair ve Patron"

Profesör Halil İnalıcık'ın son eseri "Patrimonyal Devlet Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme" (Doğu-Batı Yayınları, 90 sayfa) tarihçinin edebiyat alanında yetkin ve bilgili olmasının gereğini ortaya koyuyor. Maalesef yeni kuşak tarihçiler edebiyat, edebiyat tarihçileri de tarih alanında genellikle bilgisiz oluyor. Bu keyfiyet bizim için olduğu gibi, bir zamanlar edebiyat ve tarihin harika sentezini yapan Batı dünyasında da genç kuşaklar için geçerlidir. Ve orta eğitimin çöküşü ile ilgili bir vakıadır. Gymnasium'da Homer, Ovidius, Vergilius'tan mısralar terennüm eden, Racine, Corneille, Goethe'yi ezberleyen Avrupalı nesiller kayboldu. Türkiye'de de aruz vezni ile divan tarzı şiir yazan, eskiyi terennüm edebilen birkaç lise öğrencisine ancak benim zamanımda rastlanabiliyordu. Büyük liselerde ve yüksek okullarda edebiyatı bilen ve talebeyi özendiren öğretmenler artık tarihe karıştı. İstanbul'da Mahir İz, Orhan Şaik Gökyay, Ankara'da Fevziye Abdullah Tansel ve divan tarzı şiirleri tercih etmeseler de öğrencilerine bunu iyice anlatan Melih Cevdet Anday, Cevdet Kudret Solok (Bu hocanın edebiyat kitabı Abdurrahman Nisari takma adıyla yazılmıştır), Bahri Miyak gibi hocaları hürmetle yad etmek lazım.

Lise yıllarında Abdülbaki Gölpınarlı gibi büyük bir üstattan edebiyat öğrenme şansına sahip olan Halil İnalıcık hocanın, kendi kuşağı içinde dahi saygıya şayan bir edebiyat ve divan şiiri kültürüne sahip olduğu malumdur. İncelediğimiz toplumun diline ve edebiyatına nüfuz edememek maalesef Türk tarihçileri arasında yaygın bir zafiyettir ve bu nedenle de dedelerimizin serencamı karşısında ecnebi oryantalistlerden daha farklı durumda değiliz. Ecdadın mazisi bizim kuşak tarihçilere yabancısıdır ve onun içeriğine vakıf olunamıyor. Tarihte uzmanlık, kuru teknik ve yöntem değildir. Geçmişle aynı dili konuşamayan nesillerin

tarihçilik eserleri kuru bir rapor önermeden ibarettir. İngiltere hariç, kıta Avrupa'sında da bu zaaf başlamıştır. Bizde ise iki nesildir bu zaaf hissediliyor.

İnalcık hocanın eseri; bizzat şiir ve sanattan anlayan hükümdarın devlet mülkünü yani patrimonunu elinde tutan bir patron olması, sanatçıları gönendirmesi, bütün sanat faaliyetini ve sanatçının toplum hiyerarşisinde tutacağı yerin hükümdardan elde edeceği inayete bağlı olduğunu anlatıyor. Sanatçının içine girdiği desise ve çekişme dünyası bile bu eksen etrafında örgütlenmektedir. İnalcık hoca; M. Subtelny ve Bodroligeti gibi Orta Asya tarihi uzmanlarının eserlerine dayanarak Timurlular devrindeki sanat muhitini tasvir ediyor. Orada ilim ve sanatlar sarayın etrafında geliyordu. O dönemle bir paralellik kurarak Osmanlı dünyasındaki patronaj kurumunu da ele alıyor. Latifî, Kınalızade, Sehî gibi tezkirecilerin onlarcasını tetkik eden Halil İnalcık hoca çok canlı örnekler veriyor. Tezkireciler şairlerin toplumdaki yerini tayin eden edebiyat eleştirmenleriydi. Ama asıl önemli unsur sanattan anlayan ve kendisi de şiirle uğraşan padişahın takdiri idi. Sanatçının refahı buna bağlıydı. Bugünkü medya, reklam, propaganda araçlarının olmadığı bir dönem için bu durum çok önemliydi. Nitekim Halil hoca bu mekanizmanın dışında kalan büyük şairi yani Fuzuli'yi sosyolojik yönden tam yerine oturtmuştur. Fuzuli daha önceki İran Devleti'ni ve onun dini görüşünü destekleyen Şii mezhebe bağlılığı dolayısıyla, Osmanlı bürokrat muhitin şüphe ile baktığı; yükselmesi ve gönenmesi (terfi ve terfihi) kolay olamayan Fuzuli'nin dramını fevkalade bir tasvirle ele alıyor.

Halil hoca iydane (bayramlık) listeleri ve inam defterleri gibi arşiv malzemesini kullanıyor. Burada da padişahların gönendirdiği şairlere giydirilen hilatların derecesi (bu, o devrin madalyası gibidir), bağışlanan para miktarları yer alıyor. Sayı kalabalıktır. Osmanlı sanatçısını cömertçe donatıyor. Ama eserde başka ilginç tespitler de var; meselâ bir şair diğer şairin mahlasını kullanamazdı, padişah tarafından cezalandırılırdı. İntihalci (yürütücü) takımına devlet o zaman ceza veriyormuş. Şairler kendi aralarında toplanıyorlardı. Tezkireler temayüz eden şairler için etkili hükümler veriyorlardı ama her biri hükümdarın ilgisi, vereceği mansab, görev ve maaşa bakmaktaydı. "Şair ve Patron" edebiyat tarihinde pek göre-

mediğimiz bir yöntem. Bu yöntemi ünlü tarihçimiz getiriyor ve uyguluyor. Örnek alınması dileğimiz.

"Şair ve Patron" zevkle okunan, her satırında yeni bir şey öğrenebileceğimiz akıcı bir kitap. Muhtevası özgünlük ve yenilik dolu.

Protokol Çekişmesi

Perseopolis harabelerindeki kabartmalarda, eski İran Ahamaniş şahlarına arz-ı ubudiyet eden (bendelik bildiren) devletlerin elçilerini, satrablardan (valilerin) protokol sırasını, soyluların yerini görürüz. Nevroz bayramında İran şahları halka adalet dağıtırdı. Muhteşem manzaraydı, salt İranlıların değil, çok sonraları bir sürü İslam tarih metinlerinde de tasvir edilir. İran devlet geleneği ve bunun görünümü, asırları etkiledi. Cengiz'in göçebe imparatorluğundaki protokol de, çok kişi bilmez ama Rus monarşisini, 14. asrın İlhanlı İran'ını ve ardıllarını etkilemiştir. Protokol denen kurum, devletin bürokrasisinin sahneye çıkmasıdır; uygarlığın en önemli unsurlarından biridir. Kulunuz gibi bir İdare Tarihi hocası, başkalarına sıkıcı gelse de bürokratik şemaların, hiyerarşinin ve törenlerin cazibesine niye kapılmışım diye hep sorarım. Cevap galiba basit; beşeriyetin kültür tarihini görebileceğim bir bilim dalı olduğu için. İmparator Konstantin Porfirogenetos' un 10. asırda kaleme aldığı ve "de Ceremoniis..." diye bilinen kitap, Doğu Roma'nın mutantan protokolünü bugünün insanlarına tanıtır. 16. asır Avrupası, İspanyol sarayının protokolünü izlerdi. Hani Victor Hugo'nun "Ruy Blas"ında buruk mizahla olsa da (İspanya kraliçesinin sarayının bahçesine çıkması için âyandan kaç adamın ayrı anahtarla kapıları açması gerekiyormuş) zikrettiği İspanya protokol ve etiketi Avrupa'ya örnek oldu ve Avusturya Habsburg hanedanı 1918'de tahtı terkedene kadar onu izledi. Fıkara İngilizlerin kralı IV. William'ın cenazesinde nasıl bir protokol rezaleti yaşandığını tarihçiler yazıyor. (Töreni yöneten görevliler dahi sarhoşmuş) O nedenle altmış dört yıl tahtta kalan Kraliçe Victoria devrinde İngiltere ananeperest kesildi ve kendince ananeler yarattı. Britanya ve koloni Hindistan'da sanki bin yıldır var olan bir alay tören ve rütbe sıralaması icad edildi.

Osmanlı kadimden gelen ananelerle yaşırdı. Üç ayda bir ulufe tevzii, Topkapı Sarayı'nda Babüssaade önüne çıkarılan altın tahta cülus eden hükümdara yapılan beat merasimi, kapıkulu askerinin nümayişi, bu arada muhteşem manzarayı görsünler diye sefirlerin saraya daveti, ramazanda yeniçerilerin baklava alayı, padişahların kılıç kuşanma alayı; hepsi birer özgün ananeydi. Devlet bir tiyatrodur; iyi idare edilen bir tiyatro eseri köklü ve güçlü devlete mahsustur. O zaman devlet kitlelere güçlü ve güzel görünür. Bir toplumun uygarlık düzeyi, iki zıt olayla; devletin kendini gösterme sanatı ve ölülerin gömülmesi ve mezarlık gibi (aklı ermez çok kişinin boş şey olarak gördüğü) iki önemli göstergeyle anlaşılır. Protokol eski ve köklü olduğu ölçüde muhteşem bir işlevi vardır; görgüsüzce de olabilir. Napoleon taç giyerken eski Roma'yı diriltmek istedi. Orta Afrika imparatoru Bokassa da Napoleon'u taklit etti. Birisi sonradan görme bir imparatorun her şeye rağmen zarafeti olan bir devlet gösterisi, ikincisi ise şüphesiz bir mudhike (komedi) idi.

19. yüzyıl Osmanlı sarayı dört asırlık protokolünü değiştirirken, doğrusu bazen sendelese de, görünüşü kurtarmıştır. Devlet hayatındaki değişimler de protokole yansıyan sorunlar doğurmuştu. Eskiden eyaletleri beylerbeyi, sancakları sancakbeyi idare ederdi. Beylerbeyi bir vezirdi, askerî (mareşal) ve mülkî bir amirdi. Tanzimatta askerî komutan'la (müşir) vali (vezir) ayrıldı. O zaman protokol çatışması başladı. Çözüm vali veya mutasarrıfın hemen yanında bölgedeki komutanın yer almasıydı. Beğenin veya beğenmeyin, Tanzimat'tan beri gelen anane bu; bunu değiştirmek için önce devletin etraflı bir araştırma ve düşünceyle yeniden protokolü değerlendirmesi lazım. Vilayet protokolünün ise parti il başkanlarının belediye reisine sözle (Sayın abicim, nasılsınız, vs.) diye yanaşıp araya girmesiyle düzenlenecek bir keyfiyet olmadığı açık (Bu biraz yemek kuyruğunun önündeki arkadaşına muhabbet gösterip yavaşarak, arkadakilerin sırasını kapam öğrencileri andırıyor). Devlet devlettir; bürokratik hiyerarşi de bunun bir görünümüdür. Her il başkanının veya iktidardaki partilerin üç il başkanından birinin kendine göre rejisörlük yapacağı bir sahneleme değildir. Gerçi protokolü hatırlatan general sert davranırsa da mağdur olan il başkanı değil, galiba devletin görünümüdür. Türkiye ve Türkler asırlık geleneklerini fena harcayan bir toplum ve devlet durumunda; taşralarda devlet törenleri kendine has bir estetik fıkralığı içinde, merkez-

de ise ilk otuza giren yöneticilerin sık sık çatışmalı çekişmeli yer değiştirmeleriyle protokol sıralaması tutturulmaya çalışılıyor. Hipodromlarda üniversite mezuniyet törenleri yapılıyor, cenaze törenlerimiz, söylemeye dilim varmıyor ama, merhum ve merhumeleri bir an evvel uğurlama telaşı içinde yerine getiriliyor. İnsanlarımız hep bir yerlere tırmanıyor, tırmanmaya çalışıyor; bu arada en doğal süsleri olan vekâr ve rabıtayı elde tutmayı unutuyorlar.

On Dördüncü Türk Tarih Kongresi

1932'de Tarih kurultaylarının ilki toplandı. Halkevi'nin (Türkoçağı) yarı şark yarı garb üslubu binasında tarihçilikte de güçlü kurama ve çözüme inanan ve ümitlerle bir araya gelen insanlar; kendini göstermek isteyen gençler, "hele durun" diyen Maarif Vekâleti ve Darülfunun erkânı ve bazı yabancı bilginler bir aradaydı. Tarih yapmış, kendini ispat etmiş bir toplum, kimliğini kendisi çizmek, yani tarihi yazmak istiyordu. Bugün çok başka gözle görülüp değerlendirilen tezlerin o dönemde nasıl görüldüğünü ve nasıl ortaya atıldığını bilmek gerekir. "Göç yolları ve kurumuş iç deniz" Dr. Reşid Galib ve çevresinin, Gazi Mustafa Kemal Paşa adına "Susun, dikkatli dinleyin" havasında sundukları bir tezdi. Doğrusu bu tezi Gazi'nin ne kadar benimseyip savunacağı belli değildi. Tez okul kitaplarında yer aldı, ama üniversite ve akademik çevreler soğuk kaldılar. Üstelik bu tezi kimse münakaşasız kabul etmedi. Bazılarının sandığının aksine Türkiye'nin bir Grekov'u (Stalin'in sevgili Rusya tarihçisi) veya Dr. Frank'ı (Nazi Almanyasının gözde tarihçisi) yoktu. İnsan eğilimi; resmî bilgelik mertebesine çıkmak isteyenler olmuştuk ama hissettirmeden altlarından halıyı çektiler. Reşid Galib'in takdim ettiği "Göç Tezi" kurultayda öyle tartışmasız kabul görmedi. Tarihi coğrafyanın tartışmasız uzmanı olan Zeki Velidi (Togan); "Tarihî dönemde kuruyan göl yok" dedi... Göl tarihte kurumayınca insanlar da kuruyan gölden kaçmamış demektir. Fuat Bey de (Köprülüzade) başta onun gibi karşı çıktı; ama gün görmüş İstanbul ailesinden geliyordu, üslubu kasabalı öğretmen gibi değildi, daha bir hassastı, çekildi. Zeki Velid üslûptan da kaybettiler. Reşid Galib onu hırpaladı, gönderdi, ama tez ortada kaldı ve ardından gözden düşen Reşid Galib'le birlikte tezin son savunacı da gitti. Birinci kurultayda Hamid Zübeyr'in yönettiği Alacahöyük kazıları takdim ediliyordu. Türkiye'de kazılar Osmanlı devrinde başlamıştır; Cumhuriyet'in bu döneminde ise millî heyecana dönüşmüştü. Ne

yazık ki bu yurdun eskiçağına artık o zamanki heyecanla eğilinmiyor. Saha sadece uzmanların elinde kaldı, onlar da imkânsızlıkların kuşatması içindeler. Tahilla geçinen cumhuriyet dünya tarihini öğrenmek için paralar sarf ediyor, kazılar yapıyor, müze kuruyor, dışarı öğrenci gönderiyordu. Tarih Kurumu aslında bu alanda gene öncülük yapıyor. Ukrayna'nın Oşakov, Kırgızistan'ın Tanrıdağı ve Oş bölgesinde kazılar yönetiyor. Eski Çin kaynaklarını bazı genç mülteci uzmanlara çevirttiriyor.

Derken hava yumuşadı, daha doğrusu pörsüdü. İsmet Paşa devrinin itidali ama daha çok ağırlığı ve ataleti çökmüştü ortalığa... Sonra "kurultay" adı "kongre"ye dönüştü. Her şeye rağmen bizim gençliğimizde Türkiye arkeolojisinin kendini ifade edebileceği tek alan orasıydı. Arkeologların sundukları tebliğlerin yanında ilkçağın, Bizans'ın, Avrupa tarihinin bilinmeyen sayfalarını açan tebliğleri ise boşuna beklerdiniz. Bir çarpık gelişme vardı. Ulusal bilimimiz ve tarihçiliğimiz bu alanlara girememişti. Derken kongrede gürültülü ve zaman zaman adap dışına çıkan üslûpla tartışılan bir seksiyon daha -Çağdaş Türkiye Tarihi- ortaya çıktı. Bizim gibi tarihten ve dünyadan bîhaber bir toplumda herkes yakın tarih uzmanıdır. Yakın tarihi herkes kendine göre yorumlar ve mutlak doğruyu bilir. Hiç unutmam Azerbaycanlı tarihçi Esmeralda Hasanova Hanım, 1970 yılındaki kongrenin "Yeni Türkiye Seksiyonu"nda Atatürk'ten "burjuva devrimcisi" diye bahsettiydi (Onun geldiği dünyanın terminolojisinde bu sözün taçlandırıcı bir ilericiilik ifade ettiği açık). Ne var ki oturumu izleyen bir uzman "burjuva" lafını sokaktaki sol mitingçilerin sloganlarından tanıdığı için "Atatürk'e burjuva diyemezsiniz, sözünüzü geri alın" diye kıyameti koparmıştı.

Zaman geçti; tarihe ilgi arttı, malî destek odakları bulundu. Yurt içinde ve yurt dışında kongreler, seminerler arttı. Tarih kongreleri eskisi gibi tarihçilerin tek toplantı mekânı olmaktan çıktı. Ama gene de dört yılda bir Ankara'da kongre yapılıyordu. Soğuk Savaş'ın yasaklı ve vizeli yıllarında Rusya'nın, Orta Avrupa ve Balkanların tarihçileriyle tek temas edebildiğimiz yer kongre salonlarıydı.

Artık kongrelerin alternatifi var. Dünya küçüldü, hareketlilik arttı. Tarih kongrelerinin alternatifi çoğalınca belki daha başka bir düzenleme gerekiyor. Tarihçilerin örgütlü çalışma ve iletişimde Tarih Kurumu'nun ve kurultayların rolü inkâr edilemez. Bu hafta

Türk Tarih Kongresi toplandı, açılışı gene Cumhurbaşkanımız yaptı. Ne var ki iptal edilen Kurumlar Kanunu yüzünden Tarih ve Dil kurumlarının üyeleri yoktu ve yeni kanunun çıkışı da belirsiz bir tarihe ertelenmiş görünüyor. Hiç kuşkusuz kurumlar sadece kurultay toplamak için değil, araştırmak ve araştırmaları desteklemek için lazım. Osmanlı tarihini Joseph Hammer'ın, Türk etimolojik lüğatını Andreas Teitze'nin kaleme aldığı bir dünyada yaşıyoruz; ama her şeyimizi Avusturyalı bilginlerden bekleyemeyeceğimiz açık...

500 Üniversite ve Bizimkiler

Şu sıra basını işgal eden bir liste var; Milliyet'te Abbas Güçlü ve Güngör Uras bu konuya değindiler. Çin'deki Şangay-Jio Tong Üniversitesi her yıl hazırladığı "En iyi 500 üniversite" listesini bu yıl da yayımlamış. Geçen yıl İstanbul Üniversitesi listedeymiş, bu yıl yok, zaten hiçbir Türk üniversitesinin adı geçmiyor. Bir matem havası esiyor.

Bu listenin tertibindeki kıstasların itiraz götüreceği açık. Meselâ kıstasların birisi üniversitenin büyüklüğü ama talebe sayısının göz önüne alınmadığı görülüyor. Seçkin üniversite hangar gibi öğrenci yüklenen değil, az sayıda öğrencinin büyük imkânlarla yetiştirildiği yer demektir. Kuşkusuz bu anlamda Anglo-Sakson üniversiteleri önde gelir. Amerikan-İngiliz modelini İsrail izler. Bizde de devlet üniversiteleri içinde Boğaziçi, Galatasaray, ODTÜ, İTÜ; vakıf üniversitelerinde de Bilkent, Koç, Sabancı ve Haliç'teki minyatür üniversite Kadir Has bu modeli izlerler. Üniversitelerimizin dünyanın merkezi olduğunu iddia edecek değiliz ama kendilerini tanıtamadıkları, yayınlarının sayımını, depolamasını yapamadıkları açık. Ben Ankara Üniversitesi'ndeyken bir-iki yıl sonra bazı arkadaşlarım gibi yayın listesi vermekten vazgeçtim. Çünkü hiçbir tepki gelmiyordu.

Üniversiteler listesinin başında açık farkla Harvard geliyor. Onun aldığı puanı -ki 100'dür- diğerleri çok geriden takip ediyor. Bu listenin ilk 25 sırası Tokyo ve Kyoto hariç Amerikan-İngiliz üniversiteleri tarafından işgal ediliyor. Gerileyen Avrupa üniversitelerine karşı Anglo-Sakson üstünlüğü açıktır. Koca Rusya bütün geleceğine rağmen Moskova Üniversitesi ile, İsrail ise Kudüs İbrani Üniversitesi ile temsil ediliyor. Benim tanıdığım İsrail üniversiteleri bu listede haksızlığa uğramıştır. Haksızlığa uğrayan ikinci grup da Fransa'nın Grandes Ecoles denen yüksek okullarıdır. Listede sade-

ce Ecole Normale Superieure yer almaktadır. Bu gibi listelerin dayandıkları kıstaslar, saniyen elde edebildikleri verilerle doğruya çok yakın bir portre çizdikleri söylenemez ama az çok bir fikir verilmektedir.

Dünyanın tartışılmaz şampiyonu Harvard diğer büyük Amerikan üniversiteleri gibi, bilhassa II. Dünya Savaşı öncesi Almanya ve Avrupa'dan gelen Yahudi ve liberal bilginlerin göçüyle zenginleşmiştir. Öğretmen mühimdir. Kemalist Türkiye'nin de sadece Atatürk devriyle sınırlı olarak bu akıllılığı gösterdiği açıktır. Nitekim o dönemde büyük atılım yaptık. Mevcut tıp fakültelerimiz küçümsemeyecek eski ananenin üzerine yeni katkılar elde ettiler. Hukuk devrimimiz bu sayede akademik temele oturdu; ama asıl önemli gelişme, sonradan aynı yoğunlukta devam ettiremesek de beşerî ve sosyal bilimler alanında oldu. Harvard sadece bu beyin göçüyle yetinmedi, 20 milyonluk kütüphanesiyle Avrupa ülkelerinde eşine rastlanmaz bir zenginliğe sahiptir. Açık raf sisteminin verdiği bir nimet, kütüphanenin rafları arasında gezmek, dünyanın en faydalı yolculuğudur. Sırf bu kütüphane yüzünden Harvard'dan ayrılamayan mezunlar vardır. Laboratuvarlar ve sayısız spor alanları çoğu doktora yapan sadece 7 bin öğrenciye hizmet verir. Üstelik bu büyük üniversite; eğitimini, hocalarından ve kütüphanesinden istifade etmeyi yanı başındaki bir başka kurumla, MIT denen Massachusetts Institute of Technology ile birleştirmiştir. Amerika'nın ve dünyanın en seçkinleri burada okuyor. Harvard birkaç Amerikan üniversitesi ile birlikte bin yıllık üniversite geleneği olan Avrupa kıtasına dahi hükmediyor. Bu isimden dolayı bazı yüzeysel programlarla "Harvard'lı olmak" isteyenlerin parasını da çekiyor. Hiç ayıplamayın, dünyanın en iyi işletme okuluna sahip okulunun iyi işletmecilikle yönetildiği ama kâr eden bir kurum olmadığı açık. Bu bir zihniyet meselesidir. Biz Amerikan üniversitelerinin bir tarafını görürüz. Ama seçkin hoca ve seçkin talebe yöntemini atlarız. Oysa büyük Amerikan üniversitelerinin her şeyden önce dışarıda görülmeyecek bir özgürlük ortamını barındırdığı da bir gerçektir. Büyük Amerikan üniversiteleri, hele Harvard ve Boston çevresindekiler, Amerikan olmaktan çok Avrupa havasını yansıtırılar. Hiçbir Avrupa üniversitesinde bu kadar renkli Avrupalı hoca ve talebe kalabalığı görmek mümkün değildir. Çok fazla karamsar olmayalım, 1960'lardan itibaren bizim bazı hocalarımız ve rektörlerimiz bu

gerçeği gördüler. ODTÜ'nün rektörü Kemal Kurdaş'ı burada şükranla kaydetmeliyiz. Şu kavgası yapılan TBMM onur ödülünü alması gereken isim bence odur. Vakıf üniversitelerimiz hiç de küçümsenmeyecek bir başlangıç yaptı. O bakımdan en iyi 500'e giremedik diye üzülmeyelim. Mühim olan nasıl hazırlandığını bilmediğimiz listede yer almak değildir. İhsan Doğramacı hocanın kurduğu Bilkent Üniversitesi gibi 1,5 milyon kitaplı bir merkezî kütüphane, Galatasaray gibi az öğrenciyi iyi şartlarda yetiştirme yolunu tutmalıyız. Ankara ve İstanbul üniversiteleri hayli yara alan ve terk edilen ananelerine geri dönmelidir. Bazı üniversitelerimiz inanılmaz kalabalıklar içeriyor. Bunları rektörler değil ancak büyükşehir belediyeleri yönetebilir. Burada ilim belki öğrenilir ama öğrenci ve öğretim üyelerinin yemek, spor ve sağlık hizmetlerinin düşük düzeyini ben yaşayarak gördüm. 70-80 bin nüfuslu üniversite bölünmelidir.

Özellikle taşra üniversiteleri, bazı ahvalde şehir halkı büyük bağışlar yapsa bile, zengin kütüphaneler kuramıyor. Bunların ismi sorulduğunda söylemeye hazırım. Öyleleri var ki bazı kitap meraklılarının kütüphaneleri onlarınkinden daha zengindir. Bu üniversiteler bizim akademik hayatımız için büyük bir problemdir. Üniversite bitiren gençlik ulusal aydın sınıfının üyesi olur ve bu sınıf hiç değilse hayatının yüksek öğrenim safhasını büyükşehirde geçirmek zorundadır. Taşra üniversitelerinin sorunları saymakla bitmez ve maalesef 1980'lerin başında girdiğimiz bu deney katiyyen iyi sonuçlar vermemiştir. Hal böyleyken her iktidar döneminin milletvekilleri geldikleri vilayet merkezinde bir rektörlük, kazalarda da üniversitenin fakültelerini açtırmayı marifet sayıyor. Kendinizi orada okuyacak çocukların yerine koyun. Üniversiteden kasıt büyükşehirde oraya öğrenci yollamak değil, oradaki öğrenciyi bile büyükşehirde yakın yerlerde okutmak olmalıdır. Türkiye son 70 yılda önemli atılımlar yapmıştır. Üniversite geleneğimiz ise daha eskilere uzanmaktadır. Bizim böyle 500'lük bir listede birkaç üniversitemizle yer almamamız için hiçbir sebep yoktur. Elverir ki insan zenginliğimizi böyle sorumsuz ve dar kafalı politikalarla ziyan etmeyelim.

Üniversitelerimizin Durumu

Yeni ders yılı başlıyor; Türkiye'de üniversitelerin akademik yıl açılışı pek tantanalıdır. Hatta bütün dünyada açılışın siyasî bir tiyatroya, mesajlara konu edildiği tek yer Türkiye üniversiteleridir. Bakanlar seçim bölgelerindeki üniversitelerin açılışını tercih ederler, cumhurbaşkanı ve başbakanın açılış nutku her zaman için bir mesajdır. Bu açılış törenlerinin ardından üniversiteler unutulur; ne yaptıkları, ne halde oldukları geniş toplum katmanlarını bırakın, basın ve aydın zümrenin dahi takibi altında değildir. Basında üniversite ile ilgili yazıların bu kurumun dünyada ve Türkiye'deki yerini bilenlerce ele alındığı da pek söylenemez. Maalesef Türkiye'de basın taşra üniversitelerinin yayılışını garip ve bilgisiz bir popülizmle desteklemiş, ondan sonra bu üniversitelerin halini dikkat ve ilgi alanı dışında bırakmıştır.

Bazı şeyleri itiraf etmemiz gerekir. Taşra üniversiteleri taşra gençliğini taşrada kapatmak gibi safdil ama haksızca bir talebe dayanır. Ulusal aydın sınıfımızın genç üyelerinin büyük şehirlerde okuyup hayatı ve yeni Türkiye'yi tanıma gerekliliğini kimse düşünmemiştir. 1980'lerin bu projesi maalesef İTÜ'nün, Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin bir grup üyesinin iyi niyetle de olsa yanlış başlangıcıdır. Yanlışın neresinden dönsek kârdır. Yeni hükümetin, yeni planlanan üniversiteleri büyük şehirlere kurması gerekir.

Dikkatimizden kaçan bazı olumlu kurum ve gelişmelerden de bahsetmek gerekir. Tanzimat'tan beri başlayan tıp ve mühendislik alanındaki atılımlar ve cumhuriyet dönemindeki gayretlerle Türkiye üniversiteleri inanılmaz başarılar sergilemiştir. Büyük Petro Rusyasının 18'inci yüzyıldaki atılımlarını bir asır geriden takip etsek de devşirdiklerimiz hemen hemen ona yakındır. Nitekim, tıp ve mühendislik alanlarındaki başarılarımız hem akademik hem de ticarî

alanda kayda değerdir. Rusya'nın aksine mühendisliği bu akademik duvarların arkasından iş hayatına da geçirmeyi başarmışız. Boğaziçi, İstanbul Teknik, Bilkent, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Hacettepe Tıp Fakültesi, Galatasaray ve yenilerde Koç Üniversitesi son 40 yılın devasa patlamalarıdır. Başarılı üniversiteyi devletin veya sadece vakıfların kuracağı gibi bir slogan pek yaygındır. Oysa iyi üniversite kurmak için inançlı, sebatlı ve idealist olmak gerekir. O zaman para da bulunur. Yukarıdaki listeden de görüldüğü gibi bu gibi kadroların ve kişilerin öncülük ettiği üniversiteler hem vakıf hem de devlet sektöründe vardır. Bizdeki tip gelişmelerin örneğine ancak ABD, Japonya ve İsrail'de rastlanır.

Son birkaç yıldır devlet ve vakıf üniversitelerinde, az sayıda öğrenci eğitilen nitelikli hukuk fakültelerinin kuruluşuna ağırlık verildi. Bu geç kalmış ama kaçınılmaz bir gelişmedir. Hukuk devrimimizi yapalı 80 yıl oldu ve bu alandaki eğitim eksikimizi henüz tamamlıyoruz. Umutlu bir gelişmedir. İngiltere'ye kadar kıta Avrupasında rastlanmayan bir akademik bünye ortaya çıkmıştır. Bunu yakından inceleyip öyle tartışmak gerekir.

Bazı Zaaflarımız Var

Milletlerarası yayınlarda bizim hocalara yapılan atıflar genellikle tıp ve mühendislik alanlarında oluyor. Atıfların sayıldığı "Social Science Index" gibi kaynaklar maalesef sosyal bilimler dalında önemli Avrupa mecmualarını bile hesaba katmıyor. Çok fazla Anglosakson kalıyorlar. Kaldı ki ilahiyat ve hukuk gibi dallarda Türk akademik dünyasının kimler tarafından ne kadar zikredileceğini düşünmek bile gereksizdir. Dolayısıyla buradaki sayımlara bakarak liste çıkarmak pek hakça bir bilgilendirme sayılmaz. YÖK üyelerinden İlhan Tekeli'nin boyunca kitap yazdığını herkes bilir. Sadece iki eserinin zikredilmesini anlamadım. Verilen rakam zaten "Social Science Index"teki atıflara dayanıyor olmalıdır. Hiç şüphesiz ki Türk akademik dünyasının problemi, hiç eser verilmemesinden çok, az eser verenle çok eser verenin ve hiç çalışmayanın aynı çadırda barındırılması, aynı çorbayı beklemesidir. Bilim adamlarını değerlendirmede kıstas olarak müracaat edilen akademik kuruluşlarda da bazı zaaflar vardır. 1983'te Tarih Kurumu yeniden düzenlendiğinde Ekrem Akurgal ve Halil İnalcık hoca dahi liste dışıydı. Sonradan Halil hoca konusunda tashih yapıldı ama Ekrem hoca için kimse oralı olmadı. Meşhur arkeolog Halet Çambel, Tarih Kurumu'na hiç seçilmemişti. Abdülbaki Gölpınarlı'nın da böyle bir yerlere "lâyık görüldüğünü" işitmedim. En son tutarsızlık ise TÜBA'nın (Türkiye Bilimler Akademisi) birkaç yıl önceki seçimlerinde Şerif Mardin'in üyeliğini reddetmesidir. Yanlış bilgi veriyorsam düzeltmeye hazırım... Dolayısıyla ilim ve âlimin verimliliğini ölçecek kriterlerimiz yok. Gençlere başarılı yıllar diliyorum. Kendilerini yetiştirme disiplini ve alışkanlığını edinmezlerse üniversite diplomasından hiçbir hayır beklemesinler.

Bir Diploma Töreninin Düşündürdükleri

4 Temmuz Cuma günü, mensubu olduğum Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde diploma töreni vardı. Mezunların sayısı 26 idi. Bu sayı dünyadaki hukuk fakülteleri içinde en az olanıdır ve fakültenin iyi eğitiminin başlıca nedeni budur. Nitekim öğrencilerin içinde ikinci yüksek öğrenim görenler var. Alışılmışın dışında bir diploma töreni düzeni vardı. Dekan ve rektör geleceğin hukukçusunun diplomasını tasdik edip teslim ediyorlar. Birçok belediye ve hükümet dairesi, o yılın mezunu diplomanın aslı ile gelince, dekanlığı arayıp; "Bu gerçekten aslı mı?" diye soruyormuş. Zira bizim memlekette mezun olduğu fakülteden diplomanın aslını alabilmek birçok faniye nasip olmuyor.

Dereceye girenler (ilk üç) kız öğrenciler. Birisi Boğaziçi Üniversitesi'nin mezunuymuş, üstüne hukuk okumuş. Türkiye'de gençlik güzelleşti, giyim kuşam yerinde. Vakıf eğitim ve kültür düzeyi çok düşük; ama okuma ve yazma noksanını aşan seçkin bir gençlik grubu gittikçe büyüyor. Artık eski Türkiye'de olduğu gibi, kuru diploma hayat yolu için yetmiyor; ikincisi lazım. Lisans daha iyi bilmeli. Yaşları yirmilerin ortalarına uzanan bu mezunlar bursla kabul edildikleri Harvard, Oxford ve Paris'te eğitime devam edecekler. Seçkinlerin rekabeti Türkiye sınırlarını aşmış, istenen yaşam düzeyi çok bilmeyi gerektiriyor. Genç hukukçular henüz rafine hukuk dallarına itibar etmiyorlar, tarih ve filoloji isteyen bu dallar onlar için ilginç değil. Zamanla bu durumun değişeceği umulur.

Mezunların arasında kızların sayısı erkeklerin üstüne çıkıyor. Amerika'da değil ama Avrupa'da da bu değişim gözleniyor. Öte yandan, Türkiye ve İran'da bu değişimin oranı çok yüksektir ve kızlar lehinedir. Meselâ Tahran ve diğer İran üniversitelerinde kız öğrenci miktarı yüzde 60'ı aşmıştır. Türkiye'de bu oran hemen he-

men yarı yarıyadır. Bu dengenin iki cinsten birinin lehine değişmesi ortaya bir dizi sorun çıkaracaktır. Dünya henüz, çalışmayan, iş bulamayan "ev erkeği" tipine alışık değildir. Gerçi mühendislik gibi dallar Batı'da erkeklerin elindedir fakat bizde bu dallarda da kadınların sayısı artıyor. Bütün gün koşuşturan meslek mensubu ve yönetici kadın sayısı artıyor.

Bu gidişle erken doğum yapmak ve iki üç çocuk sahibi olmak, eğitim göremeyen işçi sınıfından kadınlara kalacak gibi. Ne var ki istedikleri kadar sosyalist nutuklar atsinlar, hiçbir ülke işçi sınıfından çocukların seçimine ihtimam gösterip burslarla destekleyerek, onları erken yaşlarda eğittiğini ve bilhassa kültürel hizmet verdiğini ileri süremez. Ekmek dilimi ve giyilen hırka sayısı artsa da, hatta yıllık tatil yapılsa da ortalama çalışan kitlenin eğitim ve bilgi düzeyinde büyük bir ilerleme yoktur. Üçüncü dünyanın şartlarından zaten söz etmiyoruz. Bu çelişki nasıl çözülecek? Belki de çözülemeyecek ve kültürel miras kuşaktan kuşağa iyi eğitim görmüş seçkin bir sınıfın içinde dolaşmaktan çok; yeni yükselen, tırmanan zümrelere devredilecek. Hiç şüphesiz ki yirminci yüzyıl seçkinleri ne Asya'da, ne Amerika'da ne de Avrupa'da eskisi gibi parlak ve sağlam bir belkemiğine sahip.

Dünyanın yeni şartları budur; şartlar gerçek bir ilerlemeyi aksettirmiyor, aksine bütün dünyada beşeriyetin kültürel zenginliği ve bunları muhafaza edecek seçkin insanların niteliği geriliyor. Kitlelerin eğitime karşı gelinemez diyoruz ama, aslında kitleler eğitilemiyor. Hatta bu arada seçkin zekâlı ve zengin geleneğe dayanan bireylerin yetiştirilmesi ve özgün eğitimi de maalesef törpüleniyor. Türkiye'de ve Ortadoğu'da genç erkeklerin eğitimde ve toplumdaki yer kapma savaşında gerilemeleri bir ölçüde aile düzenine ve ailenin çocuk yetiştirme geleneklerine dayanıyor. Zengin, fakir bütün doğulu erkekler annelerden önce büyük anneler, halalar, teyzeler tarafından şımartılır. Bütün ailenin erkekleri onu kayıtsız şartsız destekler. Bu yüzden oğullarımızın mücadele ve uyum kabiliyeti gelişmiyor. Bizzat feminist hanımlar bile başka erkeklerde eleştirdikleri tavır ve huyları kendi oğullarında affediyorlar. Eğer erkeklerimizi ve kızlarımızı aynı derecede şefkat ve sertlikle hayata hazırlamazsak vahim sonuçlarla karşılaşılması kaçınılmaz.

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi'nin Hüzünlü Yıldönümü

9 Ocak salı günü Ankara'da pek dikkati çekmeyen önemli bir yıldönümü kutlandı (65. yıl). Şarkla garbı birleştiren bir mimarî eserin, Bruno Taut'un gerçekleştirdiğı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi'nin girişinde bir resepsiyon vardı. Törene Başbakan ve YÖK Başkanı da katıldı. Sayın Bülent Ecevit 1945'te Hukuk Fakóltesi'ndeki öğreniminden vazgeçerek, bağışıklık sınavıyla İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü ikinci sınıfına kaydını yaptırmış. Bir yıl önce davransaydı, pek sevdiği Sanskrit ve Hint dilinin büyük üstadı Walter Ruben'in öğrencisi olacaktı. Ruben bu tarihten kısa bir süre sonra Dil ve Tarih-Coğrafya Fakóltesi'ni terk etmek zorunda olanların arasındaydı. Fakóltenen giden diğer Almanlar gibi Amerika'ya değil, Doğıu Berlin'e göçtü.

1935'te Atatürk'ün, Fakóltenin kurulması için adını koyarak talimat verdiği, merhume Afet İnan hocamın notlarından anlaşıyor. Bugünkü Batıcıların ve kör Doğucuların aksine, Fakóltenin kuruluş ilkesi, Türklüğü dünya tarihinin içinde özgün bir yere oturtmaya çalışan nesli ve zihniyeti temsil ediyordu; bu ilke Fakóltenin zaman ve mekânlara hükmetmeye çalışan bir bilim ocağı olarak düşünölmesidir; Mezopotamya'dan Rönesans Avrupa-sı'na, Çin'den İngiliz Adaları'na, bütün zaman ve mekânlara... 1933'te Avrupa medeniyetini yıkacak Nazizm felaketinin önünden kaçan seçkin uzmanlar, bu Fakóltede melce-i ilticayı bulmuştur. Landsberger (Asur bilimi), Hans Güterbock (Hitit bilimi), Rohde (Klasik diller), Eberhard (Çin - Japon bilimi), Ruben (İndoloji) vs. gibi... İlk kuşak öğrenciler sadece Türkiye'de değil, dünya çapında ün yapan bilginler olarak yetiştiler; Sedat Alp (Hititolog), Ekrem Akurgal (Klasik arkeolog), Kemal Balkan ve Muazzez İlmiye Çığ (Sümerolog Hititolog), Tahsin Özgüç (Önasya ar-

keoloğu), Mübeccel Kıray (sosyolog), Halil İncalcık (Osmanlı tetkikleri), Osman Turan, Faruk Sümer, Mehmet Altan Köymen gibi. Liste daha uzayıp gider. Atatürk ve etrafı bazılarının devamlı tekrarladığının aksine sadece bir kültür değişiminin değil, dünyayı tanıma çabasının örneğini verdiler. Zaman ve mekânlara hükmeden sadece zengin ve emperyalist Batılılar değil, Asya'nın batısındaki eski imparatorluğun mirasçısı bir ulus da olmalıydı. Buğday ve incir satarak geçinen 15 milyon nüfuslu bir ülkenin çivi yazısı uzmanı yetiştirmesi, klasik arkeoloji ve Bizantinistik dalında uzmanlaşsınlar diye Avrupa'ya öğrenci yollaması nasıl izah edilebilir ki? Nitekim bugün bu hava hiç yok. 1980'lerin sonunda "açlık çeken Rusya'nın Siav ve Bizans uzmanlarını Türkiye'ye çağıralım; hem onlar gönenir, hem bizim çocuklar bir şey öğrenir" diye kapılarını çalanlara Ankara'daki bürokratlar "bu ne diyor" diye bakıyorlardı.

1947 olaylarıyla Fakülte büyük darbe yedi. Söz konusu olaylar galiba en objektif biçimde genç tarihçi Mete Çetik'in "Cadı Kazanı"nda anlatılıyor. İş sağ-sol meselesi değil; muhafazakâr kanat hocalarından hukukçu Vasfi Raşid Sevig olayları "görülmemiş edepsizlik" olarak vasıflandırıyor. Fakültenin yöneticileri ve rektör olayları kontrol edemezdi çünkü maalesef koridorlardaki kavgacılar arasında, dokunulmazlığına sığınan bazı CHP mebuslarının bulunduğu da malum. Ama olaylardan sonra da Ankara Üniversitesini ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ni yönetenler, gereken vakar ve cesareti gösteremediler ve mesele üç solcu ve solcu denen profesörün uzaklaştırılmasıyla kalmadı; ünlü Alman hocalara da aba altından yol gösterildiği anlaşıyor. 1960'larda ise fakülteye "dışarıda genç kalımasın" politikası ile talebe dolduruldu. Güzelim Bruno Taut binası garip bir mimarî biçimsizleştirmeye uğradı, her yere sınıf yapıldı. Koridorlar ve eser teşhir yerleri bile iptal edildi. 1950'lerde kısa pantolonla annemin derslerinde bir köşede oturduğum fakültenin henüz şekli ve havası muhteşemdi. 1969'da talebe olduğumda ise lenduhaya dönmüş mektepte eskinin izlerini ancak koklayarak araştırmak gerekiyordu. Başbakanımız ve ilgili zevat bir zamanlar dünyanın sayılı beşerî bilim merkezlerinden biri olan bu kurumun can çekişen haline eğilip, dertlerine derman olsunlar. O eski muhteşem kütüphanenin kalıntılarını kurtarmaya çalışan mustarip Dekanlığa yar-

dımcı olsunlar; yeni kurulan Yunanca ve İbrance bölümlerine dışardan uzman hoca getirilmesini kolaylaştırsınlar. 1938'de biten fakültenin bugünkü binası o devrin Başvekâlet ve Hariciye vekâletinden daha muhteşemdi: zamanla içi ve etrafı bir mimarî ucube haline dönüştürüldü. Bugünün yöneticileri daha çok imkâna sahip ama, dünya çapında bir eski eser olarak korunması gereken bu binayı tamir için bile yeterli tahsisat ayrılmıyor.

Hukuk Fakülteleri

Bugünlerde gene gündemde; bilenler de bilmeyenler de kaleme davranıyor. Kimileri Türkiye’de yargıçların toplumun gerisinde kaldığını söylüyor. Bu biraz da evin deli kızıyla delikanlısının ninelerinden şikâyetine benziyor. Hukuk mantığı ve sorunlara yaklaşım tekniği günlük siyasî modalarla her zaman atbaşı gitmez. Kimileri adliyede iş takibi, kayırma ve rüşvetten söz ediyor; deliller kuvvetle ortaya konmuş değil. Ortadaki kokular her zaman yüzde 100 gerçeğe örtüşmez; ama kusursuz işleyen bir yargı mekanizmasına sahip olmadığımız ortada. Bir de inkâr edilemez bir acı gerçek daha var; Türkiye adaleti tecelli ettirecek yargıç, savcı ve avukatları iyi yetiştiremiyor. Hukuk fakülteleri kalabalık, öğrencileri geliştirecek altyapı noksan; öğrencilik yaptığı büyük şehrin kültüründen istifade edemeyen öğrenciyi meslek hayatı içinde eğitime tabi tutacak örgütlenmeler de yok. Barolar ve Adalet Bakanlığı’nın böyle bir anlayıştan uzak olduğu görülüyor. Üst düzey kültür gruplarında yer edinemeyen, toplum hayatında söylem yeteneği, yazarlığı, yabancı dil bilgisiyle başvurulacak biri konumuna yükselemeyen hukukçuların görevlerini tam yaptığı söylenemez. Bundan başka toplumun hayatını iyi gözlememeyen hukukçuların önerdiği çözümler ikna edici olamıyor, saygı uyandıramıyor. Saygı kazanamayan bir hukukçu zümrenin verdiği hükümler de itimatsızlık yaratıyor. Gerçi o safhaya gelmedik; hukukçuya olan itimatsızlığın adalete itaatsizlik gibi bir meş’um gelişme yaratmasını düşünmek bile istemiyoruz.

Cumhuriyet ilân edildi, hukuk devrimi yapıldı. Medenî Kanun’un 1926’da kabulü, yetişmiş kadrolar gerektiriyordu. İstanbul Hukuk Mektebi yeterli görülmemişti. Zaten hukukçu kadrolar daha çok eski Kadı medresesinden yetişmişti. Garip bir çelişkidir; bu medresenin programı ve okutulan dersler, Hukuk Mektebi’nden daha fazla Batı hukuk mevzuatı ve anlayışına yakındı. Medenî Ka-

nun'un kabulünden bir yıl önce Ankara'da bir Hukuk Mektebi kuruldu. Bu okul yeni hukuk sistemine göre eğitim yapacaktı. Tabii niyet başka, gerçek başka; yapamadı. 1933'te Avrupa'yı kasıp kavurmaya başlayan canavarlık, birtakım Yahudi, sol eğilimli hukuk âlimlerini kaçırdı. Ömürlerinde Orient Express'le turistik geziye bile gelecekleri şüpheli adamlar, önce İstanbul Hukuk Fakültesi'ne, sonra Ankara Hukuk Mektebi'ne geldiler. Hirsch, Schwarz, Kosc-haker vs. Hukuk inkılâbının kadroları böylece yerleşmeye başladı. Ama talebede yabancı dil yok, Latince zaten yok. Eski hukukçularımız Arapça bilirdi. Yenilerin arasında ise kumaşın çoğulu olan akmeşe'yi, akmeşe diye bir cins ağaç zanneden adamlar vardı. Hukuk fakülteleri talebe deposuydu. Amerika'da, İngiltere'de sosyal bilimlerde eğitim görenlerden seçilen en uyanık az sayıda talebenin eğitim gördüğü hukuk fakülteleri burada gündeme gelmedi. Mülkiye'de talebe olduğumuz yıllarda yandaki hukuk fakültesine geçer; ağızlarından bal damlayan Kudret Ayiter, Necip Bilge, Mukbil Özyörük, Hicri Fişek, Coşkun Üçok ve Münici Kapani'yi dinlerdik. Jale Akipek ve İlhan Akipek bir lisan küpüydü. Onların derslerini izlemek bir imtiyaz, bir lükstü.

Ama kalabalık sayıda öğrencinin bu lükse hazırlıklı olduğunu söylemek zordu. Yurtların hali hazindi. Kütüphane hizmetleri yetersizdi. Pratik kurslar ve seminerlerin kalabalık sayıdaki öğrenciyle istenen randımanı veremeyeceği tabiiydi. Bizim girmeyi pek istediğimiz Avrupa dünyasıyla Amerika'nın farkı buradadır. Avrupa üniversitelerinde kalabalık hangar gibi hukuk fakültelerinde eğitim düzeyi gittikçe düşüyor. Berikiler ise Harvard, Yale, Chicago'da toplumu yönlendiren hukukçular yetiştiriyorlar.

Türkiye'de artık hukukçu sayısının değil, niteliğinin önemli olduğu anlaşıldı. Vakıf üniversiteler, mevcudu yüz öğrenciyi geçmeyen sınıflarda hukuk eğitimi vermeye başladılar. Galatasaray Üniversitesi, özel kanunla kurulduğundan öğrenci sayısını YÖK'teki memurların tespitine bırakmıyor. Gerçekten her duyduğunu kap, öğrenen ve sindiren 30 öğrencilik sınıflarda hocalık yapmak bir imtiyaz. Ama bu sayı ancak uluslararası davaları alan hukuk bürolarında çalışanları yetiştirebiliyor. Adliyelerin bilgili gençlerle donanması için devlet üniversitelerindeki hukuk fakültelerinin yeniden yapılandırılmaları şart. Hem Batı'da hem eski İslam dünyasın-

da hukukçular, çok şey bilirdi, en başta tarih ve iktisat... Tarihi bilmeyen önündeki kuralın ruhunu anlamadan yanlış tatbik eder. İktisat bilmeyen de bilgisizce uygulamalarda bulunur. Rahatça "Bir kocaman holdingi, ayrılan karı-koca arasında taksim edelim" diyebilir. İyi hukukçu uzun ve seçkinci bir eğitimle yetişiyor. Hem devletin hem vakıf üniversitelerinin yeni atılımını değerlendirmek lazım; meselâ dehşetle görülüyor ki öğretim üyesi noksanı var. Cumhuriyetin ilk yıllarında bir sorun teşkil etmeyen Roma hukuku eğitimi, şimdi yeterli sayıda öğretim üyesi olmadığından iyi okutulamıyor. Bize lazım olan, az öğrencili bol hukuk fakülteleri, bol burs tahsis ederek hoca yetiştirmek, gereğinde yabancı uzman getirmek. O zaman hukuk devrimimiz tamamlanmış olacak.

Seminer Kitaplıkları

İstanbul Üniversitesi yani Dar'ül Fünun Edebiyat Fakültesi ülkemizin en eski yüksek tahsil kurumudur. Bir eşi de 1935'te Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi olarak kurulmuştur. Parlak kadrolarla ışıltılı günler yaşamışlardır. Bilhassa Naziler Almanya'yı ele geçirdikten sonra hırpalanan ve kovalanan Alman âlimlerine ev sahipliği etmişlerdir. Doğrusu bu dönem Edebiyat Fakültesi için bir yeniden doğuş olmuş, DTCF ise en parlak dönemini bu sayede yaşamıştır. Edebiyat Fakültesi kuruluşu ve bilhassa reform dönemi itibarıyla Fransız-Alman üniversite geleneğini yansıtır.

Bu geleneğin en önemli görünümü, her bilim şubesinin yani kürsünün kendi seminer kitaplığının bulunmasıdır. Bazıları geçen asırdan kalan koleksiyonlara sahiptir. Doğrusu Avrupa üniversiteleri de böyle şık zengin seminer kitaplıklarıyla ünlüdür. Genç asistanlar ve talebelerin hafız-ı kütüb olarak gelişmelerine çok yardımcı olmuşlardır. Kürsülerin seminer kitaplığı, talebeyi çalışmaya zorlar. Herkesin birbirini gözetlediği yerdir; müracaat kitapları el altındadır. Çünkü umumî kitaplıkların açık raf sistemi uygulamadığı yerlerde (bizde de öyle) kütüphanede vakit kaybını önler; her şey önünüzdedir, ders çalışır, makale yazarsınız. Zaten Büyük Kütüphane nadir kitapların arandığı bir yerdir. Meselâ yanılmıyorsam Edebiyat Fakültemizin felsefe kitaplığı tam takım bir Nietzsche koleksiyonuna sahiptir.

Amerika'daki kütüphaneler zengindir; raflar herkese açıktır; gerçi bazı sapık kimseler tonla kitap çalar; ama devamlı envanter yapıldığından eksikler bir biçimde yerine konur. Dünyadan tecrit edilmiş Amerikan üniversite kampusunun temel uğrak noktası kitaplıktır. Herkes günde bir saat, hiçbir şey yapmasa bile uğrar. Kütüphanede arkadaşlar buluşur, buluşurken raf karıştırılır. Bir kitabı ararken başka kitapları görür öğrenir. Bu zenginlik Avrupa'da yok,

bankonun ardından kitap istenir; bizde de öyle... Onun için Avrupa'da üniversiteler seminer kitaplığıyla var olurlar.

ABD'nin üniversite hayatı ve kampusun merkez kütüphanelerle bütünleşmesi kısa gezilerle anlaşılmaz. Bu gibi turistik tecrübelerle Edebiyat Fakültesi'nin seminer kitaplıklarını bodrumlara indirmenin manası yoktur. Edebiyat Fakültesi'nin 16 adet seminer kitaplığındaki 219 bin 980 adet kitabı kutulara doldurularak bodruma indiriliyor. Bodrumda kütüphane kurulup bilgisayar sistemiyle kitap gelecekmiş. Miş, miş... Semavi Eyice gibi hocaların bin zahmetle kurduğu sanat tarihi seminer kitaplığı bodruma indirilince ne olacağını kim tahmin edebilir. Zavallı Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin güya merkezî kütüphaneye aktarılan seminer kitaplıklarının encamını hatırlamak bile istemiyorum.

İstanbul Üniversitesi zengin merkezî kitaplığını bile ilme tam anlamıyla arz edebilmiş değildir. Bodrumdaki kutularla bir fakülte nasıl çalışır? Seminer kitaplığı olmayan bir klasik diller bölümü, Türkoloji bölümünü düşünmek bile abestir. İstanbul Üniversitesi'nde ne öğrenim gördüm ne de öğrettim... Ama her Türk gibi orası benim de üniversitem. Okuduğum ve büyüdüğüm Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi Edebiyat Fakültesi'nin de haline ağlıyorum. O da hayatımın bir parçası. Lütfen rastgele tasarrufları herkes kınasın. Kütüphaneler Haftası'nın hemen ardından doğrusu pek iç açıcı (!) bir olayı tartışmak durumunda kaldık.

Üniversite Sınav Sonuçları

1960'lara kadar Türkiye'de üniversite öğrencisi olmak için lise diploması yeterliydi. Gerçi lise çok ağır bir öğrenim verirdi; daha- sı ha İstanbul Kabataş ve Haydarpaşa'da, ha Kastamonu ve Konya'da liseyi okumak fark etmezdi. Her zaman örnek veririm. Süleyman Demirel, Afyon Lisesi'nden İstanbul Teknik Üniversitesi'ne girdi. Cetvellerden bakıyorum, eğer şimdi okusa bu şansı daha az olacaktı. Türkiye'nin ünlü hocalarına bu liselerin hepsinde rastlanırdı. Abdülbaki Gölpınarlı, Balıkesir'de Halil İnalıcık'ın hocasıymış, Konya'da da hayli adam yetiştirmiş. Pertev Naili Boratav Konya'da, Orhan Şaik Gökyay Kastamonu'da öğretmişlerdi. Yüksek tahsil kademesinde müsabaka imtihanlarıyla girilen sadece iki kurum vardı: Teknik Üniversite ve Siyasal Bilgiler Okulu yani eski Mekteb-i Mülkiye... Birincisi yükselen ve imar gören Türkiye'nin mühendislerinin okuduğu yerdi, ananesi olan bir okuldu, iyi mühendis yetiştiriyordu. İkincisi maliye müfettişliği ve dışişleri memurluğunun makbul olduğu bir dönemde parlak gelecek vaat ediyordu. Bu okullarda Anadolu'nun zeki çocuklarıyla İstanbul'daki seçkin okulların gençleri karşılaşır, doğrusu derhal bir kültürel çatışma ortaya çıkarsa da aslında herkes yerini öğrenirdi.

Tıp fakülteleri, edebiyat fakülteleri, hele hukuk fakültelerine kaydolmak için diploma yeterliydi. Lise diplomalıların önemli bir kısmını, hele İstanbul ve Ankara mezunlarını bankalar ve şirketler havada kapıyordu. Lise mezunlarının askerliklerini yedek subay olarak yaptıkları bir Türkiye düşünün. Derken lise enflasyonu ile bu nimet ortadan kalktı. Her lise mezununu da bankalar ve şirketler yeterli bulmamaya başladı. Gençler bir baltaya sap olmak için üniversitelere akıyordu; 1960 döneminde kriz patladı. Millî Birlik Komitesi'nin maruz kaldığı en ciddi sorun buydu. Nitekim o yıllarda üniversite kabul imtihanları yaygınlaştı. Başlangıçta, her fakülte

kendi imtihan yapıyordu. Ne var ki, izdihamdan Mülkiye ve Teknik Üniversite'nin uyguladığı klasik imtihan tipi uygulanamaz oldu. Millî Eğitim Bakanlığı'nın hakikaten başarılı bir kuruluşu olan test bürosu imdada yetişti. Kim ne derse desin, o günden bugüne, Türkiye üniversitelerine girecek gençleri bundan daha adil ve isabetli biçimde seçen sistem yoktur. Ne Doğu ülkelerindeki gibi rüşvet ve adam kayırma usulü ne de siyasî kontenjan bu sistemde geçer.

Eğer Türkiye üniversitelerinde öğrenci yeteneğine göre bir hiyerarşi varsa, bunu ÖSYM sistemine borçluyuz. ÖSYM sayesinde, Orta Asya'dan gelen öğrencilerin seviyesinde de bir yükselme görüldü. Bu yıl bir sürprizle karşılaştık. İlk defa tam puan alan bir aday var. Gelecek yıllarda bu sayı mutlaka artacak. Demek ki, matematik ve fen sorularını yapamayan bir gençlikten şikâyet edemiyoruz. Yeni gençlik bu olumsuzluğu yırtacağa benziyor. Eğitim düşük gelirli gruplarda daha düzgün verilmeye başlamış. Ayrıca en iyi yabancı dil puanı, Toroslar'ın üzerindeki Mut'tan bir öğrenciye ait. Geçen yıllardaki sonuçlarla birlikte doğrulanan bir gerçek var; iyi öğrenci olmak artık Ankara, İzmir, İstanbul'a ait değil. Zira, büyük şehirlerimizdeki kültürel hayat, nitelikçe henüz büyük şehir kültür hayatına benzemediği için, kaç zamandır taşra önde gidiyor. Doğrusu üniversite sıralarında önümüze gelen öğrencilerimiz arasında büyük şehirli ve taşralı farkını görmek mümkün değil.

Ortaya çıkan diğer bir gerçekten söz etmeliyiz. Geçen yıllarda hiçbir soruya doğru cevap veremeyen adayların sayısı sekiz bin civarındayken, bu yıl aynı kategoridekilerin sayısı üçe katlanmış. Daha başından kağıdı boş verenler arttıysa, feci bir ruhsal krizle karşı karşıyayız. Ama daha vahimi, toplumumuzda servet ve gelir uçurumu artıyor, yaşam biçimindeki niteliksel uçurumlar büyüyor ve eğitimde de aynı şey ortaya çıkıyor demektir. Kötü orta eğitim kurumlarını ıslah etmeliyiz. Hatta belki tasfiye etmenin yollarını aramalıyız. Çünkü yetersiz ve niteliksiz hizmet veren bir kurum, insanları dolandırıyor demektir. Yorgun bir gençliğimiz var, henüz tatillerini bitirmeden, iki yıllık üniversiteye hazırlık koşusuna başlayacaklar. Çileli bir milletiz. Aydınlarımız da çileli, çile çekerek yetişiyor.

Meslek Mızızları

Akşam saatinin hayhuyu içinde Beşiktaş iskelesinden bir taksiye biniyorum. "Şişli'ye" dediğim anda şoförün zembereği boşalıyor. Yol boyu iki "nalet olsun" çekiyor, yani "lanet olsun" demek istiyor. Kalabalıktan illallah demiş; vicdan azabından ezilmemek için ne yapacağımı bilemiyorum. Sonunda çenesinden kurtulmak için münasebetsiz teklifini kabul edip -yol pek kalabalıkmış da, mazereti bu- evime bir kilometre kala elimde paketlerle iniyorum. Adamı zorla zincire vurmuşlar, zinciri de direksiyona bağlamışlar sanki... 13 milyonluk Moskova'nın yolları tamamen tıkanmış vaziyette... 1,8 milyonluk Viyana da İstanbul'dan daha iyi değil... Ama taksi şoförlerinin bu kadar feryat ettiğini duymazsınız. Aslında verilecek bir cevap var; "Beğenmeyen kontağı kapatsın, sizi zorla çalıştırmıyoruz..." Türkiye insanı büyük ve yıkıcı işsizlik dalgalarını tanımıyor. "İnşallah tanırırlar" diyecek halimiz yok tabii.

Ama insanlarımızın işsiz ve ekmeksiz kalmayacaklarına, birisinin onları zaten besleyeceğine dair çocukça bir inançları var. 1940-50'li yıllarda aynı güven ve "git başımdan" tafrası mahalle bakkallarında dahi vardı. "Elhamdülillah kimsenin cavcavını çekemeyeceklerini" her halleriyle gösterirlerdi. Süpermarketlerle bu güven sarsıldı; bakkallar kapanmaya başladı. Tekelleşmenin bazı sorunları acı bir biçimde çözmesini istemeyiz tabii, nitekim eski bakkalları özlüyoruz; ama iş disiplini ve işine saygının Türkiye'de çalışanların tümünde; sadece işçiler değil, işverenlerde de eksik olduğunu kabul etmemiz gerekir.

Görev ciddiyeti ve işini sevmek, Batılı toplumlarda orta sınıfın başlıca özelliğidir. Batılı orta sınıflar ananeyi yaşatır, meslek edinir ve meslek ciddiyetine sahiptir. Buna sahip olamadıkları ölçüde işlerini yitirmiş, tezgâh ve mülklerini kaybetmişler ve lonca ustasıyken işçileşmiş ve dükkancıyken tezgâhtar olmuşlardır; ayakta kala-

bilenler muhafazakâr, işine sahip ve mesleğini sevenlerdir. Avrupa kasabasının ve kentinin butik ve terzi, elan iş görebilen kasap ve peynirci, çiçekçi bunlardandır. Yaptığı işi bilmeyen, öğrenmeyen, üstelik çok zengin olacağına inanan esnaf ve toplumsal yerini bir nesil içinde değiştirebileceğine inanan orta sınıf mensupları, ancak üçüncü dünya ülkelerinde görülür. Bu gibi ülkelerde sınıfsal hareketliliğin öbürlerine göre göze batır ölçüde fazla olduğu gerçek; ama aldanmamak gerekir. Bizim gibi ülkelerde de insanların sırf statü değiştirmesi sanıldığı kadar kolay değil; bu nedenle insanlarımızın işlerine ve yapabildikleri mesleklerine saygıyla ve dört elle sarılmaları gerekir. Daha beteri iktisadî krizler zincirinin kapıda olduğu bir ortamda, kimse daha rahat işlere kayarım diye ümit etmesin. Batı toplumlarının bütün dünya görüşünü ve ahlakî normlarını sarsan (yani yerine oturtan veya çürüten) iktisadî buhranları, kitlesel işsizlikleri Türkiye dediğim gibi yaşamadı. Buhranlar mevzii idi; aile, sülale, mahalle ilişkileri içinde atlatıldı. Birey toplumun kurbanı olmadı, olmasını da istemeyiz. Ama bu olumlu geçmiş, nankör ve sorumsuz insan tipini de yan ürün olarak yarattı. Sendikacılığımız, işçinin işini ve emeğini korumasından, siyaset yapmasını sağlamak ve öğretmekten çok; memur sıfatlı beyaz yakalı proleterlere göre daha kolay ve fazla ücret elde etmelerine yaradı. Ama aynı sendikalar işçinin emeklilik zamlarını bürokrasinin insafına bıraktılar. İnsanlarımız çocukları için baba mesleğini düşünmüyor. Yeteneğine ve eğilimine bakmadan çocuğuna statü sağlayacağını düşündüğü bir eğitim vermeye çabalıyor. Türkiye’de sosyolog, politolog, arkeolog sayısını bir hesaplayalım ve doğru dürüst elektrik tesisatçısı ihtiyacımızı ancak Bulgaristan Halk Cumhuriyeti ve Yugoslavya’dan göçler sayesinde kısmen sağlayabildiğimizi düşünelim.

Sadece daha iyi yaşam şartları ve tüketimi değil, daha yüksek mevkileri hemen isteyen bir toplumuz. Oysa toplumun bireyleri kendi konumuna sahip çıktıkça daha saygın ve haklarını takip edebilen insanlar olurlar. Bu kadercilik değil; Batılı toplumda bireysel iltimas yolu aranmaktan çok yurttaşlık haklarına sahip çıkılır ve saygı talep edilir. Seçkinlik belirli mesleklerin değil, her mesleğin iyilerinin oluşturduğu bir kesimin adıdır.

Batı medeniyeti her mesleğin toplumda kendini gösterdiği, göstermek için törenlere de başvurduğu bir ortamdır. Bizim eski top-

lumumuzdaki esnaf alayları, kalfalığa terfi edenlere yapılan peşte-mal kuşatma (üniversite doçentlerinin de akademik biniş giymesi) gibi âdetler tarihe karıştı. Oysa bunlar şeref payeleri ve dengeyi getiren unsurlardır. Herkes genel müdür ve başsavcı olamaz, ol-ması da gerekmez; ama aşçının iyisinin de toplumda benzer yeri olmalıdır.

Bir toplumun gelenekleri ve ritüeli bu havaya yer verdiği ölçü-de dengeli insanların sayısı artar.

Şehir Manzaraları ve Üniversite Yönetimleri

Eski eser, açgözlü toplumlarda henüz üstüne titrenilen değil, tahammül edilmesi gereken bir varlıktır. Eski eser bu gibi toplumlarda üstüne titrenilen çocuk gibi değil, yaşlı haminne veya büyük dede gibidir. "Ecdat yadigârı" boş laftır, yadigâr geleceğin inşası için temel malzeme olarak görülmez, ne de dünyalılar arasında toplumun asaletini belgeleyen bir araç olduğu kavranmıştır.

Son elli yıl, gelişen turizm kazanç kapısı olarak görüldüğünden eski eserler nefes alabilmiştir. Balkan ve Ortadoğu ülkelerinde geç gelişen ulusçuluk, intikamını yarı cahil kafaların yaptığı sınıflamaya göre dışlanan eserlerden alıyor. Kasten ihmal edilen ve hatta tahrip edilen eski eser grubu, Osmanlı döneminin mimarî kalıntıları... Meselâ en harciâlem turist rehberinde bile yer alan Tırkala'daki (Trikala) çarşığı boşuna aramıştım. Belediye bu çarşığı yıkıp yerine bir iş hanı yaptırmış.

Müslüman Ortadoğu'daki Osmanlı eserleri de daha farklı değil. Suudiler mezara tapınmak olmaz diye Mekke'deki bütün sahabe kabirlerini, hatta Hz. Hatice'ninkini bile ortadan kaldırmışlar. Hepsinin yerine gökdelenler diktikleri malum, doğrusu bu yıkımları inançlarından mı yoksa otelcilik gayretinden mi yapıyorlar, pek belli değil. Her halükârda Mekke'ye gelen bir Müslüman, Hz. Muhammed devrindeki tarihî bir görünümü boşuna arar. Şu sıralar Osmanlı döneminden kalan kaleyi yıkmak istiyorlar; zaten o da Kâbe-i Muazzama gibi gökdelenlerin arasına sıkışmış kalmış. En çarpıcı tahribat bu bölgede.

Elektronikle, sanayi ile zenginleşemeyen toplumlar, gökdelenlerle para kazanmaya çalışıyorlar. Selanik son otuz yılda gökdelenlerle doldu. Şehir ve Yunanlılık, Bizans mirasıyla pek övünür ama bunu belgeleyecek birkaç Bizans kilisesi çirkin gökdelenlerle kuşa-

tılmış. Güzelim Agios Dimitrios kilisesini arayan turistler de, gökdelenleri aralayabilirlerse onu görürler. Çöp bidonlarının arasına sıkışıp kalmış kedi yavrusunu aramak gibi bir şey bu.

En zevk alınacak yürüyüşlerden biri, Kudüs'ün etrafındaki tepelerden şehre yürüyüş yapmaktır. Yeşil çayırlardan ve zeytin ağaçları arasından altın kubbeli (Kubbet'üs Sahra) ve bembeyaz surlu şehre adım adım yaklaşırdınız. Artık bu zevk ortadan kalkmış. Şehrin etrafındaki yeşillik, yüksek binalar, gökdelenler ve King David Otel ile Yafa Kapısı arasına yapılan gudubet çarşı kompleksiyle yok olmuş... Demek ki emlakçılık, kültür ve coğrafî çevre tanımıyor. Kudüs'ün eski belediye reisi Teddy Kollek gibi iş bilen belediye reisleri ve arsa spekülâtörleri her yerde var.

Dış dünyanın örneklerini bırakalım. En kötülerimizde ve bu tür yıkımı bizde toplumların en aydın kesimi olduğunu iddia eden üniversiteler yapıyor. İstanbul Üniversitesi bir alay mendebur yapıyla Vezneciler semtini ve Vefa'yı tahrip etti. Ankara Hacettepe Üniversitesi, Hacettepe ve Duatepe'yi görülmedik çirkinlikteki binalarla yok etti, üstelik bu binalar bakımsız ve derbeder görünümde. En son 15. yüzyılın sevimli eserlerinden Karacabey Mescidi'nin ve türbenin etrafını binalarla çeviriyorlar. Binanın altını ise hocalar zaten sevgili arabalarına yeraltı parkı yapmak için oymuşlardı. Prof. Örcün Barışta'nın önlemek için oraya dikildiğini duydum; sadece o dikilmişti... Bugünün en iş bilir müteahhitleri üniversite yöneticileri arasından çıkıyor. Belediye reisleri de onların ardından geliyor...

Nasıl Bir Belediye Başkanı İstiyoruz?

Evela cebi dolu olmasa bile gözü tok olmalı. Şahsi namus eğilimi yetmez, parti genel merkezindekilerin İstanbulluların sırtından genel merkez masraflarına karşı (!) talep ettiği meblağa da "Hayır" diyebilmeli... Geçmişte "Hayır" diyen bir-iki kişi oldu; onlarla birlikte hemşehriler de kaybetti ama zaman en iyi hekimdir. Bu gibi mağdurların başı gene taçlanır; hemşehriler mutlu yönetilenler ve onlar da iyi yöneticiler olarak tarihe geçer. Çünkü İstanbul arşınla ölçülemeyecek kadar dağınık ve büyük, kendine has gelişmesi olan bir dünya şehridir. İstanbul yarım akılla kavranmaz. Her şeyden önce İstanbul'a inanmak gerekir. Onun geleceğine inanan, onu seven ve bu dünyada İstanbul olduğu için yaşamına şükreden insanlar bu şehri yönetebilir. İstanbul'un belediye başkanı olmak, İstanbullu olmaya yetmez. İstanbul belediye başkanı bu şehri yönetmenin çileli bir imtiyaz ve bir misyon olduğunu anlamalıdır.

Her gün gezdiği yerleri inceleyen ve tespit eden adamlar İstanbul'u yönetebilir. Bundan üç hafta önce herkes Boğaziçi ve Üsküdar rıhtımlarına yığılmıştı. Akşam karanlığından önce semayı kaplayan bulutlardan yer yer sızan güneş ışınları, şehirler şehrini kızıl bir hale ile çevirmişti. Üsküdar sırtlarındaki münasebetsiz binalar yarı karanlıkta bembeyaz bir kütleye dönüşmüştü. Çirkinlikleri örtten bulutlar ve onların ardındaki şehrin silüetini ortaya çıkaran güneş ne muhteşem bir İstanbul manzarası yaratmıştı. İstanbul belediye başkanı güzellikten anlayan değil, ona âdeta tapınan biri olmalıdır.

Belediye başkanı paraya, mevkiye değil; muhteşem şehrin vereceği hazzı tırmanmaya çalışan biri olmalıdır. İstanbul'un belediye başkanı avamfiribane (popülist) tavırlarla şehri dolduran, arazilerini yağmalayan hatta su kaynaklarının üstüne yayılan kitleleri değil; şehrin sağlığını, orada yaşayan canlı cansız bütün İstanbulluların

yani sadece insanların değil, kuşların ve ağaçların hukukunu da koruyan adam olmalıdır. Bu keyfiyeti havsalası almayan ve kendine ait olmayan tapuları dağıtarak oy satın almayı düşünen adamlara bu şehir rey vermemelidir.

İstanbul belediye başkanı en çok İstanbul'u sevmelidir. İstanbul'u kendi bölgesinin hemşehrilerine ve sülalesinin gönencine kurban eden bir hödüğün veya onun dünyanın en güzel şehri olduğuna inanmayan, aklı ermeyen zavallı yaratıkların bu şehri yönetemeyeceği açıktır. Bol muhafazakârlık nutukları atıp; Süleymaniye-Fatih camileri arasındaki tarihî kültürel zenginlik dolu alanı, bir alay acayipliklere ve yağmacılığa terk edenlerden olmamalıdır. İstanbul'un güzelliğini umursamayanlar, sınıfları ve ekonomik durumları önemli değil, devlet adına gudubet binalar diken bürokratlar olabilirler. Mirî arazilere gecekondular ve beton bloklar diken, İstanbul'un eski eserlerini tahrip eden, ağaçlarını kesen haydutlar olabilirler. Onun güzelliğine inanmayanlar ise akıllarınca bu şehri güzelleştirmeye kalkıştılar; manasız yollar ve çarpık meydanlar açtılar; imar düzenini altüst ettiler. 1500 yıldır İstanbul'u İstanbul yapan Romalı seleflerimizi ve kendi ecdadımızı görgüsüz ve zevksiz adamlar olarak düşündüler. Dünyanın 2 bin yıllık ana meydanı Sultanahmet'te bin yıllık sarnıçların temeli üzerine çok katlı binalar diktiler. New York görkemiyle herkesi çarpabilir ama bizim görgüsüzler İstanbul'u New York yapmaya kalktılar. Biz dünyayı tanıyan, İstanbul'u da İstanbul olarak seven, kadın veya erkek, partili veya partisiz bir büyük başkan bekliyoruz. İstanbul'un taşına toprağına ve tarihine hesap veren, onu seven hemşehrilerini dinleyen bir başkan adayını desteklemeliyiz.

4

OSMANOĞULLARI, KURUMLARI, MÜZELER

Osmanlı'yı Bilmek İçin

Bizim memleketin tarihçileri, Roma tarihini bilmez; bir zamanlar fakir Türkiye'nin birkaç lisesinde Latince bölümleri açıldıydı. Buralardan Gazi Yaşargil (evet, ünlü beyin cerrahımız Ankara Atatürk Lisesi Latince Bölümü'nden mezun), hukukçu İlhan Akipek gibi müstesna kişiler yetişti. Ancak, solculukla klasik dünyayı eşleştirenler mi, yoksa "işimiz yok da Latince bölümüyle mi uğraşacağız?" diyenler sayesinde mi, bu bölümler kapatıldı. Nedense dünyanın büyük milleti olduğumuzu tekrarlayıp duranlar, bu büyüklüğün Yunan-Latin, İran, Hint ile ilişkileri içerdiğini hiç anlamazlar.

Bir takım adamlarımız da Yunan-Latin kültürünü Arap-Fars medeniyetine zıt bir seçenek ve yeni bir medeniyet yolu olarak sunup yeni bir toplum yaratmaya kalktılar. Oysa tarihte Yunan-Roma-Arap-Fars kültürleri sandığımızdan daha çok kaynaşmış ve birbirini daha iyi tanımış beşerî kompartımanlardır. Türkiye'de hümanist tipte bir kültür tek boyutlu olarak kurulamaz, bunun için Doğu'yu, Batı'yı kapsayan yaygın ve renkli bir öğrenim şart. Bu yapılmazsa ne olur; Batı medeniyetinden söz edenler Yunanca'sız, Latince'siz, Fransızca veya sadece İngilizce bilir. Hiçbir zaman Batı'daki aydını yetiştiren tipte Batılı eğitim görmedik, Doğulu eğitimimiz de Doğulu gibi değil; İbranice'siz Arapça ile İslam araştırmaları yapıyoruz, dokuzuncu, onuncu yüzyılların İsmail Buhari, Şahrastani; on ikinci, on üçüncü asırların Reşidüddin gibi Müslüman bilginlerinin aksine, çağımızın İslamiyet'le uğraşanları, ne Yunanca ne İbranice biliyor. Akdeniz uygarlığı bölünemez bir bütündür, onun bütün zamanlarına ve dört bucağına hükmetmek zorundayız. Klasik çağ dillerinin siyasî seçimle ilgisi yoktur. Bilimi bilgisayar olarak algılayan zihniyet, hâlâ üniversitelerimizin bu saydığımız dallara bigâne kalmasına sebep olmuştur. Kısacası Türkiye ortaçağını tanımıyor, ülkenin ortaçağı ve ilkçağıyla hemdem olacak filolojik yeteneğimiz yok. Meselâ yer isimleri (toponimi), bu dalda uzman olmayanların

kavrayacağı iş değil; İçişleri Bakanlığı'nda yer adı değiştirenlerin ise bu işleri bilmediği apaçık. (Bir ara Oğuz boylarından birinin adı olan Dodurga'yı da bilmem nece sanıp değiştirmişlerdi.)

Yeryüzünün en işlek, en renkli bölgelerinden birisiyiz. Akdeniz havzasındaki üç tarihî imparatorluktan birini kuran ve eritenlerin torunları ve çocuklarıyız. Osmanlı'nın tarihini ve kimliğini bilmek ve anlamak o kadar kolay değil; bütün etrafı yani yeryüzünün en esaslı uygarlıklarını tanımamız lazım. Etrafımızı tanıdıkça, aslında kendimizi de daha çok sever ve ısınırız. Cahil bir milliyetçilik duygusu veya aşağılık duygusuyla karışık hastalıklı bir kozmopolitlik, yerini daha bilinçli bir tarih sevgisi ve anlayışına bırakır. Bugün globalleşmeden söz edip duranlar, aslında Fatih Sultan Mehmed kadar oturaklı bir "dünya adamı" değiller. Kendinden emin ve Doğu'yu da Batı'yı da bilen bu Rönesans tipi Doğulu hükümdar örneği artık aramızda pek yok ama diriltmemiz lazım. Türkiye, klasik diller ve Bizans araştırmaları ve öğretimiyle birlikte Arap ve Fars çalışmalarını, hem de eski Sami ve eski İran araştırmalarıyla birlikte diriltmelidir. Küçük Bahreyn adasının Arapları arasından İrfan Şahid gibi çağımızın ünlü bir Bizans tarihçisi çıktı ("Bizans ve Araplar" adlı ünlü eserin sahibi.) Biz hâlâ amatör Bizans tartışmalarıyla, dünya görüşümüzü sergilemeye çalışıyoruz.

Osmanoğulları

1917-1918 yılı dünyanın altüst olduğu bir dönemdi, hiç kimse-
nin aklına gelmeyecek şeyler oluyordu. Büyük devletlerin başında-
ki tanrısal gölge sayılan hanedanlar birbiri ardına tahtlarını ve yurt-
larını terk ediyorlardı. Almanya ve Almanlar, imparatorluğu ve im-
paratoru benimsemiş bir camia değildi. Kaiser'in gidişi haydi ney-
se, ama Avusturya imparatorusuz düşünülebilir miydi? II. Nikola ve
ailesi ülkeyi terk edemediler dahi. İngiltere, müttefiki yeni Rusya
hükümetini (Kerenskiy başkanlığında idi) gücendirmemek için Çar
ailesinin iltica talebini kabul etmedi. Kerenskiy ise tahttan ettiği ve
elde tutup yurtdışına bırakmadığı hükümdar ailesinin hayatını ve
emniyetini koruyamadı. Bir süre sonra Bolşevikler'in eline geçen
ailenin korkunç akıbeti malum. Rus halkı ve tarihi uç noktalarda
gidip geliyor; ihtilâlden on iki sene önce St. Petersburg'da kışlık
sarayda acımasızca taranan kitlelerin "Kızıl Çar" diye lanetlediği II.
Nikola ve ailesi, bugün bu feci akıbetleri dolayısıyla "aziz" ilan edil-
miş bulunuyorlar. Bu olaylardan dört sene sonra eski büyük impa-
ratorluğun başındaki eski bir hanedan, Osmanlılar da tahtı terk et-
ti. Devlet reisliği, saltanat bitmişti, ama uhdelerindeki hilafet de-
vam ediyordu. Böyle ayrı bir hilafet kurumunun ne olduğunu, ne
Ankara'daki hükümet ne de Halife Abdülmecit Efendi'nin kendisi
anlamıştı. Nitekim bir süre sonra çatışma su yüzüne çıktı. 1924
Mart ayında hanedan tümüyle sürgüne gönderildi. Bu noktaya ka-
dar 1. Cihan Savaşı'nın getirdiği Avrupa dünyasının tahtsızlaşma
süreci devam ediyordu. İngiltere ve İskandinav krallıkları ve ve Bal-
kanlar'ın dışında kalan Avrupa aniden cumhuriyetler kıtasına dö-
nüşmeye başladı. Macaristan'da ise taht boştu. Adriyatik'le bağı
kalmayan ülkede donanmasız amiral Horthy, şimdi de kralsız bir
tahtın naibi olarak hüküm sürüyordu. Balkan kralları ise diktatör-
lere dönüşmüştü. Osmanlı saltanatının son yıllarında saray, siyasi
hâkimiyetin merkezi değildi; parlamenter bir monarşi yerleşmişti;

bu anlamda İngiltere ve İsveç gibi İskandinavya monarşileri ile bir benzerlik vardı. Eğer ülkede demokrasi yerleşmemiş ve parlamento feshedilmişse bu yönetici fırkanın (İttihat ve Terakki) eylem ve politikası neticesiydi.

Osmanoğulları ailesi diğer Avrupa hanedanları gibi değildi. Muhtelif bankalarda hazır milyonları yoktu. Bizzat son hükümdar bile fakr-ü zaruret içinde öldü. Çıkarken hazineyi boşaltabilirdi, doğrusu bu onursuzluğu irtikab etmedi. Hanedan üyelerinin önce mücevherleri satıldı, sonra geçinmek için münasip işler bulundu. Bir yandan da sarayın Türkçesi, âdetleri, yemekleri yaşatıldı ve genç hanedan üyelerinin iyi eğitim görmesine dikkat edildi. Bu nasıl yapıldı? Mültecilik şartlarında son derece zordur. Galiba Osmanoğulları, dedelerinin ve mensubu oldukları milletin zor şartlara uyum yeteneğini tevarüs ettiklerini burada da gösterdiler. Elli yıllık sürgün döneminde Osmanoğulları, ne devlet ne millet aleyhinde kampanyalar yürüttü, ne Türkiye aleyhinde çalıştılar ne de maddî imkânsızlıklara rağmen yüz kızartıcı bir hayat süren çıktı. Fransa, Osmanlı hanedanı üyelerine hükümdar bir ailenin fertleri olduklarını belirten kimlik vermişti, hepsi bu. Hayatın güçlükleriyle boğuşan insanlar üstüne üstlük etraflarında kendi adlarıyla iş çevirmeye kalkan dolandırıcılarla da mücadele etmek zorunda kalıyorlardı. Bunlar meselâ, "ben padişah II. Abdülhamid'in oğlu, torunu falanım" diye cemiyet kurup para toplayan ne idüğü belirsiz biri olabiliyordu. Önce hanedan üyeleri (yani imparatorluk prensesleri, sultanlar ve çocukları), 1974 affıyla da erkek hanedan üyeleri (şehzadeler) affedilip dönebildiler. Çoğu emeğiyle yaşıyordu ve zengin olan birkaçı da kendi gayreti ve bilgisiyle bunu başarmıştı. Zira Batı ülkelerinde bizdeki gibi hortumlama yöntemleriyle servet yapmıyor. Af kanununa öncülük edenler solcu denen Başbakan Bülent Ecevit ve koalisyon ortağıydı, zamanın milletvekillerinin ifadesine göre mani olmak için kulis yapanlardan birinin AP'yi eski dışişleri bakanlarından İhsan Sabri Çağlayangil olduğu görüldü, anlaşılabilir olaylardır. Bugün hanedan reisi durumunda olan zat Osman Ertuğrul Efendi'dir, Sultan II. Abdülhamid'in torunudur. New York'ta yaşıyor. Eski Afgan Kraliçesi Süreyya'nın yeğeni Zeynep Tarzi hanımla evlidir. Osman Ertuğrul Efendi'nin müzik ve tarih bilgisi eşsizdir. İstanbul'daki en kıdemli hanedan üyesi, son hükümdar ve son halifenin müşterek torunu olan Neslişah Sultan'dır. Os-

manlılık mazideki rejim ve tarihtir, ama hanedan üyelerinin diğer hanedan üyelerinden (Habsburglar, Romanovlar vs.) daha seçkin, eğitilmiş, prestijli oldukları bir gerçek. Bir yanıyla çok daha halka yakın kişiler. Bu durumdan onlara ancak kıvanç duyulur ve sıcak bir yakınlıkla bakılır. Türkiye’de saltanat ve hilafetin avdet edeceği endişesi, kuru gürültüdür. Kimsenin böyle bir iddia ve gayreti yoktur. “Kubbede baki kalan hoş seda” gibi hafif sloganlar da yersizdir. Tarihin sedası hoş olmaktan çok gök gürültüsü gibi hacimlidir ve bitmeyen bir yankıyı andırır. Geçen altı asır, komşu yirmi küsur halkın ve en başta bizim tarihimizdir. Ona sıcak bir ilgi, bilimsel bir araştırma ve düşünce ile yaklaşmamız gerekir.

Saray Okulu Enderun

Enderun "sarayın iç kısmı" demektir; gerçekten de bu Farsça kelime ile Babüssaade dediğimiz kapıdan girince sarayın padişah evi diyebileceğimiz kısmı başlar. Enderun bir avlu etrafındaki çepe-çevre koğuşlardan oluşan, ortasında Arz Odası dediğimiz, padişahın elçileri ve vezirleri ve özellikle vezir-i âzam'ı kabul ettiği hoş bina ve Üçüncü Ahmed'in yaptırdığı zarif bir mücevher kutusu gibi kütüphane bulunur.

Osmanlı saltanatını temsil eden Babüssaade yani "saadet kapısı" ismi hoş bir temenniden çok bir beynelmillelik iddiası taşır. Buradan girdiğimizde sağ tarafımızda kalan küçük ve büyük Enderun odaları; 9-11 yaşlarında devşirilen çocukların zekâ ve fizik bakımından en dikkat çekenlerinin ilk elde yerleştirildiği Edirne Sarayı, Galata Sarayı gibi okullarda eğitilen ve bunlar arasından seçilenlerin alındığı bir anlamda ilk sınıflardır.

Enderun'un ne olduğu da burada anlaşılıyor. Yeryüzü tarihinin en özgün imparatorluk okuludur. 14-15 yaşındaki gençlerin bir yanda edebiyat, biraz Arapça-Farsça, Kuran ilimleri, hüsnühat ve özellikle spor dışında ama ön planda hizmet ederek sarayın yaşam kurallarını öğrendikleri görülür.

Bu ilk iki odanın öğrencilerine çok cüzi bir maaş, yılda iki kat elbise verilir. Eteklerini bellerine soktukları için "dolamalılar" denen bu müptediler veya başlangıç Enderunluları, odabaşlarının olumlu reyile ve padişahın tasdiikiyle üst sınıfa yani "seferli", "kilerli", "hazinelî" ve "hasodalılar" rütbesine yükselerek "kaftanlılar" grubunu meydana getirirler. Hiç şüphesiz, sarayın mareşali yani vezaret rütbesindeki "hasodabaşı"nın yönettiği "hasodalılar", Enderun ağalarının en seçkin zümresini oluştururlar. Hiçbir yerde görülmeyecek sembolleri vardır. Meselâ, Enderun'daki Ağalar Camii'nin çini panolarla donanmış kısmında bunlar padişahla

birlikte vakit namazlarını kılarlar. Caminin düz badanalı diğer kısmında ise öteki koğuş ağaları namaz kılar. Rütbenin kılık-kıyafet ve hitabet dışında ibadet mahalline kadar yansıması belki ancak burada görülür.

Enderun'un ilk iki odasından sonra terfi edilen Seferli Koğuşu, 17'nci yüzyılda Dördüncü Murad'ın koğuştaki ağaları sefere götürmesinden sonra ortaya çıkmıştır. "Kilerli" ve "Hazine dar" koğuşundakiler saray dışı hizmetlere tayin edildiklerinde yani "birun"a çık-tıklarında sırasıyla sancakbeyi, hatta beylerbeyi rütbesi ile işe baş-larlardı.

Enderun'daki ağaların laubali hitap, edepsiz tavırlar gösterme-leri, serkeşlik etmeleri, sıkı giyim kurallarının dışına çıkmaları şid-detle cezalandırılırdı. Bununla birlikte Enderun'daki ağaların yani genç talebelerin birbirlerine taktıkları lâkap hayat boyu üzerlerinde kalmıştır. "Tabanıyassı", "Boynueğri", "Semiz" gibi vücut kusurları-nı, "Öküz", "Kalaylıkoz", "Yahnıkapan" gibi karakter zafiyeti göste-ren lâkapları taşıyan vezir ve vezir-i âzamaları hatırlarız. Bu anane Galatasaray'da ve Mülkiye'de de devam etmiştir. Hasodalılar seç-kin konumlarından dolayı çinilerle kaplı bölümlerde, "Emanat-ı Mukaddese" dediğimiz peygamber ve halife emanetlerini de muha-faza ederlerdi.

Şaşılacak bir tesadüf değil: Valide Sultan'ın yönettiği Harem-i Hümayûn'da da gerek zenci hadımağaları gerek cariyeler arasında-ki terfi ve görevlerde de bir paralellik göze çarpardı. Meselâ, Ha-rem'deki "hazine dar usta", muhtemelen güzel olmayan ama aklyı-la buraya yükselen bir rütbeliydi. Osmanlı, Enderun ve Harem'de kan asaletine değil liyakat ve tırmanmaya yeteneği olan insanlar-dan oluşan bir yönetici ve saraylılar zümresi yaratmıştır.

Törenlerde ve sarayın dışında kılık alayı, cuma selamlığı gibi se-ferlerde Enderunluların zaten buraya gelmelerine neden olan fizikî heybetleri dışında kılık-kıyafetleri ve özellikle "peyk" denen refakat-çilerin sorguuları sadece etraftaki halkı değil, başkente gelen ecne-bileri bile çarpmıştır. Seyahatnamelerde, Osmanlı törenlerindeki devletluların bakır baskı gravürleri bulunmayanları pek azdır. Te-vekkeli değil, meşhur nüktedir. Bu mutantan alayı seyreden fakir Bektaşî dervişi göğ-e bakmış; "Hey Allahım, bir padişahın kullarına bak, bir de şu fakir kulunun haline..."

Enderun, Osmanlı'da devlet adamı yetiştirme geleneğinin öz-günlüğünü temsil ederdi. Bu yaratıcılık, 19'uncu yüzyılda Galatasaray gibi, Mülkiye gibi idareci mekteplerinin yanında Tıbbiye, Baytar Mektebi, Mühendis Mektebi gibi yatılı burslu kurumların yaratılmasını da kolaylaştıran bir ananedir.

Mütevazı İmparatorluk

Osmanlı İmparatorluğu'nun sarayları ve şaşaası üzerine çok söz söylenir, çok slogan atılır. Bütün bir nesil, okul kitaplarında "Maliyenin iflası ve saraylar" hikâyesiyle büyümüştür. Oysa insanlarımız, son on yılda Avrupa'nın ve Rusya'nın başkentlerini gezmeye başladıkdan ve buradaki saray ve kasırları gördükten sonra daha iyi fark ediyor; 19'uncu yüzyılın Osmanlı devlet tüketimi diğer büyük devletlerle mukayese edilemeyecek ölçüde mütevazıdır. Dolmabahçe Sarayı ne Viyana'daki Hofburg ne Paris'teki Louvre ve Versailles, ne de St. Petersburg'daki şimdi Ermitaj Müzesi olarak kullanılan Kışlık Saray'la boy ölçüşebilir. Olsa olsa Peterhof'taki yazlık saray gibidir. Zaten Dolmabahçe Sarayı'nın göz alan iki bölümü Büyük Muayede Salonu ile Süfera Odası denilen, sefirlerin itimatnamelerini takdim edip kısa süre padişah ile görüştükleri yerlerdir.

Mensubu olduğum Galatasaray Üniversitesi bu Saraylar (!) denen kompleksin Feriye denen bölümünde yer alır. Bizim oturduğumuz odaların şahane manzarasından başka bir lüksü yoktur. Dolmabahçe'nin ana kısımları hariç diğer bölümleri böyledir ve bu saray, 19'uncu yüzyılın büyükelçi teati eden büyük devletlerinden birinin hükümdar evidir ve törenlerde ayıp olmasının diye aşırı tasarruflu yapıldığı bellidir. Bulunduğu şahane konum veya tartışılacak Balyanların hoşça tersim ettiği kısımlar bu tevazuu silemez. Tabii, 19'uncu yüzyılın büyük devletinin Topkapı Sarayı'nda temsil görevini yerine getirmesi mümkün değildir. Orada Viyana Kongresi sonrası beynelmilel diplomatik protokole uygun olarak ne elçi kabul edilebilirdi ne de imparatorluğu ziyarete gelmeye başlayan yabancı hükümdarlar ağırılanabilirdi. Sultan Abdülmecid'in İstanbul'un en güzel yerlerine yaptırdığı birkaç kasır ise 19'uncu yüzyılın büyük hükümdarlıklarının kırsal av köşkleri yanında pek sönük ve küçük kalır. Yıldız Sarayı saraylarımız içinde bahçeleri ve pavyonlarıyla en çok dikkat çeken yerdir. Ama burada da ihtişamdan

çok güvenliğe önem verilmiştir. Bu sarayların harem denen hükümdarın özel konutu mesabesindeki yerlerde lüksten iz yoktur. Harem halkı, Türk saraylarında üst üste yaşar. Saraylarda mütevazı bir yaşam hâkimdir. Sultan Reşat, Rumeli gezisine çıkarken boş kalan sarayda bazı tamirat düşünülüyordu. Veliaht Dairesi'nin tamiri ve badana-boya talebi, "Şimdilik buna imkân yok" diye reddedilmişti.

Aslında, hükümdar saraylarının yanında, diğer devletlilerin vezir konaklarına ve diğer devletlerin köşklerine de baktığımızda mütevazı vasfı doğrulanır. Kanuni'nin makbul sadrazamı İbrahim Paşa'nın At Meydanı'ndaki taş sarayı, bir istisnadır. 18'inci yüzyıl başına ait Amcazade Hüseyin Paşa Yalısı ise hiç de o ünlü Osmanlı sadrazamlarına yakışacak ihtişamda bir yalı değildir. Bunlar güzel binalardır ama zengin değildir.

İstanbul'da Mısırlı paşaların Mısır'ın zenginliğini akıttıkları konaklar bir istisnadır. Tahtını ve servetini Türkiye için kaybeden Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın Çubuklu'daki kasrı ve Sait Halim Paşa'nın Bebek'teki sarayı ve Yeniköy'deki köşkü, kaybolan birkaç örnekle buna istisnadır. İstanbul'daki Fransa, Britanya, Venedik sarayları, âdeta devletin sadeliğini alaya alır gibidir. Bunların içinde Gümüşsuyu'ndaki Alman Büyükelçiliği gibi gerçek bir lenduha olanları da vardır.

Peki bu imparatorluğun gösterişi nerede tecelli eder? En başta göklere uzanan camiler, medreseler, imaret gibi sosyal kurumlar, su yolu, tersaneler, köprüler ve kervansaray gibi stratejik eserler... 16'ncı yüzyılda ülkemize gelen Alman seyyah Salomon Schweigger, "Bütün sahte dindarlar gibi büyük mabetlerle Allah'ı kandırmayı deniyorlar; konak ve evleri pek berbat!" diyor. Kanuni Sultan Süleyman, Süleymaniye Camii ve muhteşem külliyesini yaptırırken, Topkapı Sarayı'nı terk edip Mimar Sinan'a büyük bir saray yaptırmayı denememiştir. Sinan'a bütün devlet ricali camiler yaptırırken, kendisinin aynı kişilerden konak siparişi aldığı söylenemez. Sokullu Mehmet Paşa Camii gibi bir eseri yaptıran ünlü sadrazamın, ne de onun selefi olan cami ve kervansaraylarıyla ünlü Rüstem Paşa'nın bugüne kadar harabesi olsun ortada kalan sarayları yoktur. Dahası, bu iki vezir zaten padişaha damat oldukları için, kendi evlerinde değil eşlerinin konaklarında oturmaları kanun

icabıydı. İmparatorluk büyüktür. Kendine göre gelişkin manifaktürü vardı, tarımı bereketliydi ama harcamalar başka alanlara gidiyordu. Kanuni ve veziri İbrahim Paşa'nın Rönesans modasını izlemeleri bile dedikodu mevzuu oldu. Mütevazı yaşam seviliyordu. Kullanılan kumaşlar son derece de ince zanaat eseri idi. Çiniler kimseninkiyle mukayese edilemezdi. Ama aşırı israf yoktu. Mutfak şahaneydi. Ama yüz altınlık sos kullanıldığı görülmemiştir.

19'uncu yüzyıl Kahire ve İskenderiye'deki lüks hayat ve konaklar ne İstanbul'da ne de Selanik'te vardır. Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa'nın Süleymaniye'deki konağı restore edildi; buna göz atanlar bu hükme hak verir. İstanbul'a lüks tüketimi Mısırlı prens ve prenseslerin getirdiği haklı olarak söylenir. Ancak onları izleyenler, padişahın sarayı dahil pek yaya kalmışlardır.

Türkiye lüks tüketimi 1980'den sonra tatmaya başladı. Bilinçli ve tarihî mirası kavrayan bir tüketim olursa sanatlar gelişir, yoksa çok parayla da görgüsüzlüğü yaşamak mümkündür. Bazı çabalar ve olaylar, insanın hoşuna gidiyor. Ama genelde eğri bir çizgi var. Meselâ, İstanbul'un tarihî semtlerinde modern hayatı bilinçli bir şekilde kuramıyoruz. Bu hal, çok olumsuz bir çizgi.

Divan-ı Hümayûn

'Size yaz boyu zaman zaman Topkapı Sarayı'nın bölümlerinden söz etmek isterim. Bu ilginç saray yeryüzünün en özgün hükümdar evidir. İmparatorluk bürokrasisini temsil eden anıtlardandır. Mütevazı ama çarpıcı ve her şeyden önce güzeldir. Denizden bakıldığında ise muhteşemdir. Amaç da budur. İhtişamının ilginç bir noktası da Ayasofya ve Sultanahmet gibi anıtların minareleri ile boy ölçüşen Adalet Kasrı'dır. Yani Divan-ı Hümayûn'a profilini veren Rönesans üslubundaki bu kule, yüksekliğinden çok zarafetiyle sarayı temsil eder. Yangından sonra 17'nci yüzyılda kâğıt olarak inşa edilmiştir. Osmanlı döneminin bütün saraylarında; Bahçesaray'daki Hansaray'da, Edirne Sarayı'nda hatta 18'inci yüzyılda ünlü âyan konaklarında bunun benzeri kuleler vardı. Ama hiçbirisi böyle değildir ve Osmanlı merkez teşkilatının en önemli organına Kubbealtı, bu organın üyelerine Kubbenişin rical dendiğini hatırlarsak, devleti isimlendirmiştir.

Divan-ı Hümayûn Farsça bir tamlamadır. Divan çok açık ki Sami asıllı bir deyim; bir defteri ve dildeki dönüşümle bir büroyu ifade ediyor. Ama İran imparatorluklarında çok yerleşmiş. Belirli işlere bakan bir meclis ve bakanlık demektir. Hümayûn İran'da emperyal anlamında. Divan-ı Hümayûn 15-16'ncı Osmanlı asırları boyunca bilinen dünyanın politikasının yönlendirildiği bir yerdi. Hiçbir zaman Osmanlı kanunu onun yapısını ve görevini ayrıntılarıyla ve bükülmez bir şekilde tespit etmiş değildir ama Osmanlı'da söze ve padişah fiiline dayanan anane o zamanki deyimle "ecdad ve eba-i izam" (yüce dedelerimiz ve babalarımız) zamanından beri uygulanagelmıştır. 16'ncı yüzyılda haftada dört gün toplanan, 18'inci yüzyılda ise bir gün zor toplanan bir kurul haline dönuştü. Güya müslümanların tatil günü denen cumaları en yoğun çalışma günüydü. Divan-ı Hümayûn temyiz davalarına bakardı, halkın müracaatlarını dinlerdi. Dahası, ihtida eden yani müslümanlığa geçen-

lere divan toplantısı sonunda 50 akçe destek parası verilirdi. Eski toplumda din değiştiren biri bütün akrabalarını, cemaatini hatta tezgâhını gözden çıkarmış demektir. Bu nedenle dul kadın veya yalnız ihtiyaçlara ev ve geçim imkânı dahi sağlanırdı.

Divan-ı Hümayûn'da savaşa ve barışa karar verilirdi. Tabii bu kararları tasdik edecek kişi padişah'tı. Müftü de kararı berkitecek fetvayı verirdi. Divanda dört bir bucağı ve her şeyi ilgilendiren kararlar alınırdı. 10 yıldır Başbakanlık arşivimiz bu kayıtları yani "Mühimme Defteri" denen eserleri neşrediyor. 16'ncı yüzyılın bir dünya imparatorluğunun tarihini buradan izlemek mümkündür. Ama divanda ne padişah ne de sonraları şeyhülislam dediğimiz müftü bulunurdu. Şeyhülislamın kabine toplantılarına katılması 19'uncu yüzyıla mahsus bir vaki'dir. Fatih Sultan Mehmet'ten beri Osmanlı padişahları divan toplantılarını bir hücreden izler; tıpkı İspanya krallarının universal şurayı, Moskova çarlarının Kremlin'deki boyarlar meclisini izlemesi gibi. Padişah III. Selim'in sık sık yaptığı gibi kafese vurup divanı dağıtabilirlerdi. O zaman divan üyeleri ve sadrazam Arz Odası'na arza koşardı. Güya II. Mehmet'in Bursa veya Edirne zamanında, dervişin biri divanın ortasına sızıp "Padişah kangınız?" diye sormuş. Artık imparatorluk çağında böyle ölçüsü kaçmış aşiret demokrasisine tahammül edilemezdi. Padişahlar divan toplantılarından çekildi.

Divan-ı Hümayûn toplantıları üyelerin sabah namazını Ayasofya Camii'nde kılmalarından sonra başlardı. Ayrıntılı bir törenle orta kapı olan Bab-üs Selam önündeki hiyerarşik selamlaşma ve alkış ile rütbeye göre orta avluya girerlerdi. Burada herkes attan inerdi. 1739 senesinde Belgrad Barış'ından zaferle dönen İvaz Mehmet Paşa'nın I. Mahmut'un istisnai atıfeti dolayısıyla atla girmesi dışında böyle bir vaka pek görülmez. Divanın başı veziriazam'dı; kendisini dört adet kubbealtı veziri yani imparatorluk mareşalleri takip ederdi. Yeniçeri ağası eğer vezir rütbesinde değilse divanda oturmazdı. Kaptan paşa mutlaka bulunurdu. Asıl baş köşede oturanlar Anadolu ve Rumeli kazaskerleriydi. Osmanlı yargı teşkilatı ve taşranın idaresi bu iki memura tabi idi. Divanın bir üyesi defterdardı. Bugünün aksine maliyeciler kelle koltukta çalışan adamlardı. Herhalde ananenin yansıması olacak ki, 1961'de başvekil ve hariciye vekiliyle birlikte maliye vekili de idam edildi. Hiç

şüphesiz bir diğer önemli üye nişancıydı. Askerî imparatorluğun tımar ve zeamet sistemi 10 binlerce tımarlı ve zaimin kayıt ve kadere onun adaletli ve düzgün işlevlerine bakardı. Başyardımcısı reis-ül küttab ve ona bağlı divan tercümanları ayakta beklerlerdi, sefir süferanın görüşmeleri ve harici meseleler sorulduğunda arzda bulunmaları için... Fenerli beyler imparatorluğun hristiyan memurlarıydı ve çok kimsenin zannettiği gibi Helen asıllı değillerdi. İçlerinde mebzul Romen asıllılar, Bulgar, Hristiyan Arnavut, İtalyan hatta 13'üncü yüzyıldaki Haçlı istilâsından Latin kökenli aileler de vardı. Yunan ayaklanmasından sonra bu zümre tasfiye edildi. Yerlerini Ahmet Vefik Paşa'nın ailesi olan Bulgarzade Yahya gibi Müslümanlar ve Sahak Ebro gibi Ermeniler aldı.

16'ncı yüzyıl Osmanlı nişancıları edip ve âlim kişilikleri ile dikkati çekmişlerdir. En büyüklerinden biri Koca Nişancı da denen Celalzade Mustafa idi. Celalzade Mustafa edip üslûplu tarihi "Tabakat-ül Memalik ve Deracat-ül Mesalik" ile tanınır. Onun kaleme aldığı name ve bazı fermanları okumak tarih öğrencilerine 16'ncı yüzyıl dilinde ve edebiyatında ustalık kazandırır.

Muhteşem kubbenin gölgesinde sarayın orta avlusu devletin ve milletin yaşadığı tarihin ihtişamını aksettirir. Üç ayda bir yenîçerilerin ulufeleri dağıtıldığında Divan-ı Hümayûn toplanır, orta avluda yenîçeri kalabalığının çektiği gulbank, yani kopardıkları sanatkâraneye vaveyla ve gulgule yeri göğü inletirdi. Bu ortamda başkentteki sefirler de hazır bulunurdu. Bu üç aylık törenlere Galebe Divanı denir.

Hiç şüphesiz ki ne divanın ne padişahın otoritesinin kaale alındığı isyankâr, zoraki toplantılar da olurdu. Yenîçeriler orta avluyu doldurur, padişahı Ayak Divanı'na çağırırdı. Bunların çoğunun ne olduğunu, nasıl bittiğini biliyoruz; Hafız Paşa, Hezarpare (Bin parça) Ahmet Paşa gibi bazı devlet adamlarının başı pahasına kalabalık dağılırdı.

Harem Üzerine (1)

Harem, Arapça "yasak" anlamındadır. Mahrem bundan türer; çoğumuzun avami bir yanlış olarak düşündüğümüz "selamlık" karşısı "haremlik" sözü de bu anlamda doğrudur; hatta Yemen gibi ülkelerde de kullanılmaktadır.

Topkapı Sarayı'nın en çok duyulan, konuşulan, en çok ama en yanlış bilinen yeridir. Sarayın ve bütün devlet protokolünün en başta gelen bölümüdür çünkü padişahın evidir ve padişah evinin başında da valide sultan yer alır. Sarayın haremi iki yazımızın konusunu teşkil edecek.

Çok kişinin sandığının aksine, harem Şark Müslümanlarına has bir kurum değildir. Üniversaldir. Yani zamanlara ve mekânlara yayılmıştır. Harem gibi uygulamaların görülmediği milletlerin ve hükümdarların da kadına daha saygılı oldukları söylenemez. Versailles Sarayı'ndaki XIV. Louis, çağdaşı II. Mustafa ve III. Ahmed'i kıskandıracak kadar bol hatunlu, bol masraflı bir hayata sahipti.

Eski Çin'de, Hint'te, İran'da ve Bizans'ta, hatta Floransa senyörlerinin saraylarında harem ağası da cariye de vardır. Osmanlı bu kurumun en son bilinen örneğidir. Bugün belki bazı petrol zenginlerinin saraylarında kadın kalabalığı olabilir; ama bu gelenekle ilgisi olmayan bir bidattır, yani sapmadır.

15'inci yüzyıl sonuna kadar Osmanlı padişahları çok eşli evlilik yapsalar da komşu hükümdarların kızları tercih edilirdi. Orhan Gazi Kantakusinos'un kızı Prenses Holofiri, I. Murad ise İmparator Emanuel'in kızı ile evlendi. Yıldırım Bayezid Han ise Kütahya Germiyan hükümdarı Süleyman Şah'ın kızı, sonra bir Bizans prensesi ve sonra Sırp despotunun kızlarından biri ve nihayet Aydınolu İsa Bey'in kızı Hafsa Hatun ile evlendi. II. Bayezid Han'ın annesi Dul-kadiroğlu hanedanından Sitti Hatun'dur.

Son yıllarda şeceresi tartışılmakla birlikte, hanedandaki en son mavi kanlı prenses Yavuz Sultan Selim Han'ın eşi ve Kanuni Sultan Süleyman Han'ın validesi, Kırım Hanı Mengli Giray Han'ın kızı Hafsa Hatun'dur.

Osmanlı hanedanının büyükannesi Hürrem Sultan, çocukları tahta çıkmadan vefat ettiği halde Kanuni Sultan Süleyman tarafından sultan unvanı verilen, Avrupalıların Roksolana dediği Ukraynalı zeki ve güzel bir kızdı. Diğer büyükanne de gene Ukraynalı olan Hatice Terhan Sultan'dır. I. İbrahim'in eşidir. IV. Mehmed'in annesidir. Anlaşılan hanedanımız Türk-Ukrayna karmasıdır.

Saraya gelen cariyeler, ya Kırım Hanlığı atlılarının Ukrayna ve Polonya ovalarından toplayıp getirdiği esireler ya da Azak ve Kefe sancak beyi gibi görevlilerin satın alıp hediye ettikleri veya Akdeniz'deki Cezayir korsanlarının ele geçirdikleri güzellerdir. Venedik soylusu Bafo ailesinin kızı Safiye Sultan da bunlardandır. Bunlardan başka Kafkasya veya Akdeniz adalarındaki, Balkan dağlarındaki fakir fukaranın canları kurtulsun diye saraya gönderdiği veya esirkiye verdiği genç kızlar hareme gelirdi.

19'uncu yüzyılda durum çok değişti. Daha çok hanedana ve halifeye bağlılık duygusu ile Çerkez veya Dağıstan aileleri, hem de soylu kesimi, hanedana gelin verircesine kızlarını saraya gönderirlerdi. Örnek vermek gerekirse II. Abdülhamid Han'ın dördüncü kadını ve Ayşe Sultan'ın annesi Müşfika Kadınefendi, Abhaz beylelerinden Ağır Mustafa Ağa'nın kızıydı.

Her topluluk gibi haremdede eşitsizlik vardı. Bu doğaldır. Güzelliği ve zekâsıyla temayüz edenler padişah gözdesi, ikbal ve gide rek şehzade veya sultan annesi haseki olur, hatta günün birinde valide sultanlığa ulaşırdı. Hiç belli olmaz, kocası padişah ölüp de Eski Saraya gönderilmiş bir hasekinin, günün birinde oğlu padişah olunca Bayezid'den Topkapı'ya her karakol menziline ihtiramla selamlanıp sarayda padişah tarafından eli öpülerek valide makamına ulaşması da mümkündü. Bu raddeye çıkamayanlar dışarıdan evlilik yapar yani çirağ edilirlerdi. Asıl olan da buydu.

Sarayın Enderun'daki gençlerinin birun'a çıkması yani idarede görevlendirilmeleri gibi Harem halkı da kimi zaman padişahın gözdesi dahi olsa saraylılarla veya diğer görevlilerle evlendirilirlerdi.

Haremin kapısındaki "Hayırlı kapılar açan Allahım bize de hayırlı kapılar aç" ibaresi bunu gösterir.

Enderun ve harem birlikte yönetici bir sınıf yaratan iki kurum, iki topluluktur. Talihi o kadar yaver gitmeyenler sarayda kalır, zekâ ve sadakati ölçüsünde harem kethüdâlıklarına, hazinedar usta gibi bir memuriyete kadar yükselebilirlerdi. Nihayet bunu da yapamayanların basit hizmetçilikte kaldıkları da bir gerçektir. Geçmiş asırların korkunç hastalığı verem de haremdaki güzelleri tehdit eden belalardandı.

Bununla beraber karamsar manzaraların yanında ilginç görünümler de vardır. Harem halkına yılda üç kat elbise verilir, makul bir yevmiye de buna ilavedir.

Sarayın yemekleri malum, bundan başka Osmanlı sarayı okuma yazma oranının hayli yüksek olduğu bir yerdir. Hatta bazı cari-yelerin, hizmetinde bulundukları şehzadeler kadar düzgün imlası vardı. Hürrem Sultan gibi şiir yazacak kadar dil ve edebiyat öğrenimini başarıyla tamamlayanları unutmayalım. Harem kadınları Osmanlı kültürünü, dil ve musikisini kapardı. Evlenip dışarıya çıkanlar halkın arasında saraylı hanım olarak bu kültürü etrafa yaydı.

Harem Üzerine (2)

Topkapı Sarayı Harem bölümünün, bugüne kadar ciddi bir rö-lövesi ve mimarî değerlendirmesi yapılmış değildir. 1960'larda bir bölümü restore eden Yüksek Mimar Mualla Eyüboğlu'nun eserinden ve yaptıklarından anlaşıyor ki, Harem'e 19'uncu yüzyıla kadar ilaveler yapılmış, bazı koğuş ve odalar da ahşap yapılarla ikiye bölünmüştür. Esasen Harem'in Topkapı Sarayı'na nakli de 17'nci yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman devrine ait bir olaydır. Bu vakte kadar bugünkü Topkapı Sarayı, padişahların günlük hayatlarını geçirdikleri ve daha çok resmî büroların bulunduğu bir yerdi. Bayezid'de üniversitenin bulunduğu bölgedeki saray, padişahın evi ve haremiydi.

16'ncı yüzyıldan sonra da sarayın mimarisi ile pek uyum teşkil etmeyen bu bölüm genişlemiş, hatta padişah evini teşkil eden birtakım bina ve köşkler sahile doğru yayılmıştır. Bugün bunların çoğu elimizde yok. Sepetçiler Kasrı ise padişah pavyonlarından sayılmaz. Sultan Abdülaziz döneminde bu bölgeden geçen demiryolu her şeyi altüst etmiştir. Demiryolu hattının kaldırılmasıyla, Sirkeci-Ahırkapı bölgesinin yeniden bir gezi ve restorasyon bölgesi olarak ağaçlandırılması düşünülmelidir.

Osmanlı Saray Haremi'ni uçsuz bucaksız koridorlar, sayısız odalar, çıplak cariyelerin yüzdüğü havuzlu sofalardan oluşan büyük bir mimarî kompleks olarak düşünmek abestir. Harem bölümü aslında 16'ncı yüzyılda oluşan yeni idarî anlayışın mühim bir aygıtı, bir önemli kurumudur. Ama aynı zamanda trajik bir mekândır.

Bugünkü Harem, sarayın Gülhane Parkı'na doğru eğimli arazisi üzerinde Mimar Sinan tarafından inşa edilmiştir. Şurası muhakkak ki, bütün saray gibi Harem bölümü de gayet sıkışık yaşanılan, ölçünün ve sert kuralların hükmettiği bir yerdi. Harem aslında iki bölümden oluşur: Üst ve alt bölümler. Gözde yani ikballerin, hase-

kilerin oturduğu üst bölüme sarayın "Kuşhane Kapısı" denen orta avludaki kapıdan girilir. Burada Altın Yol üstünde ilk olarak darüssaade ağası ve ona bağlı harem ağalarının odaları yer alır. Esirciler tarafından Habeşistan'ın güneyinde avlanan zenci çocuklar ne gariptir ki yukarı Mısır'daki Hristiyan Kobt manastırlarındaki rahipler tarafından ameliyat edilir ve haremlere sevk edilirdi. Sarayın bu kesimi onların muhafazasındaydı.

Yine üst katta, yani Harem'in saray avluları hizasındaki bu bölümünde I. Abdülhamid, III. Osman, III. Ahmed gibi padişahların odaları bulunur. Çinileriyle meşhur bu bölümde Veliahd Dairesi de yer alır. Harem'in derin katına, Cariyeler Avlusu'ndan aşağıya "Kırk Merdiven" denen basamaklarla inilir. Burada iki tarafta koğuşlar bulunur. En alt sofada ise Cariyeler Hastanesi, Gasilhane ve Meyyid Kapısı denen -isminden de anlaşılacağı üzere cenazelerin çıktığı- kapı yer alır. Harem, Gülhane Parkı'na doğru eğimli bir arazi üzerinde kurulduğundan Kuşhane Kapısı ile bu kapı arasında dik bir merdivenin bağlantı kurduğunu ve havalandırma deliklerinin de buna paralel olduğunu belirtelim.

Yetenekli veya yeteneksiz, güzel veya az güzel, sağlıklı veya sağlıksız olarak doğmuş olmanın ve zekâ farklılığının harem kadar insan hayatını etkilediği bir mekân yoktur. Enderunlular kadar olmasa da Harem halkının da eğitimi vardır; okuma yazma başta olmak üzere musiki, dikiş nakış ve adap erkân olmak üzere dışarıdakilere göre iyi eğitim görebileceği açıktır. Hiç kuşkusuz entrika düzeni kendine göre zengindir. Haremin sürekli politika ve entrika üretilen bir yer olduğu ise tartışılır.

Bu özellik, yani Harem'in politik entrika merkezi olması bizim tarihimizde bir asrı kapsar. Yani Hürrem Sultan ile Kösem Sultan'ın büyük valide olduğu iki devir arası dışında, saray hareminin herhangi bir mahfelden daha politik olduğunu söylemek zordur.

Harem halkı yani cariyeler, ikbal denen gözdeler, hasekiler ve valide sultan, nihayet kalfalar ve ustalar gibi görevliler sınıfı dışında; hanedan üyesi olan sultanlar, şehzadeler, IV. Mehmed ve III. Selim gibi şimşirlik denen hapishaneye kapanan eski padişahlar Harem halkını oluştururdu. 15 ve 16'ncı yüzyılda Harem'de hiç de kalabalık bir nüfus yoktu. Vakti ki şehzadelerin sancaklara gönderilmesinden vazgeçildi, kafes ve şimşirlikteki cariyeye sayısı da arttı.

Tarihçilerin verdiği rakamların mekânla uyduğu şüphelidir. Üstelik bunlar başka kaynaklarla da pek kontrol edilmişe benzemiyor. 18'inci yüzyıl için verilen 400 küsur rakamı fazla görünüyor. 19'uncu yüzyıl için tekrarlanan Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'nın 600 küsur kişilik nüfusu da haremın konumu açısından yeniden gözden geçirilmelidir.

Harem bahtsız genç hayatların başladığı bir mekândır, talihi yaver giden kızlar en üst noktaya kadar tırmanır. Harem'de yaşam hiç de kolay değildi; halk arasında ağız yayılarak Harem'den bahsedilen insanların gerek burada yaşanan çetin hayatı ama aynı zamanda buradaki yetenekli ve zeki kadınların yarattığı kültürel ortamı tanıyıp anlamadıkları ve bilir bilmez tarihteki bir topluluğa saygısızlık ettikleri çok açıktır.

Harem eğlencelik bir yer değildir, her şeyden önce bir evdir. Hiç değilse her ailenin evi kadar saygı gösterilmesi gerekir. Topkapı Sarayı'nın Harem dairesi önceden öğrenerek sessizce ve edep- le gezilecek bir yer olmalıdır.

Osmanlı Tarihinde Harem Üzerine

Harem; Arapçada yasak ve gizli anlamındadır. İnsan hayatının gizli ve kapalı bölümünü, evinin en dokunulmaz bölümünü ifade eder. Sanıldığıının aksine sadece Ortadoğu Müslüman dünyasında değil; Çin, Hint, Ortaçağda Müslümanların çağdaşı Bizans, eski İran ve hatta Rönesans İtalyası'nda, Toskana'da, Floransa'nın patrici saraylarında bile ailenin dışı kapanık bir bölümü vardı. Burada cariyeler de bulunurdu ve üst sınıf kadınları ve genç kızları dışı kapalı yaşırdı. Osmanlı sarayında harem bir kurumdur. Gerçi saltanatın sonuna kadar sarayda harem vardı fakat 19. asırda mahiyet değiştirmeye ve önemini kaybetmeye başlamıştı.

Haremin hâkimi "Valide Sultan"dı. Padişahın nikâh kıydığı eşi "Haseki" idi. İstisnai olarak Hürrem'e (Roxolane) valide sultan olmadığı, yani hayatta iken oğulları tahta geçmediği halde, Hürrem Sultan denir. Bunda kocası Muhteşem Süleyman'la olan derin aşkının etkisi vardır. Kanuni ona bu unvanı verdi. Ayrıca Hürrem haremin başı olarak, harem halkını Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na naklettirdi. Muhteşem Süleyman birçokları gibi monogam bir hükümdardı. Haremdeki her kadının padişah eşi veya "concubine"i olacağı düşünülmesin. "Bize hayırlı bir kapı aç" duası harem kapılarının birisi üstünde yer aldığına göre, buraya alınıp yetiştirilen kızların munasip insanlara gelin gideceği düşünülmüştür. Bir padişaha kızların en seçkinleri sunulur. Nitekim haremde yetişen kızların içinde sarayın Enderun kısmında yetişen genç devlet adamlarıyla evlendirilenler çoktur. Hatta padişahın kız kardeşleri ile kızları da munasip devlet adamlarıyla evlendirilmişti. 16. asra kadar Osmanlı hanedanı yabancı (Müslüman veya gayrimüslim) kadınlardan evlendiği halde, bu asırdan sonra yerli ve yabancı hanedanlardan ne kız alınır ne de verilirdi. Bu durumda harem bir okuldu ve Enderun'da yetişen zümrenin eş olarak seçeceği kızlar yetiştirdi. Hareme Hırvat, Yunanlı, Rus, Ukraynalı, Gürcü kızlar

alınırdı. İtalyan ve Fransız asıllılar vardı. Ermeni ve Yahudiler şehir halkı oldukları için onlardan ne Hareme kız alınır ne de Yeniçeri ordusuna asker devşirilirdi. Müslüman halklardan kimse Hareme alınmazdı diyemeyiz ama istisna denecek kadar az sayıdaydı. Tabii her kurumda olduğu gibi oradaki insanların da talihleri farklıydı. Hükümdar annesi ve böylece valide sultan olanlar vardı; Hatice Terhan Sultan devrinde halk tarafından, günümüzde tarihçilerce sevilen bir valide sultandır. Kösem Sultan ise aksine meşum bir valideydi. Ama öldürüldüğü gün İstanbul'da bir sürü insan aç ve bir sürü gelin adayı fakir kız çeyizsiz kalmış. Bu fıkaraklar Valide Sultan'dan geçinirlermiş.

Hasekilerin içinde Gülnuş Emetullah gibi uzun, mutlu hayat sürenler vardı. IV. Mehmed'in yanından ayırmadığı sevgili hasekisiydi: II. Mustafa ve III. Ahmed'in annesi olduğundan uzun süre valide sultan oldu. Halk onu severdi; Üsküdar'daki hoş camii o yaptırdı, mezarı da oradadır. Ama iki oğlu da kocası da tahttan indirilmiştir. Böyle hükümdar oğlunun kötü talihini birlikte yaşayanlar da vardır. Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Valide Sultan'ı hatırlayalım.

Oğlu ve kocası ölen haseki ve valideler Eski Saray'a taşınmak zorundaydı; bu hazin bir olaydı. Hareme girip, eğitilip, iyi evlilikle dışarı çıkanlar vardı. Nihayet sıradan adamlarla evlendirilenler de olurdu; bunların da bir devlet veya vakıf görevlisi olması gerekirdi. Ama kısmeti çıkmayan, orada kalan hizmetliler de vardı. Bunlar bazen yüksek rütbeye ulaşır (haznedar usta gibi), bazıları ise basit işlerde, hatta temizlik işlerinde çalışırdı. Kızlar musiki, raks, ince sanatlar ve Türkçe öğrenirdi. Mutlaka saray protokolü, etiketi ve adabı öğrenirlerdi. Dinî bilgiler, ama daha çok usul adap dersi verilerek saraydan çıkarılıp evlenen bir hanım bu nedenle oturduğu semtte "saraylı hanım" olarak bilinir; görgü ve davranışlarıyla etrafta saygı görürdü. Haremde siyaset ve entrika uzun tarihin kısa bir dönemine mahsustur. Kösem Sultan'ın bir saray darbesinde öldürülmesinden sonra Harem tekrar eski sakin hayatına döndü. Venedikli Bafo (Safiye Sultan), Hürrem Sultan, Kösem Sultan siyasi entrikalarla birlikte anılan isimlerdi.

Hiç şüphesiz kara hadımağaları, Haremin en trajik tipleridir. Bunların reisi Darüssaade Ağası'ydı ve yüksek rütbeli bir görevliy-

di. Hareme zenci hadımların alınması 19. asır sonlarında terk edilmiş bir âdetti. Buna rağmen Cumhuriyet yılları boyunca da İstanbul'da harem ağalarına eski dönemden kalan adamlar olarak belli muhitlerde rastlanırdı.

Harem için ne yazılsa boş; gerçekler o kadar ilginç değil, herkes erotik muhayyilesini yazılmış görmeyi tercih ediyor gibi.

80 Sene

3 Mart 1924'te; tam 80 yıl önce Dolmabahçe Sarayı'nın kütüphanesinde, İstanbul valisi ve Ankara'dan gelen temsilciler heyeti, unvanı yalnızca halife olan son halife Abdülmecid Efendi'ye Millet Meclisi'nin kararıyla bu görevinin sona erdiğini ve kanun gereği yurtdışına çıkarılacağını tebliğ ettiler. Halifenin itirazı ve kalmakta diretmesi faydasızdı; birkaç saat içinde Sirkeci Garı'nda alayış olmaması için en yakın yardımcılarıyla Çatalca'ya gönderildi ve orada bekletilen trene ilave edilen vagonla yurdu terk etti. Bir hafta içinde Osmanlı hanedanı üyeleri yani şehzade ve sultanlar da aynı şekilde sürgün edildi.

Osmanlı geleneğinde, hanedan üyesi demek, padişahın ve erkek evlatlarının sulbünden gelen erkek ve kadınlardır. Bunlara Avrupa dillerinde imparatorluk prensi ve prensesi denir. Onların evli olduğu erkek ve kadınlar, prenseslerin hanım sultan denen kız çocukları ve beyzade denilen oğulları hanedan üyesi sayılmazlar; mensubudurlar. Dolayısıyla eşlerin ve bu durumdakilerin yurtdışına gitmesi gerekmiyorken, çoğu küçük yaşta olduğundan veya yalnız kalamayacağından ebeveynlerini veya eşlerini izleyerek kafileye katıldılar. Hükümet sürgünlere adam başına biner sterlin, dönüşü olmayan birer pasaport ve makul miktarda mücevher çıkartabilme hakkı tanıdı. Hanedan üyelerinin malvarlıkları bazı istisnalar dışında müsadere edilmemişti. Ama bu emlakın, memlekette kalacak yakınlar tarafından çarçur edildiği veya o yıllarda emlakın bugünkü kadar para etmediği düşünülürse gidenlerin uğradığı mali güçlük tasavvur edilebilir.

Halife Abdülmecid Efendi kültürlü bir şehzadeydi. Resim yapıyordu ve bazı tabloları müzeliktir. Ama asıl önemlisi, güçlü bir bestekâr oluşudur. Abdülmecid Efendi mütareke dönemi ve İstiklal Savaşı sırasında Anadolu hükümetiyle olumlu ilişkiler kurmuştu; bununla birlikte halifenin bazı hanedan üyelerinin de belirttiği gibi siyasetten an-

lamadığı, Ankara hükümetiyle dengeli ilişkileri sürdürmek yerine alayışlı selamlık alayları tertiplediği, hatta bunlardan birinde Fatih Sultan Mehmet kıyafetiyle geçtiği biliniyor. Maalesef protokol ve bütçe işlerinde de ölçülü bir idare kuramamıştı ve Ankara'yla gerilimli ilişkilere girdi. Yeni cumhuriyetin iktidar savaşına tahammülü yoktu. Esasen hilafet kurumu da, iktidarın dışında kalmak gibi garip bir hukukî konumla bağdaşamazdı. Zira hilafet ruhanî bir makam değildir. Dünyevî iktidar sahibi olmak gerekir. Bu sonuç kaçınılmazdı.

Hilafetin kaldırılmasına tek önemli dış tepki Hindistan'dan geldi. Hint Müslümanları, İngiliz idaresine karşı "ruhanî reis!" halifenin emirlerini bahane ederek karşı koyarlardı. Esasen Pakistan ve Bangladeş'in bugünkü politikalarına bakarsak, Hint Müslümanlarının Türkiye'deki her yönetime bağlı olduklarını söylemek mümkündür. Arap dünyası çoktan beri hilafet denen müesseseyi kendilerine ait bir hak olarak görürdü. Tabii o onların kanaatidir. Hilafeti TBMM kaldırıncı ne Mısır'ın ne de Faysal ailesinin bu konudaki girişimleri taraftar bulabildi. Hilafetin bu sırada restore edilmesi mümkün mü? Şüphesiz hayır. Bu kadar çok millî devletin, liderlik iddiasının ve maalesef mezhep çatışmalarının dorukta olduğu İslam dünyasında bu kurumun ihya edilmesi mümkün değildir. Bir yerde herkes kendinin halifesidir. Hilafetin kime nasıl geçeceği konusunda da sarih hüküm yoktur. Hilafet iktidar ister. Cihanşümul iktidar Osmanlı ile tarihe karışmıştır. Hilafetin de ismi kalmıştır ve 19'uncu yüzyıl Osmanlı hilafeti gibi bir kurumu ne İslam dünyası bir daha kurabilir ne de dış dünya aynı şekilde kabul edebilir.

Halifelik ve Saltanat

3 Mart 1924, bizim tarihimizde en önemli dönüşümü ifade eder. Türkler eski devlet geleneği olan bir toplumdur ve devlet hep hükümdarlıkla aynileşmiştir. Henüz son padişahın (VI. Mehmed Vahideddin) tahttan feragat edip yurtdışına çıkması ve saltanatın ilgası üzerinden 2 yıl bile geçmiş değildir; Cumhuriyet'in ilanı dört ay öncedydi. Şimdi ise halifelik de kaldırılıyordu. Bu pek özgün bir olaydır. Öyleyse Türk devletinde halifelik neydi? İkinci Meşrutiyet devrinden beri Cavit Bey ve Ahmed Şuayyb gibi halifelikle saltanatı ayırmaktan söz edenler vardı. Onlardan daha önce hilafetin Türk padişahına değil; halkına ait olmasını ileri süren Arap mütefekkirler vardı.

Osmanlı sultanlarının halifelik kurumunu ve unvanını 1517 Mısır'ın ve Hicaz'ın kazanılmasıyla Memlûkler'den aldığı hoş bir siyasi hikâyedir. Bu efsaneyi 18. yüzyılın vakanüvisleri vurgulamıştır. Avrupalılar anlaşmalarda bir Müslüman ruhanî lider (böyle bir unvan ve lider olamaz) görmeye teşne idi; bizimkiler de bu yanlış kanaati beslemeyi 18. asır şartlarında uygun gördüler. Osmanlı hükümdarları Kırım, Kazan, Kafkasya, uzaktaki Hind ve Cava ve 19. asır Mağrib Müslümanlarıyla temas ve siyasi nüfuzun tesisini bu kurum sayesinde becerdiler. Gerçek şu ki, halifelik siyasî iktidar, hükümdarlık, cumhurun yönetimi bağlamında (bâbında) Kur'an-ı Kerim'de geçmez (hilafet burada peygamberliktir) hadisler arasında, üzerinde ittifakla kabul edilen ve bu konuda hüküm vereni yoktur. Hilafet ruhanî bir kurum değildir ve iktidarla yönetime birlikte sahip olanlar halifedir. Siyasî iktidarın dışında (Meclis hâkimiyeti veya cumhurbaşkanlığı) bir hilafet kurumu geçici bir dönemi ifade ediyordu. Galiba son halife Abdülmecid kendisine verilen rolü kavrayamadı, fazlasını istedi. Fatih Sultan Mehmed Han'ın kaftanıyla at üstünde katıldığı son Cuma selamlığı hanedan tarihinde en önemli çalkantıya sebep oldu. Büyük Millet Meclisi'nin hilafeti kaldıran kanunları ile son hanedan üyesi olan şehzadeler ve sultanların sürgünü mukarrerdi.

37 şehzade (imparatorluk prensi), 42 sultan (imparatorluk prensesi), 27 kadınefendi ve şehzade eşi (bunların gitmesi kendi istekleriyle oldu, kalanlar da vardı) ülkeyi terk etti. 1952'de hanedanın kadın üyeleri, 1974 affı ile de erkek üyeler dönebildi. Hilafetin kaldırılmasına itiraz ilk anda Hind Müslümanlarından geldi ve başka itiraz olmadı. Hilafeti almaya çalışanlar muvaffak olamadı, imparatorluğun bu ağır mirasını Osmanlı'dan başka taşıyabilecek Müslüman toplum yoktu.

Mısır'ı ve Haşimî hanedanını kimse halife olarak kabul etmiyordu. Hiçbiri Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihî şöhretine sahip değildi. Hilafet kalktığı an avdet edebilecek bir kurum değildir. Hilafet hukukî esaslardan çok ananeye dayanan bir kurumdur. Tarihin içinde oluştu ve yeniden oluşturulması mümkün değildir.

15. yüzyılda Endülüs'ün can çekişen hükümdarları, Hind'de Babürlüler, Mısır'da Memlükler ve hatta II. Mehmed ve II. Bayezid zaman zaman halife unvanını bazı fermanlarda kullanıyordu ve vakanüvisler onlardan halife diye bahsediyordu. Osmanlı için Mekke ve Medine'nin hizmetkârlığı (yani custodiası) daha önemliydi. Hilafet unvanını padişahlar 18. ve 19. asırda çok benimzediler. Bu benimseme Rusya'nın ve Hind'in Müslümanlarından toplanan bağışla Hicaz demiryolunun yapılmasına, o ülkelerde Osmanlı konsoloslarının bazı kültürel faaliyetlerine yardımcı oldu. Bazı ahvalde Müslümanların toplumsal hayatlarına müdahale edip yön verdikleri görülüyordu. Halife ve sultan Osmanlı hükümdarları ile aynileşti. Türkiye'de saltanatın ilgasıyla da bu kurum ortada kaldı.

Osmanlı Mutfağı – Türk Mutfağı

Türk mutfacı kavramı üzerinde durmak gerekir; kültürel coğrafyası çok geniş bir kavmin yemek zenginliğı ve alışkanlığıdır söz konusu olan. Burada siyasî pan-Turanizmin alanına girmeye gerek yok; ancak genelde dil yakınlığı ve dil birliğı olan bir kavim söz konusudur. Bilinen 1500 yıllık tarih içerisinde bu coğrafî alanda genellikle iki siyasî birlik söz konusu olmuş. Ancak, Batı Asya ve Balkanlar bölgesinde Selçukî ve Osmanlı siyasî birliğı en uzun süreni, bu biraradalık dolayısıyla da Azerbaycan'ın Şeki şehrinden ve Lan-keran'dan Saraybosna'ya kadar uzanan coğrafyadaki mutfaklarda bir ortaklık söz konusu. Yazılı tarih, idarî yapı, edebiyat tarihleri, diplomasi tarihinde ne kadar karanlıklar varsa mutfak konusunda hayret verecek bir berraklık var. Tabii bu, ayrıntıların bilindiğı, birçok konunun sistematize edildiğı anlamına gelmesin. Aslında bilimsel ölçülerle Türk mutfacı da önemiyle mütenasip olmayan bir karanlık içinde.

Gerçekten Çinlilerin “mantu”sunun bütün Orta Asya ve Doğu Türkistan'daki biçimleri, ne kadar değışim geçirse de, Kırım'da ve Orta Anadolu'da devam ediyor. Hatta adı mantı. Türk mutfacında sebze, hamur işleri ve etin kullanımında temel ortaklıklar var. Ama herhalde en gelişmiş bölge Azerbaycan, Kırım sahilleri, Anadolu ve Balkanlar oluyor. Zira etrafta mutfacı zengin olan komşular var ve bunlarla alışveriş olduğı malum, fakat ayrıntılarıyla saptanamamış. Bu birliktelik ve alışveriş bilimsel saptamalar ve titiz araştırmalardan çok medyadaki gösteri faaliyetleriyle vurgulanıyor. Başka sorunlar da var; Türk mutfacında balık ve deniz mahsulleri gibi, zeytinyağının bölgesel kullanımı gibi. Tetkiklere bakılırsa coğrafî mesafe mutfakta çeşitli malzemenin kullanımını pek fazla engelleyememiş. Bunlar için mutfak tarihi tetkiklerine eğilmemiz gerekir. Çok ilginç noktalar ortaya çıkıyor. Galiba bu noktada mutfak tarihinin kaynaklarını biraz tartışmamız gerekir.

Bizim ülkemizin mutfağı imparatorluk coğrafyasının renklerini taşıyor. Gerçekten ana değişiklikler söz konusu. Bu nedenle ona Osmanlı mutfağı demekle tereddüt etmemeliyiz. Asya'dan bu yana uzanan zenginliğe rağmen Türk mutfağının bu coğrafyadaki şekillenmesi ve yeni çeşnisi Osmanlı adını hak ediyor.

Meselâ saray mutfağı diyoruz; bu pek ayrı bir mutfak değil. Ne Fransa'da ne Türkiye'de saray mutfağının ihtişamı saraylığından değil, tebaanın yedi iklim dört bucakta, her vilayette zengin bir mutfağa sahip olmasından ileri geliyor. Osmanlı saray mutfağının devirden devire kendi inceliklerinin olacağı tabiidir. Biz onu henüz araştırmadık. Ama o saray mutfağının kısa sürede saraydan çıkan kadınlar ve erkeklerle etrafa yayıldığı ve yayılacağı açıktır. Bazen dışarıda pek benimsenmeyen zevklerin burada en ince biçimde temsil edildiği görülebilir, nitekim; İstanbul halkının, bugünkü nesillerin iddiasının aksine balık mahsullerini az tükettiği, geleneksel koyun etinden ve nefis et yemeklerinden vazgeçmedikleri malumdur. Ama sevenler de deniz mahsulünü en zengin biçimiyle yaşattırdı. Şehrin eski sakinleri, meyhane müdavimleri, gene meselâ Fatih Sultan Mehmed devrinde sarayın kendi başta gelirdi. Gut hastalığından mustarip padişahın her şeye rağmen deniz mahsullerinden vazgeçmediği görülüyor. Üstad Turgut Kut'un yayınlamadığı çalışmasında bunu görmek mümkün. Saray muhasebe defterleri bu zengin menüyü veriyor. İmparatorluğun coğrafyasından gelme özellikleri var. Meselâ, Doğu Avrupa Yahudiliği koşer [helal] gereği etliyle sütlüyü bir arada pişirmez. Dolayısıyla etin tereyağında muamele görmediği açık. Oysa Osmanlı Safarad yahudiliği eti yağla birlikte muameleye tabi tutmuş. Nasıl mı? Zeytinyağını kullanma kültüründen dolayı Safarad mutfağı aynen Müslümanlarınki gibi lezzetini ve zengin çeşitleri muhafaza edebilmiştir. Bunu sayın Deniz Altan'ın yakında çıkacak kitabında zengin örnekleriyle görmek mümkün. Zeytinyağı ve hayvanî yağların et yemekleriyle, deniz mahsulünün Çin mutfağının reddettiği süt ürünleriyle birlikte, yumurtanın, subtropik meyve ve sebzelerden lahana ve patatese kadar her şeyin, o yetmezmiş gibi kimsenin bir şeylere benzetemediği patlıcanın ve sakatatın ustalıkla kullanıldığı, zengin reçel çeşitlerinin bölgedeki komşulardan devralındığı Türk mutfağının, ne imparatorluk sarayına ne bir başkente ne de bir sosyal ve etnik zümreye mal edilmesi mümkündür. O tıpkı mimarî gibi, plastik sanat-

lar ve musıkî gibi geniş bir coğrafyanın ortaya çıkardığı bir kültürdür.

Buhar medeniyetinin getirdiği zengin ve hızlı ulaşım imkânından evvel de Türk mutfacı hemen her bölgede umulmayacak zenginlikte malzemeye dayanıyordu. Tarihî belgeler üzerindeki tetkikler bunu gösteriyor. Şüphesiz ki Akdeniz bölgesi narenciyesini her yerde bol miktarda bulmak mümkün değildi. Ama Akdeniz adalarının üzüümü ve meyveleri hiç de küçümsenmeyecek miktarda İstanbul'a, Bursa'ya deniz yoluyla naklediliyordu. XVII-XVIII. yüzyılın vesikaları bunu gösteriyor. Anadolu'da XVII. yüzyılda dahi bölgeler arası gıda ve tüketim maddesi değişimi, bir başka deyişle yiyecek taşındığı görülüyor. Meselâ deri kırbalarla zeytinyağı taşındığı açık. Gerçi İstanbul'da pekmez az bulunur ve şehirli sever; ama tahta ve fıçı kutularda saklanan tahan pekmez yenirdi. Örneğin Ankara'da Kayseri pastırması, Kayseri'de Haleb sabunu pazarlarda bulunuyordu. Ege bölgesi kadar yaygın biçimde kullanılmamak ve pahalı olmakla beraber, Orta Anadolu kent pazarlarında zeytinyağı da bulunuyordu. Zira şer'iye, yani mahkeme kadı sicillerindeki gıda maddeleri narh listelerinde zeytinyağı (rugan-ı zeyt) yer alır. Ankara'da Çorum'un leblebisini, Afyon'un haşhaş yağını, Kayseri'de Karadeniz fındığını, antepfıstığını bulmak mümkündü. Meyve ve sebze ise her kente yakın çevreden geliyordu. Yaşlılar hatırlayacaktır; İstanbul bile ya sur içindeki bostanlardan (Çukurbostan, Langa, Topkapı vs. çevresi) ya da yakın çevrenin meyve ve sebzesiyle geçinirdi. Langa hıyarı, Arnavutköy çileği, Yedikule marulu isminden belli, İstanbul'da yetişen meyve ve sebzeydi. Başkentte olduğu gibi, bütün kentlerde de sebze meyve yerel üretimle sağlanırdı. Kentler, bostanlar ve meyve bahçeleriyle iç içeydi. Anadolu kentlerinde evde ekmek pişirilirdi, ama fırınlar da vardı. Birkaç çeşit ekmek ve simit satılırdı. Şeker olarak akide, tatlı olarak helva pazarlarda bulunurdu. Pestil, pekmez, peynir, yoğurt ve tarhana her yerde civar köylerden kent pazarlarına getirilirdi. Ramazanlarda pastırma, şeker, kuruyemiş gibi maddelerin tüketimi arttığından narha dikkat edilirdi. Gıda maddelerine temelde yılda iki kere narh verildiği olurdu. Pazarlarda turşu, erişte, makarna, kavurma, reçel gibi şeyler bulunmazdı. Bunları ev kadınları hazırlardı. Anadolu pazarlarında en çok satılan şeylerden biri lahanaydı, çünkü lahana turşusu her evde bolca tüketilirdi. O zaman

lar kuşkusuz meyve suyu, gazoz, Coca-Cola yoktu. Her evde "tükenmez" denen ve bir küpte mayalandırılan, kekremsiye yakın hoş tadı olan meyve suyu tas tas içilirdi. Şıra ve boza özgün içeceklerdi. XIX. yüzyılda bazı kentlerde modern un değirmenleri kuruldu, ama makarna fabrikası Türkiye'de ancak XX. yüzyıl insanının tanıdığı bir kuruluştur. Hazır salça, konserve ve gıda gibi nesneler yakın zamanlarda hayatımıza girmiştir. Türk kadını dışarıda çalışsa bile, konserve gıdaya karşı uzun zaman direnmiştir.

Şeker, lüks bir maddeydi ve Türkiye'de büyük ölçüde XX. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. İthal malı kelle şeker Avusturya ve Rusya'dan gelirdi. Her iki ülkede de pancar ekimi ve şeker sanayii XVIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkmıştı ve sanayileşme faaliyetlerinin başlangıcıydı; başlıca pazarları da Osmanlı ülkesiydi. Pahalı şekerin ülkenin büyük kısmı pek kullanmazdı. Geleneksel tatlıların çoğu, şekerden başka şeyle, balla ve pekmezle tatlandırılırdı. Şeker-siz kahve ve çay bir alışkanlıktı. Kuru üzüm kullanılırdı. Şerbetli hamur tatlıları, daha çok şeker kamışını tanıyan güney bölgelerinin mutfağına özgüdür. Güney bölgelerinde ve Fırat havzasında meyve; et yemeklerinde, pilavda bolca kullanılan bir sos vazifesi görürdü. Gene yurdun her bölgesinde kırdı ve ormanda yetişen çeşitli otlar, garnitür olarak kullanılır ve bazı sebze yemekleri yapılırdı.

Türk mutfağı konserve yiyecekleri başarıyla imal eder ve kullanırdı. Öyle peksimet ve sucuk çeşitleriyle, tuzlu balıkla sınırlı kalınmamıştır. Bulunduğumuz coğrafyanın da bunda etkisi vardır. Mesele ilek sineği dölediği için incir kurusu sadece bu memlekette vardır. Türkiye'de etin, o yetmedi sebzenin, balığın ve tabii meyvenin ve asıl önemlisi hamur işlerinin çeşitleri kilere yığılır. Dört mevsim boyu sebzenin, meyvenin, etin tazesini ve kurutulmuşunu yemek mümkündür. Ama erişte ve yufka sayesinde bu zenginlik hamur işlerine de uzanır. Yemek pişirmek, yani mutfak faaliyeti imeceyi gerektirirdi. Sülalenin ve mahallenin kadın üyelerini, kederde (yani matem ve cenaze günü) ve kıvançta (düğün ve kutlama yemekleri) bir arada çalıştıran, bir marifet sergileten, birbirlerine aşçılık öğretmeye yönlendiren muhteşem bir ananedir Türk mutfağı.

Her türlü arşiv malzemesi Türk mutfağını tetkike yarar. Saray muhasebe defteri, taşra şehirlerinin şer'iyе sicilleri, XIX. yüzyıla ait eğer kaldıysa muhasebe kayıtları, seyahatnameler. Batıda çokça

rastlanan, bizde ise maalesef geç devirlerde nadiren tutulan tarife defterleri bunlardan bazılarıdır. Türk mutfağı araştırılacak, tatbik edilecek, soruşturulacak geniş ve eğlenceli ama mutlaka terleten bir alandır. Türk mutfağı önce kulağıımızı aacağıımız, sonra koşuşturacağıımız, sonra kolları sıvayıp işe girişip, en sonunda kaşığıımıza sarılacağıımız bir faaliyet bütünüdür. Tabii kaşıkılık da ayrı ve zengin bir sanat dalıdır. Yemekten sonra elimizi yıkayıp peşkire si-leceğiz, ubuğumuzu tttrp kahve içeceğiz. Tabii peşkir, tütün çubuğu, kahve fincanı ve tesbih de yle...

İstanbul Arkeoloji Müzesi Yeterince Tanıtılmıyor

Bugün Eminönü ilçesi denen, yani asıl eski İstanbul bölgesinin en önemli noktası olan müzeler adasındaki başlıca eserlerden biri hiç şüphesiz Arkeoloji Müzesi'dir. Yani geçen asırdaki unvanı ile Müzehane-i Hümayûn. Gerçekten "İmparatorluk müzesi" sıfatını hak eden bir bina ve kuruluştur. Müzehane-i Hümayûn 19'uncu yüzyıl arkeolojimizin, mimarimizin ve 19'uncu yüzyıl İstanbul'unun ve çağdaş dünyaya intibak eden aydınlarımızın başarı belgesidir.

Tanzimat devrine aydın despotizmi devri derler. Çok kişi bilmez, okul kitaplarımızda da öğretilmez. Hükümetin talimatıyla 1840'lardan itibaren geniş imparatorluğun her köşesinden eski eser toplanırdı. Tanzimat döneminin aydın sadrazamı Mehmet Emin Ali Paşa, Türk seçkinlerinin en belirgin örneğidir. İstanbul halkının en fakir kesiminden gelip, doğru dürüst okul görmese de kendisini Babiâli kalemlerinde binbir gayretle yetiştiren bu gencin Fransızcasını işitip okuyan ünlü Lamartine bile onun Fransa'da okuduğuna hükmetmiştir. Oysa ne Fransa'sı, sadrazamlık kalemlerinde kör makasla mukavva kesercesine dervişane çileyle her şeyi öğrenmişti. Fethi Ahmet Paşa'nın Aya İrini'de topladığı eserleri, bu büyük devlet adamı bir Müzehane-i Hümayûn koleksiyonu haline getirmiş ve kataloglar için de Goolds'u görevlendirmişti.

Ardından, tarihimizin renkli aydını Ahmet Vefik Paşa, maarif nazırı olarak müzeye el attı ve Dr. Dethier'yi tayin etti. Nihayet 1881'de bu ecnebilerden sonra, memleketin seçkin evladı Osman Hamdi Bey müzenin başına geçti. O ve kardeşi Halil Ethem Bey yarım asra yakın bir süre Türkiye müzelerini birbiri ardına gerçek anlamda örgütlediler. Bizim bugünkü Topkapı Müzemiz esas itibarıyla Halil Ethem Bey'in eseri olduğu gibi, İslam Eserleri Müzesi'ni de, halı, mihrap ve minderlerini kaçakçılardan kurtarmak için,

Evkaf-ı İslamiye Müzesi adıyla Süleymaniye Külliyesi'ni de kuran odur. Arkeoloji Müzesi'nde Dr. Nuşim Eskari gibi parlak izleyiciler de görülür.

Osman Hamdi Bey'in arkeologluğu, Halil Ethem Bey'in nümizmatik yani eski sikke üstatlığı meyvesini verdi. Türkiye müzelerinde ilmi temeller üzerinde koleksiyonlar inşa edilmeye başlandı.

Osman Hamdi Bey Viyana ve Paris'te okumuş, Vali Midhat Paşa'nın maiyetinde imparatorluğun Bağdat vilayetinde çalışmıştır. Tanıdığı Arap dünyasında, Lübnan'da yaptığı Sayda kazılarıyla arkeoloji tarihinde yerini aldı. Fenike dilinin incelenmesini ve yeniden öğrenilmesini ünlü Fransız filozof ve filologu Ernest Renan'a borçluysak, o medeniyetin maddi eserlerini tanımayı da Sayda nekropolünü yani Krallar Mezarlığı'nı kazıp tanıtan Osman Hamdi Bey'e borçluyuz. O kazıda çıkan ünlü Ağlayan Kadınlar Lahdi, İstanbul'un Vallaury gibi Şekerlemeci-yi Hz. Şehriari unvanlı İtalyan asıllı ünlü ailesinden çıkan mimar Alexandre Vallaury beye, bu müzeyi tersim ederken ilham verdi.

İstanbul Arkeoloji Müzesi yapı olarak 19'uncu yüzyıl müzeleri içinde seçkin bir yere sahiptir. Zamanla 20'nci yüzyıldaki kazıların imparatorluk Mezopotamya eyaletlerinden ve Suriye'den getirdiği taş eserler ve binlerce tablet bu büyük müzenin Eski Şark Eserleri kısmını meydana getirir. Son yıllarda Arkeoloji Müzesi uzmanlarından Zeynep Kızıltan hanımın ve arkadaşlarının mesaisi ile bu bölüm yeniden ziyarete açıldı.

Arkeoloji Müzesi'ne özgünlük kazandıran bir yön de, değerli seminer kitaplığıdır. 19'uncu yüzyıl için akademik bakımdan kusursuz bir arkeoloji kitaplığı diyeceğimiz bu koleksiyonu aydın devlet adamlarımızdan Sadrazam Ahmet Cevat Paşa hediye etmiştir. Biz 19'uncu yüzyıl paşalarını ve Hamidiye ricalini hep Sertüfenkçi Tahir Paşa gibi zannederiz. Bugün bu kitaplık demode hale gelmişse de ıslahı kolaydır. Nitekim, İstanbul Valisi Sayın Muammer Güler, Özel İdare bütçesinden 500 bin doları bunun için bağışlamıştır.

Osman Hamdi Bey devrinde içindeki orijinal ve güzel eserlerle Arkeoloji Müzesi'ni ve zengin kitaplığını göz önüne getiriniz. Nitekim, 1900'de kurulan Darülfünun-u Osmanî yani İstanbul Üniversitesi'nin arkeoloji bölümü olmasa da ne beis... Osman Hamdi Bey ve biraderi müzede arkeoloji eğitiminin âlâsını verdiler. Aziz Bey,

Rüstem Bey (Duyuran) hatta bizim Topkapı'nın ilk müdürü Tahsin Öz bey gibileri orada yetiştirdi. Kazılara katıldılar, kazı yönettiler ve ya nümizmatik koleksiyonlarını değerlendirdiler. 1924'ten itibaren Topkapı Müzesi'ne de Halil Ethem Bey el attı ve 1928'de de muavini Tahsin bey Topkapı'nın ilk müdürü oldu.

Arkeoloji Müzesi bugün hak ettiği ilgiyi görmüyor. Yanı başındaki Ayasofya ve Topkapı'ya gelen 10-15 bin kişinin onda biri bile buraya uğramıyor. Yerliler kadar yabancılar için de ortak bir vakıa geçerlidir. İnsanlar eski çağı bilmiyor ve ilgilenmiyor. Tabii bizim müzeyi tanıtamamamızın da büyük payı var. Önemli koleksiyonlar müzeye yığılıyor ve teşhire konamıyor. Para ve imkân meselesi; bir zamanlar Osman Hamdi Bey'in, Arif Müfit Mansel'in, Ekrem Akurgal gibi hocaların temsil ettiği meslek belki rağbet bulmuyor. Ama bulması lazım.

Galiba bunun çarelerinden birisi de İstanbul Arkeoloji Müzesi'ni kitaplığı ve muhtevasıyla bir akademik kurum haline getirmek, meselâ Galatasaray Üniversitesi gibi bir yerin arkeoloji bölümünü burada faaliyete geçirmek olmalı veyahut seçkin bir arkeoloji lisanüstü programıyla az sayıdaki nitelikli öğrenciyi burada yetiştirmek gerekebilir.

Bu Müzeleri Niye Kurduk?

Sorunun cevabı; çocuklarımıza bizim devraldığımız mirası yani kültürümüzü devretmek için. Medeniyet ve kültürel varlığını göze görünür biçimde derleyip devredemeyen toplumlar günü gününe yaşıyor demektir. Meselâ Topkapı Sarayı, Türk tarihinin oluşumunun düğümlendiği mekândır. Bu mekânı çocukluktan tanımak zorundayız ve bu tanıtmanın arzu edilen düzeye gelmesi için; 1) Topkapı Sarayı'nın bir eşya teşhir mahallinden çok kendisinin teşhir edilecek bir mekân olduğunu anlamamız gerekir. Burası saraydı, büyük devletin merkeziydi. 2) Teşhir edilecek eşyanın eski Darphane gibi saray duvarları içindeki pavyonlara nakli veya İstanbul'da kurulacak Millî Müze gibi bir külliye devri gerekir. Müzelerimizin (belki Arkeoloji Müzesi hariç) bugünkü halleriyle (hele Topkapı'nın) geniş ziyaretçi kitlelerine hizmet verebilmesi mümkün değildir.

Yeni düzenlemelere gitmek, teşhir için yeni mekân yaratmak (Millî Müze inşası gibi) yerine garip tedbirler alınma yoluna gidiliyor. Şu günlerde turistlerin ziyaretinin sağlanması için alınan bir tedbiri kabul etmek mümkün değildir. İstanbul okullarının toplu müze gezileri kasım ve mart aylarına sığıştırılacaktı. Ne için, turist grupları rahat gezsin diye. Peki İstanbul'da kasım ve mart arası dönemde, bunca okulun oluşturduğu muazzam kalabalığa yeterli hizmet verileceğini kim hesaplamış, daha doğrusu hesap yapabilmemiş mi? Kasım-mart arasında gezmek zorunluluğu neden konuyor ki, benim programım icabı talebelerimi ekimde gezdirmem gerekiyorsa, neden kasım sonunu bekleyeceğim veya nisanda, mayısta yapılacak bir gezi niçin erkene alınsın?

Gençliğimde uzun yıllar mihmandarlık yaptım, gruplar müzelerde en rahatsız edici unsurdur. Ciyak ciyak bağırarak rehberlerin arkasındaki gülüşen, konuşan, fotoğraf çeken kalabalık, olgun ve meraklı ziyaretçinin tecerrüd halini ve zihinsel yoğunluğunu dağı-

tır. Binalarımız dardır, teşhir zordur; müze olarak tasarlanmayan binaların müze olması bir dönem zarurettendi, bugün bu işten vazgeçilmesi gerekiyor. Topkapı Sarayı, Saray-ı Hümayûn (imparatorluk evi) olarak gezilmeli. Osmanlı medeniyeti sergisi olması için başka teşhir alanları düşünülüyor, bir an evvel olması, geçilmesi gerekir. Ankara'da da Anadolu Medeniyetleri Müzesi (15. asır Osmanlı bedesteni) yakın gelecekte böyle bir sorunla karşılaşacak; teşhir edilen eserler için ayrı, geniş bir Millî Müze meydana gelmesi gerekir. Konya Mevlâna Müzesi de böyledir. Bir dergâhla müze farklı şeylerdir.

Turizm gelirine muhtacız, turizmi de teşvik etmeliyiz; ama müzelerin hizmet vereceği asıl kitle o yurdun gençleri ve okullarıdır, bu gibi tasarrufları ve tedbirleri tasvip etmemiz mümkün değildir. Ben kendi talebelerimi hep nisan ve mayısta Anadolu Medeniyetleri Müzesi'ne götürmüştüm. Bu âdetimi değiştirecek değilim. İstanbul'da da Topkapı'yı ve yaz kursları sırasında her müzeyi talebele-
rimle yazın gezmem gerekir. İyi düzenlenmiş müzelerde her zaman kalabalık vardır (Paris Louvre, Leningrad Ermitaj, Floransa'da Uffizi, Madrid Prado veya Vatikan müzeleri). Bu kalabalık orayı her zaman geziyor. Floransa'da Uffizi Galeri ise artık rezervasyonla adam alıyor; çünkü o mekân eski Toscana'nın Uffizi'si yani kalemleridir; bir eşya teşhir mekânı değildir. Ziyaretçisi artan Türkiye müzeleri de değişimi acilen planlamalıdır. En acil değişim ve taşınmalar da Topkapı Müzesi, Konya Mevlâna Müzesi ve yakın gelecekte Ankara Anadolu Medeniyetleri için düşünülmelidir. Tedbir yatırım ve düzenleme ile olur, okul gezilerini sınırlamak ve giderek imkânsız hale getirmek ulusal eğitimle bağdaşmaz. Gençlere müze nasıl gezdirilir ve sevdilir? Bir başka yazıda tartışacağız.

Türkiye Müzeleri ve Çocuk Rehberleri

Her yıl Müzeler Haftası dolayısıyla müzelerimiz hakkında bir çift söz söylüyorum. Konu bitmiyor. Geçmiş yıllarda yazdığım bir-iki yazıya göz attım. Bu yıl da başka yönler ortaya çıktı. Türkiye müzeciliği şüphesiz ki, Batı Avrupa kadar eski değil; ama zaman farkını da o kadar büyütmeylem. Nihayet Rönesans'tan beri kralların ve duklerin elindeki koleksiyonların teşhiri ve geniş alâkadar kitleye açılması yavaş gelişen bir süreç olmuş. Hatta Fransız İhtilali'nden önce aydınlanmanın ünlü eseri Diderot'nun "Ansiklopedi"sinde bu koleksiyonların müzelerde teşhiri halkın bir hakkı ve gerekli bir kurum olarak öne sürülmüştür. İhtilalin ilk işi Louvre Saray'ını cumhuriyetin müzesi olarak örgütlemektir. Zamanla Fransa, İngiltere ve giderek Almanya ve Avusturya müzeleri şarktaki muhafazasız eserleri götürdüler. Sonuncusunun önemli zenginliklerinden birisi Efes ve Yemen'in eski eserleridir.

Eserlerin sahibi ülkeler illa ki bu eserleri anlamayanlar değildi. 19'uncu yüzyıl Türkiye'sindeki bürokrasi, Bergama'yı da, Efes'i de, Suriye, Lübnan ve Filistin'deki zenginlikleri de pekâlâ takdir ediyordu. Topkapı Saray'ında antik sikke koleksiyonları olduğu anlaşıyor. Ama Kırım Savaşı sırasında Avusturya'nın tarafsızlığını teşvik etsin diye ünlü eski çağ uzmanı Büyükelçi Baron Prokesch von Osten'e bu koleksiyonlardan meselâ 52 sikkenin rüşvet diye verildiği görülüyor.

Eski eser piyasasını kontrol etmek kimsenin iktidarında değildi. Bugün de değil. Ne var ki, yükselen burjuvazinin bilgilenme ve ilgilenmesi bu eserlerin yurt içi koleksiyonlarda toplanmasını artırıyor.

Tanzimat döneminden beri merkezî hükümet eski eserlere ilgi duymuştur. Vilayetlerden toplanan eserler bugünkü Saint İrene Kilisesi'nde toplanırdı. Asar-ı Atika Müzesi'nin kuruluşu imparatorlu-

ğün aydın sadrazamı Âli Paşa sayesinde 1869'dadır. Ama ünlü şekerlemeci ailesinden gelen mimar Valloury'nin tersimlediği bugünkü Arkeoloji yani Osmanlı Asar-ı Atika Müzesi'nin inşaatı 19'ncu yüzyıl sonunda 1891'de gerçekleşti. Binayı asıl tamamlayan bölümler 1910'a kadar sürdü. Müze aynı zamanda Cevat Paşa'nın hediye ettiği kitap koleksiyonlarıyla bir arkeoloji seminerine de kavuştu.

Bugün Sultanahmet Meydanı'ndaki İslam Eserleri Müzesi'ni bizim nesil çocukluk ve gençliğimizde Süleymaniye Külliyesi'ndeki yerinde hatırlarız. Evkaf-ı İslamiyye Müzesi olarak II. Meşrutiyet yıllarında Halil Edhem Bey'in öncülüğünde kurulmuştu. Nedeni, halılarımızı, sağda soldaki camilerdeki bin yıllık minberlerimizi hırsızlardan korumaktı. Osmanlı'nın o zaman bu eserlerden anlayamadığını kimse iddia edemez. Fakirlik ve örgütsüzlük bu hırsızlıkların nedenidir. Bizden çok daha anlayışlı ve zengin İtalya bile eski eser hırsızlığından çok çekmiştir ve elan da çekiyor. Akdeniz dünyasında tarihî zenginliğini koruyabilen tek ülke İsrail'dir. Çünkü İsrail halkı bu zenginliğin hayatî önemini kavramıştır. Arkeoloji ve müzecilik İsrail'de sadece arkeolog ve müzecilerin değil, bütün halkın millî sporudur. Herkes ciddi anlamda gönüllü bekçidir, herkes gönüllü koruyucu ve rehberdir. Benim gibi, millî abide Massada'yı, Heredion gibi bir şehri ve bazı kibutzlardaki amatör arkeoloji ekiplerini ve bunların profesyonellerle çalışmasını yakından tanıyanlar bu gerçeği gördüler.

Servetine sahip çıkmayan bir halkın soyulmasını hiçbir devlet ve bürokrasi engelleyemez. Eski eser kaçakçılığı dünyanın her yerinde 19'uncu yüzyıldakinden daha yoğun bir açgözlülükle, daha utanmazca ve açık konuşalım haddini bilmez, zenginleşen orta sınıflar tarafından dahi yapılıyor. İstanbul, Edirne ve Bursa'daki mezarlıkları devletin koruması hiçbir şey ifade etmez. Evvela mezarlığa bazı yeni gelenlerin aileleri bu mirasa saygılı olmalı ve ikincisi de etraftaki halk buna sahip çıkmalıdır.

Bazı müzelerimiz son 20 yıl içinde milletlerarası alanda isim yapacak kadar güzel tertiplendi. Bazıları taşrada, bazıları büyük şehirlerimizdedir. Taşrada tamamen ihmal edilenler de olabilir. Ama hepsinin ortak derdi yurttaşlarımızın gereken ilgiyi göstermemesidir. Kitlenin destekleyip beslemediği müzenin zaten kendinden

beklenen hizmeti yerine getirmesi mümkün olamaz. Müzelerin uzmanları en azından üniversitedekiler kadar yetişmiş olmalıdır. Elhak böyleleri de vardır. Ama emeklilik rejimleri ve de hele maaşları utanılacak düzeydedir. Yabancı dil bilen, doktora yapan, iyi üniversitelerde okuyan gençlerin bu kurumlara girmesi, istisnalar dışında beklenemez.

Bu hafta Müzeler Haftası'dır. 18 ve 19 Mayıs'ta müzelerimize ücretsiz girildi. İstanbul Arkeoloji Müzesi gibi dünyaca ünlü bir anıtta 3 bin 500 kişi girmiş. Topkapı Sarayı Müzesi'ne ise iki günde gelenler 30 bini aştı. Buna tahaccüm denilir. Gelenlerin bir şey görmesi mümkün değildir. Sayının günlere yayılması için tedbirler düşünülmesi gerek. Buna karşılık, ünlü İslam Eserleri Müzesi'nin bu miktarda ziyaretçinin iltifatına mazhar olmadığı anlaşılıyor. Demek ki, eğitim ve tanıtma yeterli değil.

Kabahat kimin? Okulların ve televizyonların. Türkiye eski eserlerin temsil ettiği devirler ve uygarlıkların çeşitliliği itibarıyla en zengin ülkedir. Müzelerimiz ve tarihî harabe yerlerimiz başlıca ulusal sorunumuzdur. Geçmiş 30 yılda mihmandar yetiştirdik. Özel koleksiyoncular yetiştirdik. Müzeler ve harabelere destek olan sivil toplum kuruluşları doğdu. Arkeoloji ve müzecilik alanındaki yayınların sayısı arttığı gibi, özel yayın kuruluşları başı çekiyor. Galatasaray Lisesi'nin civarında yan yana çalışan Arkeoloji ve Sanat Yayınları ve Homer Kitabevi bunlardan ikisidir; şüphesiz yetmez. Batı'da bu alandaki yayınlara devlet sübvansiyonu verilir. Ama asıl önemlisi, çocuklarımızı arkeoloji ve sanat tarihine sokacak, onlara müzeleri sevdirecek pedagog mihmandarlardır. Gayet parlak temsilcileri olan turist rehberlerinin yanında böyle bir grubun geniş varlığından pek söz edemeyiz. Çocuk rehberlerinin eğitimine başlanması ve bir an evvel faaliyete geçmeleri gereklidir.

Yeni Cami Fareleri

Salı günü Murat Bardakçı'nın kaleminden Hürriyet'te okuduk; Yeni Cami Külliyesi'nden Hünkâr Köşkü'ndeki (Hünkâr Mahfili) bir koca pano gaddar hırsızlarca bir çini dizisi kırılarak, sökülüp götürülmüş. Bir ay içinde bu ikinci pano hırsızlığı...

Hünkâr Köşkü üç asırdır İstanbul camileri için yedek çini stoklarının saklandığı depoydu. Onlar eritildi. Sıra duvarlardaki çinileri sökmeye geldi. Birkaç yıl önce Üsküdar Valide-i Atik Camii'nin çinileri yok oldu, polis buldu ve yaralı pano yeniden monte edildi. Kasımpaşa Piyale Paşa Camii'nden çalınan çini panodan haber yok; kimsenin de ilgilendiği yok. Eski eser deposu olarak kullanılan Yenikapı Mevlevihanesi'ndeki yangın şaibelidir. Kim bilir hangi hırsızlıklar ateşle örtüldü.

Her yerde servetler el değiştiriyor, görgüsüz sınıflar yükseliyor. Bu görgüsüz sınıflar sanat sevici oluyor. Ve bilhassa bizde mezar taşlarına, cami çinilerine ve çeşmelere musallat oluyor. Görevlileri kandırıyorlar, çetelerle anlaşıyorlar ve istedikleri evlerine getiriliyor. Bu kadarla kalsa iyi. Birçok nadide parça uzak ülkelerdeki orta sınıf evlerin bahçelerine taşınıyor. Yükselen orta sınıfın arsızlık ve cesaretinde sınır yok; yürütülüp götürülenler hiçbir zaman derli toplu koleksiyonların parçası olamıyor; dolayısıyla gelecek nesillerin bellek ve biliminden uzak kalacaklar.

BM'nin UNESCO'su British Museum'daki Parthenon Tapınağı'nın frizlerini Yunanistan'a götürmek gibi kuru gösterişle uğraşacağına, hırsızlara mani olmak için bu gibi eserlerin sahibi olan halkları örgütlese, hırsız orta sınıf sanatsever kitlelere taşın yerinde güzel olduğunu, gerçek koleksiyonun ne olduğunu anlatan eğitim programları düzenlese daha iyi eder.

Eğitimsizlik, daha doğrusu yarım yamalak eğitim hırsızlığa teşne geniş bir kitle yaratmıştır. Avrupa eğitimi bireylerde sanat eser-

lerine karşı bir eğilim ve saygı yaratıyor; ancak bu saygı bir koruma bilinci içinde sanat eserinin sadece kendi ortamında güzel ve etkili olacağını öğretmiyor. Bu nedenle orta sınıf Avrupalı, falan kipte veya mezar taşının, tabloların kendi evlerinde Akdeniz müzelerinden daha iyi korunacağına peşinen inanan yarı cahil bir adamdır.

Yükselen orta sınıf tüketiminin her alanda olduğu gibi eski eser yağmacılığında da boy gösteren asrî bir facia olduğu açıktır. Fakat envanteri yapılmamış kıymetli eserleri ortadan kaldıran yeni zengin sınıflardır. Doğru dürüst müze kurmadan eser toplamaya ve hatta aşırıya meraklıdırlar. Evin süsü ile bilime ışık tutacak bir parçanın farkını anlayamazlar.

Bu gibi sanatsever yağması karşısında devletin koruma teşkilatının pek mevzii kalacağı açıktır. Her müzenin sayısız eserini, açıkta yüzlerce harabeyi nasıl koruyacaksınız? Ya bizi âdeta ölüme ısındıran o mezarlıklarımızı, o zarif taşları, o tarih kaynağını? Halkın ilgi ve saygı duymadığı bir ortamda hangi devlet koruma görevini başarabilir? Asıl önemlisi hangi devlet bürokrasisi halkta olmayan sorumluluk duygusuna sahiptir?

Ülkemizde devlet sadece imkânsızlık değil, umursamazlık içindedir. Yurttaşların tenkit, talep ve baskısından uzak Vakıflar Genel Müdürlüğü bu kadar eseri sadece imkânsızlıktan değil umursamazlıktan dolayı da koruyamıyor. Eski eserlerin korunmasında en etkili ülke olarak halen Amerika gösteriliyor. Ancak Amerika'nın zenginliği herkeste yok. Herkeste olması gereken, kamusal bağışlar zihniyeti ise bizi bırakın Avrupa'da bile yok, sadece Amerika'da var.

Akdeniz'in İtalya, Mısır, Türkiye, Suriye ve İsrail gibi beş ülkesi gerçekten çok zengin tarih hazinelerine sahiptir. Bu yüzden de hırsızların ana hedefidirler. Bu arada "kıymet bilmezlik" gibi boş lafların anlamının olmadığı açıktır. İtalyanlar Rönesans'tan beri Varsani ve Cellini gibi büyük sanat tarihçileri yetiştiriyorlar. Avrupa'nın ilk büyük koleksiyonları kilise ruhbanı ve İtalyan prensi tarafından meydana getirildi. Halk bu eserleri korur; ama buna rağmen toplayıcılar ve hırsızlar bu ülkenin her yanını asırlardan beri kazmıştır ve halen kazıyor. Mısır, At Meydanı'na getirilen Dikilitaş'tan beri bu açgözlülüğü doyurmaya çalışıyor. İran'ın ve bizim halimiz ma-

lum. Şimdi de daha önce pek itibar görmeyen 16-17. asır çinileri moda oldu. Yarım metrekarelik çini panoya birkaç milyon İngiliz sterlini verilirse buna kim mani olabilir?

Bu yurdun varlığını korumak 200 milyon maaşlı bekçilere değil 17. asırdan kalma mezarlığın yanı başındaki halka ait olmalıdır. Onları korumak Afrodisyas'a gönül veren Sevgi Gönül'ün başkanlığındaki Geyre Vakfı Gönüllüleri gibi grupların işi olmalıdır. İnsanlar mezar taşı yüklemeye kalkan hırsızları kovalamadıkça bu iş çözülmez. O zaman Vakıflar gibi hantal kuruluşlar da hizaya gelebilir. İnançsız ve sevgisiz bir kitlenin ecdat eserlerini koruması mümkün değildir. Yeni Cami fareleri kapanla yok edilemez, ancak uyanık bir halkın olduğu yerde faaliyet gösteremezler.

Son Halife Abdülmecid'in Sergisine Gidin

Osmanlı padişahları, hanedanın geleneği gereği, âdeta padişah ve şehzade hayatı sürmeseler bile geçinecekleri bir meslek edinmişlerdir. Şiir ve musikî umumiyetle düşkün olunan iki sanat dalıydı. Gerçi, Osmanoğulları içinde göze çarpan şair azdır. Musikî ise daha verimli bir alandır. Üçüncü Selim gibi Türk ve Şark musikisinin devî, İkinci Mahmud gibi kayda değer bestekârın ayarında şair yoktur. Üçüncü Selim'in yazısı pek kötüdür ama İkinci Mahmud özgün üslûplu şahane bir hattattır. Hiç umulmaz; Dördüncü Murad gibi bir adem ejderhası, 200 okkayı kaldıran bir padişah da zarîf bir hatta sahiptir. Hanedan üyeleri yazıyla uğraşmayı severdi. Kuşkusuz, bütün Şark'ta güzel yazı, yani hüsnühat deyince, akla gelenlerden biri Üçüncü Ahmed'dir. İstanbul onun Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanesini ve o kütüphanedeki hat eserlerini tanımasa bile, her Allah'ın günü Üsküdar Meydanı ve Topkapı Sarayı önündeki ünlü iki çeşmesini ve şaheser hattını seyrediyor.

Kanuni Sultan Süleyman kuyumcuydu; hem de İtalyan sanatının örneklerini tanıyacak ve uygulayacak kadar mükemmeldi. İkinci Abdülhamid ise padişah olmayıp marangozluk ve mobilyacılığıyla kalsa dahi çok zengin olurdu. Onun tersimi yani dizaynı kadar yüksek nitelik ve yaratıcılık sergileyeni az bulunur. İstanbul Müftülüğü, Şer'iye Sicilleri arşivinde sicillerin saklandığı dolaplar onun eseridir ve bu tip özgün tarihî evrakı muhafaza edebilecek böyle yüksek nitelikte bir tersim tasavvur edilemez.

19'uncu yüzyılda padişahların alaturka musikî yanında Avrupa musikisine de düşkünlükleri arttı. Biz tarih kitaplarında Sultan Abdülaziz'i pehlivanlarla güreş tutan, horoz dövüştüren ve bir oturuşta bir kuzuyu haklayan Şarklı bir padişah diye öğreniriz. Oysa kendisini tasvir eden ilk atlı heykeli yaptıran odur. Bu tabii hiçbir zaman bir yere monte edilemedi çünkü 16'ncı asırda, Sadrazam İb-

rahim Paşa'nın Sultanahmet Meydanı'na diktirdiği heykel grubunun başına gelen, belki bu heykelin de başına gelebilirdi. Zaten Sultan Abdülaziz, kısa bir süre sonra meşum darbe ile tahtından oldu ve heykel de bodrumlarda kaldı. Fakat padişahın bestelediği alafranga valsler ve şarkılar şimdilerde piyasaya çıkıyor. Sultan Abdülaziz aynı zamanda iyi ressamdı. Kendisinden sonra tahta çıkan Sultan Beşinci Murad da bu vasıflara sahipti.

Sultan Abdülaziz'in oğlu olan son halife Abdülmecid, ressamlığı ile bilinir; bazı resimleri ustaca ürünlerdir, bazıları öyle değildir. Nitekim, geçtiğimiz pazartesi günü Dolmabahçe'de açılan sergideki eserlerinden oğlu şehzade Ömer Faruk Efendi'nin portresi, kızı Dürrü Şehvar Sultan'ın portresinden çok daha başarılıdır. Halife atları resmetmeyi biliyor; insan figürlerinin aynı mazhariyete ulaştığı söylenemez. Ama eskizlerden anlaşılıyor ki, sebatlı bir ressamdır. Gerçi Abdülmecid'in asıl ustalığının musikî alanında olduğu açıktır. Bu yaz Arkeoloji Müzesi'nde, Emre Aracı'nın armonize ettiği ve onun bestelediği bir elegy yani "ağıt", dinleyenleri büyüledi denebilir.

Millî Saraylar İdaresi'nin Dolmabahçe Sarayı'nda açtığı Halife Abdülmecid'in resimlerinden oluşan sergide, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Bülent Arınç hazırды. Halifenin torunu Neslişah Sultan sergiyi açtı. Böyle bir sergi tertiplemek, uygar ve kültürel mirasa sahip çıkan bir davranıştır. Musikimiz ve resmimizde pekâlâ yeri olan bir grup sanatçıyı Osmanlı hanedanından oldukları için silemeyiz. Sanatçı sanatçıdır. Şehzadeler ve padişahlar da iyi sanatçıysalar, ulusal kültürü inşa edenlerdendir. Ben bu sergiyi böyle değerlendiriyorum.

5

KIRK AMBAR

Türkiyeli

Eskilerin Türkiye diye telaffuz ettikleri vatanımızın isim babalarını bir bakıma orta çağların becerikli, gözlemi kuvvetli, dünyayı tanıyan İtalyan tüccar cumhuriyetleridir. 12'nci yüzyılda Küçük Asya'daki yerleşimleri dört köşeyi kaplayan dedelerimizin Türkçesi de bu kıtada yaşayan başka kavimlerin ortak anlaşma dili haline geldiğinden, Cenovalı, Venedikli tüccarlar ve diplomatlar ülkemize Turchia veya Turcmenia dediler. Bizim dedelerimiz o zaman Roma İmparatorluğu'nun varisi olma iddiasındaydılar ve Bizanslıların kendilerine Romalı demesi gibi, Romalı anlamında Rumî dediler. Bu isim tutundu. Büyük adamlara bu unvan veriliyordu. Belh'ten gelmesine rağmen Mevlana Celaleddin hazretlerine Rumî denmesi gibi, yöneten hanedana Roma Selçukluları anlamında Selacikî-yeyi Rumî denirdi.

Romalılık modern çağlarda yaşaması mümkün olmayan bir emperyal kavramdır. O zaman kiliseye dahi Roma yani Rum-Ortodoks kilisesi denilirdi. Bugün Batılılar bu kelimeyi Helen Ortodoks anlamında Grek Ortodoks diye yanlış olarak kullanıyorlar; kilise de Romalılık kavramının zaten bütün dünyayı kapsadığını unutmuş, ökümenik kavramı peşinde koşuyor. Romalılık bütün dinlere ve dillere mensup olanları bir çatıda toplardı. Modern zamanlarda bunu yaşatmak mümkün değildir. Söğüt'te teşekkül eden beylik kısa zamanda cihanşümul oldu ama bütün İslam devletleri gibi hanedanın ismini taşıdı. Geçmiş asırlarda "Osmanlı" yöneten hanedanın ve ona mensup olan devletlilerin adıydı; bir halkın kimliği olarak kullanılmadı. Onun emperyal bir kimlik haline dönüşmesi 19'uncu yüzyılın ulusalcı Avrupa'sını gözleyen ve göğüsleyen Bâbîâli yöneticilerinin icadıdır. Bütün milletleri, çeşitli dinden ve dilden bütün kavimleri kucaklar gibiyse de yeterince kucaklayamadı ve Osmanlılık bir Rum milletvekilinin deyişiyle de; "Osmanlı Bankası ne kadar Osmanlı ise o kadar Osmanlı" olarak eridi. Türk halkı arasın-

da ve Avrupa edebiyatında yaşadı. Ne var ki Cumhuriyet'i kuranlar da Türk deyimini hiç değılse başlangıçta Osmanlı kadar geniş tutmuşlardır. 1924 anayasasındaki kullanılışı bu genişlik içindedir.

19'uncu yüzyılda imparatorluk tebaasından herhangi birinin "Biz Osmanlıyız" demesi veya bürokrasinin Osmanlı pasaportundan söz etmesi emperyal bir tutumdur. Gerçi, Avrupalıların Türk İmparatorluğu demesi gibi bazı ahvalde Rodoplar'daki Bulgarlar da Türk İmparatorluğu ve Türkiye'den söz ederlerdi. Ama bu "Osmanlılık" umumî bir deyimdi, o dahi tutunamadı. Avrupa'da coğrafyaya göre isimlendirilen ülke pek azdır. Büyük Britanya ve artık resmen kullanılsa da pek sevilmeyen British terimi böyledir. Son kalıntı Avusturya'dır, Österreich; doğu devleti demek olan bu ülkenin sakinlerine de Österreicher, Avusturyalı adı verilmiştir. Avusturyalılık bir ara Alman, Trieste İtalyanı, bazı Çekleri içeren ve sevilen bir isim olduysa da sonunda onlar da herkes gibi bu unvana isyan ettiler. Bugün Avusturya ismi ihtiyar halkın yorgunluğundan, dolu kasalarından ve Avusturya'da artık kayda değer bir halk grubunun olmamasından dolayı yaşıyor.

Bir müddettir gazete sütunlarında Fransa, İtalya, Almanya gibi tabirlerin böyle olduğundan söz ediliyor. Hatta bence ansiklopedi ve sözlüklerde çok açık anlatıldığı halde yanıltma yoluna sapılarak bu isimleri coğrafyayla aynileştirip etnik kimliğini pas geçme eğilimi var. Avrupa kıtasında İspanya gibi, iki küçük azınlık grubunu tanıdığı halde kendi Endülüslü, Aragonlu veya Kastilyalı olsun ortaklarının etnik ismini ayrı dil konuşan Katalan ve Basklara da örtüştüren bir devlet vardır. Gene Bröton, Bask ve Korsikalı ayrı dil sahibi azınlıklarına aldırmadan kendi tarihî ismini kullanan Fransa da onun yanı başındadır. Bu tarihtir ve bu ülkelerin geldiği yer başka bir seçim de bırakmıyor.

Türkiye tabiri hâkim etnik gruba göre, ülkemize başkalarının verdiği bir isimdir. Şimdi bir de Türkiyeli tabiri yaratmanın mantıkla bağdaşır bir yanı olamaz. Kaldı ki, bu gibi mantık çıkmazını önlemenin önemli bir yolu tercüme etmekten geçer. Bir çevirin bakalım, hangi gümrükten Türkiye'yi nasıl çevirip geçeceğiz. Size kimlik soruyorlar, kimliğinizi açık söyleyin. Türkiyeli bir üst kimlik olamaz. Başkaları da başka bir kelimeyi üst kimlik olarak kullanmaya kalkarsa ne dersiniz? Terimlerin nasıl oluştuğunu bilmek için

çocukların lego oyunu gibi zihinsel idman yapmak yetmez. Arka-sında uzun bir tarih, beklenmedik metaforlar ve değişimler yatar. Masa başında filoloji ve tarih bilgisinden yoksun olarak ortaya ko-nan bazı terimlerin hiç kimseye bir ufuk açacağına inanmıyoruz. Zaten işin garibi kimse de bazı gayretkeşlerden bu gibi zihin oyun-ları istemiyor. Ta Ziya Gökalp'ten beri Türk aydınları üstünkörü sözlüklere bakarak ortalığa kendilerince büyük ve ufuk açıcı kav-ramlar atmakla meşguldür. Hepsi biraz ortalığı karıştırır sonra da unutulur gider. Hele birisi, Amerikalı oluyor da Türkiyeli niye ol-masın dedi. Şüphesiz ikisine de göçmenler gelmiş ama birine ka-filelerle, öbürüne ise bavulu, vapur bileti ve özgür iradesiyle. Biri-nin adı Kristof Kolomb'un farkına varmadığı bir bilinmez yeni kıta-yı bilinir kıldığı için ismi verilen Cenovalı bir kaptandan, Amerigo Vespucci'den geliyor. Sorsanız iyice okumuş yazmışların dışında sokaktaki Amerikalıların çoğu bile Vespucci'yi bilmez. Hiçbir ka-vimle, hiçbir dil ve dinle alâkası kurulmayan bir adem ismi yeni keşfedilen kozmopolit bir kıtaya verilmiş. Küçük Asya'nın 12'nci asırdaki adıyla ve o adın anlamıyla ve o ülkenin üzerindeki tarihî oluşumla paralellik kurabilmek için ancak bizim memlekette tarih ve coğrafya okumak lazım.

Biz Kimiz, 'Diğerleri' Kim?

"Kitab'ün Nahal ve'l milel - Dinî topluluklar ve inançlar" başlıklı kitap Horasanlı bilgin Şahrastani tarafından 12. asır başında kaleme alınmış. Avrupa dillerinde birçok tercümesi var. Hristiyanlık, Zerdüştilik, Maniheizm, Mazdek hareketi ve Yahudilik üzerine bugün dahi okunup bir şeyler öğrenilecek bir kitap. Şahrastani zamanımızın ünlü Yahudi şarkiyatçısı Slome Goitein'in tabiriyle bu belgeleri kimbilir ne zahmetle toplamıştır. Oysa miladın birinci asrında Roma'da hem de Yunanca ve Latincesi mükemmel Yahudi komşuların ortasında yaşayan Tacitus, Yahudiliği bu komşulara sormaya bile lüzum görmemiş; "Yahudiler Kudüs'teki mabetlerinde altın eşek heykeline tapınır", Şabat gününü kastederek "Çok tembel oldukları için de haftanın bir günü hiç iş yapmadan yatarlar" diyor. Profesör Goitein haklı olarak "Beşeriyet, Tacitus'tan Şahrastani'ye ne kadar önemli bir yol kat etmiş" diyor. Ortaçağ İslamı'nın kendinden olmayana, "diğer"ine bakışındaki saygı ve hassasiyet kayda değer.

Müslüman Ortaçağı için 'diğeri' hep yanibaşımızdaydı. El Biruni Hint dinlerini iyi tanırdı. İbni Haldun, yahudi tarihini çağdaşı yahudilerden daha iyi tetkik etmişti. Türklerin tarihinden söz ederdi. Müslümanların tarihleri boyunca ne engizisyon, ne de Nazizm gibi olayları yaratmadıkları açık. Orta zaman müslümanı, Faslı coğrafyacı İdris'in kozmopolit Sicilya Sarayı'nda yaptığı gibi, İskandinav 'sagalarını' dahi dinleyip Rusyalıların tarihi için ipucu arayan adamlara sahipti. Bugünün Doğuluları ise maalesef etraflarını kaba gözlemlerle tanımayı tercih ediyorlar.

İşçi olarak yaşadığı, talebe olarak okuduğu ülkelerin dilini bilse de, tarihlerini, toplumsal bünyelerini ciddi olarak incelemiyorlar. Hintliler ve Senegalliler hariç dilini benimsediği kolonizatör ülkenin edebiyatına ve toplumbilimine nüfuz eden pek yok.

Eski Sovyetler'in yetmiş milyon Müslümanı Rusçayı mükemmel konuşur. Bu dili Ruslardan iyi yazanları tümen tümen. Ama siz hiç Rusya tarihi, Rus dili üzerinde araştırmaları bulunan bir Türk duyduunuz mu? Son AB-İKÖ buluşma forumunda Hassan bin Talal, Avrupalılar nasıl oryantalistlik (doğubilim) yapıyorlarsa, bizim de oksidentalizm (batibilim) yapmamız gerekiyor dedi. Haklıdır.

Doğu da, Batı da Allah'ındır -Goethe'nin 'Doğu-Batı Divanı'na aldığı bu Ayet-i Kerime 'öteki' 'Doğulu-Batılı' gibi kavramların ne kadar yanardöner ve görece olduğunu vurgulamaya yeter. 'Diğeri' kim? Hepimiz. Herkes herkese göre diğeri... Afrikalı ile Asyalı, Hristiyan'la Yahudi, Eşkenaz Yahudi ile Seferad Yahudi, Müslüman ile Mecusi, dahası var: Türk Müslüman ile Arap Müslüman birbirine göre öteki, ya da diğeri. Daha da var: Ortaçağ filozoflarının dediği gibi; "Velayetün nas bela'yülazim" - diğerlerini (halkı) yönetmek büyük beladır. Demek ki, yönetenle yönetilen de birbirine göre diğeri. 'Diğerini' tanıdığın ölçüde yakınlaşırsın ve aradaki sınırlar kalkar.

Doğu ve Batı ayrımı ne? Akdeniz'in doğusu da batısı da aynı tarih ve medeniyetin çocuklarının yurdu. 12. yüzyılın Endülüslü Arabı, Kadı Ahmed El Endulusi, medeniyeti yaratanlar diye eski Yunanlı, Romalı, Mısırlı, İbrani, İranlı, Hintli ve Arapları sayıyor. Di-ne değil, Akdenizli olma imtiyazına bağlı bir medeniyet bu. Öbürleri, coğrafyaları nedeniyle bu kategoriye giremiyormuş. Kuzey Avrupa gerçekten bu camiaya geç girdi.

Hepimiz Hazreti İbrahim'in çocuklarıyız, Aynı kelamın etrafında toplanmışız. Hepimiz eski Mısır ve Yunan medeniyetlerinin çıkardığı felsefeyi benimsemişiz. Ötekiliğimiz giyim kuşam ve yemeğe münhasır. Ürdün Prensi Hassan bin Talal'ın 'Arap Dünyasında Hristiyanlık' adlı kitabı, hristiyanlığı herkese öğretecek ölçüde saf ifadeli, bitaraf ve saygıyla kaleme alınmış bir kitap. Hassan bin Talal, Şahrastani'nin geleneğini sürdürdüğünü gösteriyor.

21. yüzyılda insanlar birbirlerinin inancına sadece saygı göstermekle değil, hatta onu dış aşınmalara karşı muhafaza etmekle yükümlüdürler. Protestan misyonerlerin, sağda solda Müslümanlık aleyhinde dolaştırdıkları uyduruk broşürlerle ne kendileri yeni taraftar kazanırlar, ne de uygarlığın yüzü güler. Bu asırda 'diğere' karşı ilgi, Hassan bin Talal'inki gibi olmalıdır. Beşeriyet yobaz misyo-

ner broşürleriyle mi, yoksa Hassan bin Talal gibilerinin bilgece söylemleriyle mi yoluna devam edecek, göreceğiz.

Bin yıllık Rusya kilisesi, komünizm döneminde aldığı yaralarla güç zamanlar geçiriyor. Cemaatiyle ilgisini kaybetmiş. İkona edici olamıyor. Boşluğu ABD'li ve İskandinavyalı misyonerler doldurmaya kalktı. Her gün yeni taraftarlar kazanıyorlar. Rus Ortodoksluğu bir inanç, ama asıl önemlisi bu inancın etrafında oluşan bir kültürdür. Hepimizin huşu ile dinlediği, koroların terennüm ettiği ruhumuzu temizleyen ilahiler, neşideler çok kimsenin derinliğine takıldığı ikonlar, sonsuz stepin ortasındaki soğan kubbeli kiliseler, Se-rov gibi ressamlar ve büyük Dostoyevski, hepsi de bu kültürün ürünü. Acaba Protestanlık'la donanacak bir Rusya'nın bu doğurgan kültürle ve mistisizmle bir alâkası kalır mı? Biz Ortodoks değiliz, sanatı ve kültürü seven insanlar olarak bu hayâsız propagandaya karşı çıkmalıyız. Demokrasi mi, etik mi daha önemli?

Birbirinin inanç ve kültürünü küçümseyerek değiştirmeye kalkmak değil, öğrenmek gerekir. İki yüz sene önce Alman Friedrich Rückert'in Hayyam ve Hafız'ı Almancaya aruz vezniyle çevirmesi, Kuran'ın en güzel mealini Almancada ortaya koyması, Joseph Hammer'in İranlı Vassaf'ın tarihini mutantan Farsçadan Almancaya taşınması, Fransız oryantalistlerin Nadir Şah'ın tarihini Voltaire'in diline kazandırması ancak saygıyla karşılanır. Gelecekte İbni Haldun ve Biruni'nin torunları da Burgondia'nın arşivlerini, Kremlin'in kütüphanelerini içlerine sindirerek okuyacaklar. Dünya çokrenkli. Bu renklilik, 'diğeri' olmak için gerekmiyor. Medeniyetler lafı çoğul telaffuz edildiğinde siyasî ve diplomatik bir riya ile değil, gerçek bir ilgi ve sevecenlikle telaffuz edilmelidir.

Assimilasyon

Assimilasyon terimi “emme”, “özümleme” diye çevrilebilir; tarihte bir kavmin diğerini yok etmesi olarak da niteleyebiliriz. Bu, ayrı bir dili ve dini olan kitlenin ayırıcı özelliklerinin, diğer kalabalık hâkim bir kavim tarafından yavaş yavaş yok edilmesidir.

Hiç şüphesiz ki insanlık tarihi bu gibi evrim ve değişikliklerle doludur. Birbirine karışmayan ırk, yeryüzünün pek az noktasında, az sayıdadır. Tarih öncesi yani yazı öncesi çağlar gibi, yakın çağlarda da assimilasyona uğrayarak kimlik kaybetmiş veya sayıca azalmış kabileler vardı.

Meselâ Napoleon’u yenip Paris’e giren Rus ordusunun ön safalarında herhalde çok egzotik görünümlü kürklü, kalpaklı, oklu yaylı on bin kadar Nogaybat denilen hristiyan Ural Nogayları varmış. Oysa bugün bu kavmin mensupları bu sayıya ulaşamıyor bile. Şehirleşme onları azaltmaya yetmiş.

Bunlar, değişik safhaları ve değişik tiplerini içerir.

Tarihte dilini kaybettiği halde assimile olmayan kavimler de vardır. Bunlar din etrafında veya kabile bağlantısına sahip kişilerdir. Meselâ İrlandalılar... Kelt asıllı dillerini hemen hemen unuttukları - ki bunu bilenlerin sayısı pek azdır, yaygın ve akıcı olarak kullanamazlar- ve İngilizce konuştukları, hatta bu dilin edebiyatına ve tiyatrosuna hizmet eden Bernard Shaw, Samuell Beckett, Oscar Wilde gibi büyük isimler çıkardıkları halde, İrlandalılıklarını folklor, menkıbeler ve Katolik inanç sayesinde muhafaza etmişlerdir.

Benzer durum, İskoçya için de söz konusudur.

Bazı halde tamamen farklı âdet ve ananeler, yeme-içme alışkanlıkları assimilasyonu önler. Örneğin Ukraynalılar, Finli ve Ruslar arasında geçişkenlik fazladır. Ayrı dil, geçişi önleyememiştir. Hatta bugünkü Rusya’nın kalbi Volga bölgesinin Fin-Ugur kabilelerle meskun olduğu ve Ruslaştığı malumdur. Aynı geçiş aynı dil

ve dindeki Türk ve Slavlar arasında rastlanmaz. Bu iki ırk arasında evlilik ve karışma yoğun değildir; bu nedenle de uzun Altınordu devleti hâkimiyeti ve birkaç asırlık Çarlık Rusya ve Sovyet Rusya egemenliği karşılıklı olarak asimilasyona neden olmamış, karışım sınırlı kalmıştır.

Daha da ilginç örnek, Çinli ve Sinkiung yani Sincan denen Doğu Türkistan ahalisinin durumudur. Türkler Çinlileri “kötü yemek yiyen ve derileri kokan adamlar” olarak, Çinliler de Türkleri “hayvanların sütünü içip süt mamullerini yiyen barbarlar” diye görüyorlarmış. İki ırkın bu durumda karışması ve bir gelecek inşa etmesi mümkün olamıyor. Bu nedenle asıl âdetler, folklor ve günlük yaşamdaki farklılıklar asimilasyonu önüyor. Kavimler arası evlilik ve yakınlaşma katien söz konusu olmuyor.

Assimilasyon bazı halde üstün silahlarıyla hâkimiyet kuran, fatih azınlığın yok olmasıdır. Meselâ Orta Asya’da Toharlar tarihimizde Döger denilen Oğuzlar’a adlarını verip kaybolan kavimdir. Gene Türk kökenli Volga Bulgarları’nın Han Aspruk başkanlığında bugünkü Bulgaristan Slavları üzerinde hâkimiyet kurdukları, dillerinden bazı unsurları, asıl önemlisi bu kavme isimlerini bırakarak kaybolup gittikleri açıktır.

Rusya’yı istilâ eden Kıpçık Türk kabilelerin başında gerçekten bir Moğol kabilesi olan Tatarlar vardı. Bu komutan kabilenin adını, çoğunluğu teşkil eden Kıpçak kabileleri benimsedi. Rusya’daki Tatarlar’ın bu özgün Tatarlar ile isimden başka ilgisi yoktur. Kuşkusuz o hakiki Tatarlar da, Kıpçak ve Türk grupları içinde erimişlerdir. Gene başka bir dil konuşan Baltık yöresindeki Prus kavmi, Germenler’in arasında onlara isimlerini vererek kaybolmuştur. Bugünün Alman Prusyası ve Prusların hakiki Pruslar ile din, dil, ırk olarak isimlerinden başka hiçbir alâkası yoktur. Demek ki sadece yenilenler değil, bazı halde yenenler de assimile ediliyor.

Nihayet bugünkü Rusların ismi de İsveç’ten gelen Varegler tarafından “Rosi-Ruotsi” olarak verilmiştir. Rus milliyetçi tarihçilerin itirazlarına rağmen en çok taraftarı bu görüş toplamaktadır. Normanlar, Rusya devletinin ve milletinin adını koymuştur. Gene Mîlattan Önce 1900’lerde Anadolu’ya bugünkü Güney Rusya’dan gelen Naşiler dillerini ve hatta ölü yakmak vesaire gibi folklor ve

dinî ritüellerini korudukları halde isimlerini değiştirip yendikleri yerli halkın adını almışlar, yani Hatti, Hitit olmuşlardır.

20. ve 21. yüzyıllarda din, etnik renkleri bastırmaya yetmiyor. Ama mazide din, etnik kimliği de etkilemiştir. Milâttan önce 3. asırdan beri Mezopotomya, Suriye ve Filistin, "Aramî" dediğimiz kavim tarafından istilâ edilmişti ve Arami dili yayılmıştı. Hazreti İsa doğduğunda Filistin halkı yani Yahudiler, İbranca konuşmuyordu, Aramca konuşuyordu. Hazreti İsa da Aramca konuşuyordu, ama eğitilmiş bütün Yahudiler gibi İbranca'yı dinî metinleri okumak ve ibâdet için öğrenmişti.

İki bin yıl boyunca İbranca konuşmayan yahudiler, özellikle de Alman Sakson lehçesi temeline dayalı İbran ve Slav deyimlerle karışık özgün yahudi dili olan Yidiş konuşan Avrupa yahudileri, İbranca'yı dinleri sayesinde zihinlerinde tuttu, kimliğini korudu ve bu dili modern İbranca olarak yeniden dirilttiler.

Bugünkü Filistin'de İbranca günlük dil olarak 20. yüzyıl başında diriltilip konuşulmaya başladı. Benzer bir durum tarihî dönemlerde de oluştu. Arap yarımadasının dışında da Arapça konuşan kavimler vardı, ama herkes Arap değildi, Samî ırkından idi. Milâdî 7. asırda Aramca çok yaygındı. Bu kavimler İslamiyet ile birlikte benzer dil olan Arapçaya da kolayca geçtiler ve ortaya kalabalık ve büyük bir Arap kavmi çıktı. Yoksa bugünkü Arap dünyasının Arap Yarımadası'ndaki Araplık ile ne kadar ilgisi olduğu tartışılır. Ancak bu bölgede hristiyanlığını koruyan Süryani, Keldani gibi gruplar Aramca'yı, Mısır hristiyanları olan Kobtlar da Kobtçayı muhafaza edebildiler. Ancak bu diller de yavaş yavaş ortadan kalkıyorlar.

Meselâ Balkanlar'daki müslüman Pomaklar Bulgarca ve Hellence, Giritli bazı müslümanlar Hellence konuşurlar; dinleri dolayısıyla Türk etnisitesine geçiş yapmışlardır. Tarih ve coğrafyadan çok bizim yanlış mübadele politikamızın etkisiyle Anadolu'daki Karamanlı Türkler Hellenize olmuşlardır. Ama aynı tip bir geçiş, Moldova, Romanya ve Ukrayna'daki Gagauzlar için söz konusu değildir. Toplu yaşamları dolayısıyla etnik Türk özelliklerini 20. asra kadar korumuşlardır ve korumaya da devam ediyorlar.

Bu gibi bir durum az sayıda ama kapalı hayat süren Karaylar yani Musevî Türkler için de söz konusudur. Germen dünyasının ortasındaki Doğu Almanya'da yaşayan Sorblar Slavlıklarını korumuş-

lar ama aynı şey Macaristan'daki Kumanlar için söz konusu olmamıştır.

Milliyetlerin assimilasyonu pek genel kurallar ve konumlarla izah edilecek gibi değildir. Maalesef istisnalar kurallardan çoktur. İktisadî ve antropolojik şartlar kadar coğrafya şartları dahi etkilidir. Meselâ Sicilya ve Güney İtalya'da Milâttan Önce 6. asırda başlayan Hellen kolonizasyonu iç bölgelere yayılamadı. Kıyıların iç kısmındaki İllirya asıllı Messapiler bu yayılmayı inatla durdurdular. Kültür olarak Hellenizm'e açıldılar, hatta dinleri bile Yunan tanrılarını kısmen benimsedi. Ama dilleri ve kabile bağları Hellenlerle kaynaşmalarını önledi, hatta düşmanlığı teşvik etti.

Hiç kuşkusuz, yabancı bir assimilasyona aile, kabile bağlarının kudreti dil ve folklorun korunması mani olmuş ve bunun en iyi örneğini Arap kavmi vermiştir. Dillerine düşkünlükleri, soy ve "hay"larına yani oymaklarına bağlılıkları, ananeye yani "sunne"ye riayetleri bugün dahi Arapları birbirine kenetler.

Zaman makinesini kullanırsak; çağın Arap genci on kuşak evvelki ecdadıyla rahatça yüz yüze gelip anlaşıp. Çok toplumlu bir özellik yoktur. Bu nedenle de bin yılı aşkın süre devleti olmayan ve gezgin Arap idarecilerin yönettiği Arap dünyası, Araplığını muhafaza edebilmiştir.

Assimilasyon, tarih düşüncesinin ve yorumunun temel sorunlarından biridir. Soğukkanlı ve politik istismardan uzak değerlendirmeler yapmak için ise, çok sayıda mukayeseye başvurmak gerekir.

"Diğer"i

"Diğer-other" Anglosakson çevrelerin son icadı. Bence hiç de tutarlı olmayan, yani tarif vasfı olmayan bir deyim. "Diğer" bir Rus matriyoşkası gibi sonsuz iç içelik ihtiva eden bir kavram. Hristiyan için Yahudi diğer, Yahudinin içinde Eşkenaz ve Safarad Yahudi diğer. İdare edilen, edene diğer diye bakıyor. "Velayet'un nas belayu'l azm" -başkasını idare büyük beladır- diyor Ortaçağ Arap devlet teorisi... Renkler, âdetler, yenen yemekler insanları birbirine göre diğer yapmaya yeter. Kapalı kavimler "diğer" mefhumunu kolay yaratıyor, üstüne düşüyor ve abartıyorlar. Beşeriyetin sorunlarını çözmeye çalışan bir alay endüstriyel toplum bu abartmanın âlâsını yapıyor; "diğer"i yaratıyor, abartıyor, büyütüyor, sonra da kendi pişirdiği put biçimli ekmeği yiyen cahiliye Arapları gibi, problemle gürültü patırtı çıkarıp, sözde savaşıyor.

Sorunun başka boyutu da var; toplumlar birbirini öğrenip öğretmekte yavaş davranıyor. 18'inci ve 19'uncu asır boyu Doğu toplumlarını en iyi inceleyen Fransa'nın büyük şarkiyatçıları bu bilgileri toplumlarına iyi aktaramamış, dar akademik çevrelerde kalmışlar ki, bazı çağdaş politikacılar, hattâ düşünürler sık sık "Biz İslâm'ı, Doğu'yu bilmeyiz" diye nazeret ileri sürüp duruyorlar. Rusçayı neredeyse Ruslardan iyi konuşan ve yazan tümen tümen Rusya Müslüman aydınlarının içinde, bir ünlü Rusya tarihçisi, Rus dili ve edebiyatının gramer ve leksikografisinin saygın uzmanı yok. Üçüncü Dünya'da sömürgesi olduğu ülkenin dilini iyi bilen aydınlar kalabalık ama Hindistan ve Senegal dışında bu dilde araştırmacı ve uzman çıkaran pek yok. Doğu dünyası Batibilimci-Occidentalst veya müstağrib çıkarmadıkça ne dünyayı iyi kavrar ne de kendini anlatabilir.

Hristiyanlığı iyi öğrenmeyen Doğuluların misyoner faaliyetlerin tahribatından şikâyet etmeye de pek hakları yok... Müslüman ülkelerin tarihçileri Burgondiya'nın, İngiltere'nin, Rusya'nın arşivle-

rine girip o ülkelerin tarihi üzerine uzmanca yorumlar yapamadıkça, sosyologlarımız saha araştırmaları ve bilimsel gözlemlerle Batı ülkelerini yorumlamadıkça, Batı üzerine söylediklerimiz kahvehane dedikodusundan ileri gidemez ve "emperyalizm" sızlanmasıyla da hiçbir sorun çözülemez. Batı zihniyetini ve toplumlarını kaba gözlemin dışında iyi kavramak gerekiyor. Bunu hiç değilse Türkiye'nin sistematik ve örgütlü olarak yapması gerek çünkü artık insan malzemesi var.

Doğulular ortazamanda "diğer"ini iyi tanırdı. Coğrafyacı İdrisi'nin İskandinav sagalarını bile tanıdığı ve Rusyalıların tarihi için yararlandığını Omelyan Pritsak gibi ciddi ilim adamı ortaya koydu. İbni Haldun Yahudi tarihî kaynaklarını okuttu; çağdaşı olan hahamların bile bilmediği bu kaynakları, tarihini yazarken kullanmıştı. Doğulular bugün bu özelliklerini kaybetmiş durumda, tekrar kazanmaları lazım. "Öteki" nedir? Hepimiz Hz. İbrahim'in etrafında toplanmışız. Yahudiler, Müslümanlar, Hristiyanlar hepsi eski Mısır'dan gelen ve eski Yunan'la şekillenen bilim ve felsefenin izleyicileriyiz. "Öteki"lik vasfını tayin eden unsurlar ise, bu dünyayı renkli kılmaya yarıyor.

Türk Olmak Zor Zenaat

Türkiye’de yaşamak zor; bu ifadeyi yarım asırdır duyuyorum. Genelde Türkler dışarı kaçmak ister... Bu kaçış Akdeniz ülkelerindeki göçe benzemiyor; iyi tahsil görmüş, paralı veya er geç refaha erecek insanlar, listenin başında yer alıyor. Gençler gibi yaşlılar da var; altmışından sonra ölmek için oraya buraya gidiyorlar. Türkiye’yi, itiraf etmesem bile güzelliğın ve renkliliğın merkezi olarak görenlerden biri olduğumdan benim anlayamayacağım bir duygu; bu nedenle ülkemizin iten ve çeken taraflarının muhasebesini yapmakla meşgulüm.

Dışarıdaki Türkler, ev sahibi açısından sorun çıkarmayan bir kesim; siz bakmayın başörtüsünden şikâyet eden Almanlar’a. Adlî istatistiklerde Türkler, kapalı ve eğitimsiz bir işçi sınıfında rastlanmayacak kadar düşük göstergeler arz ediyor. Bayramda kurbanlık koyun kesme olaylarının abartılmasını da bırakın; Türkler’in yaşadığı işçi mahalleleri mezbelelik değil; sağlık ve temizlik sorunları asgaride, hatta olabileceğinden iyi. Millet çalışıyor, biriktiriyor ama toplumla bütünleşmiyor. Ne var ki bütünleşmeyenin inadı kadar, bütünleştiremeyenin dar kafalılığın ve tersliğın de hesaba katıp konuşalım. Birisi için kapalı Anadolu insanı diyoruz, öbürünün Hollandalı ve İngiliz komşularının aksine dünyaya kapalı köylü ve kasabalı bir millet olduğunu niye unutuyoruz? İş ABD’ye gelince durum adamakıllı değişiyor. Okutup, yetiştirip, donatıp gönderdiğimiz insanlardan oluşan bir sınıf bu. Professional lobby (meslek sahibi grup) diyorlar. Ülkesinin kırsal kesimlerinden kopup gelen Sicilyalı’dan, Yunanlı’dan hele Meksikalılar’dan çok farklılar. Hatta II. Dünya Savaşı öncesi gelen Doğu Avrupa Yahudileri’nden de çok daha eğitimliler. ABD’deki Türkler, ilk günden çalışan, kazanan, üst düzeyde tüketmeye başlayan insanlar. Sık sık inanılmaz başarılarıyla toplumun üst taraflarında gezinenleri duyarız. Doğrusu ABD de milliyetlerin dışlanmadığı, kabiliyetsiz ve tembellerin

ezildiği yer diye bilinir; Türkler bu cangılda hep üstte ve huzurlu idi. Ta ki zincirleme, uyuşturucu sorunu, Kıbrıs-Yunan propagandası ve Ermeni propagandası birbirini izleyene kadar.

Haritada Türkiye'nin yerini bilmeyen mustarip orta sınıf insanları, uyuşturucunun ağına düşen çocuğunun vebalini Türkiye'de arıyor; zaten o Türkler Kıbrıs'ı yağmalayan(!), Ermeniler'i soykırma uğratan(!) kötü adamlar değil mi? Bulunduğu yerde uslu uslu çalışan, vergi veren Türk'ün okuldaki çocuğu, dedesinin Ermeni kestiği gerekçesiyle diğer çocuklar tarafından tacize uğruyor. Şimdi bir de önündeki kitaptan böyle şeyleri okumak zorunda kalacak. Dışarıda etnik hassasiyeti artan Türk, her yerde ülkesi aleyhindeki propagandayla karşılaşır; Türkiye'ye karşı acil yaptırımlar uygulanmasını isteyen Rum ve Ermeniler "Biz Amerikan vergi mükellefiyiz" diye bağırlarlar. ABD'de yaşayan bir dostumun dediği gibi; sanki suçladıkları ve okulda "Türklerin kasaplığını" öğrenmek zorunda kalan çocukların ebeveyni vergi mükellefi değilmiş gibi... Son hafta kendilerini dinlediğim ATAA (Türk-Amerikan Dernekleri Federasyonu) üyeleri, ABD'deki başarılı hayatlarına ve dünyaya açık konumlarına rağmen, bu baskıları yoğun olarak hisseden bir kitleyi temsil ediyorlar.

Şu anda Almanya'da Sosyalist ve Yeşilci gruplar ve devlet görevlisi yazarlardan oluşan garip bir koalisyon anti-Türk nutuklar atıyor. Bu nutuklarda sağlıklı muhakeme (audi alteram partem - diğer tarafı dinle) ilkesi yok. Nazi Reich'indeki babanın ve amcanın benzerini başka yerlerde ve Türk tarihinde arıyorlar. Altı milyon Yahudi'yi, bir milyon Çingene'yi, Kızıl Ordu'nun esir askerlerini fırınlayanlara ortak a:anıyor ki, tarihteki suç yayılsın ve kokusu azalsın. Fransızlar; vatani işgal edenlerle işbirliği yaparak, Yahudiler'i kampa yollayan Fransa'nın tarihini temizlemek için, tarihî dramımızı soykırıma çeviriyor ve oralarda yaşayan Türkler suni öfke ve teatral suçlamalara göğüs germek zorunda. Bence herkes göğüs germeli. Ataletten kurtularak tarihi öğrenmeli, tartışmalı, ısrarla tezlerini savunmalı. İçerde de dışarıda da olsak; Türk olmak zor zenaat... Kolay tarafından yaşamak mümkün değil...

"Soykırım" Üzerine

Yaşı 65 civarındaydı, Viyanalıydı ve konuşması sık sık bu lehçe-ye kaçıyordu. Viyana lehçesini sevmediğimi ve anlamakta güçlük çektiğimi söylediğimde, "Ben de sevmiyorum ama doğduğum ve büyüdüğüm yerin alışkanlığı" derdi. 1971'de tanıştım. Savaştan önce Viyana Teknik Yüksek Okulu'nda, yani bugünkü Teknik Üniversite'de okuyanların çoğu gibi iyi bir mühendisti. Teknik tarih konusunda ne biliyorsam onun heyecanlı izahlarından öğrenmişimdir. Sonra Türkiye'ye bizi ziyarete geldiğinde; "1938 yılı 10 Kasım'ından beri ben artık Avusturyalı değilim" demişti. Oysa Viyanalı yüksek mühendis Rudolf Karlbürger çok Avusturyalıydı. Son görüşmemizde beni Viyana'dan Floransa'ya uğurlarken hareket eden vagonu şapkasını çıkartarak selamladığını hala hatırlıyorum. Ailesi 1938 martında Prag'a sığınmış ve orada meşum sondan kurtulmamıştı. O ise Dachau toplama kampından Çin'e kaçabilmişti. Avusturya Nazileri de Avusturyalıydı; rüşveti severlerdi ve beynelmilel Yahudi komitesinin ara sıra sızdırdığı rüşvetlerle bazı şanslı mahkumlar böyle kurtulabiliyordu. 1938'in 9 Kasım'ı "Kristal Gecesi"dir. Tertipli olarak Yahudi dükkanları yerle bir edilmiştir. Ertesi gün 10 Kasım'da ise kaçacak imkânı olmayan Yahudiler toplanmaya başlamıştı. Onların arasında genç mühendis Karlbürger de vardı ve kendisine ırkî ve dinî kökenlerini unutan, Almanlık ve Avusturyalılıklarıyla övünen birçok Yahudi gibi o gün ne olduğu öğretildi.

Çar Rusyasında kasabalarına kapanıp yaşayan Yahudiler her türlü hastalığın sorumlusu görülürdü. Balkanlar'ı karıştırmakla yükümlü İstanbul'daki Büyükelçi İgnatev 1877-78 savaşıdan sonra Rusya'nın İçişleri Bakanı olunca "pogrom" denilen yağma olaylarının tertibi için "Yahudilik"in yeterli gerekçe olduğunu söylemekten çekinmezdi.

1492'de Gırnata (Granada) ve Kordoba'yı alarak Endülüs medeniyetine son verenler zulümden kurtulmak için din değiştiren Yahudilerin bu din değiştirmeyele temize çıkamayacaklarını, kanlarının temiz olması gerektiğini söylediler. Antisemitizm bir mirastı. Sadece dinle izah edilmez. Ortadoğu Hristiyanları arasındaki antisemitizm, Batı Hristiyanlığındaki kadar kuvvetli olmadı hiçbir zaman. Irk ayrımı 2 bin yıllık bir yaşam biçimidir. Avrupa antisemitizminin en kanlı ve utanç verici tezahürü 1933-1945 arasında yaşandı. Neye uğradığını şaşırın Alman Yahudilerine uygulanan zulmü Vichy Fransası da aynen benimsedi. İşgalcinin desteğiyle Fransa, Yahudi düşmanlığı mirasını kendi Yahudilerine ve ülkesine sığınanlara uyguladı. İçlerindeki yabancıyı ne kadar kendi gibi olsa da benimsememek bin yıllık bir mirastı. Doğrusu hâlâ da devam ediyor. 1933 ile 1945 arasındaki havadan utanan ve şok geçirenler kaldıramayacakları bu suçu paylaşacak başka toplumlar arıyorlar. Halen Türkiye'ye yöneltilen suçlamalar, dünyadan ve tarihten bihaber parlamento üyelerinin aldığı kararlar, her şeyi bildiğini sanıp hiçbir şey bilmeyen yargıçların Bernard Lewis gibi bilginleri "soykırımı inkâr etmekten" mahkum etmeleri; bazılarımızın biteviye tekrar ettikleri gibi Türkiye'nin AB'ye alınmasını önlemek için değil. Olaylara bakkal gözüyle bakmaktan vazgeçmemiz lazım. Toplumlar ruhsal temizlenme ihtiyacında ve Shakespeare'in "Hamlet"indeki katil kralın deyişiyle; "kokusu göğü kaplayan leş gibi suçlarını" yükleyecek başka ortamlar arıyorlar.

1914'te Türk İmparatorluğu'nu ve onun yorgun ve çilekeş ana unsuru olan Türkleri lüzumsuz bir dünya savaşına sürükleyen, maceraperest, dar görüşlü, bilgisiz yöneticilerin kontrol edemedikleri trajik olaylar hazırladıkları açıktır. Jön Türk muhalefeti her zaman için, dün dedeleri bugün de torunlarıyla, Türkiye adına olmadık yorumlar yaparlar. Ermeni tehciri ve katliamı tek taraflı değildir, bir mukateledir. Bu olaylar harbin ilk yılında vukua gelmiş de değildir. 1880'lerden beri Ermeni bağımsızlık özleminin yanlış politikalarla fiile geçmesi ve imparatorluğun parçalanması sırasında trajik boyutlara uzanmasıdır. Osmanlı da insanların yaşadığı bir alandı ve cennet değildi ama yukarıdaki manzaralar bu imparatorlukta yoktu. İnsanlar ve topluluklar kendi kompartımanlarında, kozmopolit bir dünyanın içinde yaşıyorlardı. Kimsenin kimseden nefret edecek iletişimi yoktu, ta ki ulusalcılık insanların cennette yaşayacaklarına

inandıkları bir farazi dünya kurana kadar... Her kavim ayrı bir ulusalcılık akımı ve özlemi içindeydi. I. Dünya Harbi hepsini bir kanala döktü. Harp sırasında bütün imparatorluk ulusları çatışma ve kargaşa içinde telef olmuştur. Soykırım hukukî olaylarda muhake-me alışkanlığı olmayan ve tarih bilmeyenlerin vereceği hükümle kesinlik kazanmaz. Üstelik soykırımı karşı çıkmak milliyetçi olmak değildir çünkü bu suç zaman aşımına tabi değildir ve böyle bir fiilde var olması gereken kültürel örgü dolayısıyla hem dedelerimize teşmil edilir, yani sadece Enver ve Talat'ı değil, Fatih Sultan Mehmet'i de kapsar ve sadece bugünkü kuşağı değil torunlarını da bağlar. Böyle ağır bir suç farazî hükümlerle, olsa olsalarla benimsetilemez; maddî ve bilhassa manevî sonuçları itibarıyla Türk kimliği ve pasaportu taşıyan her bireyi kapsar.

Soykırım suçlamaları karşısında hiç de milliyetçi bir örgütlenme ve yaşam biçimi göstermeyen Avrupa'daki ve özellikle ABD'deki Türk grupların galeyana gelmeleri ve birlikte hareket etmeye başlamaları onların gurbette bu gerçeği daha iyi görmeleri ve kavramalarıyla ilgilidir. Ortadaki resmî tarih tezinin ne olduğu belli değildir. Ama ulusun hukukunu savunmaya kalkan herkesin de bu konuda canının istediği gibi konuşmasını kabul edemeyiz çünkü hakikaten vahim sonuçlar getirecek bilgisizce ifadelere rastlanıyor. Titiz ve bilgili uzmanların çalışmalarına müracaat edilmelidir. "Söz hürriyeti" gelecek kuşakları sıkıntıya sokacak sorumsuzluk demek değildir.

Ermeni Olayları ve Arşivlerimiz

Ermeni sorunu alevlendikçe bütün siyasiler, memurlarımız, okumuşlarımız arşivperver kesiliyor; dışarıda da Ermeniler, "Türkler arşivleri kapatıyorlar, açmıyorlar" diye kıyamet koparıyorlar. Aslında Ermeni tarihçi ve aydınların da önemli bir zaafı var; Türkçe öğrenip Osmanlı evrak ve neşriyatını incelemek yerine, bağırarak tarih yorumu yapmayı tercih ediyorlar. Aralarında "soykırım" tarihçileri çok ama bu nasıl olmuş, diye işe girecek Ermeni-Osmanlı tarihçisi yok... Bizim de Ermeni milletin tarih boyu nasıl yaşayıp ne düşündüğünü takip edecek Ermeni uzmanımız iki tane genç çocuk. Arşivler karşılıklı açılrsa da, kim ne okuyacak? Gene mevcut evrakı gayriermenî ve gayritürk üçüncü taraf tarihçiler okuyacaklar. Aslında üçüncü taraf tarihçilerin yazdıklarıyla iş nereye gider bilmiyorum; az sayıda, sesini çıkarmayan ama samimi ve bilgilice yazarlar var; sadece alkışın iğvasına kapılıp partizanlık yapanlar var; çıkar için yazarlar var. Tessa Hoffmann gibi, Alman istihbaratının uzmanı olarak yazarlar var. Yves Terno gibi hayatının alkışı için yazarlar var. En kısa zamanda Ermenistan ve Türkiye tarihçileri bir araya gelip tartışmalı. Böylesi en iyisi, uzlaşılmasa dahi eski sert üslup kaybolmaya başlar.

Sözü arşivlere getirelim; arşivlerimizin atadan, dededen tasnifli olarak intikal eden bir kısmı var, tomar tomar saklanan kısmı var. Kimse 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başına ait evrakın tasnif edildiğini ve içinde ne olduğunu tümüyle bildiğini söyleyebilir mi? Hayır. Bilinen ve tasnif edilen kısım vardır; bilmediğiniz ve tasnif etmediğiniz kısım vardır. Ermeniler ve arşivi bilmeyen taraftarları, Türk arşivleri kendilerine bırakılsa, Nürnberg tipi kanun tasarıları ve Enver, Talat, Cemal imzalı Ermeni imha emirleri veya Naziler'in ünlü Van Zee toplantısı zabıtları gibi evrak çıkartır zannediyoruz. Boş kuruntu. Bu arşivlere mütarekede İngilizler, sonra da bir alay ecne-

bi tarihçi girdi. Osmanlı Devleti, Nazi Almanyası değil, Ermeniler de Berlin, Viyana Yahudileri değil; lakin arşivler iki halkın trajik tarihini aydınlatır ve kışkırtıcıları insafa getirmeye yardımcı olur. Hakikatler akla kara gibi değildir, vicdanın ve yöntemin ölçüsü, puslu gerçeğe yaklaştırmaya yardımcı olur.

Osmanlı arşivlerini incelemeye başlayan bazıları, tasnif edilme-yen fonlardan derlenen ve seçilen bazı evrakın, Ermeni dosyaları olarak ayrıldığını görecektir; bunlar gerçi tarihçiye yardımcı olur ama bir konuyu inceleyen tarihçi her şeyden önce malzemesini kendi seçer, kendi düzenler ve yorumlar. Dünyada ressamın renk seçtirip fırça kullanıracak adam yoktur; tarihçilere de arşivlerden yapılan derlemelerle yön veremezsiniz. Çıkan evrak okundukça tarihçiler bambaşka manzaralarla karşılaşılıyorlar. Bu manzaralar Batı'daki bazı kalemşörlerin yazdıkları şeylere uymuyor ama bir imparatorluk yıkılırken onun uyruklarının birlikte yaşadığı trajedi, acemice girilen cihan harbinin getirdiği facialar daha iyi anlaşılıyor. Arşiv okununca üç günde iş aydınlanır zannedenler de var; böyleleri akciğer röntgeni ile tarihî evrakı aynı mahiyette şeyler sananlardır. Arşiv uzun araştırmaların ve zaman içinde sayısız tarihçinin sayısız farklı yorumunu besleyen bir kaynak, tarih-yazıcının antrenman alanıdır. Arşivlerin ıslah ve tasnifini sadece Ermeni olayları vesilesiyle değil, uygar ve eski bir millet olarak düşünmeli; "iktisadî kriz" gibi yaveleri ve sözde mazereti bırakarak malî kaynak ayırmalı; hatta yurttaşlar olarak bağışta bulunarak bu önemli reformu gerçekleştirmeliyiz.

Türk-Ermeni Buluşması

21 Kasım Çarşamba günü TÜRSAK'ın tertiplelediği "tarihte sinema buluşması" etkinlikleri içinde bir de açık oturum vardı; Ermeniler ve Türkler arasındaki sorunları ele alıyordu. İtiraf edeyim ki, izlediğim ve katıldığım bunca açık oturum içinde bu kadar zihnimi meşgul edeni azdır. Emekli büyükelçilerimizin ve Ermenistan Bilim Akademisi'nden seçkin simaların götürdüğü kapalı kapılar ardındaki bazı görüşmeler dışında, doğrudan dinleyicilerin önünde öngörüşmesiz ve hiçbir usul tespit edilmeden yapılan bir açık oturumdu. Kırk çeşit münasip veya münasebetsiz soru sorulabilir, müdahale olabilirdi. Salon kalabalıktı, başta "Agos"un şef redaktörü Hrant Dink ve şehrimiz Ermeni aydınlarının seçkin temsilcileri, tanıdığımız hemen her gruptan aydın oradaydı. Bunun tarihî bir toplantı olduğunun hepimiz bilincindeydik. Belki çok önemli konulara değinilmedi, ama ilk defa kamu önünde iki taraf arasında doğrudan bir görüşme yapıldı. Öyle anlaşıyor ki, her iki taraf da Batı Avrupalı birkaç sempatizan desteğiyle tertiplenen monologları artık ilginç bulmuyordu. Üçüncü taraf olmadan kendi sorunlarımızı konuşmaya ve tartışmaya başlamamız lazım. Bu hoş bir başlangıçtı...

Açık oturuma, Ermenistan'ın genç rejisörü Dikran Khzmalyan, gene bu ülkenin genç tarihçilerinden Aleksandr Safaryan katıldı. Türk Ermenolog (Ermeni bilimci) Birsen Karaca edebî çeviriyle ilgili bir sunuş yaptı. Türkiye ilk Ermeni uzmanlarını Rusya'da eğitti. Bunu talihli bir başlangıç olarak görüyoruz. Aleksandr şu anda kurulan gayriresmî Türk-Ermeni komisyonunun sorunları çözeceğine inanmadığını söyledi; hiçbir şey ilk adımda çözülmez ama çözüme gider. Kaldı ki, sözü geçen Ermenistan'ın ağır iktisadî sorunlarını çözmeye yönelik bir girişimdir bu. Bir şeyi herkes anlamalı; Ermenistan artık devlettir. Diaspora yıllarının hırçınlığı ile hiçbir sorun halledilemez ve hayaller, Kafkaslar'ın granit gerçeğine çar-

par. Herkes soğukkanlı ve akılcı olmak zorundadır. Bununla birlikte Safaryan'ın sorunlara yaklaşımında gerçekçiliğin ağırbaşlılığını gördüm. Dikran Khzmalyan ödül aldığı Antalya Film Festivali'nden söz etti... Kendisini anlayan bir dünyayı tanımıştı, bu festivalde gösterilen belgeseli de hoşla gitti. İnsanlar sanat ve beğeniyle birbirine bağlanır. Dünyada Yakın Doğu halkları kadar birbirini anlayan ve birbirine gönülden bağlanan bulunmaz. Tarih boyu çatışmaları olmuştur ama bunu dar kalıplarla yorumlamak sorunları aydınlatamaz. Uzun tatlı birliktelikler de vardır. Bunu herkes anlamalı; oturma katılan İsveçli siyaset bilimci Klas Goran Karlsson bu konulara çok uzaktı. Evvela apostolik bir öğretmen edasıyla tarih öğretti. Ermenilik ve Türklük gibi mevhumları (sanal toplumlar) 19. asırda ulusal bilince ulaşmanın hikâyesi olarak vaz etti; ulusçuluk üzerindeki kuramlar ve kuralların maalesef çok istisnası var. Yakın Doğu tarihini bilmeyen Batı Avrupa siyaset bilimcileri kendi dünyalarının kalıplarıyla beynelmilel görüşler üretmeye çalışıyor. Affedilmez tarafları, kendi cemiyetlerinin geliştirdiği Şark tetkiklerinden habersiz olmaları... Zavallı Batılı şarkiyatçı unutulmak için üretmiş gibi... Bilimle provokasyonunun ilgisi az olmalı; Karlsson'un görüşlerine ne Ermeni ne de Türk katılımcılar ilgi duydu... Ama milliyetçilikten uzak eğilimlere sahip ve "Atatürk" kitabıyla tanıdığımız Aleksandr Jevakhoff o derece mutedildi. Türkler ve Ermeniler birbirlerini ilmî olarak tanımalı, etüt etmeli... Ermeni tarih ve edebiyatına katkıları olan bir Türklerle, Türkolog bir Ermeninin yorumları daha yapıcı olur ve dinlenir.

Burası İstanbul; İstanbul, Balkanlar ve Ortadoğu'da barışın yeniden yarattığı bir merkez olabilir. 1000 yıllık mazisi ve geleneğin izleri yeter... Geçen cumartesi Kezban ve Hüseyin Hatemi çifti bir iftar verdiler. Diyanet işleri başkanımız ve Rum Patriki Bartolomeus hazretleri ve Ermeni Patriki II. Mesrob hazretleri; şehrimizdeki Süryani, Roma-Katolik ruhanî reisleri ve Yahudi cemaatinden Yusuf Altıntaş hazırды. Patrik II. Mesrob, İstanbul'u ziyarette gelen Suriyeli dindâşlarının, "İftara siz de mi katılıyorsunuz?" sorusuna; "Burası İstanbul, biz de katılıyoruz" demiş. Evet, İstanbul bir dünya başkenti. Oradaki ve onun yaşam biçimini izleyen yerlerdeki anane buydu... Onu yeniden yaşamanın faydası var...

Türkler Göç Edince Ne Oluyor?

Göç ederken bavulları dışında her şeyi bırakan bir ırkız. Bir kavim göç eder ama kimliğini bırakmak sağlıklı değil ve bu konuda sınıf, gelir, bölge farkı olmaksızın aynı kusuru işliyoruz

Pazartesi gecesi Kanal D'de "Türkler göç ediyor mu?" diye bir program seyrettik. Fatih Altaylı halk tribünü ve uzmanlar tribününü yönetiyor. Program sürükleyiciydi. Uzmanlar tribününden Almanya görmüş bir bey, Almanya'nın beş senede değiştiğini, ırkçılık falan kalmadığını söylüyor; aksini söyleyen Nur Vergin'i dinlemeye tahammülü yok, yüzü geriliyor, dudaklarını ısıyor, Almanlar'dan bile böyle sıkı patriot çıkmaz. Nur Vergin, Kanada'da hem de üst düzeyde davetli olduğu bir kongreye gittiğinde havaalanında yedi saat nasıl tutulduğunu anlatıyor, öbür uzman ise Kanada'nın Türk cenneti olduğunu iddia ediyor, herkes göçmeliymiş. Göç müracaatı için ilgili bürolara bin dolar verilerek gerekli evrak dolduruluyormuş, yoksa çok zor işmiş. Halk tribününden bir hanım çocuklarını eğitim için ABD'ye yolladığını, iki yıldır orada olduklarını, çok memnun olduğunu söylüyor, bütün velilere tavsiye ediyor. Bütün veliler aynı şeyi yapmaya kalksa, köşebaşlarında birbirimizi soymak gerekir. Bizden çok daha zengin ülkelerin medyasında dahi böyle sloganlar atılmaz.

Gerçi giden yurttaş gider. Göçün muhtelif sebepleri var. Genç insanlar adaletten emin değil ve ülkelerini iyi tanımıyorlar. Tabii Türkiye bu ülkeler için insan deposunun en uygunu; beğenin veya beğenmeyin bizim eğitimden geçen, Amerika ve Kanada'da toplumla daha kolay bütünleşiyor. Türkiye gümrak bir göç ülkesi... Parasız eğitim diye bağıran gençlerin kulakları çınlasın, aslında parasız okuyoruz, burslu okuyoruz. (YÖK'ün şahane burslarıyla master, doktora yapıp geri gelmiyoruz; bizim Siyasal Bilgiler'deki asistanlardan dahi gidip gelmeyenler var. Kefiliniz endişe etmesin, ikide bir af çıkıp borçlar sıfırlanıyor.)

Benim üstünde duracağım nokta bu değil. Kültürel uyum safhası önemli; Türkler gittikleri yerde geldikleri yeri yaşayan bir kesim. Kültürel bütünleşme hırımız Çek ve Alman göçmenler gibi değil; fakat öte yandan geldiğimiz yerin kültürünü ikinci kuşağa devretme kabiliyetimiz pek düşük bir kavimiz. Uzunca dışarıda kalmış aydın (diplomat, tüccar, bilgin, sanatçı) sınıfın çocuğu da, işçi sınıfının gençleri de kırık dökük Türkçe konuşur, hiç Türkçe yazamaz, Türkiye'yi tanımaz. Bunun istisnası pek azdır. İranlılar ve Ruslar gibi göçmen kavimlere bakınca maalesef asil ve necip milletimizin bir "Kulturvolk" yani özgün kültürümüzü her şart ve durumda koruyabilen ve geliştiren bir halk olduğumuzu söylemek pek zordur.

Altı milyon İranlı, Humeyni'den beri ülkeyi terk etti. Mücadeleciler değil, kaçmak kolaylarına geliyor. Lakin, kültürlerini yurtları kadar kolay terk etmiyorlar. Kuşaktan kuşağa nefis Farsça'yı ve edebiyatını aktarıyorlar. Gurbette Farsça konuşamayan İranlı çocuk pek azdır. Alexander Jevakhoff, Çarlık amirallerinden Jevakhoff'un torunudur. Sürgünde doğdu, büyüdü, Fransız İçişleri Bakanlığı'nda önemli bir amir, "Atatürk" üzerine yazdığı bir kitapla tanınıyor, Rusça'sı nefis, telaffuzu düzgün, yazımı düzgün. Irene Melikoff, St. Petersburg'da doğdu, birkaç ay içinde ailesi Fransa'ya göçtü, uzun yıllar oraya dönemedi. Rusça'sı konuşması ve yazmasıyla nefis, üstelik kızlarına da öğretti, babaları Türk olduğu için kızlarının Türkçe'yi bellemelerini de sağladı. Prof. A. Benningsen, eşi ve çocuklarının hiçbiri Rusya'yı göremeden ömürlerini Rus münevverleri olarak sürdürdüler. Prof. Şahovski öyle, Prof. Omelyan Pritsak öyle (o Ukraynalı).

Haydi bunların hepsi aristokrat ve münevver, ABD'de Rusya ve Ukraynalı işçi ailelerde büyüyüp, 1989'dan sonra vatanlarına dönüp mükemmel Rusça, Ukraynaca konuşanlar biliyorum... Ama ünlü bir aileden geldiği halde büyük dedesinin kim olduğu öğretilmeyen Amerikan Türk'ü gençleri de gördüm...

Göç ederken bavulları dışında her şeyi bırakan bir ırkız. Bir kavim göç eder ama kimliğini bırakmak sağlıklı değil ve bu konuda sınıf, gelir, bölge farkı olmaksızın aynı kusuru işliyoruz. Türkler'in hepsinin göç etmesi mümkün değil, göç edenlerin de hepsinin yerini bulup mutlu olması... Zikrettiğim TV programında Nur Vergin tek başına bunu anlatmaya çalıştı, her şeye rağmen ilginç olan

programda Nur'la meseleleri aynı platformda tartışacak başka kimse yoktu. Maalesef gelişmeler endişelerimizi doğruluyor, ihtiyarlayan ulusların işgücü açığını bizim hem de eğitimli işgücümüz karşılamaya başladı. Üstelik göçenlerin o ortama sağlıklı bir kültürel temsille yerleşmeleri mümkün görünmüyor. Bizim yaşlanan Avrupa'yı nüfusla desteklemek gibi bir yükümlülüğümüz yok... Yakın gelecekte biz nüfus sıkıntısı çekeceğiz ve en büyük avantajımızı heder ediyoruz. Göçü önlemek Türkiye'de başlıca politika olmak gerekirken, politikacılar dahi dışgöçü olumlu bir gelişme gibi gösteriyorlar. Hayatımda unutamadığım en dehşetli bir gevezeliği 1970'lerde İtalya'daki ikinci mevki tren seyahatlerinden birinde yapmıştım: İhtiyar İtalyan teyze bana, "Ne olmuş yani, Mussolini zamanında kimse iş için dışarı gitmedi" diyordu. Bazı millî felaketler kapıyı çalıyor, ne olduğunu anlamıyoruz, getireceği sonuçları hiç tahmin edemiyoruz. Bu ülkede gençleri ve orta yaşlıları yurttan tutacak adaleti sağlamalıyız, hiç de zor değil bu... Mutluluğun da bu yurttan yaratılacağını bilmemiz gerekir.

Elli Yıl Önceki Eski Türkiye

Eski Türkiye olarak 1950'li yıllarımızı ele alacağız; çünkü benim yaşadığım ve hatırladığım elli yıl öncesi artık tarih oldu. Bizim ülkemizde ve zihniyetimizde yakın tarih, araştırılıp yazılacak bir konu olmalıydı; oysa yaşlıların gençlere aktardığı anı ve dedikodulardan ibarettir. Ne var ki Türk toplumu bu elli yılda çok değişti; yaşam biçimimiz, zenginliğimiz, dünya görüşümüz hatta muhafazakarlığımız bu değişikliğin kapsamı içindedir.

Benim çocukluğumda Türkiye halkı büyükşehir İstanbul'daki ahşap ve bahçeli evlerde otururdu. Ankara da öyleydi. Apartman istisnai yaşam biçimiydi. Mahallelerde aydınlatma sınırlıydı. Şehrin çevre semtlerinde ve hele yeni türeyen gecekonduarda elektrik yoktu. Kentlerdeki birçok mahallede çeşme, kova, güğüm, saplı teneke, eşekli saka doğal bir manzaraydı. Birçok evde dolap içindeki yüklük gusül alınan, daha doğrusu hane halkının yıkandığı bölümdü. Mahalle hamamları hayatın vazgeçilmez parçasıydı.

Halkımızın yüzde sekseninin köylü, köylünün yurdun efendisi olduğu, 1953'te benim başladığım ilkokulda ezberletilirdi. Sözün ilk yarısı doğrudu, öbür yarısı temenniydi. Mamafih şehirlere köylüler doluyordu. Yün çorap üstüne lastik ayakkabı hayatlarında yeni bir lükstü; ben inşaatlara mevsimlik olarak çalışmaya gelen Çorumlu amelelerin çarık giydiğini de biliyorum, çünkü Soğukku-yu lastiğinden yapılan (eski otomobil lastiklerinin ufalanıp, presten geçmeleriyle üretilir) ayakkabılar pahalı geliyordu. Bugün Çorum patlayan bir endüstri kenti; Çorumlular, Ankara'ya otomobilleriyle gezmeye geliyorlar.

O dönemin Türkiye'sinin garip motiflerinden birini anlatayım; yaşamını Ankara'da sürdürmeye mecbur olan bir Üsküdarlı yaşlı teyzenin, ağaca kayısı yemek için çıkan bu Çorumlulara bakıp "Türkler ağaca çıkmış" dediğini hatırlıyorum. Demek ki, Türki-

ye'de kavramlar, sınıflamalar henüz bize okulda öğretildiği gibi değildi. Halkın önemlice kısmı okuma-yazma bilmiyordu. Sık sık bir takım orta yaşlı köylü erkek ve kadınlar, hatta baş örtülü şehirli hanımların dahi, "Çocuğum falan yere giden otobüs şu mu?" diye sorduklarını bilirim. Bu gibi geniş kitleye mensup insanların mektuplarını okumak ve yazmak bazen bunalsak da yerine getirmemiz gereken yurttaşlık ve insanlık göreviydi. Türkiye cahildi. Onlarca yıl boyunca İstanbul Üniversitesi, bazı yüksekokulların birleştirilmesiyle kurulan Ankara Üniversitesi, bir de Teknik Üniversite ve bazı yüksekokullar bu ülkenin aydınını yetiştiriyordu. Liseler güçlüydü, sayıları arttıkça kaliteleri düştü. Türkiye'de eğitilmiş insan Batıcıydı ama bu biraz ezberedydi; zira Batı dili bilenler parmakla gösterilirdi.

Benim çocukluğumda ve gençliğimdeki Türkiye'nin yapısı 2000'li yıllara yaklaşırken değişmeye başladı. Köylere traktör girdi, işsizlik ortaya çıktı ama ekecek toprağı olan da zenginleşmeye başladı. Dahası 2 bin yıldır tahsildar ve jandarmadan saklanan köylünün yerini, heyetler halinde Ankara'ya gidip, kaymakamla valiyi şikâyet edip, tayin ettirmeye başlayanlar aldılar. Demokrasi böyle geliyordu. Kitleler masum bir istekle değişimin tadına bakıyordu ama işin ucunun kaçırılması da mukadderdi.

1953 yılı ilkbaharı olmalı, ailece Ankara'ya çok yakın bir köye gitmiştik, etraf yollar köylülerle doluydu; bugün bile hatırlıyorum, Türkiye fakirdi; kavruk, yırtık pırtık yığınlar, onların fotoğrafını bugünkü torunları görseler zor inanırlar. Hepsi Menderes'e hayran ve medyun-u şükran, başbakan ise köylüleri ağlayarak selamlıyordu... Fakirlikleri ona dokunmuştu. Hiç şüphe yok ki, o da herkes gibi bu ülkeyi seviyordu, şartların yardımı ve yaptıklarıyla iki-üç yıl içinde bu halk onu da sevmişti. Ama 1957'de İstanbul'da Vezneciler'de, Şehzadebaşı'nda eski konaklar yıkılıp, içindeki kiracı İstanbullular sağa sola dağılınca ağlayan çok olmuştu, ben bile o güzellikler ve içindeki güzel insanlar gitti diye hüüzlenmişim. İyi niyet yetmiyor; bilgi ve haddeden geçmiş bir zarafet (raffinement) de lazım, tarih bilmek lazım, coğrafya bilgisi lazım...

Türkiye'nin değişimi hiç de öyle kolay olmadı. 1950-60 arası çok ilginç ve az düşünülen bir dönemdir. Yeri geldikçe değineceğiz.

Enver Paşa Gayretkeşliği

Bu yazının başlığı için "Enver Paşa sendromu" deyimini de kullanabilirdik, ama Türkçeye çevrilemeyen bu gibi hem tıbbî, hem psikolojik deyimleri kullanmamayı tercih ettim. "Enver Paşa Gayretkeşliği", imparatorluğun genç neslini felakete götüren sorumsuzluğu ifade eden bir deyimdir. Anlaşılan bu hastalık sırf Enver Paşa ile sınırlı değil; kültürel çevre ve zihniyetimiz değişip gelişmedikçe, seçkinlerimiz arasında irsî olarak devam edeceği anlaşıyor.

Osmanlı devletinin müttefiki pek olmazdı, daha çok ittifaklar Osmanlı devletine karşı vardı. 18. asırda devlet, Avusturya-Rusya ittifakına karşı savaştı. Yeni çağın askerî teknolojisine uyum sağlamak ve karşı tarafın seçkin generalleri ile baş etmek dönemin Osmanlı ordusunu hayli yıpratmıştı. Müttefikimiz gene yoktu; yalnız Fransa'nın diplomatik destek ve müzaheretini sağlanıyordu.

19. yüzyılda bir ilki gerçekleştirdik. Rusya ile Napoleon'a karşı ittifak yapıldı ve Adriyatik Denizi'ndeki Ion Adaları'nda, Yedi Adalar Cumhuriyeti'ni Osmanlı ve Rusya imparatorlukları birlikte kurarak koruyuculuğunu üstlendiler.

1853 Kırım Savaşı, Müslüman-Hıristiyan ittifakıdır. İmparatorluk yöneticileri ve halkı, Ruslara karşı birtakım hıristiyanların kendileriyle birlikte çarpıştığını görüyordu; ne var ki, Tanzimat döneminin büyük devlet adamları bu gibi manzaralar karşısında romantizme kapılıp ölçüyü kaçıracak takımdan değillerdi. Diplomatik üslûpları ve tavırlarıyla dizginleri elde tuttular. Hatta Mustafa Reşid Paşa, Yılmaz Öztuna'nın tabiriyle, III. Napoleon'u âdeta kandırarak Rusya'ya karşı savaşa sokmuştur; İmparator, Tanzimat'ın parlak diplomatının adını duyunca hafakanlar geçirirmiş.

Sonraki ittifaklarımız, özellikle Almanya ile olanı, nitelikli olmayan devlet adamlarının marifetidir ve devlet ve milleti Birinci Büyük Savaşa sürüklemiştir. Üstelik Enver Paşa hadiseleri geriden iz-

lememe gibi genel bir düsturu, hadiseleri ne tarafından izleyeceğini bilemediği için yüzüne gözüne bulaştırdı. Ve savaş içinde de masasız gayretkeşlikler yaptı. Galiçya'da (Batı Ukrayna) çarpışan, silahları ve donanımı mükemmel ama askerlik yeteneği sifıra yakın Avusturya ordusuna yardım için en seçkin kitalarımızı gönderdi. Müttefiklerimiz ondan bunu istememişti. Alman-Avusturya Genelkurmayına yaranmak için asker yolluyordu.

Avusturya-Macaristan ordusu, darbeler yemiş yaralı Rusya'nın karşısında gerçekten dökülüyordu. Cephe Almanların yardımıyla ancak ayakta duruyordu. Kafkasya'nın buzlarına, çölün kumlarına kurban ettiğimiz ve şimdi de Galiçya'ya sürdüğümüz Anadolu cenâverlerinden geride yıllarca ihmal edilen bir Türk şehitliği ve "Türk süvarileri Vistül Nehri'nden su içtiğine göre Polonya yeniden bağımsızlaşacak" diyen Polonya efsanesinin gerçekleşmesi kaldı. Ne var ki, Enver Paşa gayretkeşliğinin bu tarihî olayla sınırlı kalmadığını yakın tarihimizde zaman zaman gördük. Terörle mücadele insanlığın ortak görevidir, ama Enver yöntemlerinden uzak kalmalı... Haftalardır Hariciyemizin bazı maruf simaları ve basındaki dış politika uzmanları ağızbirliğiyle "geç kaldık" feryatları atıyorlar. Ortada yıpranmış bir hükümet var ya, dış politika uzmanları "onların uyuşukluğu yüzünden kenarda kaldık" diyorlar. Bu iki zümrenin dışında ise suskunluk hâkim. Bizim bildiğimiz diplomasi sanatı; çatışmalarda insan unsurunu en son kullanarak, hatta mümkünse kullanmadan sorunları halletmektir. Başka yolları ve araçları deneyin. Milletin yirmi yaşındaki çocukları en kıymetli varlığımızdır.

Binlerce masum insanın katillerine kimse tahammül edemez; otuz yıldır evlatlarını dış ve iç terörle kaybeden bir ülke, elbette ki hassas olacak ve mücadeleye müzahir olacaktır. Ama; "Aman tiyatroya geç kaldık, ön sıralarda yerimizi alalım, sonra bizi görmezler, unutuluruz" diplomasisinin bizi nereye götüreceğini Allah bilir.

Birden New York herkesin şehri oldu, güzel ve ilginç bir şehir; ama her şehir birileri için güzeldir... İnsanlar New York'ta değil de, başka yerde teröre kurban olsa, olaya daha mı farklı bakacağız? Bir yazarımız; "Şimdi ben de Amerikalıyım" diyor. Kurbanlarla özdeşleşmek için Amerikalı değil, insan olmak yeter. Yarın bir gün

başkaları terör kurbanı olsa veya şartlar başkalarını terörist konumuna getirse, hangi kimliği seçeceğiz? Amerikalı, New York'lu olmadan New York'u beğenelim, evine dönemeyen kurbanlar kendi komşumuz, iş arkadaşımızmış gibi düşünelim; müttefiklerle ise itidal ve âkil derecesinde iş görelim.

Bu Toplumdan “Hayatlar”

1517’de Sina ölü’nü gürültüsüz ve hadisesiz geçen Yavuz Sultan Selim Han’dan 400 sene sonra, Mısır’ın yeni fatihi olacağını sanan Bahriye Nazırı Cemal Paşa’da gerçi azim vardı; ama Yavuz Selim gibi bir mareşalin kabiliyet ve dirayetinin zerresi yoktu. İngilizlerin önüne etten bir tank gibi atılan şehitlerin ve ölü geçen gazilerin bir kısmının, kum gözlüğü olmadığından Sina’nın kum fırtınalarından dolayı kör oldukları biliniyor.

İmparatorluğun bu cephesinden dönemeyen genç zabitlerden birinin oğlu 1915’te bu milletin içinde hayat denen macerasına başladı. Müntekim Ökmen neslinin birçok genci gibi şehit oğluydu ve mütarekenin sıkıntıları içinde büyümüştü. İngilizlere neden ısınamadığını sorduğumda, İngiliz askerlerinin mahalledeki taşkınlığını ve edep dışı davranışlarını anlatmıştı. Bu toprağın bütün gençleri gibi Batılılaşma ülküsü onu Fransız dilinin ve edebiyatının gir-dabına çekmişti. Çok uzun yıllar hiç Fransız tanımadan ve Fransa’ya gitmeden iğneyle kuyu kazar gibi bu dili öğrendi.

Türkiye 1940’larda adil olmayan bir cemiyetti. Adaletsizlik, fakirlikten çok bürokrasinin tahakkümünden ve üretimin düşüklüğünden ileri geliyordu. Herkesin kendine göre bir çözümü vardı. Müntekim bey de çözümü Marksizmde gördü. Fakat toplumun Marksizme karşı ilgi ve sıcaklığı yoktu. Yönetim ise çok amansızdı. Müntekim bey bu amansızlığı nasıl değerlendiriyordu? Burukluk ve tenkidi polisin muamelesi, savcının önyargısı üzerinde değildi. Her daim Türk toplumunun kültürel alandaki bilgisizlik ve nobranlığından şikayetçi olumuştı.

Aynı tutumu onda Avrupa’dayken de gözledim. Bu kıtadaki, bil-hassa Fransa’daki uygarlığın ve kültürün hızının kesildiğinin farkındaydı. Ecevit bu ülkede hiçbir eylemiyle olmasa bile 1974 affıyla anılacaktır. 1974’te Müntekim bey bu af sayesinde pasaport aldı.

O tarihe kadar yarım asırdır sadece tahayyül ettiği, albümlerden, planlardan ve çevirdiği Fransızca kitaplardan ezberlediği Paris'i görme şansına erdi. Rue Vaugirarde'da, Paris'in bu en uzun sokağında üşenmeden yürüdüğünü bilirim. Fakir işçi mahallelerini kitabî bilgisi dışında İdil Biret'ten sorup öğrenmişti. İdil'in bu entelektüel merakına hayrandı. Birkaç buluşmamızda tartışa tartışa Paris sokaklarını arşınlamıştık. Kendisini ikna etmeyi değil, dinlemeyi tercih ederdim.

Bu neslin solcusu da sağcısı da bu memleketi ve bu milleti her şeyden çok sever. Ama 1940'ların yetenekli solcu gençleri gibi yetenekli ve dürüst sağcı gençleri de harcanmış veya bir köşeye itilmiştir. Müntekim beyin devlet geleneğimize, bu toprağın değerlerine herkes kadar saygı gösterdiği açıktı. O artık peşinde bıraktığı tercümeleriyle yaşayacak. 1940'ların bilginlerinden Orhan Şaik Gökyay gibi bir edebiyat tarihçisini üniversitelerin dışında tutmak, bu memleketin sözde muhafazakâr ve milliyetçi geçinen hükümetlerinin ne kadar riyakâr olduğunu gösterir. Bu memlekette bağnazlık birtakım çalışkan insanları bir köşeye itelerken eğilmeye hazır başlarla iş çıkarılacağını sanıyordu, hâlâ da öyle sanıyor.

25 Haziran Çarşamba akşamı saat 21.00'de Emre Aracı'nın yönetiminde İstanbul Oda Orkestrası; son Osmanlı asrından Sultan Abdülaziz, Sultan Murat, Rıfat bey gibi Türk bestekârlarının Avrupai eserleriyle Guatelli Paşa ve Donizetti Paşa'nın eserlerini icra etti. Okul kitaplarında; "Bir oturuşta bir kuzuyu haklayan pehlivan Padişah" diye tanıtılan Sultan Abdülaziz'in başka bir kişilik olduğu; büyük olmasa da valsleri ve polkalarıyla sevilen bir bestekâr olduğu anlaşıldı. Üstüne Sultan Abdülaziz iyi bir ressamdı. Sultan V. Murat'ın otuz yıllık Çırağan mahkumiyeti boyunca bestelediği yüzlerce eserin henüz incelenmediğini bilmeliyiz. Ama bu konserin bir sürprizi vardı. Son halife Abdülmecid'in bestekârlığı... Piyanist Karl Berger'e ithafen bestelediği ve yeni keşfedilen elegy (ağıt) torunu Neslişah Sultan kadar herkesi hayrette bıraktı. Halife Abdülmecid bestelerini herkesten gizler ve kendi için çalarmış. Eski toplumun tevazuu... Ayla Erduran "Ben bu mükemmel eseri mutlaka icra edeceğim" diyordu. Batı medeniyetine kapalı, oryantal, Harem'in efendisi Osmanlı padişahları gibi tasvirlerin ne tarih öğren-

meye ne de bu toplumları anlamaya yararı olmayacağı çok açıktır. Biz her çağda ve her cümlede bu toplumu inşa eden hayatları tanımak, bilmek ve saygı göstermek zorundayız. Herhalde tarih düşüncesi ve bilgisi bugünkü gibi yarı cehalet ve küstahlık içinde kendi kolayımıza karalamalar ve abartmalar yapmakla gelişemez. Düzgün bir tarihçi düşünce toplumun fertlerini bugünü ve dünü ile sahiplenmeye ve bu büyük aile havası içinde gelecek nesillere devredecek bir şeyler hazırlamaya dayanır.

29 Haziran 2003

Birinci Roma'dan Üçüncü Roma'ya

Yukarıdaki başlık 1983'ten beri Roma Üniversitesi'nin her yıl Campidoglio (Capitol)'de Belediye Sarayı'nda tertiplediği konferans serisinin adı; Üçüncü Roma'nın Moskova olduğu iddiası, git-tikçe Stalin'in rejisörü Eisenstein'in "Müthiş İvan" filmi ve tam öbür uçta kilisenin bağnaz diye nitelendirilen papaz tarihçileriyle sınırlı kalıyor. İstanbul'un fethinden sonra Moskova; Bizans'ın, yani Do-ğu Roma'nın varisi olduğunu iddia ediyordu. Ama iddia Rusya'da dahi ancak zaman zaman alevlendi. Roma ebedi şehir, ebedi dev-let sistemiydi. Onu Hristiyanlıkla özdeşleştirmek ancak dar kafalı Hristiyanlar'a özgü bir tutumdur. Nitekim Roma mirasına özenen ikinci devlet; Ortaçağ Almanya'sındaki "Mukaddes Roma-Germen İmparatorluğu" da böyle boş bir unvandı. Voltaire'in deyişiyle "Ne mukaddes, ne de Roma, bir alay Alman." Doğru söylemiş Volta-ire, kasaba oteli ne kadar palassa bu da o kadar imparatorluk.

Bugün bazı Katoliklerin bir kısmı bu iddiayı destekliyor; ama on-ların arasında dahi akıllı selim ve ilim galip geldikçe, Üçüncü Ro-ma'nın Osmanlılar olduğunu idrake başladılar. Bütün dünyaya hük-medeyen, beşeriyetle hukukun ve idarenin güvenliği içinde yeni ufuk-lar açan eski Roma, 12 asırdan beri İstanbul'da devam etti. O impa-ratorluk yıkılınca da aynı coğrafyada milletleri bir uyumla yönetmek Müslüman Türkler'in tarihî görevi oldu. Bu son imparatorluktur; çünkü milletler onun hükmü altında kendi hayatlarını sürdürdüler. Son imparatorluk; çünkü yerel kültürler, yerellikler ölmedi, aksine Doğu'dan Suriye'nin adetlerini, mutfağını Balkanlar'a taşıyan; Bal-kanlılar'ı idareci olarak, asker olarak Mezopotamya'ya gönderen Osmanlı'ydı. Son imparatorluktu; İtalyan'dan İranlı'ya bütün dünya burada buluşuyordu, bütün dünyanın dili ve kültürü rahatlıkla kabul ediliyordu. Başkent İstanbul'un argosunda dahi bu milletlerin deyim-leri yaşıyordu. Endüstri medeniyeti ve ulusçuluk çağında Üçüncü Ro-

ma yani Osmanlı eridi, bu nedenle dördüncüsü olmayacak; ama son Roma Osmanlı'nın müesseseleri yaşamaya devam ediyor.

Sempozyumda konuşurken; "Bizans'ın yanlış bir adlandırma olduğunu, Doğu Roma'yı kullanmamız gerektiğini" söylerken Başbakanlık genelgesinden haberim yoktu; ama başkanlık divanı ve meslektaşlar bu çıkışı candan destekliyor, çünkü Bizans uyduruk bir isim... Büyük Konstantin'in yeniden kurduğu şehrin arazisinde bugünkü Sarayburnu'ndaki eski bir şehrin adını, bu imparatorluğa ve uygarlığa koymak Doğu Romalılar'ın işi değil; onlar kendilerine Romalı (Romanioi), devletlerine ve ülkelerine de Roma derlerdi. Bu Akdeniz imparatorluğunu ele geçiren, Doğu'dan gelen Türkler son Roma'yı kurup idare ettiler. Rumî ve Rum Selçuklu Devleti gibi unvanlar da gayet bilinçli isimlerdir. Roma bir etnik kimlik değildir; dinî kimlik de değildir, Osmanlının Türklük ve Müslümanlığına mani ve zıt bir siyasi ruh da değildir; ama milletleri yöneten bir sistemin adıdır. O havayı ve o tarz yönetimi modern çağın imparatorlukları devam ettiremez. Benim burada üzerinde durup yeniden döneceğim konu başka. "Bizans" ismini o toplum ve uygarlığa layık görenler 16. asrın Alman hümanistleri, ezcümle Hieronymus Wolff'tur. O yanlış isimlendirme; sözde Mukaddes Roma-Germen (Alman) İmparatorluğu'nu Eski Roma'nın Hristiyan varisi olarak nitelendirme gibi gülünç bir gayrete dayanır ki, Moskova'nın Bizans varisi olma iddiasından daha da asılsız ve gülünçtür.

Türk Dil Kurumu'nun kimselere sormadan alelacele çıkardığı listenin tutarsızlıkları vardır; ama her şeye, her kelimesine hücum etmenin de alemi yok; Bizans yanlış bir isim, Bizans medeniyeti de yanlış; üstelik Rönesans Avrupası bu terimi kötü anlamda da kullanmış. Birilerinin yanlışlıktan dönmesi lazım; Bizans deyimini unutup, Doğu Roma diye yazmak niçin "kaba ulusçuluk" olsun? Eğer Bizans araştırmalarında söz sahibi olsak (yani dil bilen araştırmacılarımız olsa), bu gibi düzeltmeleri yapacak ilmî organlarımız olsa, düzeltme daha çabuk kabul görürdü. Ama şimdilik Türkiye'de "milliyetçiler" kadar "ilerici" denen tutumdakilerin de hepsi, Bizanslıklarını ve anti Bizanslıklarını, Bizanslılar'ın diliyle, onlarla (yani Romalılarla) diyalog kuramadan yapıyorlar.

Hıristiyanlaşma ve Misyonerlik

Deprem bölgesinde 100-200 kişi açlıktan dolayı misyonerlerin maddi desteğini alarak Hıristiyan olmuş. Böyle mühim bir olay "para" ile açıklanamaz. Aç insan dahi din değıştirmez

Son günlerde misyonerlik faaliyetleri üzerinde açıklamalar yapıyor. Gazeteler verdi, özellikle deprem bölgesindeki 100-200 kişi açlıktan dolayı misyonerlerin maddi desteğini alarak Hıristiyan olmuş. "Din değıştirmek kanunen serbest ama parayla yapılanı günah" diyor. Tanassur (Hıristiyanlaşma) dediğimiz işlem eski toplumda idamı gerektiren bir suçtu. Bu daha çok nizamı temin için başvuru, etrafı yatıştıran bir cezadır. Tarihimizde çok rastlanan bir olay değildir. Tanzimat döneminde muhtelif vilayetlerde bazı gizli Hıristiyanlar; fermanın havasına kapılarak asli dinlerini açıkladılar. Neticede bunlar etraftaki topluluğun infialini önlemek için sürüldüler; birçok yerde ise Müslüman komşuları "Biz onların ne olduğunu biliyorduk" tavrına girdiklerinden hiçbir şey yapılmadı ve olmadı. Ünlü ailelerden çocukları tanassur edenler vardı; hatta bir tanesi Vatikan'da önemli bir mevkiye ulaşmıştı (Müller, Molla veya Mollazade diye anılır). Mahmud Cevdet Paşa'nın torunu tanassur edip rahibe olmuştu; buna rağmen o tarihlerde Türkiye'ye gelip gittiğini herkes bilir.

Böyle mühim bir olayı "para" ile açıklamak tefekkür ucuzluğudur. Aç insan dahi din değıştirmez. Ortada ciddi bir kültürel buhran vardır ve tanassur edenlerin sayısı birkaç yüz değil, birkaç on bindir. Deprem bölgesi ile sınırlı değildir. Şehirlerde her sınıf genç, köyden çıkan, okumuş, diplomalı vs. her tip insan vardır. Daha garibi, Hıristiyan olanlar Roma-Katolik mezhebine girmekten çok kendi ülkelerinde dahi cemaatsizlikten kilise kapatan Protestanlığa geçiyorlar. Bu garabet de Protestan misyonerin propagandasından çok; bilir bilmez tercüme ettiğimiz okul tarih kitaplarında "Protes-

tanlığı liberal, ilerici vs. gibi boş laflarla metheden" pasajların etkisi yok mu acaba? Protestanlık; Rusya'da, Türk cumhuriyetlerinde ve bizde propaganda yapıyor. En çok Rusya'daki ruhları devşiriyor. Bunu maddi sıkıntıyla açıklamak kolaycılıktır. Öyle olmadığını gördüm. Toplumun içki içmeyen, çalışan insanlarını nasıl kazanıyorlar? Zira Rus kilisesi dağılmış, yurtdışındaki mülteci Rus kilisesi ise Amerikalı olmuş, Rus insanı ile iletişim kuramıyor. Ruhban sınıfı mazide Komünist Partili veya KGB'li adamlardan oluştuğundan halk onlara ısınmıyor. Kiliselerin dışında ayin yapan gruplar var. Protestan misyonerler bulanık suda balık avlıyor. Doğrusu bu tasvip edilen bir gelişme değil. Ortodoks mezhebi ve kilise o ülkenin tarihi ve kültürüdür. Birtakım Protestan misyoner kadın ve erkeklerin (misyonerlerin) o kültürü yani Dostoyevski'yi, Rublev'i, Aksakov'u yaratan kültürü tahrip etmeleri hoş karşılanmaz. Türkiye'de de insanlarımıza maalesef tarihi, kültürü ve kimliği veremedik. İnancın zayıflığı veya fakirlikten değil; kültürel referansların (demir alma noktalarının) noksanlığından bu olaylar oluyor. Mamefi din değiştirme beynelmilel bir olay. İslamiyete dönüş olayları daha çok. ABD ve Avrupa'daki din değiştirmenin daha fazlası Budizme meylediyor. Almanya ve Fransa gibi ülkelerde birkaç nesildir (muhtedi-hidayete eren) Müslümanlar var. Bu safkan Fransız Müslümanların sayısı 50 bini geçiyor. İspanya gibi Katolik şampiyonu ülkelerde bile sayısı 20 bini geçiyormuş. Bununla birlikte artık kitlevî din değiştirme çağı geçmiştir. Deprem travması geçiren insanlarımıza hekim götüremedik. Doğru dürüst manevî hizmet veremedik, psikologlarımız onlarla diyalog kuramadı; çaresiz insanların din değiştirmesini para açgözlülüğüne bağlayarak izah etmeyi doğru bulmuyorum.

Müslüman misyonerler daha çok Afrika kıtasında faaliyette. Müslümanlar Afrika'da, Hristiyanlara göre iktisadî ve içtimai yönden daha iyi durumdalar. Hatta Habeşistan (Etiyopya) gibi en eski Hristiyan medeniyetleri görmüş ülke ve halk arasında da bu durumu gözlemek mümkün. Çin'de Müslüman Çinli kız makbulmüş; ancak evlilik için damadın bütün ailesinin Müslüman olması isteniyormuş; bu yüzden istatistiklerde (Dungan-Çinli Müslüman) nüfusun arttığı gözleniyormuş.

Kitlevî din değiştirmeler asrında değiliz; depremzedelere ve umumen şehirleşmezedelere geçirmekte oldukları travmadan çık-

malarını sağlayacak psikolojik desteği ve iç huzuru kim sağlayacak? Ne laiklerimizin ne din görevlilerinin bu hizmeti vermekten çok uzak oldukları açık. Öğretmeni, psikoloğu, din görevlisi insanlarımıza yardım etmek zorunda; eğer onlarda böyle bir donanım yoksa başkaları onların yerini alır. Biz yeni kuşaklarla ve ruhen mustarip insanlarımızla iletişim kuramayan bir toplumuz; ne tek tek aydınlarımız ne de kurumlarımız böyle bir şevke ve donanıma sahip değil.

Misyonerlik

30 sene önceydi; Heidelberg'deki arkadaşım kapıdan iki misyoneri sepetledi. Kaba bir davranıştı. İnancılı bir Protestan olduğunu biliyordum, buna rağmen "Burada ruhunu şeytana kaptıranları ikna etmeye ve çaresiz, evsiz barksız, alkolik insanlara Hristiyanca el uzatmak için bizden yardım toptasalar seve seve veririm ama Afrika ormanlarında kendi halindeki zencileri Hristiyan yapmak için yardım toptayanlar benim kapımı çalmasınlar" dedi. Yüzyılın insanı artık Hristiyanlığa ve dünyaya da başka türlü bakıyor, önce kendi kapınızın civarını halledin diyor. Savandaki zencinin animist-totemist kültürüne dahi saygı duyulmasını istiyor. Doğrusu da bu. Misyoner faaliyetler uzandıkları yere mutluluktan çok sorun taşıyorlar.

Semavi dinlerin ilki olan Yahudilik misyoner değil çünkü ancak İsrail'in çocukları seçilmiştir ve Tanrı onların tanrısıdır. Bazı mezhepler ve inançlar da öyledir. Hiç kimse doğuştan öyle olmadığı takdirde Dürzi, Nusayri, Yezidi olamaz. Hristiyanlığın içindeki birçok kilise misyoner faaliyette bulunmaz. Ermeniler, Mısır Kobtları, Süryani kilisesi gibi. Bununla birlikte mazide bu saydığımız Hristiyan gruplarla birlikte Yahudiliğe kabul edilen başka etnik gruplar da vardır, bunların başında Türkler gelir. Şaşılabacak bir nokta; üniversallik iddiasındaki Ortodoks kilisesinin çok az misyoner etkinlik göstermesidir. Güney Amerika'da Katolisizmden bıkan bazıları Ortodoks kilisesine geçmişler. O kudretli Rusya İmparatorluğu bile az sayıdaki kavmi ve insanı kendi kilisesine kazanabilmiştir. Şu sıralar Katolik kilisesinin misyoner faaliyetleri eskisine göre çok zayıflamıştır. St. Paul'un izleyicileri geçmiş asırlarda Amerika ve Afrika'nın masum insanlarını İsa'nın inancına kazandırmak için utanılacak cinayetlerde bulundular. Müslümanlar bir ara Afrika'da etkin-di. Şimdi de Afrika ülkelerinde toplumsal bakımdan tırmanan ve iyi yere sahip olanlar Müslümanlar... Ancak Müslüman misyoner faaliyetleri Protestanlarla mukayese edilemez.

Dünyada hızlı misyoner etkinliklerde bulunan tek grup Protestanlar veya Protestanlıktan çıktığı görülen garip cemaatler. Bunların malî kaynağı da ABD ve Amerikan toplumu, Kuzeybatı Avrupa onları izliyor. Hele 80 yıllık komünizm döneminde önemli yaralar alan ve bugün dahi ruhban sınıfı KGB ajanlığıyla itham edilen Rusya Ortodoksları, Amerikalıların Protestan etkinliği karşısında çok zayıf. Rusya'da Protestanlık hızla yükselen bir çizgi gösteriyor, Anglo-Saksonlar çarlar devrinden beri nüfuz etmeye çalıştıkları bu ülkede yükselişte. İnancın ne olduğu bizi ilgilendirmez ama aydın kişiler olarak bu gibi faaliyetlerin de kültürel tahribat yarattığını söylemeliyiz. Dostoyevski, Tolstoy, Andrei Rublov, Tyutçev hepsi o Ortodoks dünyanın ürünleri. Protestan faaliyetler bin yıllık Ortodoks Rusya'nın değerlerine ve kültürüne aykırıdır. Kendi evindeki muhtaç insanlara el uzatmayan misyonerler Rusya'ya el atıyorlar. Kore bu gibi faaliyetlerden dolayı parçalanmış bir inanç ve kültür ortamına giriyor.

Geçen asırda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikalı Protestan misyonerlerden en çok rahatsız olanlar Müslümanlar değildi. Gene 18-19'uncu yüzyıllarda Katoliklerden rahatsız olanlar da Müslümanlar değildi. Yerli Hristiyanlar ciddi bir gerilim içindeydi. Rum Ortodoks kilisesi ve Ermeni kilisesi her gün Bâbîâlî'ye Protestan misyonerleri şikayet ediyordu. Haksız da değillerdi. Bilhassa sayısı artan Ermeni Protestanlar bu toplumun içinde bir problem yaratıyordu. Misyonerlerin açtığı okullar Allah için daha iyi eğitim veriyordu. Bunların sayısını 400 olarak tespit etmiştim. İzmir Ekonomi Üniversitesi'nden Uygur Kocabaşoğlu daha sonra etraflı bir araştırma yaptı. Açtıkları okulların ders programı hayata yönelikti. Sanayi okulları becerikli elemanlar yetiştiriyordu. Ama Ortadoğu'da ve Doğu Anadolu'da da hayatın tadını kaçırdılar. Bu nedenle ilk Kemalist kuşak misyoner faaliyetler gösteren bu okullara karşı teyakkuz halindeydi. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda medreseler kadar bu okulların yarattığı dünyayı da kontrol etme amacı vardır ve yabancı dil eğitiminin düzeyi düşse de okulların kültürel etkinliği denetlenebildi.

Din değiştirme olgusu yaygın; Fransa'da soyca Fransız olduğu halde Müslümanlaşan 50 bin kadar vatandaş var. Fransız toplumunu Mağrip'ten ve Türkiye'den gelen milyonların aksine daha çok il-

gilendiriyorlar; bu soğukkanlı ama yoğun bir ilgi. Soyca Fransız Müslümanların sayıları 100 bini aşıyor Hristiyan Fransa'nın Müslüman kardeşlerine takındığı soğukkanlı suskunluk değişiverir. İspanya'da sayıları 20 bin kadar, Almanya'da da var. Aydın tabakanının içindeki bu tür din değiştirmeler Avrupa'da egzotizm sayılıyor. Alt tabakalarda ise Müslümanlaşmaya rastlanmıyor. Zaten bu gibi din değiştirmeler üzerinde rafine denetim usulleri var. Türkiye'de ise aydın sınıfı laik tutumdadır ve bu olgu ile hiç ilgilenmiyor. Hatta ilgisizlik, bilgisizliği getiriyor. İnanç coğrafyasındaki değişiklikler nüfus coğrafyasındaki değişiklikler kadar ciddi sonuçlar yaratır. Hiç kimse "Misyonerleri sınır dışına atın, tanassur edenleri de yani Hristiyanlaşanları da cezalandırın" diyemez. İnanç özgürlüğü, 1954 tarihli Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi veya 29 Ekim 2004 tarihli Roma Protokolü ile gelmiş değil. 1928'den beri laikiz. Kaldı ki geçen asırda bile din değiştirme olayları olmuş ve cezalandırma işlemlerinden kurtulmuştur. Ancak rafine yani haddeden süzölmüş zarif yöntemlerle etrafı denetlemek gerekir. Kitlenin içindeki değişiklikler, huzursuzluk yaratabilir. Bazılarının iddia ettiğı gibi bağnazlara sadece Müslümanlar arasında rastlanmıyor. Nihayet kültür ve inanç coğrafyası korunması gereken alanlardır. Sloganlarla değil, akılla korunması icap eder. Bugün için sorun olmayan hareketlerin hep böyle kalacağı düşünölemez ve bizatihi inanç devletin koruması altındadır. Öyle olarak kalmasına, gidişatın çığından çıkmasına dikkat etmek gerekir. Aksi takdirde çıkan problemler Avrupa Birliğı'nin kendi ömründen daha uzun ve kalıcı olabilir.

Ökümenlik Tartışması

Oecumenicus veya Yunancası oikoumené; dünyanın meskun, yaşanılan parçası demektir. Dolayısıyla Patrikhane bütün yaşanan coğrafyada, beşeriyetin doğru inancını temsil ettiği iddiasındadır. Üniversallik yani zamanları ve mekânları kapsayan beşerî inanç olma iddiası Hıristiyanlıkta Yahudiliğin aksine en belirgin vasıftır ve İslam da üniversal bir inançtır. İstanbul fatihi ve hiç şüphesiz Rönesans asırlarının en aydın, ileri görüşlü ve kompleksiz bir Doğu-Batı hükümdarı olan II. Mehmet, ileride Fener semtine çekilecek Ortodoks kilisesine yani Bizans Roma'sının bu ünlü kurumuna Balkanlar'daki benzer inançtaki bütün kiliseleri bağladı ve kiliseye Roma-Ortodoks Kilisesi dendi. Hükümdarın kendisi de "Roma Kayzeri" unvanını almıştı ve "Roma" üniversal imparatorluğun adıydı; Roma'ya hükmeden kâinata hükmeder, yani "Roma est impera orbit universum" asırlarca benimsenen bir düsturun ifadesiydi. Ne var ki gerek Fatih Sultan Mehmed Han'ın ülkesini yöneten bugünkü bürokratların gerek ortaçağlar boyu en kuvvetli imparatorluklardan olan Bizans Roma Kilisesi'nin halefi olan bugünkü Patrikhane'nin bu unvan ve terimi yeterince açıklıkla anlamadıkları görülür.

Zaten modern Türklük her şeyi ile güçlüdür ama tarih bilgisinden yoksundur. Milletimizin okumuşları Osmanlı ve Roma gibi deyimleri anlamazlar, kendilerine öğretilmemiştir. Bu dönemin Helenleri de Romalılıktan bihaberdir. Ökümenlik kavgası bu belirsizlik etrafında sürüp gitmektedir. Genelge ile, ABD Büyükelçiliği'nin Ökümenik Patrik onuruna verdiği davete "gitmeyin" deniyor; ABD sefiri de "Gelmeyenleri not ettim" diye görülmemiş münasebetsizlikte laflar ediyor. Ortalık toz duman halinde. Patriğin kilisesi ile alâkası olmayanların bu unvanın kullanımını patrik cenaplarına bırakıp görmezlikten gelmeleri kadar uygunu olmaz. Zira kilisenin hi-

yerarşisi, hitap biçimleri, terminolojisi ile kilise dışında meşgul olmak modern bürokrasilerin kapasitesini aşar ve ortalık karışır.

Vatikan yani İtalya'daki Roma Kilisesi dünyadaki en yaygın merkezî teşkilatlı ruhanî kurumdur. 1600 yıldır ökümenlik iddiasında ve gerçekte de bu ananeye sahip bir kilisedir. Fakat Vatikan, Fener'in bu titrini artık reddetmiyor hatta karşılıklı ilişkilerde kullanıyor. Kendi iddiasından vazgeçtiğinden veya eski kavgasından yorulduğundan değil, kiliselerin kendilerine attettikleri etiket ve kimliği tartışmaya kiliseler bile artık niyetli değildir. Anane günün ihtiyaçlarının, birtakım özelemler de gerçeklerin önüne geçiyor. Fener Patrikhanesi bu unvanı, kendisine bağlı olanların inançlarının gereği diye takdim ediyor. Öyle olmasa dahi başkalarının ne umrunda?

Bunlar Osmanlı'nın tartışmadığı konular; bugünkü dünyadaki anti-Türk Hristiyan görüşler o gün de fazlasıyla vardı. Rusya ve Ukrayna'da Ortodoksların sayısı 200 milyonu geçer; müstakil patriklidir yani otokefal bir Ortodoks kilisedir. Rahiplerini ayrı seminerlerde yetiştirirler. Hiyerarşisi ve malî altyapısı ayrıdır ama ibadette Fener'deki Rum Ortodoks Patrik'in adını öncelikle zikrederek dua ederler. Bundan daha fazla bir öncülük de söz konusu değildir. Hatta birkaç yıl önce Estonya'daki küçük Ortodoks cemaat Moskova ile ilintiyi koparıp doğrudan Fener Patrikhanesi'ne bağlandı diye Moskova ve Fener arasındaki ilişkiler de çok sarsıldı.

Ortodoks kilisesi otokefal yani tamamen kendi başına yaşayan kiliselerden oluşan bir dünyadır. Diller, adetler ve malî yapılar birbirinden bağımsızdır. Dünyevî milliyetçilikler hakiki hayatta çoğu zaman kilisenin dinî universal öğretilerinin önüne geçmektedir. Vatikan'la Fener'i bir tutarak, tıpkı Vatikan gibi Fener'in de İstanbul'a turist ve para çekeceğini söyleyenler veya aksine Fener'in devletimizin üstünde Avrupa ve ABD adına bu çevreye hükmedecek beynelminel bir kurum olacağını ileri sürenler bilgisizliğin rahatlığı içinde hayaller denizinde yelken açmaktadırlar. Bu işler bu kadar kolay değil. Bu işleri tartışmanın da kendine göre bir kalitesi olmalı.

Bir sır değildir; Lozan'da İsmet Paşa başkanlığındaki heyet, Patrikhane'yi Türkiye dışına çıkarmak niyetindeydi. Heyette Batılıların tezine yatan tek kişi Rıza Nur'dur ve İsmet Paşa tarafından

azarlanmıştır. Buna rağmen sürgün gerçekleşmedi; zamanla şartlar değişti ve Türkiye Fener Patrikhanesi ile bir arada olmanın ehven olduğunu anladı. Bu birliktelik için en iyi rehber 15 ila 19'uncu yüzyılların Osmanlı protokolü ve idarî mevzuatıdır; beğensek de beğenmesek de daha iyisini kimse bilmiyor. Hem Avrupa'ya girmek istiyorsunuz hem hâlâ böyle sorunlarla boğuşmak için yeterli bilgi edinmiyorsunuz. Çelişkilerden kurtulmak zorundayız. Ulusal egemenlik gibi kutsal kavramlarımızı doğru kavrayarak ve sadece Fener Patrikhanesi'nin değil, öbür kiliselerin de durumunu iyi değerlendirerek kararlar almak zorundayız. Bürokrasinin bu tavırları hiçbir sorunu çözmedi. Aksine imparatorluk ananesinden gelen bir halkı hak etmediği durumlara düşürüyor. Avrupa Birliği'nin ezbere şampiyonluğunu yapanlarla, hiçbir şey bilmeden konuşanların daha ciddi biçimde konuları öğrenip tartışmaları lazım.

Üslûp Vatikan'a da Lazım

Söz sahibini gösterir. Kardinal Joseph Ratzinger Vatikan'ın, Hıristiyan akide ve öğretim konusunda en yetkili kişisidir. Avusturya asıllıdır. Asıl ilginç faniler arasında ölüsü ve dirisi ile en çok dil bilen birkaç kişiden biridir. Böyle âlim bir ruhanînin dinî inancı ve aldığı eğitim gereği toplumları ve insanları İslam ve Hıristiyan diye tasnif etmesi kaçınılmazdır ama kafasındaki tasnifi her vesile ile açığa çıkarması kabul edilemez. Zira Vatikan dahi çok uzun zamandan beri diyalogdan, hoşgörüden vesaireden söz edip duruyor; kurullar, konseyler, kongreler tertipliyor. Bu gibi toplantıların gittikçe birtakım Müslüman aydınların aklına geleni söylediği yerler olmaktan öte tekdüzeleştirdiği bir gerçektir. Bu gibi törenlere bakarak dünyanın değiştiğine mutlak suretle inanan bizdeki taifenin, bazı gerçekleri kabul edip ona göre ihtiyatla konuşup yazması tavsiye edilir. Kardinal cenapları üniversal bir kurumun adamı olmakla beraber, daha çok Avusturyalı hemşehrilerinin havasındadır. Yani bu görüşleri üniversal bir yaklaşım olmaktan çok, küçük bir ülkenin folkloru olarak değerlendirmek durumundayız.

Vatikan kilise devletidir; 1929'da Mussolini ve Papalık arasında yapılan Laterani Antlaşması ile kurulan bu arazisi küçük devletin, başta içinde yer aldığı İtalya olmak üzere bütün dünyada inanılmaz ruhanî, siyasî ve malî otoritesi vardır. Herhalde lazım ki vardır. Bu gibi durumları tartışacak değiliz; insanlığın ihtiyaçları, inançları ve dinî örgütlenme biçimleri ilginçtir. Bunlar zamanla değişir. Halen kudretli olmasına ve hele hele Ortodoks Kilisesi ile hiç mukayese edilmeyecek derecede müttehit bir teşkilat olmasına rağmen, Vatikan da eski Vatikan değildir ve birtakım değişiklikler geçirmektedir. Lakin Vatikan'ın değişmeyen iki tutumu vardır: Türkiye'yi ve Türk-lüğü militan İslam ile aynileştirmesi ve diğer Müslüman uluslara göre Türkleri İslamiyetin en tehlikeli unsuru telakki etmesi.

Şüphesiz bu muhafazakâr inatçılığın dışına çıkanlar da vardır. Bir ara Türkiye'de görev yapan Papa XXIII. Yohannes, Türkiye'de nuncius yani büyükelçilik görevi gören Monsenyör Asta halihazır-daki nuncius Monsenyör Edmund Ferhad bunlardan birkaçıdır. Hiç şüphesiz İstanbulluların çok sevdiği değerli hemşehrimiz Katolik piskoposların temsilcisi Monsenyör George Moraviç sulhsever ve saygılı bir din adamıdır. Herkese kapısı ve gönlü açıktır. Ne yazık ki bu gibi bilge ve sevgili kullar azınlıkta kalıyor. Diğerleri hakkında bilgisizlik ve kuşku duymak Kardinal Ratzinger'i bile terk etmiş de-ğildir; üslubu diplomasiye sığmaz. Türkiye kimlerle, hangi devlet-lerle nasıl ilişki kuracak buna biz karar veririz. Elbette bu gibi ma-nasız laflara tepki göstererek Arapları terk edecek değiliz. Eski im-paratorluğumuzun varisi olarak sevgili cumhuriyetimiz bütün bu ül-kelerle yakın ilişkilere girmelidir. Türkiye'ye; "Sen İslam ülkesisin, Araplarla oyna çocuğum" nasihati kaba bir üslûptur, bir köy papa-zı bile daha zarif olmak zorundadır.

Vatikan gibi ne de olsa Rönesans'ın öncülerinden sayılan bir ku-rumun bu kusurunu fark edeceği ümit edilir. Yeryüzünün en eski ve köklü diplomasisini götüren bir camia böyle bir üslûp kullanır mı demeyin; rahip kısmı öğretmenliği sever, şahit olmuşsunuzdur. Karşısındakinin açığını yakalayan bir Vatikan mensubu büyükelçi, sefaret müsteşarı demez muhatabını âdeta çocuk gibi azarlar. Bi-zim diplomatların da başına gelmiştir. Bu yüzden öğretmen açık verdiğinde de muhatapların aynı tavrı göstermesi, onların pek ho-şuna gitmese de, hizaya getirir. Diyalog ve toleransın şartlarına herkesin riayet etmesi gerekiyor, Vatikan yetkilileri ve fehametli Kardinal Ratzinger de bir istisna değildir. Kardinal cenablarının dil bilgisini tarih ve coğrafya bilgisiyle tamamlamasını dileriz. Onu kendi havasında bırakalım. Bizimkilerin birlik meselelerini Hristi-yan ve Müslüman ikilemi ile değil, demografik ve iktisadî gösterge-lerle ve işadamlı kafası ile mütalaa etmesinin gereği açıktır.

Not: Kardinal Ratzinger, Fransız L'Express dergisine verdiği demeçte "Türkler tarih boyunca Avrupa'nın karşısı olan başka bir kıtayı temsil et-miştir. Bu iki coğrafyayı özdeşleştirmek büyük hata olur" dedi.

Papa'nın Ölümü

Papa II. Ioannis Paulus öldü. 1978'e kadar eski tarihî Polonya başkenti Krakov'un başpsikoposu Kardinal Karol Wojtyla'ydı. 1978 sonbaharında Polonyalılar Varna Savaşı ile ilgili bir belgesel hazırlıyordu. Belgeselde Bulgar tarihçi Bistra Svetkova, Macar tarihçi Ferenc Szokaly ve Polonyalı tarihçi Ian Karpinski ile birlikte ben de yorumlar yapıyordum. Wojtyla'yı henüz Krakov'dayken tanıdık. Çok dil bilen, felsefe bilgisinin kuvvetli olduğu söylenen sportmen görünüşlü bir din adamıydı. Caz ve rock da çalıyormuş. Modern görünüşünün ardında çağdaş toplumsal sorunlara direnen bir muhafazakâr olduğu da söyleniyordu; nitekim öyle çıktı. Polonya'nın primas denen kardinali ünlü Stefan Wyszynski'ydi; karizma sahibi, Komünist Parti ile çatışan ama dokunulamayan bir dinî liderdi. Krakov'daki kardinal ise yerinden kıpırdayamayan Wyszynski'ye göre dünyayla daha çok ilişki içindeydi. Ama ikisinin de asıl sorunu Komünist Parti'nin diktatörlüğüydü. Bir ekim akşamı Varna'da Wojtyla'nın papa seçildiğini duyduk. Polonya heyetinin, parti üyeleri dahil nasıl sevinç gözyaşları döktüğünü gördüm. Doğu Avrupa'da sosyalizmin yerleşemediği açıktı. Rivayet öyleydi ki -gerçek olduğu da anlaşıldı-, bu makama uygun görülen Avusturya priması Kardinal Doktor Anton König kendi yerine Krakov'lu kardinali önermişti. Kilisenin parlak adamı Avusturya Kardinali Dr. König Doğu Avrupa rejimlerine içten ve dipten darbe vurmak niyetindeydi, doğrusu pek de yanılmadı. Kardinal König de Wojtyla gibi birçok dil bilen sağlıklı bir köylü çocuğuydu. Bu sınıfın muhafazakârları doğal bir güç ve yetenekle daha sağlam adım atarlar. Temkinlidirler, zekâları ve iyi eğitimleri ölçüsünde üslupları renklidir. Sola açık çevrelerde de itibar göregelmişlerdir.

II. Ioannis Paulus, tarihin ilk Polonyalı papasıdır ve halen karanlık bir olay; kanunun aradığı bir Türk tarafından ciddi bir suikasta uğradı. Acaba atlattı mı, sağlıklı papanın bu olaydan sonra

hızla fiziksel çöküntüye uğradığı açık. Ağca, Papa'nın tolerans gösterisini sansasyonel demeçler için kullandı, şimdi daha çok kullanacak. Papa Yahudilerle, Müslümanlarla, Protestanlarla iyi ilişkiler kurdu. Daha önce başlayan Hristiyanlar arası ekümenizm cereyanını ve hareketini güçlendirdi. 1980'lerden beri dinlerarası diyalog toplantısına katılmak için bir yerlere gitmeyen aydın kalmamış gibi. Tamamen bunun için gezinenler var. Özellikle Müslüman aydınların bu toplantıları bir propaganda platformuna dönüştürdükleri açık. Vatikan bile artık işin tadının kaçtığının farkında.

Papa, Yahudilerden kilise adına özür dilemedi; bu nedenle yaklaşımı çok tenkit edildi. Yine de bu, sıcak ve önemli bir adım olarak nitelendirildi. Müslümanlara önemli ölçüde yanaştı ama mesele Müslüman olan Türkler için Vatikan'ın yer yer uzlaşmasız hatta tarihî doğruları tanımayan bir dil kullandığı açık. Bunları nedense pek belirtmiyoruz. Vatikan'ın bültenlerindeki Atatürk'ü Ermeni olaylarına karıştırmak (!) gibisinden açıkları mutlaka ve sadece Ay-tunç Altındal'ın mı eleştirmesi gerekiyor. Müteveffa papa, açıktır ki, Ağca'ya gösterdiği yakınlık ve ilgiyi Türk tarihine ve toplumuna göstermemiştir. Muhafazakâr Hristiyanlar Müslümanlara ilgi gösterebilirler; Türk ise onların gözünde militan ve çekinilecek bir Müslümandır. Kilise bir bakıma iktisadî toplumsal çıkmaz içinde bo-calayan alt orta sınıf veya marjinal denen konumdaki Hristiyanlarla o kadar ilgilenmezken, eski dünyanın bazı halde kültürel dokusunu tahrip edecek misyoner faaliyetler içindedir. Her şeye rağmen Katolik kilisesinin Güney Amerika'da olduğu gibi yavaş yavaş taraftar kaybettiği, dünyanın belirgin bölgelerinde ise Protestanlarla baş edemediği açıktır.

Yeni papa kim olacak; pek meşgul olduğum bir soru değil. Bizim açımızdan, Vatikan'la ilişkilerimizde bir noksanlık olduğu ortadadır; Batı aleminin dinini, kiliseyi ve tarihini bilmiyoruz. Özgün araştırmalardan vazgeçtik; 19'uncu yüzyılın ünlü tarihçisi Leopold von Ranke'nin "Papaların Tarihi" adlı ünlü eserini hatta çağdaş tarihçi John N. D. Kelly'nin "The Oxford Dictionary of Popes-Oxford Papalar Sözlüğü" adlı eserini dahi Türkçeye çevirmiş değiliz. Papaların cenaze ve seçilmeleriyle ilgili haberler magazin seviyesini geçmiyor. Dünyaya en açık memurlarımızın yani Dışişleri camiasının dahi Papalık'ı ve kiliseyi tanımadığı açık. Oysa bu camiayla devamlı üstü örtülen ve sözde tehir edilen ciddi hukuki sorunları-

mız, ezcümle vakıflarla ilgili uyuşmazlıklarımız var; bu konu bile ileride başımızı daha çok ağrıttacak.

Papalık çevrelerini oluşturan yüksek din adamları öğretmen gibidir; öğretmenin kendini öğrenci karşısında kusursuz ve mutlaka öğretici gören tutumuna sahiptirler; bu insanları tanımak lazım. Ruhban sınıfı Hristiyan dünya ile olan yüzeysel ve biçimsel sorunlara bile ağır bir muhteva kazandırmaktan çekinmez. Hasbice çözümden çok suçlayan ve "öde bakalımcı" eğilimdedirler. Şüphesiz ki bilim ve bilgelik olarak bu tavırların üstüne çıkmış gerçek insanlık örneği din adamları da vardır. Böyleleriyle temasa geçmeli, saygı göstermeli ve işbirliği yapmalıdır. Her camiada, mükemmel ve olgun olanlar azdır. Ama kendilerine el edilirse çok etkili ve olumlu sonuçlar elde edileceği açıktır.

Tarihte bizim açımızdan bilinmesi gereken papalar var. Gerçekten aziz vasfını hak edenler olduğu gibi, acımasız engizisyoncular var; Papa VI. Alexander gibi entrikacı ve din adamlarına yakışmayacak bir yaşayışı sadece kendi şahsında sürdüren değil, bütün bir Rönesans İtalyasına bulaştıranlar var. Fatih Sultan Mehmed'in çağdaşı olan ve bu hükümdarın güçlü politikaları karşısında Türklere karşı Haçlı Seferleri'ni yürütemeyen II. Pius gibilerin yanında; İkinci Viyana kuşatması yıllarında Haçlı ruhunu canlandırıp başarılı olan XI. Innocence (1676-1689) gibileri var. Hatta papalar listesinden çıkarılan ama 1240-1250 arasında yanlışlıkla papa seçilen Giovanna diye bir dişi papa da var. XII. Pius gibi Nazilerle ittifak etmekle suçlanan bir papanın yanında, XXIII. Ioannis gibi sevilen bilge biri de var. Ama şurası bir gerçektir; Roma-Katolik kilisesi zengin ve kudretli, tarihin en örgütlü kurumudur. Vatikan bir kitap ve belge hazinesi; 1135'ten beri biz dahil bütün dünyayı aydınlatacak sistemli belge birikimine sahip. Mensupları çok bilgin. Kilisenin zaafı çok, meziyetleri de var. Herkes onlar gibi okumalı yazmalı ve biz o kiliseyi herkesten daha iyi öğrenip tanımalı, 20'nci yüzyılda insanların dertleriyle o kiliseden daha yakın, daha içten, daha fedakârca ilgilenmeliyiz. İnsanlar din adamlarının yaptıklarıyla bugün de her zamanki gibi çok ilgileniyor hatta din adamlarının olumlu çalışmalarının daha fazla kadir ve kıymetini biliyorlar. Son papanın muhteşem cenazesi de bunu gösteriyor.

Enerji Sorunu Bir Yana, Katerina ile Baltacı'dan ne Haber?

Moskova Rusyası dediğimiz tarihî dönem kapanmak üzereydi; Rusya'nın deli dahisi, geleceğin "Büyük Petro"sunun, birinci karısı Evdokya Tolpuhina ile arası hiç de iyi değildi. Nitekim bu evlilikten olma oğlu Aleksei de babasına isyandan dolayı çarın emri ile tarih sahnesinden silinecektir. Çar Petro'nun serbest, maceralı çocuk hükümdarlık döneminde edindiği halktan arkadaşları vardı. 19'uncu yüzyılda Kırım Savaşı'nın patlayışını hızlandıran kötü diplomat Prens Menşikov'un büyük dedesi bunlardan biriydi. Aleksei Menşikov çocuk çarın arkadaş olduğu zeki, sevimli bir serseriydi. Çar onu knez yaptı, rütbe verdi ama sinirlendiği zaman bu zeki fakat gevşek ahlaklı çalışma arkadaşını eşek sudan gelene kadar döv-mekten de çekinmezdi.

Diğer bir sevgili kulu büyük şair Puşkin'in dedelerinden olan Ha-beş köle İbrahim Gannibal'dı. Sevimli ve dahi bir çocuktur. Çar onu Avrupa'da okuttu. O da orduda tırmandı ve çarın dünürlüğü ile Puşkin ailesinden bir kızla evlendi. Ahalinin devam ettiği meyhanelerden birinde hizmet gören, aslen Litvanyalı bir köylünün kızı olduğu halde "Moskovalı Marta" diye bilinen genç kız da bunlardan biriydi. Çarın maiyetindekilerin arasına girmişti. Galiba Menşikov'un metresiymiş. Çar bu iyi huylu, zeki, hoş kıza tutuldu; uzun yıllar beraber oldular ve nihayet evlendiler. Petro ona Rusya tacını giydirdi ve dolayısıyla Petro'dan sonra da Ortodoks adı Katerina olan bu kız I. Katerina unvanıyla bütün Rusya çaricesi oldu.

Sakin ha onu 1762'de Rusya tahtına çıkan, aslen ve kanunen Anhalt-Zerbst Dükalığı prensesi, dedikodulara göre de Prusya Kralı Büyük Frederik'in kızı olan II. Katerina ile karıştırmayın. II. Katerina birincisinden 45 yıl daha gençtir ve ne Baltacı'yı ne de I. Katerina'yı görmüştür. Suvorov ve Rum Yantzev gibi generaller saye-

sinde ve devlet-i Osmaniye'nin felaket asrında, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı'dan Kırım Hanlığı'nı ve mülhakatını, Polonya'dan da okkalı bir parçayı koparan Rusya'nın uzun ömürlü çariçesidir.

Biz dönelim I. Katerina'ya... Rusya tahtında iki yıldan biraz fazla oturan bu çariçe Büyük Petro'ya Anna ve Yelizaveta gibi iki prenses doğurdu. Bunların ikisi de Rusya tahtına geçen son gerçek Romanovlardır. Zira onlardan sonra Romanov hanedanından denen Rusya hükümdarlarının Ruslukları farazidir; hepsi de su katılmamış Almandır. I. Dünya Savaşı öncesi hükümdar fotoğraflarına bakarsanız Rus Çarı Nikola, Alman Kayzeri Wilhelm ve İngiltere veliahtının birbirleriyle ne kadar benzeştiğini görürsünüz; eh büyükanneleleri sayılacak Kraliçe Viktorya da aralarında. Lakin, bizde Osmanlı hanedanını gayrimillî ilan eden amatör tarihçilerin aksine, Rusya'da kimse bu durumdan dolayı çarları gayrimillî ilan etmez.

Büyük Petro Rusyası, II. Viyana bozgunu yıllarında Osmanlı'ya karşı oluşan kutsal ittifaka katıldı. Kırım'da Azak Kalesi'ni aldı ve Rusya'nın ebedi özlemi olan denizlere açılacak donanmanın inşasıyla meşgul oldu. 1699 Karlofça Antlaşması ile Azak'ın ilhakı tanındı, 1700'de İstanbul Sözleşmesi ile başkentimizde Rusya daimi elçiliği açıldı ve ünlü yazarın büyükdedesi Knez Tolstoy İstanbul'a atandı. Bu hava çabuk değişti; Osmanlı bizim mektep kitaplarında yazıldığının aksine henüz Rusya karşısında çökecek raddeye gelmemişti. Poltava'da İsveç'i yenen ve İsveç Kralı Demirbaş lakaplı XII. Karl'ın ülkemize sığınması üzerine muzaffer ve mağrur Osmanlı ile kapışan Büyük Petro'yu, Osmanlı'nın deyişi ile Deli Petro'yu, orduyu hümayûn Prut bataklıklarında çeviriverdi.

Devir III. Ahmed devri... Barış havası bütün devlet mekanizmasına sinmiş, ordunun başındaki serdar, Baltacı ocağından yetişen Mehmet Paşa. Kuşatma uzuyor, açıkçası Petro'nun kuvvetlerine nihaî darbeyi vuracak teknik imkân yok; çünkü Osmanlı askerî reformları henüz Rusya'nın düzeyine ulaşamamış. Petro'da da çemberi yaracak kuvvet kalmamış, şecaat yok. Bu tarafta yeniçeriler arasında şamata ve firar başlamış; Kırım hanı, XII. Karl ve Polonya kralının, serdar-ı ekrem Baltacı Mehmet Paşa'yı direnme ve nihaî tahrip için ikna etmesi, daha doğrusu paşanın onlara bakarak

kuşatmaya devam etmesi mümkün değil... Nihayet serdar kuşatmayı kaldırdı, Prut Barışı ile Petro 1699'daki bütün kazançlarından vazgeçti, Azak Kalesi'ni de boşalttı. Daha fazla şeyler isteyen Kırım hanı, İsveç kralı ve Polonyalı müttefikler bu barıştan hiç memnun olmamışlardı. Onların İstanbul'daki taraftarları, daha doğrusu onlar gibi düşünenler de boş durmadı. Padişahı kışkırttılar. Bugünün bazı tarihçileri de onlarla bir ağızdan bizi kışkırtıyor. Çarın adamı Şapırov'un Baltacı Mehmet Paşa'ya mücevherler getirdiği ve Katerina'yı peşkeş çektiği söylendi. Sonunda paşa kelleden oldu, Rusya'nın karşısındaki tarihî gerilemeyi kadın meselesine indirgeyen tarihçi ve toplumsal zihniyet karşısında ise halen itibarı iki paralık.

Besbelli peşkeş âdeti ile rüşvet karışmıştı. Tarihçilerin bir kısmı hâlâ karıştırıyor. Cevahir gelse dahi, nasıl ve ne için gelmişti; miktarı dahi belli değil. Rus-Türk ortak tarihinin bunca çetin meselesine rağmen milletin aklını Katerina'dan kurtarmak mümkün olmuyor, Başkan Putin'e dahi Katerina'nın encamı soruldu. O da kızın ırzını kurtarıp rüşvetten söz etmiş. Hepsi karanlık iddialar; Rusya-Türkiye tarihi deyince, ne Gazi Osman Paşa ve General Todleben'in Plevne stratejileri, ne Sarıkamış ve Kırım savaşları, ne General Suvorov ve Amiral Uşakov ile Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın tartışılması gereken icraatı ele alınıyor. Şahsen bana en çok sorulan soru, hep Katerina-Baltacı ilişkisi olmuştur. Gevşeyen bir şehirle sorulan bu sualde hiç değilse Katerinaların numaralarını karıştırmaları bari...

Mehmet Akif Günleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi 12 Mart 1921 tarihli oturumunda, Mehmet Akif'in İstiklal Marşı'nı "Millî şiir" olarak kabul etti. İstiklal Marşı dünyadaki millî marşların ekserisinin aksine, sade bir üslûptan ve slogan halindeki deyişlerden çok dantel üslûplu bir felsefeyi aksettirir. Heyecan verir ama daha çok da düşündürür. Şair eserini beste için ortaya koymamıştı, nitekim seneler sonra bestelenebildi. Güfte ile beste arasındaki bu zor uyumdan ötürü halkımızın onu hâlâ düzgün biçimde terennüm edemediği bir sır değildir. Galiba zor da olsa onu terennüm etmeyi öğrenmeliyiz. Senelerdir tartışılıyor; sağcı, solcu ekseriyet onu değiştirmeye niyetli değil. Eğer marşı söylemeyi öğrenemezsek konservatuvar korolarının bant kayıtlarına ve hoparlöre muhtaç kalacağız.

Şiirin anlamı büyüktür. İçindeki canhıraş Şark-Garp çatışması modern Türkiye'nin dramını aksettirir. 15'inci asırda Fatih Sultan Mehmed Han'ın temsil ettiği, rahat entelektüellik, kompleksiz Doğu-Batı sentezini 20'nci asrın başındaki Türklerin taşıması mümkün değildir. Her şeyimiz bugünkünden kat kat gerideydi; o günün Avrupası da bugünküyle mukayese edilemeyecek yüksek yerdeydi. Bizim dönemimizin aydınının durumu; ıstıraplar, ikirciklenmeler içindeki Mehmet Akif asrının Türküne göre çok daha umutlu ve atılgan bir noktadadır ama toplumsal bilinç, ulusal sorumluluk açısından çok daha beter bir gençliğimiz vardır.

İnsanlar şiir okumuyor. Şiir okumalı ve düşünmeli; o zaman Mehmet Akif gibi şairlerimiz olacak. Tabii bunlar çünkü Mehmet Akif gibi olmayacak. Benim dediğim değişen Türkiye'nin anlaşılması. Zamanını ve zeminini anlamayan bir aydın sınıf önderlik yapamaz. Türkiye'nin 20'nci yüzyılda toplumumuzu etkileyen büyük şair ve düşünürleri birbirini takdir ederdi. Nazım Hikmet, "Akif büyük adam, inanmış adam" derdi. Süleyman Nazif, Akif hayranıdır.

Mehmet Akif'in şiirlerini herkes çok farklı biçimde yorumlar. Hatta birkaç manzumesi dışında iyi şair değil diyenleri duydum. Tabii yanlış; aksine Mehmet Akif çok matematik yetenekli bir şairdir. Şair sadece Türk şiirini değil İran şiirini de çok iyi bilirdi. Bir şairin müzikal kulağını ne mertebeye yükselteceğinin iyi bir örneği idi. "Acem Şahı"na başlıklı olup; İran meşrutiyet hareketini kanla bastıran İran şahını ve yöneticileri yerdiği şiirde bu nitelik görülür.

TBMM'nin ilk devre genç katiplerinden ve edebiyat muhitiinin üstadı Akif'in dostu merhum Mahir İz hocanın hatıratında da görüyoruz; Ankara'nın uzun kış gecelerinde herkes Mehmet Akif'in sohbet ve derslerine heves ve iştiaqla devam edermiş. Taceddin Dergâhı'nda oturduğu bir odasına gelen mebuslar ve genç bürokratlara Akif, İran şiirini; Sadi, Hafız ve Firdevsi'yi beyit beyit okuyup şerh edermiş. İran şiirine olan derin vukfuna rağmen bu bitmeyen idman ve tekrarlama beşeriyetin o büyük anıtına olan sonsuz sevgisinden kaynaklanıyordu.

Bu hafta 12 Mart'a rastlayan çarşamba günü, TBMM millî şairin millete olan hediyesinin yani İstiklal Marşı'nın 82'nci yılını bir açık oturum ve törenle kutladı. Bu önemli bir olaydır ve yüce Meclis'in ilk dönem mebusuna duyduğu şükranın bir ifadesidir. Mehmet Akif'in TBMM'de pek aktif bir üye olduğunu sanmıyoruz. Mete Tunçay'ın Meclis zabıtlarından yaptığı tespite göre hemen hemen hiç söz almamıştır. Sadece katibin kanun başlığını memurun (memurlar) olarak değil de memureyn (iki memur) diye okumasını tavsiye etmiş; "Evladım memurindir, memureyn olsa fısıtık üzümle besleriz" demiş. Zamanın ünlü hatibi Hamdullah Suphi'nin (Tanrıöver) kürsüde defalarca alkışlarla okuduğu ünlü şiirini bile kendisi okumamıştır ama işgal İstanbul'undan Ankara'nın mücadelecî havasına sığınmış ve milletvekili olarak Anadolu'da halkı heyecana getirecek konuşmalar yaparak, camilerde hutbeleri dinleyip müdahalelerde bulunarak şehir şehir dolaşmıştır. Mehmet Akif inancın verdiği enerjiyle fakir yaşayan ama zengin bir manevî miras bırakan bir neslin önderidir. Marş sayesinde hak ettiği 500 lira mükafatı almamıştır, borç para ile gezmiştir. Türkiye'nin 20'nci yüzyıl başı sağda solda böyle insanlarla doludur.

Törende Millet Meclisi Başkanımız Bülent Arınç irticalen bir konuşma yaptı. Noktasını virgülünü aksatmayan iyi bir hatip ve Meh-

met Akif'le belli ki hayatının bir döneminde yoğun olarak uğraşmış. Kültür Bakanı Dr. Hüseyin Çelik edebiyat tarihi doçentidir. Bu manzara hoştu; hükümet erkânı mebuslar millî şairi biliyor. Kültürlü milletler edebiyat ve tarihi sadece uzmanlara bırakmaz; yöneticiler, askerler, hekimler, hocalar bu gibi büyük adamları ve onların mirasını bilirler ve söyleyecekleri vardır. Toplumsal bilincin eridiği, insanların televizyon karşısında kurudukları, gençlerin "Nereye olursa olsun" diyerek kaçtıkları bu ülkede Mehmet Akif'lere muhtacız.

Yahya Kemal Biyografileri

1950'lerin Türkiye'si dar imkânlı bir ÷lkeydi. Henüz sanatçılar ve bilginleri, bunların arasında değeri olrsa da, el üstünde yaşatmak kimsenin aklına gelmezdi; ve ruhunda ve aklında böyle ulvî istekler olanlar da iktidar ve para sahibi değildi.

Bu imkânsız ve iltifatsız ortamda tek istisna Yahya Kemal Be-yatlı'ydı. Az yazdığı şiirlere Hürriyet'in bir sütununun tahsis edildiğini hatırlıyorum. Kendisine devrin lüks oteli sayılan Park Otel'de bir oda ayrılmıştı. İstanbul'u Yahya Kemal gibi terennüm eden yoktur; ama suriçi İstanbul'da hiç oturmamış malumdur. Bir neslin şairi olarak hürmet görüyordu ama üstadın ne kadar etkili nesri olduğunu anlamak için, Nihad Sami Banarlı'nın 1960'larda yaptığı ve yayımladığı derlemeleri beklemek gerekti. Yahya Kemal'in tarih ve edebiyat birikimleri ancak ölümünden sonra kendisinden sonraki kuşaklara ulaştığında daha iyi anlaşılıyordu.

Bugün dahi tartışması yapıyor; Cevdet Kudret şairin Türkçe hatalarından söz etmiştir. Edebi tenkit bazı yazılarda bu hataları bulabilir ama Yahya Kemal'in şiiri ve nesri bu gibi tartışmaların üstündedir. Onun, bir neslin kırıp dökülen ruhunu onaran; kendisine saygıyı kaybeden bir aydın zümresine kimliğini hatırlatan bir düşünür olduğunu bilmeliyiz. Bunu şiirle yapıyordu çünkü Türkler de bütün Akdeniz ve Doğu Avrupa milletleri gibi şiirle düşünmeyi, şiirle hissetmeyi tercih ederler. Hepimizin bildiği o zarif ve latif; yerine göre kılıç kadar keskin, yerine göre bürümcük kadar ince Türkçesiyle, sade duru Türkçeyi Osmanlıca'nın anlaşılır zenginliğiyle süsleyen; vezni kadar kullandığı sözcükle de musikileştirdiği mısralarıyla bu ağır görevi yerine getirdi. Bu milletin okumaşuna, az okumaşuna Türkiye'yi sevdirdi, İstanbul'u sevdirdi, Osmanlı'nın akşam vaktinde ve Cumhuriyet'in değışen ortamında Türk medeniyetini bir bütün halinde sevdirdi...

Kazım Yetiş 1998'de Yahya Kemal hakkında etraflı bir biyografik kaleme almıştı. Beşir Ayvazoğlu'nun "Bozgunda Fetih Rüyası" ise Yahya Kemal'in biyografik romanı... Onun hakkındaki zengin eser listesini taramış. Yahya Kemal bozgun döneminin şairi ve fikir adamıdır; kültürel panik dönemi 19. asırda başladı ve doğal olarak devam etti; toplumlar en çok kültürel değişim çağında zorlanır. Bazıları aksi kanaattedir ama o dönemin Türk'ü bugünkünden daha bedbin ve daha çocukça bir panik içindeydi. Dünyayı tanımadığı ve bilgi birikiminin de pek kaale alınamaz olduğu açıktı. Böyle bir dönemde Yahya Kemal'in şiiri bu millete huzur ve ümit verebilirdi; nitekim verdi de...

Ben, Yahya Kemal'in ırka değil, kültüre dayalı ulusçuluğunun daha da ufuk açan ve yararlı bir dünya görüşü olduğu kanısındayım. Yahya Kemal o dönemde, şayan-ı hayret biçimde Garp ve Şark'ı bilen aydınlardan biriydi. Klasik Osmanlı kültürü ve Fars şiiri yanında, Fransız şiirini çok iyi bilmek ve tadını çıkarmak gibi meziyete sahip nesildendi. Bu özelliğe sahip olanların sayıları azdı ama 20. yüzyıl başında Türk edebiyatına yeni rüzgarlar getirdiler. Türk musikisinin üstadı Sadettin Arel, Garp dillerini ve edebiyatını çok iyi bilirdi. Rauf Yekta Bey öyleymiş... Yahya Bey'in Fransızcası ve Şark dilleri mükemmeldi. Osmanlı tarihi kadar Avrupa tarihlerini de iyi bilirdi. Yahya Kemal, Roma-Yunan medeniyetini Batı Avrupa'ya hediye eden bir anlayışa da karşıydı. Yahya Kemal'in Nev Yunanilik (Neo-Helenisme) üzerindeki görüşleri orijinaldir, özgündür. Beşir Bey'in biyografik roman okuyucusuna onun bu tarafını aktarmasını önemli buluyorum, isabetlidir. Yahya Kemal'i kolaylıkla okuyup öğrenebileceğimiz, hayat ve düşüncelerini kavrayabileceğimiz bir romandır "Bozgunda Fetih Rüyası"... (Kabalı Yayınları, İstanbul)

Beşir Ayvazoğlu tarih ve edebiyat biliyor; biyografik romanı da onun için zengin ve okunuyor. Yahya Kemal, 20'nci yüzyılda bilmemiz gereken şair ve mütefekkirimiz. Öbürlerinin aksine Yahya Kemal Bey himaye gördü. Sefirlik ve milletvekillikleriyle sıkıntısız hayat yaşaması sağlandı. 20'nci yüzyıl düşüncemiz için çok önemli olan Mehmet Akif Ersoy ve diğerleri için bunu söylemek mümkün değil. Türk şair ve düşünürü 20'nci yüzyılda çok sıkıntı çeken, mücadele veren bir karakterdir. Şiirin sağı solu ol-

maz, milletin seçkin evlatlarını tanımak lazım. Onları saygıyla incelemek ve anlatmak lazım ki yeni nesiller onlara gereken ihtimamı gösterebilsin. Bu gibi portre çizimlerinin artması gerekiyor...

Dilde Sadeleşme

On sekizinci yüzyıl Avrupa'sındaki en önemli gelişmelerden biri dil ve tarihin birlikte düşünülmesidir. Ünlü Macar dilcisi Giar-mathy, Fin diliyle Macar dilinin akrabalığını keşfetti. Slav dillerinin akrabalığı zaten biliniyordu. Tarihin derinliklerinde halkın kökünü aramak, dil akrabalığı ile bir ırktan ulusların ortak tarihî geçmişini anlamak, Avrupa ulusları için heyecanlı bir dönem başlatmıştı; âdeta dinî bir huşu içindeydiler. Herkes dili dikkatle kullanıyordu. Derken 19. yüzyıl Almanyası, aşırı bir Cermenlik bilinci içinde anadilini Fransızca ve Latin kökenli kelimelerden ayıklamaya baş-ladı. Ayıkladı da; ancak bu ne getirdi? Alman dilinin zenginliği fi-lozofların ve tarihçilerin ortaya koyduğu, çıkardığı eşsiz yeni kav-ramlarıdır. Bu dil ayıklaması ile Almanca, Avrupa dillerine yaban-cılaştı ve monotonlaştı. Faydası olmadı; bugün Almanca, Avrupa dilleri içinde en çok İngilizce kullanılan bir dile dönüştü. Dil ayıkla-ma cezbesi Almanlar ve Macarlar gibi diğer uluslarda da başladı. Balkanlar'da Türk hâkimiyeti dönemini tamamen silmek isteyen Yunanlılar, Dimotiki denen halkın konuştuğu ve hemen herkesin yazdığı dili silmek istediler, çünkü içi Arapça, Farsça, Türkçe ve Slav dillerinden kelimelerle doluydu. İlk Yunan Kralı Otto bir Al-man Bavyera prensiydi; elinde kırmızı kalem Yunanlı nazıların yazdığı layihalardaki yerli kelime ve deyimleri çizerti, hızlı bir Kat-harevusa'cıydı. Okullarda Katharevusa denen, eski Yunanca'dan uyarlanmış dil öğretilmek istendi; yaşamayan dil ve vurgulamaları okuldaki küçük Yanakidis ve Yunanlı gençler öğrenemediler, iki dil taraftarları arasındaki münakaşa sürdü gitti; nihayet Papandreu devrinde Dimotiki lehine çözüme bağlandı. Eğer çözüme bağlan-dıysa tabii... Sadeleşmenin ölçüsü ayıklama değil, dili zenginleştir-mek olmalıdır. Türkçe "anlam" kelimesini kazandı diye "mana"yı dışlamamalıdır. "Manidar" olanı "anlamalı" diye çevirsen de "mane-vi"yi "anlamalı" diye çeviremezsin; "gerçek" ve "hakikat" birbirinden

farklıdır. Liste uzar... Yeni kelimeler dile zenginlik getirmeli ve eskileriyle bir arada yaşmalıdır. Arapça ve Farsça kelimelerin bir sürüsü de bizim dilimizde anlam değiştirmiştir. Siyaset, iktisat ve sosyoloji ilgili olan birçoğunu Araplar ve İranlılar bizden almıştır. "Vatan"ın kullanılış biçimi, "cumhuriyet", "malî buhran", "kanun-u esasi", "tefrik-i kuvva = kuvvetler ayrımı", vs. gibi...

İtalyanlar, Fransızlar ve İngilizler gibi Avrupa edebiyatının öncüsü ulusların böyle ayıklamaları yoktur. Bu uluslar öz lügatlarıyla; önce Roma Latin, Rönesans'tan beri de Yunan mirasını pek güzel bir arada değerlendirmişlerdir. Öte yandan da köy diline kadar inen en ücra lügat ve deyimleri sindire sindire millî edebiyata maleden bir yazar zümresine sahiptirler. Puşkin ve izleyicisi büyük yazarlar da Rusça için aynı şeyi yapmışlardır. Dil devrimi eskiyi kovarak, kırsal dili de unutup dışlayarak yapılmaz. Hiçbir ulusun aydın ve bilginleri masada dil yaratacak kadar dahi değildir. Elli yıl önce Bakü'lü ve İstanbul'lu bir ortalama okumuş rahat anlaşıyorlardı. Bugün de gayret edilse anlaşmaları mümkündür, anlamaktan da kazançlı çıkarlar; bunun dil ırkçılığı ile alâkası yoktur. Ama beş yüz kelimelik bir günlük dille konuşan toplumlar için bu şans yoktur. Bizim gençlerimiz hiçbir eski kelime bilmiyor, yenilerini yanlış kullanıyor, argo denebilecek bir düzine sözcükle yetiniyorlar. "Takılmak", "olay", "hikâye" gibi her derde deva sözcükler... Maalesef eski Sovyet dünyası da lüzumsuz bir Rusça lügat kalabalığıyla konuşuyor. Bu onların dil ahengini de bozuyor. Ortak lügata doğru gitmelidir. Gelecek yazımızda İstanbul Türkçesi denen dilin ne olduğu üzerinde durabiliriz.

Istanbul Türkçesi

Bizim kuşağın duyduğu, iki asırdır yabancı Türkologların, Tanzimat'tan itibaren edebiyat tarihçilerimizin ve düşünürlerimizin sözünü ettiği bu Türkçe nedir? Evvelen bu Türkçe, İstanbul ahalisinin her katmanının değil; imparatorluğu yöneten bürokratların ve ulemanın dilidir. Onların konuştuğu dil, telaffuzları, hele yazdıkları sokaktaki ahalinin konuştuğundan farklıdır. Bu zümrenin konuştuğu Türkçe, kullandıkları lügat ve deyimler, tek kelimeyle "okumuş zümre" Türkçesidir ve geçen asırda Bursa'da, İzmir'de, Selanik'te, Üsküp'te, İşkodra'da olduğu gibi Halep'te, Diyarbakır'da, Erzurum ve Sivas'ta da okumuş takım aynı Türkçeyi konuşurdu. Çünkü hepsinin kullandığı sözler ve telaffuzları mektepten, kitaptan ve gazetelerden edinilmiştir. Dahası var; Köstence'deki Türk okuluna giden Gagavuz ve Türk Tatar genci, Kırım'daki Müslüman gimnazyumunda okuyanlar, Bakü münevverleri arasında İstanbul'dan gelen gazete ve kitapları okuyanlar ve "Füyuzat" denen İstanbul edebî dil akımına mensup şairleri benimseyenler; gene Ahmet Haşim ve Süleyman Fehmi gibi Bağdatlı Arap asıllı bir şair ve müverrih bu Türkçeyle konuşurlar ve yazarlardı. Hatta hiç şüphe yok, Ahmet Haşim dilimizi en iyi kullanan ve geliştiren şairlerin başında gelir. Bu asrın ilk çeyreğinde Kırım'da, Kafkas'ta Türk-Rus karma gimnazyumlarında okuyan gençler, Türk edebiyatı ve tarihi dalındaki eğitim nedeniyle mahalli şivelerini bilse ve kullansalar dahi, İstanbul Türkçesiyle okur ve yazarlardı; konuşmada da telaffuz dışında İstanbul aydınından farkları yoktu. Kuşkusuz "çamaşır yıkıyorum", "geloormuş", "yapdıyıynen - geldiyiynen", "geliyollar", "gelecek Perşenbe", "bana patlıcan dokanır", diye konuşan İstanbul halkının geniş kesimini kastetmiyoruz. Bu gibi farklar sadece İstanbul'la diğer bölgeler halkı arasında değil; İstanbul'da muhtelif semtlerin sekenesi arasında dahi görülürdü.

17.18. asırlardaki konuşma dilini birtakım halk hikâyelerinden, Evliya Çelebi gibi bir dil dehasının örnek ve nakillerinden, Jakob Nagy Harsabany gibi gezginlerin Türkçe dil kılavuzundan öğreniyoruz. Bu dil kesinlikle yazı dilinden farklıdır; ama Anadolu-Rumeli halkının konuştuğu dilden çok farklı değildir. 19. yüzyılın yaygın eğitimi İstanbul halkını kitâbî dile daha yakın bir Türkçe konuşmaya sevk etmiştir. Bu meyanda Fenerli Rum beyleri, Ermenilerin amira sınıfı gibi memur ve okumuş zümreler; garip bir tezat ama gerçektir, Musevilerin "Alliance Israelite" denen Fransa destekli Fransızca-Türkçe eğitilmiş okullarından çıkanlar da bu seçkin Türkçeyi konuşur ve yazabilirlerdi. Meselâ bugünlerde vefat eden İstanbul Yahudilerinin Judeo Espanyol (Ladino) dilinde yazan yazarı İsaak Misistrano ve eşi düzgün Osmanlıca'sı olan bir çiftti.

Dil değişir; bugünün İstanbulluları, elbette ki, geçen asrın başındakiler gibi Türkçe konuşacak değil. Ama Ankara ve hatta İzmir'de duyulan Türkçeyi İstanbul'da duyamaz olduk. Hemen akıp gelen taşralılardan(!) şikayet etmeyelim. Yanlış kullanılan, inceliklerden yoksun ve ağızda yuvarlanılarak konuşulan (maalesef garip radyo istasyonları ve TV spikerlerimizle, yanlış yabancı dizi çevirilerinin sayesinde yayılan ve tutulan) Türkçenin istikbalinin parlak olmadığı belli. Oysa bu dil ilmî, edebî bağımsızlığını elde edemeyen Asya cumhuriyetlerindeki Türkçeler için bir ortak buluşma sahası ve numune olabilirdi, her şeye rağmen oluyor da... RTÜK'ün ben- ce acımasızca vermesi gereken cezalar dil konusunda olmalıdır. Dil yanlışlarıyla doya doya alay etmeyi, bu yanlışlarda ısrar edenleri kınamayı millî bir spor haline getirmeliyiz.

Bayram Tatili

Bu yıl ve gelecek yıl, dinî tatiller doğrusu tatilseverlere iyi oyun oynadı. Yılbaşı tatilinden tatillik bir zaman edinilemese de gene herkes bir yerlere gitmeye kalktı. Kuşkusuz St. Sylvester gecesinin en candan kutlandığı ülke Türkiye'dir. Biz Türkler bunu bir yeni yıl kutlamasından çok, Faşing eğlencesine çevirmek üzereyiz. Kurban Bayramı da boş zaman açısından istenen neticeyi sağlamadı. Ama gene yollara döküldük. Artık hac seferleri de kolaylaştı. Hacı adayları bir hafta-on günde gidip geliyorlar. Aylar öncesinden yollara çıkan, Anadolu'yu aşan, Şam'dan Medine'ye demiryoluyla, ordan öteye tekrar çöl yolculuğuyla hedefe ulaşan hacı kabilelerinin tarihe karıştığı açık. İnsanlar her yıl gidip geldiklerinden olacak, el-Hac unvanı bile kullanılmıyor.

Çok mu çalışıyoruz? Bütün dünya tatil meraklısı. Eskiden hristiyanların Noel'i ne kadar sadıkane ve huşu ile evlerinde üç nesil bir arada kutladıklarını söylerdik. Son tsunami faciasında okyanus adalarında ve kıyılarında bulunan İsveçli, Alman, Avusturyalı kalabalığına bakınca gerçeğin hiç de öyle olmadığı anlaşıyor. Onlar da evden kaçmaya başlamış. "En iyi bayram kendi başına kutlanandır" düsturu yayılıyor. Beşeriyet bir tuhaftır. Ananeden sıkılırlar, törenden kaçarlar, sonra boşlukta kalıp eskiye dönerler. Hristiyanlığın ilk asırlarında, ne kadar pagan ayini, bayram ve festival varsa, ilk Hristiyanlar onlardan âdeta nefret ediyordu. Ama yavanlıktan sıkılmak için iki asır bile çok geldi. Çok tanrılı dinlerden uzaklaşıp yeni dine girenlerin sayısı arttıkça hristiyanlık içinde yortu ve kitlevî eylemlerin adedi artmaya başladı. Eski Rusya birtakım Slav ilahlarını yeni dinin azizlerine çevirdi. Yeni hristiyan yortularında eskilerin nehre attıkları insan kurbanları yerine, cansız bir kukla suya atılmaya başlandı ve asıl önemlisi bu vesileyle tertiplenen eğlencelere dönüldü.

İnsanlık için en mühim ihtiyaç ekmektir, sonra da eğlence gelir. Medeniyetler eğlencenin sadece ismini değiştirir. Nesillerden nesillere intikal eden en önemli miras törendir. Hristiyanlık, Batı Avrupa'nın kasavetli ormanlarına Roma İmparatorluğu İtalyası'nın renkli törenlerini getirdi. O törenler de İtalya'dan çok eski Mısır'ın, Babil'in, Suriye'nin ve Anadolu'nun kültleriydi. Eski Roma'daki en azgın dinî eğlenceler Anadolu tanrıçası Kibele'nin kültürüne aittir. Roma'da Vatikan tepeleri bilhassa İmparator Neron zamanında, o dönemin toplumunda bile ayıplanacak açıklıktaki Kibele ayinleri ve artık Roma'dan kalkan insan kurban etme törenleriyle sarsılırdı. Hristiyanlığın ilk asırlarında Vatikan o dönemi dehşetle hatırlayan mutaassıp bir hayat sürdürdü. Ama kısa zamanda Hristiyan Roma da eski Roma'nın şaşaalı törenlerini ve gösterişini benimsedi. Çünkü kitle bayram ister. Kilise de o kitlenin kilisesi olarak bu yeni törenlerin mühendisliğini üstlendi ve şaşaanın âlâsını yarattı.

Türkiye İslamının masraftan çok ruhu etkileyen törenlerle dolu bayramları bu sıralar kaybolmuş; çünkü bayram sayfiye ve mevsim müsaitse kıyı kentlerdeki diskotek kültürüne davetiye çıkartmak olarak yorumlanıyor. Ama değişim her zaman mümkündür. Toplumlar hep değişiklik ister. Uzun bayram tatilleri bizim gibi üretme zorunluluğunda olan toplumlara uygun adetler değildir. Dokuz-on gün boyu sadece okullarda, devlet ofislerinde değil, hastanelerde bile hayat emaresi kalmıyor. Böyle bir Noel ve Paskalya hiçbir Batı toplumunda yoktur. Doğu toplumunda da yoktur. Çünkü toplumların böyle bir meskenet çılgınlığını kaldırması mümkün değildir. Dinî bayramların üç veya dört gün olmasını farz diye düşünmemelidir. Zaten İran gibi ülkelerde bu kadar uzun Müslüman bayramı yok. Ama şaşılacak şey oradaki meskenet çılgınlığı, İran'ın eski çağlardan kalma bahar bayramını, yani Nevruz'u kapsıyor. Nevruz iki haftayı geçiyor. İslam öncesi İran'da şehinşah bütün tebasını kabul eder ve en yüksek mahkeme görevini görür, birçok davayı temyiz edermiş. Belki aynı âdeti bugünküler de uygulamaya başlar. Yılbaşı gecesini meydanlarda kutlamaya başladığımıza göre yeni bayram arayışlarında olduğumuz açıktır. Ama geleneksel bayramların dayanışma yönü ihmal edilmektedir. Parası olan eğlenir, gezer, olmayandan bize ne... Bu anlayışla beşeriyet olsa olsa fakirlerle zenginlerin birbirlerine

uzaktan baktıkları kokuşmuş bayramlar dönemine girer. Çünkü bayramların önemi bütün sınıfların aynı duygu ve neşe etrafında toplanmasıdır. Tüketimdeki farklılıklar âdetin ortaklığını örtmemelidir.

Bir bayramı daha geçirdik. Daha iyi ve nice bayramlara...

Tadı Kaçan Tatil

Şabbat (cumartesi) tatili Tanrının dünyayı yaratırken dinlendiği gün diye ahd-i atikte yer alır (Tevrat). Şabbat tatilinin biçimi ve sıkı kuralları; bir yanı kölelerden, öbür yanı zengin olmasa bile yavaş ve rahat yaşayan insanlardan oluşan Eski Çağ toplumunda bir hiciv konusuydu doğrusu. Onun için Şabbat tatilini ahd-i atikle birlikte kabul eden Hristiyanlık, bu sıkı dinlenme gününün sert kurallarını ortadan kaldırdı. Eski haham St. Paul, Yahudilik'in sertliklerini yumuşatıp sempatik bir Hristiyanlık yaratmak gayretindeydi. Bu nedenle Şabbat günü ateş yakmama ve ticari işlem yapmama veya Karay Yahudileri gibi karanlıkta oturma zorunlulukları kaldırıldı.

Doğrusu, İslamiyet'in tatil kuralı yoktur. Cuma günü Müslümanlar bir araya gelir; ibadet etmek ve politika yapmak için... Uzun tarih boyunca cuma günü çarşı kapatmak gibi uygulamalar yoktur; hatta şart olmamakla beraber cuma günü haftalık pazar için en uygundur. Bir çok yerde pazar kurulur. Devlet-i Âliyye'ye gelince; Sadrazam paşa başkanlığında Divan-ı Hümâyûn en önemli toplantısını ikindi divanı diye cuma öğleden sonra yapar. Bu temyiz divanıdır. Davalara son merci olarak bakılırdı.

Cumanın resmî tatil olması Tanzimat döneminde hayatımıza giren bir yeniliktir. Böylece devlet kalemleri ve okullar cuma tatil edilirdi. Esnafın da isteyen zamanla bu âdete uydu. Dükkan kapatma zorunluluğu sadece cuma namazı saatine mahsustu. Cuma günü açık kahvehane ve dükkan bulunmasın diye çarşı denetlenirdi. Kilise de pazar ayini sırasında açık kalan Hristiyan dükkanlarına ceza verirdi. Ceza ödenmezse Osmanlı kolluk kuvvetlerine başvurulacağı tabiiydi. Bugün dahi Kıbrıs'ta bu ananenin sonucu kilise yetkilileri pazar ayini sırasında açık kahvehane sahiplerine ceza yazıyorlar.

Daha bir asır önce pazar günü tatil yapan Avrupa, diğer altı gün insanların canını çıkarırdı. D'Israeli gibi bir İngiliz başbakanın döneminde ancak aşırı mesai saatleri azaltıldı. Cumartesinin yarım gün tatil olması Birinci Cihan Savaşı sonunda gündeme geldi. İki günlük tatil, İkinci Cihan Harbi sonrası Sosyalist Avrupa'sının lüksüdür. Tatil yapmak kolay ama işçi sınıfına onu değerlendirecek eğitim vermezsen (ki maalesef hal böyledir) sadece içki tüketimi artar. Finlandiya-St. Petersburg arası hafta sonu ring seferi yapan Rus gemilerine vinçle yüklenen küfelik Finlileri hatırlarım. Bunlar St.Petersburg'a Ermitaj müzesini gezmeye değil, ucuz votka tüketmeye gidiyorlardı.

Türkiye'de hafta sonu tatilinin pazar gününe kaydırılması, dünyayla ilişkilerimizin çok sınırlı olduğu bir dönemde bir gereklilikten çok kültürel bir meydan okumaydı. Hafta tatili bir buçuk gündü. Bizde de 1974'te cumartesinin tamamı tatil yapıldığında, İsrail gibi sanayi ülkelerinde hafta tatili bir buçuk gündü. Şimdi ise iş o dereceye geldi ki, Roma'nın Lucullus günlerine geçtik. On günlük dinî bayram tatilleri, (laiklerin de sayfiyeye koşmak hoşuna gittiğinden ses çıkarttıkları yok) bu da yetmedi, fırsat buldukça artırılan resmî tatiller; üstelik bunların ihdası kanun mevzuu da değil... Hükümet bir-iki gün öncesinden ilan ediveriyor. Son tatil ilanı bir skandaldır. Resmî, gayriresmî programlar altüst oldu. Bizim üniversitede ara imtihanlar nasıl yapıldı bir biz biliriz. Bu tatillerin ulusal ekonomiye neye mal olduğuna, getirisinin götürüsünün doğru hesaplandığına kani değilim. Hangi sektörler ne kazanıyor, hangileri ne kaybediyor; tarih, coğrafya kitabı yayınlatacaklarına TÜSİAD'cılar önce bu işlerin hesabını yaptırılsalar da biz de öğrensek... Türkiye bu uzun tatillerle artan trafik kazalarında kaybettiği evlatları dışında, hangi birikimini yiyor doğrusu çok merak ediyorum.

Yükselemeyen Yüksek Sınıf

İkinci Cihan Savaşı'na kadar yerkürenin çok küçük kısmı sanayi toplumu kimliğine sahipti: Hatta bu sanayi toplumlarının kendi aralarında da çarpıcı bünye farklılıkları vardı. Meselâ Britanya adalarında tarımla ve hayvancılıkla geçinenler nüfusun yüzde on kadârını teşkil ederken, Fransa'da bu oran yüzde elliye geçiyordu. İspanya feodalitenin kalıntılarıyla, amma okkalıca kalıntılarıyla, hükümferma olduğu bir ülkeydi. Kanlı iç savaş; sayıca kalabalık gibi görünseler de solcuların arasında bir birliğin olmadığını gösterdi. Solun iç kargaşasına bütün dünyadan gelen rengârenk solcu gönüllüler de tuz biber oluyordu. Çünkü işçi sınıfı ve şehirli nüfusu azdı. Sol olabildiğince fantezilere açık bir yelpazeydi. Hiçbir solcu lider sağdaki General Franco kadar toplayıcı olamadı. İspanya, Falanjist örgütlenmeye açıldı; bombalanan Bask bölgesi ve Madrid'le yıldızı bir türlü barışmayan Katalunya dışında, sanayi ve şehirlilik oranı düşük bir ülkeydi.

Türkiye'de o yıllarda 1 milyonu ancak bulan İstanbul dışında Ankara ve İzmir aslında iki önemli küçük şehirdi. Ülkemiz kasabalar ve köylerden oluşuyordu. Böyle bir toplumda devlet desteği de vızgelir; yüksek sınıfın yükselmesi mümkün değildi. Dünyaya açık yaşamı bir-iki sanayici tüccar aile (ama hakikaten bir-iki tane) ve bürokrasinin Hariciye Vekâleti kesimi sürdürmeye çalışıyordu. Avrupa ürünleri herkesin üstünde parça parça bulunurdu; ya ayakkabı, ya çanta, ya blucin, ya bluz vs... Yaşamda Avrupa zahmetle ve istisnâî olarak ulaşılabilen bir bölgeydi. Daha çok mutfak olarak ve belirli mekânlarda vardı. Siz herkesin falan yerde yer içerdik dediğine bakmayın. Hatıra anlatanlara baksak yirmi Markiz, on Degüstasyon, on Karpiç az gelir. Sadece bir-iki aile dışında hiç kimsenin ticaret ve sanayi hanedanı kurmayı hayal dahi edemeyeceği açıktı. Bir devirde ismi geçenin, sonra nam-ı nişanı bile duyulmazdı; görülmezdi...

1950'lerde dünya değişti; Türkiye daha da değişti... Traktör kırsal bölgeyi altüst etti; geleneksel köy ağalığı bazı bölgelerde yerini çiftlik zenginliğine terk etti. Kasabalarda tüketim arttıkça yeni bir taşra burjuvası ortaya çıkar oldu. İmparatorluk eğitiminden gelme teknisyen birikimi yeni zenginliğin hizmetine girince Türkiye sanayileşmeye başladı. Tüketim artmaya, bilinçli tüketim de yerleşmeye başladı. Bugün İstanbul dünyanın kültür merkezlerinden; eski kitap ve antika pazarı hatırı sayılır büyüme gösterdi. İkinci kuşak sanayici ve tüccarların sayısı arttı. Ama hâlâ iki asırdır aynı ailenin elinde kalabilen yalı yok. Aile servetinin toplum için en manidar sayılabilecek kısmı, yani maddi kalıntılar; sanat eseri koleksiyonları, kütüphaneler henüz oluşuyor. İyi niyetli ve gerçekten bilgili koleksiyoncuların hayatı, Ayşegül Nadir gibi tipler yüzünden gölgelemiyor. Bilinçsiz antika meraklılarının bir kısmı 16. yüzyılın başıboş camilerine dadandı. Duvardan çini panolar, mihraplardan şamdanlar götürülüyor. Geçen hafta Üsküdar Valide-i Atik Camii'nin şamdanlarını götürmüşler. Basit hırsız işi değil. Sözde sanatseverlerden biri çeteye ısmarlamıştır.

Anlaşılan, Türkiye'de sınıflar ekonomik çalkantılar yüzünden yerine oturmadıkça, anormal politikalar gelgeç insanları yüksek sınıftaki insanların arasına sokup çıkardıkça, sanat eseri toplamak bir bilgi birikiminden çok, bir statü sembolü olarak görüldükçe bu gibi tatsızlıklar devam edeceğe benziyor. Çaresi ne? Sanat eserlerini gerçekten anlayabilen ve toplayanların bu gibi olayların karşısında kanun ve devlet yanında gönüllü olarak kenetlenmesidir. Medya mensuplarının hatır gönül telefonlarına aldırış etmemesi ve hukukun usulüne uygun olarak teşhir görevini yerine getirmesidir. Akdeniz'in en zengin mirasına sahip ülkeyiz. En parlak ve kültürlü bir seçkin sınıfa sahip olabileceğimiz gibi, Güney Amerika tipi zenginlere de sahip olabiliriz. Bu seçeneği Türkiye'de tespit etmek her zümrenin ve her insanın davranışına bağlıdır.

Yükselen Orta Sınıf

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan beri orta sınıfın genişlediği ve kalkındığı bir ülke... Daha önce orta sınıf sadece az sayıdaki devlet memurları, özel sektörün sayılı menajeri ve bunun gibi büyük şehirlerdeki az sayıda esnaf ve serbest meslek erbabından oluşurdu. Orta boy çiftçi pek yoktu (büyük toprak sahipleri sınıfı da pek dardı). Kalabalık bir küçük sermayedar grubu, hukukçu, mühendis vs. bulunmuyordu. Bazı vilayetlerde birkaç hekim, büyük kentlerde üniversite hocaları başta olmak üzere dar bir hekim grubu muayenahanelerde hasta bakardı. Bunların Karun malı denen servetleri bugünün ölçüsüyle servet sayılmaz.

Derken traktörle zenginleşen toprak sahipleri, büyüyen şehirlerde her çeşit kazançla zenginleşen ticari orta sınıfları şişirmeye başladı. Görgüsüzlük diz boyuydu. Taksitle alınan çamaşır makinesi, elektrik süpürgeşi ne yapılsa edilir, evin görünür bir yerine konurdu; buzdolabı haydi haydi teşhirdeydi. "Ne zaman isterseniz buz alın" denen komşular ikinci defa neyse ama üçüncü defa gelirse istiskal de edilirdi. Orta sınıf hoştu ve boştu, çocuklar okutuluyordu. Kızına üniversite okutmayanlara dünyada hiçbir ülke insanı (hatta Avrupa ülkelerinin orta sınıfı dahil) bu kadar tepki göstermezdi. Herkes Avrupalıydı ve Avrupa'yı methederdi. Yabancı dil bilmeyenler ve Avrupa görmeyenler kasadecilerin başında gelirdi. Esnafın düzenbazlığı ve falanın hırsızlığından söz edenler, "İsviçre'de parkta unutulmuş cüzdanların mutlaka geri geldiğini" ilave ederdi. Bu lafı dinleyip de cüzdan açıkta gezen çıkmamıştır inşallah. Öte yandan tahsilin en âlâsı verilen kızlar evlenene kadar öyle tek başına bırakılmazdı. Fakat orta sınıfın muhafazakârlık kalıplarını süratle, hatta fazla süratle değiştirdiğini söylemek gerekir.

Orta sınıf modern düğünler yapardı. Ama dans etmek bir çetin iş idi. Damat gelinle iki dönene kadar ter dökerdi. Muhafazakâr

partiler gerekli devrimi yaptı. Artık kadın erkek tango yapmasa da ortaya düşüyorlar; bir halay, bir çiftetelli oynanıyor deme gitsin. Kadın-erkek ayrımı süratle azalıyor. Mühim olan, orta sınıfın artık kaç-göçsüz eğlenmesidir; uzak taşra şehirlerinde dahi bu manzara-lar gözleniyor.

Türkiye orta sınıfı henüz alkolik değil, gerçi alkol tüketimi artsa da dramatik boyutlara ulaşmamış. Orta sınıfımız kazanç peşinde ama galiba geleneksel sülalevi ve ailevi ilişkiler çocukların boşluğa yuvarlanmasını engelliyor. Kazançlar arttı, evler alındı, yazlıklar alındı, asıl önemlisi arabalar alındı. Orta yaşlı babalar arabalarını erkeksi bir gururla oğullarına devrediyor. Kazalar artmaya başladı. Bu arada ters yöne giren oğullarını polislerle karşı aslanlar gibi savunan vali ve emniyet müdürlerimiz gibi şanlı orta sınıf mensuplarımız da var. Henüz dağcılık gibi sporlar pahalı geldiğinden, hızlı otomobil kullanarak tehlikenin tadına varılıyor. Allah cümleyi sinayet eylesin.

Zamanla Amerikalıların üst orta sınıf dediği zümre de türedi. Genelde iş yapan serbest meslek erbabı, bilhassa karar verici makamlarda oturan bürokrasi, imtiyazlarını suistimal ederek olmayacak arazilere kurdukları yazlık ve kışlık kooperatif evlerle Türkiye tabiatının her tarafını tıraşıyorlar. Boğazlardaki-Akdeniz kıyılarındaki kendi yuvalarına girince de "Etrafı berbat edenlerden" şikayet ediyorlar. İster alt olsun ister üst, memleketimiz orta sınıfının muhterem üyeleri herkesin kanun ve kurala uymasını ister, ama kendisi kolay tarafından yaşamak ister. Mukaddes arabasını kaldırımlara, hatta insanların girip çıkacağı bina kapısının önüne park eder. İmamın biri sevgili arabasını park edecek yer bulamayınca, mezarlıkları otopark yapalım diye fetva dahi verdi. Böylece ölülerimizin yaşayanlara yeşil saha bahşetme imkânı da ellerinden alınacak gibi. Vahabilik orta sınıf açgözlülüğü ile çok bağdaşan bir tavidir. Henüz orta sınıfımız ulusal kültürel mirasa sahip çıkacak düzeyde değil.

Ama felaket anında Türkiye orta sınıfı geleneksel değerlerine henüz sahip olduğunu gösteriyor. Birçok toplumlara nazaran daha kolay örgütlenip bir araya geliyor. Bunu Kızılay'ın bile döküldüğü son deprem felaketinde gördük. Bireyler üzer beşer bir araya geldiler. Her gün deprem alanına koştular.

Orta sınıfımız yaşayış biçimine düşkündür. Gerçekçidir, aşırı politik uçlara rey vermekten çekinir. Yazlık-kışlık küçük evinden, arabasından vazgeçemez. Giyim kuşam tarzına müdahale edilmesini istemez. Bir kadeh rakısına göz diken bir daha rey mey alamaz. Henüz alkol, uyuşturucu gibi çöküntü arazlarına girmemiştir, başarıyla da direnmektedir. Türkiye orta sınıfı siyasal yönden çok etkin değil gibi görünse de, dünyanın beşte dördüne göre yurttaşlık bilincine ulaşmış bir toplumdur. Kuşkusuz örgütlenme ve siyasal etkinlik yönünde çok yol alınması gerekir. Asıl sorun da budur.

Türk orta sınıfı elan misafirperverdir ve bireyleriyle sokakta ve çarşıda ve okulda ve mahallede yüz yüze temasa gelindiğinde dünyanın en kibar ve yardımsever zümresidir. Lakin dört tekere bindiğinde orta sınıf üyelerimiz kadar çekilmez insan cinsi yoktur. Bencil, bidedep, saldırgan; çocuğa, kadına, ihtiyara saygısı olmayan bir grupla karşı karşıya gelirsiniz. İşin kötüsü mobilize oldukça orta sınıfın kadın üyeleri de giderek erkeklere benzemeye başlıyor. Ucuza mal etmek ve komşulara gösteriş olsun diye sokak ortasında kurban kesmekten imtina edeceğimiz ümidiyle, hepimize iyi bayramlar.

Büyükelçiler ve Anıları

Devlet yöneticilerinin, yüksek rütbeli memurların, generallerin, sanatçıların "hatırat" kaleme almaları milletin hafızası için çok önemlidir. Siyasî tarihin tasviri dışında, bir toplumun hayatının devamlılığı süresince renklerini kavramak bu edebî türle mümkündür. Avrupa kültürünü belirleyen çizgilerden biri, bireyin hayatının kaydedilmesidir. Bu kayıt işlemi bizde zayıf bir edebî türdür. Klasik Osmanlı döneminde ancak Gelibolulu Mustafa Ali; o da müstakil bir eser halinde değil, tarihlerinde "Halat-u Kahire", "Nushat'us Sela-tin" ve "Mevvaid'un Nefais fi Kavaid'ul Mecalis" gibi protokole ilişkin eserlerinde kendinden, hayatından ve rastladığı şahıslardan örnekler verir. Bu heccav (hicivci)  slubu yazarın biyografisini ve çevresinin bu açıdan düzenli bir tahlil ve incelemesini ABD'li Osmanlı uzmanı Cornell Fleischer "Bürokrat ve Aydın..." adlı eserinde yaptı. Şüphesiz Evliya  elebimiz'in anıtsal "Seyahatname"sinde hayatının ve devrinin bir panoramasını renkli bir üslûpla ve başarıyla çizdiği malum. 19. yüzyılın d hi Türk'  Ahmed Cevdet Paşa da kendini ve toplumsal çevresini "Maruzat" adlı eserinde başarıyla  izimler.

Hatırat türü bizde İkinci Meşrutiyet yıllarında patlama gösterdi. Eski Dahiliye Nazırı Memduh Paşa ve  eyh lislam Hayrullah Efendi'ninki bu türün örnekleridir. Bu hatırat bu yazarların görev dönemlerini aklamayı, siyasî görüş ve tavırlarını açıklamayı ve İkinci Meşrutiyet idaresine karşı masumiyet ve haklılıklarını arz etmeyi amaçlayan metinlerdir. Bizim hatırat edebiyatımızda tarihî gerçeği örtmeye yönelik yalan kaçınılmaz bir motiftir. Vakıa Fransa'da da belirli bir ya tan sonra generallerin hatırat yazması âdeta yasaklanırmı ; ama İkinci Meşrutiyet ricalinin tarihi inşa etme merakı hatırat türü eserlere bütün kabalı ıyla yansır. Bu arada Cumhuriyet devrinde Celal Bayar'ın bu geleneği izlediğini, ancak çok belgesel, zaman zaman da tarih yazmaya yönelik bir hatırat ortaya koydu-

ğunu ("Ben de Yazdım") belirtelim. Hatırat güzel yazıldığı ölçüde okunmuştur. Falih Rıfkı'nın "Zeytin Dağı" sadece genç aydın ve zabitin savaş günlerinin değil, bir imparatorluğun çöküşünün canlı tasviridir. Bir neslin dramı ve Türk imparatorluğunun soylu çöküşü yer yer Cumhuriyetçi bir görüşle yeniden yazılmış gibidir. Hüseyin Cahit (Yalçın) bu yeniden inşanın bir örneğidir ve Nadir Nadi, İkinci Büyük Harp'teki anılarını iki defa yazmıştır. Refik Halid'in "Minel bab ilel Mihrab"ı mütareke dönemini ve kendini o çevrede anlatmayı amaçlayan başarılı bir hatıratır. Aslında bu bir istisnadır, çünkü Türk hatırat yazarları özel hayatlarını ve kişiliklerini çizecek samimi açıklamalardan kaçınırlar. Türk hatırat edebiyatında portre çizimi bu nedenle zayıftır; oysa tarih bilgimiz her dönemin bireylerini tanımak ihtiyacındadır. Devirleri de ancak bu sayede kavrarız...

Son yirmi yıldır Dışişleri mensuplarımız meslek hayatlarını kaleme almaya başladılar. İstedikleri gibi özgürce yazabiliyorlar mı bilmiyorum. Ama bazıları yakın gelecekte planladıkları siyasî hayata yatırım ve bu gibi çevrelere bir arz-ı takdim yapıyor. Bazıları kırgın ve bezgin bir hayat dolayısıyla buruk anılar kaleme almış. İçlerinde merhum Semih Günver gibi hem kendini hem bulunduğu çevreyi müstehzi ve muzip bir üslûpla tasvir eden seçkin bir yazar da var. Kendisini tanırdım ve severdim; zeki ve muzip bir kişiliği vardı. Etrafı hafiften hicvettiği gibi, zekice özeleştirden de kaçınmazdı. Merhum Zeki Kuneralp yaşadığı ilginç hayatı, değişen Türkiye ve dünyayı ilginç bir biçimde nakletmiştir ("Sadece Diplomat"). Sacit Somel eski bir başkonsolosumuz olarak gözlemlerini "Biz İçerden Siz Dışardan" başlığıyla ve anekdotlarla anlatıyor. Turgut Tülümen'in İran değerlendirmelerini isabetli buluyorum ("İran Devrimi Hatıraları"). Tanışğ Bleda'dan ise bu ülkeyi daha renkli bir çizimle anlatmasını beklerdim. Mamafih "Maskeli Balo"yu 1960'lar kuşağı Dışişleri mensuplarını anlamak için okumak lazımdır. Ergun Sav gibi hariciye hayatını tiyatro münekkiddinin locasından anlatanlar da var. 1966'da siyah Afrika'yı tasvir eden "Hisar" dergisine yolladığı mektuplar bu kıtayı öğrenebileceğimiz tek kaynaktı o tarihte... Dışişleri'nin filolog büyükelçisi Mustafa Aşula ise anılarında diplomatlık aşamasından çok "Kolcu Salih"i'nin yani kendisinin uzak Kars'ta geçen sıkıntılı çocukluk ve öğrenim yıllarının tasvirini yapmayı tercih ediyor.

İlginç bir yaşam yolu. O imkânsızlıklar içinde Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne kadar uzanmış ve yabancı okullarda okuyan birçok gençten daha çok sayıda mükemmel dil öğrenip Dışişleri memuru olabilmiş; gençlerin okuması gereken bir yaşam "Dışişleri Albümü." Henüz emekli olmayan büyükelçilerimizden ve tabii hatırat dalına hiç el atmayan valilerimizden bu gibi eserleri vermelelerini bekliyoruz.

Bülent Bostanoğlu Sokağı

15 Kasım 2003 tarihini unutmayacağız; başımıza gelen felaketten ve saldırıdan çok, gösterilen dayanışma, devlet ve toplum olarak sergilediğimiz olgunluktan dolayı... Türkiye gibi kalabalık nüfuslu, gelişen, eski bir imparatorluğun mirasçısı ve bu mirasın sadece sorunlarını değil, renklilik ve imtiyazını da taşıyan bir ülke her zaman böyle tertiplere hedef olabilir. O eski imparatorluğun kalıntısı birtakım döküntü zümreler, cumartesi olduğu gibi perşembe günü de büyük kentin en kalabalık noktalarında insanlarımıza ölüm yağırdı.

Bu acı ve bu kayıp bizi sarsar ama terör bize işlemez. Türk toplumu iç kavgaya düşmezse dış tehlikeyi her zaman boğmuştur. Muhtaç olduğumuz kudret büyük tarihî tecrübemizde, devlet anamızda ve teşkilatlanma ustalığında mevcuttur. Günlük hayatın monotonluğu içinde bazen yan gelip yatsak bile, tehlike anında derhal toparlanırsınız. 19'uncu yüzyıldan beri birtakım zavallı zümreler bu ülke üzerinde hesap yapar ve onun huzurunu hedefleyip hırpalayarak karanlık dehlizlerinde ilerlemeye çalışır. Mühim olan dağılmamak, eskinin ateşini ve olgunluğunu halen genç olan bünyemizde taşıdığımızı göstermektir.

15 Kasım'da çok karmaşık bir saldırıyla karşılaştık. Kaynağı tespit edildi. Bu operasyonla Türkiye'yi tehdit etmek isteyenler Yahudi cemaatimize yöneldiler. O gün Şişli'deki Beth İsrail Sina-ğuşu'nu koruyan genç polis memuru Bülent Bostanoğlu, Kuledibi'ndeki Neve Şalom'u koruyan meslektaşları gibi şehit düştü. Dokuz asırdan beri ezilen bütün kavimleri himaye eden, kollayan bir devlet ananesinin şu andaki en son temsilcisi Bülent Bostanoğlu'dur. Şişli'deki sokağa onun adı verilmelidir. Müslüman ve Yahudi, hepimiz bu yurttayız; devlet bizim ve bunun böyle olduğunu herkes bilsin.

Neve Şalom 19'uncu yüzyılda Tanzimat reformlarının etkisiyle eğitimi gelişen ve hayatı düzelen Yahudi cemaatinin yeni semtinin büyük sinagoğuydu. Galata Kuledibi imparatorluğun yeni dirilen merkeziydi; daha aşağısındaki Avusturya Eşkinaz Sinagoğu, Doğu Avrupa'da zulüm görüp imparatorluğumuza sığınanların en önemli mabediydi. Türkiye asırlardan beri sığınma yeridir. Yerlisi ve muhaciri dışarılara gitmeye meraklıdır ama bu yurttan başka hiçbir yerin kendilerine yurt olamayacağını bilirler. Hiç kimse terörle bu ülkeden ve halktan bir şey alamaz. Bu gibi olaylar sadece toplumsal kenetlenme geleneğimizi sürdürmemize yarar. Neve Şalom'un sokağındaki sevimli binaların sakinleri zengin olmasalar bile görgülü, o küçük dairelerini sıcak yuvalara dönüştürmeyi bilen ve semtlerini seven İstanbullulardır. Gerçi evlerine bir kahve içimi ziyaret için girmedik; bombaların göçürdüğü duvarların arkasında gördük. Bu sıcak görünümlü mahalleleri, zevkli yuvaları korumak bizim görevimizdir.

Perşembe günü eski Britanya Büyükelçiliği'nin önünde vize için bekleyen insanlarımız hedeflendi. Bombanın hedeflerinden biri de başkonsolosun kendi olmalıydı ki utanmazca katledildi. Bombalanan bina imparatorluğumuza gönderilen Britanya büyükelçilerinin eski konağıdır. İstanbul önemli bir devletin başkenti olduğu için görkemli bir saray olarak inşa edilmiştir. Nitekim tamir edilen bu sarayın memurları geçici bir binada oturuyordu. Yerle yeksan edilen başkonsolosluktaki yaralı ve ölülerin sayısını şu anda bilmiyoruz. Bu binaya atılan bomba bizim onurumuza da atılmıştır, eski bir devlet olarak tepki gösteririz. Dışarıdaki büyükelçilerimize suikast yapıldığında, televizyonlarında; "Türk büyükelçisine suikast yapıldıysa bir nedeni olmalı" demeye getiren çığ toplumlardan değiliz. Ananemiz var. Acılı geçmişimiz var, güzel ülkemiz ve kendimize göre tatlı hayatımız var. İç çatışmalarımız bizi ilgilendirir, bunları kışkırtmaya çalışanlara derhal cevap veririz. Hiç kimse İstanbul'un binalarını bombalarla sarsamaz. Sıkı durun ey ehl-i vatan...

Neve Şalom Sinagoğu

"Barış vahası" anlamına gelen Neve Şalom Sinagoğu, Birinci Karma Yahudi İlkokulu tören salonunun dönüştürülmesiyle inşa edilmiştir. 1930'lu yıllarda Keneset ve Zulfaris sinagogları Galata

ve Beyoğlu'nun hızla artan Yahudi nüfusuna cevap veremez olmuştı. Yeni bir sinagoğun hizmete sokulması şarttı. Refik Saydam Caddesi'ndeki Kazablanka Gazinosu'nun yanında bulunan arsa bu iş için düşünülmüyordu. Görüşmeler sürerken cemaat başkanı Marsel Franko ihtiyacı bir ölçüde gidermek için Galata'daki iki Yahudi ilkokulunu birleştirerek Büyük Hendek Caddesi üzerindeki kız ilkokulunun sinagog olarak tadilini kararlaştırdı. Franko sinagoğu 26 Eylül 1938'deki Roş Ana Bayramı'na yetiştirdi. İstanbul valisi, binanın eski haline dönüştürülmesi için cemaate iki yıllık bir süre verdi. Ana bina Lakerdacı Sokak'ta tekrar eğitime açıldı. Sadece tören salonu ve iskemleler ibadet için tahsis edildi.

1948'de sinagoğa Neve Şalom adı verildi. 1949'da salonun tamiri için izin alındı. İTÜ mezunu Elio Ventura ve Bernard Motola görevlendirildi. Aralık 1950'de parasızlıktan durma noktasına gelen inşaat, borç parayla sürdürüldü. 300 bin liraya mal olan Neve Şalom 25 Mart 1951'de açıldı. (Kaynak: www.nevesalom.org)

İngiltere Başkonsolosluğu Binası

Galatasaray'da bulunan ve Pera House olarak anılan ilk İngiltere elçiliği binası 1801'de III. Selim'in parasal desteğiyle yapıldı. Bu binanın 1831'de çıkan yangında zarar görmesi üzerine elçilik bir süre Tarabya'daki yazlık yerinde hizmet verdi. 1844'te yeni bir elçilik binası inşaatının başlamasına karar verildi. Mimarlar Charles Barry ve W.J Smith yeni yapının İngiliz kamu binaları gibi klasik görünümde olmasına dikkat ettiler. Dönemin büyükelçisi Canning'in beğenisine uygun olarak inşa edilen bina, sonraki elçiler tarafından zevksiz ve sağlıksız olarak nitelendirildi.

6 Haziran 1870'te Pera'da çıkan yangından elçilik binası da nasibini aldı. Osmanlı hükümeti yangın sonrasında zarar görmüş yapıları yeniden inşa etmek amacıyla elçilikle anlaştı. 1872-1873 yıllarında 38 bin sterline restore edilen elçilikte bu tarihten sonra büyük bir değişiklik yapılmadı. Binanın iç mekânında geniş merdivenler, korint sütun başlıkları ve koridorlar yer alıyordu. Zemin katta büro mekânları, birinci ve ikinci katta elçilik konutu bulunuyordu. Binanın bahçesinde Kraliçe II. Elizabeth'in doğum günü kutlamaları gibi etkinlikler düzenleniyordu.

Orhan Asena ve Tarihî Tiyatro Oyunları

17. ve 19. yüzyıllar Avrupa kültür tarihinin en ilginç oluşumu, tarihî roman ve tarihî drama türünün gelişmesidir. Racine ve Corneille'in tiyatro eserlerinden sonra, aydınlanma dönemi edebiyatı Goethe ve Schiller gibi kitlelere tarih öğretmenliği yapan büyük yazarlara şahit olmuştur. Bunlar tiyatronun seyirciye bilgelik, dürüstlük, kahramanlığı öğretmenin ötesinde, bir dönemin siyasetini, bunun gerektirdiği tarih bilincini aşıyorlardı. 19. asrın tarihçi dâhilerinin onlarca ciltlik anıtsal eserlerini kaleme aldılar. Bu tarihçiler bazı görüşlerin aksine tarih bilgisi ve biliminde, yönteminde bir sıçrama yaptılar mı diye sorulsa; Thukydides'ten, Polybius'tan, İbni Haldun'dan artık tarafları yoktur diye cevap vermek gerekir. Bu nedenle 19. asrın geçen asırlara üstün tarafı tarih öğrenme ve tarih bilinci edinmenin geniş kitlelere yayılması ve bir gelişme yaratmasıdır. Bu gelişim, milletin fertlerinin, tarihçilerinin yazdığı onlarca ciltlik âlimane eserleri hatmetmesiyle olmamıştı elbette. Tarih bilincinin yerleştirilmesi, okullarda güzel yazılan tarih ders kitapları (biz hâlâ o aşamaya gelemedik) ve asıl önemlisi tarihî tiyatro eserleri ve romanları sayesinde olmuştur.

Çok tekrarlanır; tarihçi ve edebiyat adamının konumu ve yapısı farklıdır, roman ve tiyatro yazarı tarihî gerçeğe bire bir sadık kalmak zorunda değildir diye... Ne var ki edebiyat adamı da tarihi, tarihçi kadar bilecek, bir; kendi dünya görüşünü aktarırken tutarlı ve sanatçı olacak, iki... Okunamayacak tatsızlıklar, dilde tarihî üslubu ve rengi veremeyecek yavanlık ve fahiş tarihî hatalara, edibane yaratıcılık ve yazar özgürlüğü gibi mazeretler olamaz. 1775 yılında Goethe "Egmont"u kaleme aldı; kendine göre özgürlükçü, kahraman, İspanyollar'a direnen bir Hollandalı asilzadenin şahsında ölümsüz bir edebî karakter yarattı. Oysa gerçek tarih, "Egmont"un İspanyollara karşı Hollanda'nın özgürlüğünü savunmak ne haddine, ödeğin biri olduğunu söylüyor. Ama bu sapmanın, eserin ge-

tirdiği söylem ve yarattığı karakter karşısında önemsiz kaldığı açıktır. Schiller ise "Wallerstein" adlı tiyatro eserinde Otuz Yıl Savaşları'nın ünlü komutanının trajik konumunu işledi. Ne var ki Schiller hâlâ kullanılan ve okunan "Otuz Yıl Savaşları Tarihi" adlı eserin yazarıdır aynı zamanda... Puşkin 16- 17. yüzyıl Rusya tarihini çok iyi biliyordu. "Boris Godunov" bir tiyatro eseri olmanın ötesinde, muhteşem bir tarih ve devlet yorumudur.

Türk tiyatrosunun tarihî oyunlar alanında başarılı parçalar çıkarabildiğini söylemek kolay değil. İkinci Meşrutiyet ve Cumhuriyet yıllarından beri tarihî tiyatro eserleri kaleme alınagelir. Bunlar arasında tarihin, yaşam kültürünün havasını getirmek isteyen bir yazarımız Musahipzade Celal'in dışında kalıcı olanı yoktur. Doksan yaşını aşan bu yazarda tarihî bilgi yanında tarihî görgü ve tecrübe de vardı. Değişen Türkiye'yi gözledi ve eski Türkiye'yi yeni Türkiye'ye iddiasızca tanıtmak istedi, tanıttı da... Geçen hafta kaybettiğimiz Orhan Asena güncel olanı tarihle ifade etmek isterdi. Son eseri "Yıldız Mahkemesi" bunun aşırı bir örneği sayılmalıdır. Üstelik bu oyununda kullandığı dil de öbür oyunlarındaki gibi değildi. Orhan Asena bizim kuşakların kullandığı anahtar sözcüklerle "Osmanlıca"yı estetik olarak da tutturabilmişti. "Hürrem Sultan"da bilinen bir "haremin entrikası" yorumunu yaptı. "Tohum ve Toprak"ta ele aldığı aslında 27 Mayısçıların çıkmazıydı. "Ya Devlet Başa Ya Kuzgun Leşe" ise olgunlaşan bir tarihî oyun yazımının yansımasıydı. Bizce merhum Asena'nın kalıcı olan ve okunması, seyredilmesi gereken eseri buydu. Turan Oflazoğlu ile birlikte çağdaş tiyatromuzda tarihî oyun yazarı olarak dikkati çeken bir ikiliydi. Bu dalda bence önemli bir gedik açıldı. Genç dramaturgların doldurması beklenir.

Potemkin Panoları

Rusya Çariçesi II. Katerina, Alman Anhalt-Zerbst hanedanındandı. Hiç kuşkusuz artık sayısı artmaya başlayan iyi eğitim görmüş prenseslerdendi ve Aydınlanma dönemi Alman hükümdarlarından birine eş olacaktı. Ancak bu genç prenses Alman devletçiklerinden birine hükümdar eşi değil, kocaman ve geri kalmış Rusya'ya mutlak hükümdar oldu. Doğrusu yeni ülkesini çok severdi ve onun tarihini bile yazdı. Bir dönem için aydınlanma projelerinden Rusya için vazgeçmesi gerektiğini de çabuk anladı. Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'yı istisnai olarak yorumlayan ve despotizmi coğrafyalarından dolayı vazgeçilmez olarak gören Montesquieu'yü pek sevdi ve müracaat kitabı haline getirdi. Çariçe Rusya'yı demir elle yönetme konusunda icazet aldığı bu düşünüre bayılırdı. Tabii Rusya'yı Polonya'ya, Kafkasya'ya doğru genişletti. Dönemin ünlü şairi Derjavin, ülkeler alan bu imparatoriçeyi muhteşem mısralarla tasvir ediyordu.

Karl Marx'ın taçlı fahişe dediği II. Katerina halen tarih yazıcılıkta farklı ve abartılı yorumların konusu. Kırım Hanlığı'nın ortadan kaldırılması ve bu Osmanlı-Türk toprağının bütün Ukrayna ve Kafkasya'daki mülhakatıyla yutulmasıdır ki, Osmanlı siyasetinde, hatta düşüncesinde büyük yaralar açtı. İkinci Viyana bozgunundan beri askerî reformlarla oyalanan devletin siyasî zihniyeti de bu olayla değişmeye başladı. Osmanlı okumuş takımı Büyük Petro'dan "deli bozuk" biri diye söz ederken, II. Katerina'ya daha dikkatli ve saygılı bakar oldu. Çariçe hiç tahmin edilemeyecek çalışma arkadaşları seçerdi. Bilimler Akademisi'nin başkanı Katerina Daşkova yakın çevresindendi ve aydın kadınlardandı. O çağda onbaşidan mareşal, kadından ilimler akademisi reisi yapmak şeytanın bile aklına gelmezdi. Buna rağmen bu görülmemiş tayin kadar ilginç olanı ordunun, Tavridiya prensi unvanını verdiği, Potemkin adlı çavuşluktan gelme bir mareşale bırakılmasıydı. Bu görülmemiş tayinlerin isabetsiz olduğu da söylenemez. Çariçenin çılgın ve bir Rustan çok

bir Avrupalı hissiyat ve zihniyetine dayanan anti-Türk projesi de Bizans İmparatorluğu'nun ihdasıydı. Avusturya İmparatoru II. Joseph de onun bu vodvil politikasına katıldı ve Rusya'yı ziyaretinde Potemkin, ağırlama programı ile yükümlüydü. Bilhassa yeni ilhak edilen bölgelerde olmayan bir refahı sergilemek için yeni köyler inşa etmesi gerekiyordu. Kolayı var, yol boyu bazı dekoratif köyler daha doğrusu panolar kurulu; kapı ve pencerelere de iyi giyimli sözde köylüler yerleştirildi.

Potemkin panoları Balkanlar ve Doğu Avrupa'ya has bir siyasî cingözlüktür. Hesap vermeyen Şark ve propaganda ve yalan konusunda isteyince Nazi Propaganda Nazırı Dr. Göbbels gibilerini çıkaran Batı Avrupa bu yollara pek tevessül etmez. Türkiye sanayii ilerliyor. İki asırlık eğitim hamleleriyle mühendislik ve tıp alanında seçkin bir yere gelindi. İlerlemeyen siyasî partiler ve onlara ışık tutacak siyasî düsturu hazırlayacak toplum bilimleridir. Bu gibi toplumlarda kaç işçi çalışacağı söylenmeden fabrikalar açılır; ısrarla hızlı demiryolu ulaşımından söz edilir. Aksi görüş üzerinde diretenlere, "Bizi sevmeyen inatçılar" denir. Oysa bunun aksi bir politika ve tavrın zarar değil, yarar getireceği bir Türkiye'ye ulaştık. İnsanlar açık tavra rey verecek bir olgunluktadır. Değişen Türkiye'yi herkesin anlaması gerekir, Türk seçmeni uyanmaya ve muhakeme etmeye başlayalı neredeyse yarım asır oldu.

Bir tashih; geçtiğimiz hafta ülkemizin renkli hocalarından Ordinaryüs Profesör Sulhi Dönmezer ebediyete göçtü. Merhumun ceza hukukçuluğu üzerinde bir tetkikim yoktur, ancak yazdığı sempatik ve yararlı "Sosyoloji" kitabından tanırım. Türkçesi düzgün ve anlatımı açıktı, bu vasfa da maalesef gittikçe daha az rastlanıyor. Ancak adres defteri ve hafızası olmayan gazetecilik gene gaf yaptı "Son Ordinaryüsümüz" diye başlıklar atıldılar. İnsaf! Sağlık sorunları olsa da hâlâ Hitit metinlerini birbiri ardından neşreden, bu dalın babalarından Ordinaryüs Profesör Sedat Alp'e, hâlâ bir çocuk kadar hareketli ve sağlıklı Tanzimat dönemi tarihçisi Ordinaryüs Profesör Reşat Kaynar'a ne yüzle bakacaksınız! Onlara uzun ömürler diliyoruz; gazeteci arkadaşlara da doğru dürüst adres defteri tutmalarını salık veriyoruz. Olmuyor böyle olmuyor.

Izleyin Ama Inanmayın

Nihayet "Tutku-Hz. İsa'nın Çilesi" sinemalarda gösterime girdi de üzerinde konuşmak mümkün oluyor. Bu filmin dünya görüşünden söz edemeyiz çünkü pek kaba ve kasabalıdır. Bu vesileyle antisemitizmi yani Yahudi düşmanlığını vurguladığı açık. Düpedüz işkence ve şiddeti başarıyla yansıtan bir üslupla. Antisemitizm aşılarmayı da beceriyor. Beşeriyet 325 yılındaki İznik konsilinden beri adım ilerlememiş; İmparator Konstantin henüz devlet dini olmayan Hristiyanlığın iç kavgalarını yatıştırmak, doktrindeki sapmaları mahkum etmek; ortada dolaşan İncil'lerin sayısını ve sırasını tespit ettirmek için kilise babalarını ve metropolitleri toplamıştı. Hristiyanlar arasında ihtilafı önleyecek bir araç bulundu; Yahudiler. Efendi İsa'yı çarmıha gerdirenler onlardı. "Lanet onlara" dediler. "Yahudi düşmanlığı bu konsilin kararı değildi" diyorlar, doğru; sadece bir karar olsa kaldırılır ve "mülga"dır denirdi. Oysa bu lanetleme ve suçlama psikolojik bir kalıntıydı; bunca katliam, engizisyon vs.'ye rağmen halen devam ettiği anlaşılıyor. Üniversal büyük bir din, içindeki zaafıyla gelişmeye ve kurumlaşmaya başlamıştı. Yahudilik, Hristiyanlığın çözümleyemediği bir sorun; zihinde de hayatta da öyle. 7'nci asırda yayılan Müslümanlık da Hristiyan dünyaya bu sorunu unutturamadı. Aksine birinin varlığı öbürüne duyulan kini hızlandırdı. Bu sorun örtülse de yaşıyor ve sadece klasik Avrupa'da değil, Mel Gibson'ın hitap ettiği sıradan Amerikalıların arasında da varlığını sürdürdüğü anlaşılıyor. Film, İznik konsilinden daha etkili olacak; tarihî yönden ispatı mümkün olmayan olayların sergilenmesi de yeniden milyonları tahrik edecek.

Bazı noktalar üzerinde duralım: Hz. İsa efendimiz çarmıha nerededir gerildi? Hristiyanların büyük çoğunluğu Kudüs'teki Mukaddes Mezar Kilisesi'nin içinde bulunan ve "Golgotha" denen kayalık seddin üzerinde bu vakanın cereyan ettiğine inanırken, Protestan takımı Kudüs surlarının hemen dışındaki bir yeri işaret ediyor. Ger-

çekten de oradaki kayalık, Golgotha'ya yani kafatasına benziyor. Hristiyan arkeolojisi birtakım sorunları çözmüyor, aksine zihinde dal budak sardırıp karıştırıyor. Üstüne bir de Yahudilerin Roma tarihi tetkikleri var. Kocaman çarmıha adam çivileyerek tutturmanın fizikî imkânsızlığı bir yana, kazılarda bulunan bir metrelik çarmıhlara bağlanan mahkumun kan dolaşımı bozukluğundan gittiği ileri sürülüyor. Çivileme üzerine sayısız hikâye ortada dolaşır. Rus halk inanışında, çivileri çakanlara çivi veren kavim mensuplarının hep pis kokacağı söylenir. Tabii hepsi uydurmadır ama coğrafya ve tarih bilmeyenlere iyi bir kışkırtma. Öyle görünüyor ki eğitimin geliştiği gibi bir sanı tamamen boş. Hollywood rejisörü 17'nci asır "mujik"lerinden farklı değil.

İslam inanışına göre Hz. İsa "ismet" sahibidir. Bayağı zulümden masun kılınmıştır. Allah onu saklamıştır. Ne Pontiff Pilavtus'un önüne çıkartılıp mahkum edilmiştir, ne kırbaçlanmıştır, ne kafasına dikenden çelenk geçirilmiştir ne de çarmıha gerilmiştir. Haşa, çarmıhtan sonra pazar günü dirilmesi de söz konusu değildir. Hristiyanlar dirilişe inanır. Yahudiler ise Hz. İsa'nın varlığını dahi şüpheyle karşılar. Aksine inansalar zaten Hristiyan olmaları icap ederdi. Yahudi dünyası Tevrat'ın üzerine İncillerin ilave edilip Hristiyan kutsal kitabı ittihaz edilmesine hiç tahammül edemez. Nitekim Kanal 7'deki benim pek tasvip etmediğim bir programda dostum Yılmaz Benardete'nin biraz sert bir üslûpla da olsa bu duyguyu ifade ettiğini gördük. İstanbul'daki Roma Temsilcisi Monsieur Moraliç pek bilgece bir sükut içindeydi, takdir etmeliyiz. Demek istediğim, Hristiyan inancına da hürmetimiz sonsuzdur. Lakin bu inancı istismar ederek bir dinin mensuplarını suçlayacak film yapmak pek akıllıca bir iş değildir. Onun için; "sinema üstadı, vallahi bu işi çok iyi yapıyor" vs. gerekçelerle bu filmi seyretmek isteyenlere hiçbir diyeceğimiz yok. Üstelik Mel Gibson, Romalıları Latince, Hz. İsa ve etrafındakilere ise tarihî gerçeğe uyarak güzelim Aramca'yı konuşturuyor. Tabii bu pek suni bir Aramca. Ve de İbranca da duyuluyor. Bu da ilginç bir teknik. Daha evvel de böyle bir-iki deneme yapılmıştı. Bu film Hz. İsa'nın güya son 12 saatini anlatıyor. Öyle de olsa zinhar inanmaya kalkmayın.

"Büyük Iskender" Filmi Üzerine

Yunanlıların büyük tarihî portresi diye biliniyor; daha doğrusu Makedonyalıların Yunanlı olduğunu tartışmasız kabul eden zihniyete göre... İskender'in yazılı edebiyat bırakmayan ve Yunanca isimler kullanan çoban halkının Yunanlı olduğunu niçin kabul edelim? İsimlere bakarsak bizim ceddimizin de Arap veya İranlı olması gerekir. İyi İngilizce konuşan Türklerin de Amerikalı... Şarklıların İskender-i Kebir hatta Zulkarneyn ile aynileştirdikleri tarihteki cihan-girlerin en ilginç İskender. Beşeriyetin 33 yaşında ölüp kısa hayata neler sığdırdığına hayret ettiren dâhilerinden. Mozart 33 yaşına kadar besteciler arasında en çok eser bestelemiş, Puşkin ve Lermontov o yaşlarda Rus edebiyatını kurup aceleleri varmışçasına düelloyla öbür tarafa geçmişler. Champollion o yaşlara kadar çağdaş insanlığa beşeriyetin en muhteşem toplumunun, eski Mısır'ın kapılarını açmış.

İskender de doğu-batı medeniyetlerini birleştireceğim diye bilen dünyayı fethetmiş. Mısır'ı aldığıında Nil'in kaynağını araştırdı. Bulamasa da güneye doğru ilk araştırmacı grupları gönderdi. Hindistan'dan dönerken, İran'da Deşt-i Kebir dediğimiz çölün güneyini dolaştı; askerî-stratejik nedenlerden çok, araştırma nedeniyle. Doğuluların dil ve uygarlığına hayrandı ama bu hayranlık Ahamenî İran'ının törensel başkenti Persepolis'i yakıp yıkmasını önlemedi. Ne de olsa çoban bir medeniyetin gaddarlığı, devrin en iyi hocalarından eğitim gören bu genç adamın içinden çıkmamıştı. Bu mühim olay filmde yer almıyor. Oysa Persepolis her şeyiyle doğu-batı karışımıydı. Doğu ve batıyı birleştirme iddiasını önce kendi baltaladı. Baltalamaya rağmen süreç yürüdü. Öndan sonra Ortadoğu ve Akdeniz tek bir dünya olarak yoluna devam etti.

Tuna'dan Fırat kıyılarına kadar Yunanca konuşacak adam bulurdunuz ama öbür diller de yaşadı. Bu büyük imparatorluğun Mısır bölümünde halefi olan General Ptolemaios (Batlamyos) Helen-

Mısır karışımı bir firavun oldu. Mısır kaynaklarını kullanarak rahip Maneto'ya eski Mısır'ın tarihini Yunanca yazdırdı. Ta 19'uncu asra kadar bildiğimiz orijinal eski Mısır tarihi bu kırıntılardı. Kurduğu sayısız İskenderiyeler içinde en parlak ve en kozmopolit olan Mısır İskenderiyesi ahalisinin önemli kesimini oluşturan Yahudilerin dinini başkalarının da öğrenmesi için 70 adet tercümana Tevrat'ı Yunancaya çevirtme görevi verdi; bu büyük tercüme dahi Yunanlılar ve Romalıların Yahudi dini hakkındaki bilgisizliğini önlemeye yetmedi. Tamam 14 asır sonra İranlı Müslüman yazar Şahrastani, Yahudi ve Hristiyan dini hakkındaki en mükemmel eseri yazacaktır.

Mısır'ın yeni firavunu Ptolemaios'un soyundan gelen Kraliçe Kleopatra eşsiz eczacılık bilgisi ve çok sayıda dili mükemmel kullanımıyla, Helenistik kültürün zirvesini temsil eden bir aydıdı. Sezar Mısır'ı aldığında bütün Roma'nın gözleri kamaştı. Yunan Hami ve Sami sentezi İskender fetihlerinin sonucuydu. Ama gerçek maliye ve devlet eski Mısır'ın hediyesiydi. O hediye Roma'lı fatihlere ulaştıran İskender'in mirasıydı. 19'uncu yüzyılın ünlü Alman hümanisti Droysen kaleme aldığı İskender'in tarihi ile tarihçiliğin şaheserini yarattı ve İskender tarihçiliğinin ne olduğunu anlattı.

Büyük İskender'in kepaze filmine gelince; Amerikalının biri ne İskender'den ne tarihten anlıyor. "Geceyarısı Ekspresi"ni ortaya atan zavallı senarist şimdi yönetmen olmuş; bunca mozaik ve heykeli olan büyük adamı canlandırmak için pek çocuk suratlı bir aktör seçilmiş: Colin Farrell. Meselâ beklerdik ki bizim Antalya şimalindeki Termesos'u kuşatsın ve alamasın; "Kaaros'un kartal yuvası için ordumu harcayamam" deme akıllılığını gösterebilir. Ama böyle bir sahne nerede! Bu İskender'de etrafı merak eden, inceleyen Yunanlı zekâsından eser yok. Adamlar fotoroman üslubuyla ya birbirine iltifat edip, kucaklaşıp duruyor ya da kavga ediyorlar. Tarihî olaylar gerçek değil, renk yok, çeşitlilik yok. Avrupa çarşılarındaki ortanyal Hint giysileri satan dükkanların havasında bir alay şölenler. İskender'in yürüdüğü muhteşem şarkın zerresi yok. Bir de en can sıkıcı olan taraf; bilgisayarla düzenlenmiş sözde kuşbakışı muharebeler. Bu bilgisayar işlemleri "Troya" filminde de vardı. Bayağı can sıkıyor. Anlaşılan Ameri-

ka'da ayıp değil. Bizdeki sözde eleştirmenlerden biri de kartal bakışı savaş sahneleri "pek şahaneydi" diye yazmış. Tarih bilgisi olmayan toplumlarda tarihî film olmaz. Pasolini, Visconti, Wajda, Szabo gibi dahilerin dünyasında pek çekilmez yavanlıklar bunlar. Vakte yazık.

Reşad Ekrem Koçu'nun Romanları

Üstadın romanları bizim bildiğimiz roman değildir; daha çok çeşni kazanmış bir vakayiname; hayat boyu okuyup hatmettiği "Tayyarzade", "Hançerli Hanım" tipindeki 18. asır halk hikâyelerinin getirdiği bir üslûp hâkimdir. İşte cılız tarihî roman edebiyatımızda, üstadı özgün ve lezzetli kılan niteliği de budur. Üstelik "romancı tarihçiye sadık kalmak zorunda değil" tümcesini; "romancı cahil olup istediğini uydurur" hükmüne çevirenlerin ortamında Reşad Ekrem, sağlam tarihî bilgisiyle nesillere tarihi sevdirep, tarih öğretendir. Ne garip bu yüzyılın en velud (doğurgan) Türk tarih yazarlarından olan Koçu, meslekten tarih eğitimi almasına ve Vefa Lisesi'nde tarih öğretmenliği yapmasına rağmen; derslerini zevkle anlattığı ve dinlendiği söylenemezmiş; kaleminden akan hünerle bize halen aranan bir külliyat bıraktı. Çocukluğumda okumayı söktüğüm yazarlardan birincisiydi. Hafta mecmuasında üstad Münif Fehim'in fırçasından çıkan minyatürvari resimlerin altında İstanbul'un ünlü simalarını, kadınlarını "İstanbul Masalları" başlığıyla anlatırdı. Zevkle okurdum; bir daha okurdum; bu ülkenin tarihinde "Atlases Kamer", "Mehmene Banu", "Tayyarzade" gibi tipleri de büyük padişahlarımız ve komutanlarla birlikte öğrendim. Elli yıla yakın süre geçti hâlâ Reşad Ekrem'i ara sıra okuyorum. Baştan sona tarayıp okuduğum bir eser "İstanbul Ansiklopedisi"dir. Bu yarım kalan ansiklopedi İstanbul'un ve sosyal tarihimizin en önemli kaynaklarından. İçindeki maddeler İstanbul'un (kaybolan sokaklar) sadece yönetici sınıfını, aydın tabakasını anlatmaz; ama şehrin hanerberduşları, basit işçileri de bugün artık yaşamayan ve onun kaleminden çıkan canlı tasvirlerdir. Matbaada tanıdığı çalışkan bir mürettip, ünlü bir profesör, Kumkapı'da meyhanede unuttuğu dosyayı bulup getiren gazete satıcısı bir çocuk (Erhan Eskici), 19. asrın ünlü serserileri, halk şairleri, ulemadan, vüzeradan, zürefadan tipler hepsi bu ansiklopedidedir.

On üç yaşından beri elde defter şehri gezen ve İstanbul'un kaybolan nice abidesini gün ışığına çıkaran Prof. Semavi Eyice gibi millî âlimimiz, merhum hocam Prof. Adnan Erzi ilk yazılarını, ki kıymetli maddelerdir, bu ansiklopedide yayınlamışlardır. Erzi Hoca zaten bundan sonra pek yazı yazmamıştı. Gene üstad Kevork Pamukçuyan İstanbul Ermeniliğini ilk bu eserde kıymetli maddelerle tanıtmıştır. Koçu'nun "Yeniçeriler'i, eşsiz bir rehber olan "Topkapı Sarayı" ve "İstanbul Ansiklopedisi", "Türk Giyim Kuşam Sanatı" tekrar basılmalıdır.

Forsa Halil (16. yüzyılda batakhane işleten ve bir dizi cinayet işleyen bir şebeke reisi), Erkek Kızlar (muhtelif nedenlerle erkek kılığında erkek kimliğiyle yaşayan, hatta devlete başkaldıran çeteler kuran kadınlar), Dağ Padişahları (Celâlî eşkıyasının ünlü reislerinin hayatını anlatan en güzel roman), Kabakçı Mustafa, Patrona Halil yazarın ünlü romanlarıdır. Bu romanlar vakayinamelere dayanan gerçek tarihî bilgileri şahane bir üslûpla romanlaştırıyor. 18-19. asrın halk dili çeşnisi var, roman okunduğunda devrin atmosferi ve çevresi okuyucunun beynine yerleşiyor. Bu dili kapalı kişi zaman makinesine binse; 15. asrın âlimi, 18. asrın devletlusu gibi kayıkçı esnafı ve rindmeşreb şairiyle de konuşur, onları dinler, lezzet alır. Reşad Ekrem Koçu gençliğe devirler için geçerli bir Türkçe'yi sevdireyor ve giriş anahtarını veriyor. Koçu gibi tarihçi romancıların her ulusun edebiyatında olması kolay değil; çünkü bizim en çok ihtiyacımız olan unsur, yani tarihe olduğu gibi ve nesnel olarak bakmak, bu yazarın en birinci özelliği: O eski cemiyet ne çok ahlaklı ne ahlaksız; o ülke ne cehennem ne de cennet-i âlâ idi. Onlar bizim dedelerimiz ve özgün bir medeniyet ve yaşayışın bireyleriydi, o ülke ise renkli bir imparatorluktu. Saydığımız şu beş romanı, Reşad Ekrem'in diğer eserlerinin de basılması ve izlenmesi gerekiyor. Doğan Yayıncılık'ın bu gayretinin devamını dileriz.

Çocuklar Aziz Vatan Malıdır

Bir haftadır Malatya'daki çocuk yuvası gündemde; bakanlar, valiler şiddetle tenkit ediliyor. Hiç şikâyetçi değiliz. Ehliyetsiz bakıcılar beş-altı çocuk bir arada oldu mu kendi çocuklarını da terbiye etmek değil, bu şekilde sindirir. Nihayet bakıcı zulmü edebiyatını tamamlayarak çocuklarla ilgilenmeye başladık. Tabii ilginin yakın bir bilgiyle tamamlandığı söylenemez. Hele bazı sürekli tedbirlerin nasıl ve ne derecede uygulanacağını zamanla göreceğiz.

Rahmetli Nimet Arzık'la bir cümle üzerinde mutabıktık: "Biz milletçe çocuk çok severiz ama yalnız kendi çocuğumuzu..." Başkasının çocuklarıyla bir ilgimiz olamaz ve çoğunlukla bunu kabaca belli ederiz. Kimsesiz çocuk yuvalarının feci hali sadece Türkiye'ye değil, bütün Balkan ülkelerine özgüdür. Bulgaristan'da üç yaşında bir çocuğu evlat edinen meslektaşımız profesör hanımı çok kutlamıştık. Bir otomobil kazasında dünyayı terk eden mühendis ebeveynin yuvaya düşen çocuğuyunuş. Yuvadaki şartların feci olduğu belliydi. Arnavutluk'ta bu durumdaki birçok çocuğun yuvadan sokağa kaçtığını görmüştük. Ben arkadaşlarımla ortaokul sıralarındayken okulun yanındaki çocuk yuvasının içine sızar ve yürek sızlatıcı manzaraları görürdük. Kimsesiz çocuklara şefkatli diyemeyiz ama adaletli bir davranışı ancak Avrupalı rahibelerini gösterdiği oldukça doğru bir gözlemdir; ama orada bile rahibe Teresa örneğinin fazla yaygınlaştırılamayacağını bilmemiz gerekir.

Ebubekir Hazım Tepeyran merhumun "Küçük Paşa" adlı bizdeki ilk köy romanı sayılabilecek eserinde bir paşanın evlatlığı olarak konakta el bebek gül bebek büyürken paşanın vefatı üzerine getirildiği köye sürülen ve mahvolan yavrucağın dramı anlatılır. Paşanın yakınları onu konaktan köye kovalarlar. Üstünde bırakılan küçük paşa üniforması ile doğduğu köyde yarı aç ve ruhen yıkılmış bir halde gezinir. Ebubekir Hazım, Anadolu köyünün feci halini küçük paşanın geldiği dünyaya tezat olarak sergiler. Şu günlerde bir-

denbire herkesin üstüne titremeye başladıkları Malatyalı bebeler de inşallah aynı akıbete uğramazlar. Hediyeçerimizi alarak bayram ziyaretçerimizi yapalım. Çocukları evlere de davet edelim. Ama bir ay sonra ortada kalan müziç birtakım insanlardan başkası yuvalara uğramayacaksa bu heyecan neye yarar? Türkiye'de kimsesiz çocuklar yurdu, çocuklara gerçek anlamda bir eğitim vermez. Cami avlusunda bulunup buralarda büyütülenler 18 yaşına gelince kapının önüne konur. Üzeyir Garih'in öldürülmesi olayında açığa çıktı ki bu yavruların bazıları mezarlığa fahiş ve hırsız olarak dönüyor. Toplum olarak onlara verebildiğimiz bu.

Geçen Osmanlı asırlarında cami avlusunda bulunan veya sokağa atılan bebeleri küçük bir aylıkla dul veya yalnız bir kadının eline verirlerdi. Çocuk yurdu talihsiz bir yavrunun yaralarını sarmaya yetmez. Derhal gönüllü aileler bulmalıdır. Bunlar aslında var; fakat formalitelerin uzunluğu ve manasızlığından bu gibi sahipsiz çocukları evlat edinemiyorlar. Gözlemci ailelerin veya hayırseverlerin çocuk yuvası ziyaret etmeleri fazla derde deva olmaz. Kaldı ki böyle bir zümrenin içinde gerçekten iyi niyetliler çoğunlukta olsalar bile, az miktarda kavga çıkarmayı ve reklamı seven tipler de vardır, ve bunlar yavruların da tadını kaçırır, idareceleri de haksız yere hırparlar. Hiç kuşkusuz pedagoğ yetiştirme konusunda hiç iyi imtihan veremedik. Kimsesiz çocuklar sadece dayak değil başka tehditlerin de baskısı altında. Ama bunları bilir bilmez tekrarlamak da çocuk bakıcılığını ve eğitimciliğini istenmeyen meslek haline getiriyor. Duygusallık saygı gösterilecek itici bir faktördür; insanların iyilik ve adalete olan susuzluğunu ifade eder. Ama mantık ve kanunla meczedilemeyen zararlı olur ve başka saçmalıklar doğurur.

Türkiye toplumunun kendine has meziyetleri ve her toplum gibi kendine has kusurları vardır. Kusurların başında kendimizin olmayan çocuklara karşı gösterdiğimiz ilgisizlik gelir. Sokakta 100 binin üstünde Türk çocuğı var, sayıları artıyor; güya bir damın altına alınanlara da hayatta dik durmalarını sağlayacak zanaat eğitimi verilemiyor. Çok yetenekli olanları toplumda mutena yerlere gelebiliyor ama onların da gönül yaralarının kabuk bağlamadığı son günlerdeki demeçlerden anlaşılıyor.

Kimsesiz çocukların bakım ve büyütülmesi sadece gönüllü kuruluşlar ve gönüllü annelerle çözümlenecek bir sorun değildir. Eği-

timcilerin yetiştirilmesi gerekir; bu çocukların bir an önce sağlıklı aile çevreleriyle bütünleştirilmesi için ciddi envanter çalışmaları yapılmalıdır. Evlat edinecek ailelerin konumları tahkik edilir. Yuvadaki çocuk; kendisi rehabilitasyona muhtaç ailelerin yanında rehabilite edilemez. Dünyada ilk resmî çocuk bayramını biz ihdas ettik ama çocuk bakımı konusunda en ilkel düzeyde çok geri kalmış bir ülkeyiz. Toplumun bütün kesimlerinin bu kampanyalara destek olması umulur.

